

Doktori értekezések 19.

ZAKARIÁS KINGA

AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ
ALAPJOG

*Összehasonlító jogi elemzés
a német és magyar alkotmánybírósági
gyakorlat tükrében*

PÁZMÁNY PRESS

Zakariás Kinga

Az emberi méltósághoz való alapjog
*Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági
gyakorlat tükrében*

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK 19.

Sorozatszerkesztő: *Frivaldszky János*

ZAKARIÁS KINGA

AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ
ALAPJOG

*Összehasonlító jogi elemzés
a német és magyar alkotmánybírószági
gyakorlat tükrében*

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2019

A kötet kézírata az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében jött létre.

© Zakariás Kinga, 2019

© PPKE JÁK, 2019

ISSN 2064-1907

ISBN 978-963-308-366-6

Kiadja:

a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Korrektúra: Csizner Ildikó

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült a PPKE Egyetemi Nyomdában
Felelős vezető: Ulrich-Hesz Margit

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	11
I. Bevezetés	15
1. A dolgozat témája és a kitűzött kutatási feladat	15
2. A dolgozat szerkezete	16
3. A kutatás módszere.....	18
II. Az emberi méltóság az alkotmányban	21
1. Az emberi méltóság a <i>Grundgesetz</i> ben	21
1.1. Szövegtörténet	21
1.2. Az emberi méltóság jogi természete.....	23
2. Az emberi méltósághoz való jog az Alkotmányban és az Alaptörvényben... 29	
2.1. Szövegtörténet.....	29
2.2. Az emberi méltóság jogi természete	35
3. Az emberi méltóság a nemzetközi dokumentumokban.....	36
3.1. Szövegtörténet	36
3.2. Az emberi méltóság jogi természete.....	37
4. Konklúzió.....	38
III. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei a német és a magyar alkotmánybíróági gyakorlatban	39
1. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	39
1.1. Az alapjogok tárgyi védelmi köre, korlátozása és a korlátozás igazolása	40
1.2. Az alapjogok funkciói.....	45
1.2.1. <i>Az állami beavatkozást elhárító funkció</i>	46
1.2.2. <i>A védelmi kötelezettség</i>	47
1.2.2.1. A védelmi kötelezettség megjelenésének előzménye: a Lüth-ítélet és a horizontális hatály (<i>Drittwirkung</i>) problémája	49
1.2.2.2. A védelmi kötelezettség megjelenése az abortusz-határozatokban	51
1.2.2.3. A védelmi kötelezettség megalapozása.....	52
1.2.2.4. A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciója.....	54
1.2.2.5. A védelmi kötelezettség szubjektívizálódása	57

2. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	58
2.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre	58
2.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói.....	60
2.2.1. <i>A hagyományos alapjogi funkciók</i>	60
2.2.2. <i>Az emberi méltóság sajátos funkciója: az objektív értékrend megalapozása</i>	62
3. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	67
3.1. Az alapjogok korlátozása.....	67
3.2. Az alapjogok funkciói.....	70
3.2.1. <i>A állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége</i>	70
3.2.1.1. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének megalapozása	73
3.2.1.2. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója	75
3.2.2. <i>A védelmi kötelezettség megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában</i>	77
3.3. Konklúzió.....	82
4. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	83
4.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre	83
4.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói	85
4.2.1. <i>A hagyományos alapjogi funkciók</i>	85
4.2.2. <i>Az emberi méltóság sajátos funkciója: az Alkotmány értékrendjének egyik alappillére</i>	87
4.3. Konklúzió.....	93

IV. Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban	95
1. A személyi védelmi kör a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	95
1.1. A méhmagzat.....	96
1.2. A meghalt ember	101
2. A személyi védelmi kör a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	105
2.1. A magzat	107
2.2. A meghalt ember.....	111
2.3. A közösségek?.....	114
3. Konklúzió.....	120

V. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározási kísérletei a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban	123
1. Kiindulópont: az emberi méltóság filozófiai fogalma.....	123
1.1. Az emberi méltóság keresztény szemlélete – Aquinói Szent Tamás elméletén keresztül.....	124
1.2. A reneszánsz emberi méltóság fogalma.....	125
1.3. A felvilágosodás kori természetjog „saját személyünkön való joga”...	125
1.4. Kant emberi méltóság fogalma.....	126
1.5. Konklúzió.....	128
2. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre meghatározásának kísérletei a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	128
2.1. Az emberkép szerepe az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének pozitív meghatározásában.....	128
2.1.1. <i>A Grundgesetz emberképe</i>	128
2.1.2. <i>Az emberkép formula mint a Grundgesetz emberképe</i>	131
2.1.3. <i>Az emberkép formula megalapozása</i>	132
2.1.4. <i>Az emberkép funkciója</i>	135
2.1.4.1. Általános korlát.....	136
2.1.4.2. Az emberi méltóság tárgyi védelmi körének meghatározása?.....	138
2.2. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének negatív meghatározása.....	141
2.2.1. <i>A lehallgatási határozat</i>	144
2.2.2. <i>Az életfogytig tartó szabadságvesztés ügy</i>	148
2.2.3. <i>A légi közlekedés biztonságáról szóló törvénnyel kapcsolatos ügy</i>	150
3. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre meghatározásának kísérlete az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	155
3.1. Az emberkép formula megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	155
3.1.1. <i>Az Alkotmány emberképe</i>	155
3.1.2. <i>Az Alaptörvény emberképe</i>	157
3.1.3. <i>Az emberkép funkciója</i>	161
3.1.4. <i>Konklúzió</i>	162
3.2. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének negatív meghatározása az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	163
3.2.1. <i>A börtöncella méretéről szóló határozat</i>	166
3.2.2. <i>A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatáról szóló határozat</i>	168
3.2.3. <i>A majomhasonlatra építő politikai reklámfilmről szóló határozat</i>	171

3.2.4. <i>A negatív meghatározás szűk értelmezése</i>	174
3.2.5. <i>Konklúzió</i>	175

VI. Az emberi méltósághoz való jog tartalma a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban	177
1. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	177
2. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	181
3. A szellemi-erkölcsi személyiség identitásának védelme a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban	188
3.1. Az emberi méltóság és a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	188
3.1.1. <i>Az általános személyiségi jog</i>	191
3.1.1.1. Az általános személyiségi jog megalapozása	191
3.1.1.2. Az általános személyiségi jog tárgyi védelmi köre.....	192
3.1.1.2.1. A magánszférához való jog	194
3.1.1.2.2. Az önazonossághoz való jog	201
3.1.1.2.2.1. <i>A származás megismeréséhez való jog</i>	201
3.1.1.2.2.2. <i>A névjog</i>	205
3.1.1.2.3. Az önábrázoláshoz való jog.....	207
3.1.1.2.3.1. <i>A kimondott szó védelméhez való jog</i>	208
3.1.1.2.3.2. <i>A saját képmáshoz való jog</i>	209
3.1.1.2.4. Az önrendelkezési jog.....	212
3.1.1.2.4.1. <i>Az információs önrendelkezési jog</i>	212
3.1.1.2.4.2. <i>Az informatikai rendszerek bizalmosságának és integritásának védelméhez való jog</i>	216
3.1.2. <i>Az általános cselekvési szabadság</i>	218
3.2. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	223
3.2.1. <i>Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog megalapozása</i>	223
3.2.2. <i>Az általános személyiségi jog tárgyi védelmi köre</i>	224
3.2.2.1. A magánszférához való jog.....	225
3.2.2.2. Az önazonossághoz való jog	230
3.2.2.3. Az önrendelkezési jog.....	236
3.2.2.3.1. Az információs önrendelkezési jog.....	237
3.2.2.3.2. A saját képmáshoz való jog	239
3.2.2.3.3. Az egészségügyi önrendelkezési jog	242
3.2.2.3.4. Az egészségügyi önrendelkezési jog tartalma az életvégi döntéseknél.....	245

3.2.2.3.5. A perbeli önrendelkezési jog	249
3.2.2.3.6. A házasságkötés szabadságához való jog.....	250
3.2.2.4. A testi-lelki integritáshoz való jog	251
3.2.2.5. Az általános cselekvési szabadság	252
3.3. Konklúzió.....	253
4. Az egyén testi-lelki integritásának védelme a német és magyar alkotmánybírói gyakorlatban	256
4.1. Az emberi méltósághoz való jog és az élethez, valamint a testi épséghez való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	256
4.1.1. <i>Az élethez és testi épséghez való jog alanyi oldala</i>	259
4.1.1.1. Az élethez való jog alanyi oldala.....	259
4.1.1.2. A testi épséghez való jog alanyi oldala.....	261
4.1.2. <i>Az élethez és testi épséghez való jog korlátozása</i>	262
4.1.2.1. Az élethez való jog korlátozása	262
4.1.2.1.1. Halálbüntetés	264
4.1.2.1.2. A rendőri lőfegyverhasználat	266
4.1.2.1.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében.....	268
4.1.2.2. A testi épséghez való jog korlátozása	270
4.1.2.2.1. A kínzás	270
4.1.2.2.2. A bűnüldözés érdekében elrendelt korlátozások	272
4.1.2.2.3. A testi épséget sértő egészségügyi beavatkozások.....	273
4.1.2.2.4. Ártalmatlan beavatkozások	274
4.1.3. <i>Az élethez és testi épséghez való jog tárgyi oldala</i>	275
4.1.3.1. Abortusz.....	275
4.1.3.2. Terrorista erőszakcselekmények	286
4.1.3.3. Környezeti ártalmak	287
4.1.3.4. Eutanázia	289
4.2. Az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolata az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	293
4.2.1. <i>Az oszthatatlansági doktrína</i>	294
4.2.2. <i>Az élethez való jog alanyi oldala</i>	296
4.2.3. <i>Az élethez való jog korlátozása</i>	297
4.2.3.1. Halálbüntetés.....	298
4.2.3.2. A rendőri lőfegyverhasználat	301
4.2.3.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében.....	305
4.2.4. <i>Az élethez való jog tárgyi oldala</i>	306
4.2.4.1. Abortusz.....	306
4.2.4.2. Eutanázia.....	310
4.2.4.3. Környezetvédelem.....	315
4.3. Konklúzió.....	316

5. Az emberi méltósághoz való jog mint az emberek közötti jogegyenlőség és a megélhetéshez szükséges létminimum alapja	319
5.1. Az emberi méltósághoz való jog és az általános jogegyenlőségi klauzula viszonya a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban	319
5.2. Az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállamiság elvének kapcsolata a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban	321
5.3. Konklúzió.....	324
VII. Az emberi méltósághoz való jog érinthetetlenségéről szóló vita bemutatása és értékelése	325
1. Az emberi méltóság érinthetetlensége körül kibontakozott vita Németországban	325
1.1. Előzmények	325
1.2. A légkör biztonságáról szóló határozat a célkeresztben	328
2. Az emberi méltóság érinthetetlenségi körül kibontakozott vita Magyarországon: az oszthatatlansági doktrína a célkeresztben	331
3. Konklúzió.....	342
VIII. A kutatás eredményeinek összefoglalása	343
1. A dogmatikus és összehasonlító módszer eredményei.....	343
2. A kutatás eredményeinek hasznosíthatósága	355
Szakirodalom.....	357
A német Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai	385
Az Alkotmánybíróság határozatai	386

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tudományos munkát, ha már egyszer elkezdte az ember, nem lehet befejezni, csak abbahagyni és időről-időre számot adni arról, mire jutottunk. Ezzel a gondolattal bocsátom útra ezt a munkát, megköszönve mindazoknak a szakmai vagy emberi segítségét, akik hittek benne, hogy ez az értekezés elkészül. Elsőként témavezetőimnek, Jakab Andrásnak és Frivaldszky Jánosnak, akik irányt mutattak a dolgozat megírásához. Kitüntetett köszönet illeti Balogh Elemért, Varga Zs. Andrászt és Szabó Istvánt, akik a több évnyi alkotmánybíró-sági, illetve egyetemi közvetlen munkakapcsolat során támogatták tudományos érdeklődésemet. A fokozatszerzési eljárásban való közreműködésért köszönettel tartozom Deli Gergelynek, El Beheiri Nadjának, Gárdos-Orosz Fruzsínának, Könczöl Miklósnak, Rixer Ádámnak, Schanda Balázsnak, Sonnevend Pálnak, Zeller Juditnak. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm a családomnak a támogatást, különösen édesanyámnak, Pletl Ritának, aki szakmai életútjával példát mutat számomra.

„Az emberi méltósághoz való jog nem pusztán erkölcsi értékdeklaráció. Az, hogy az emberi méltóság a jog előtt és felett létező érték, amely a maga teljességében a jog számára hozzáférhetetlen, nem zárja ki azt, hogy ezt az értéket a jogok forrásának tekintsük – mint a természetjogot követve számos nemzetközi egyezmény és alkotmány teszi –, vagy hogy a jog a méltóság tiszteletben tartását és védelmét előírja, avagy egyes aspektusait valóságos joggá formálja.”

Sólyom László*

* Dr. Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye, 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 103.

I. BEVEZETÉS

1. A dolgozat témája és a kitűzött kutatási feladat

Az emberi méltósághoz való jog a második világháborút követően nyert elismerést a különböző nemzetközi dokumentumokban és nemzeti alkotmányokban. Az embert teljes mértékben az államhatalomnak alávető nemzetiszocialista és szovjet típusú szocialista diktatúrák szomorú tapasztalata vezetett az emberi méltóság *Grundgesetz*-be és a korábbi magyar Alkotmányba való felvételéhez. Ezek a történelmi körülmények megalapozták az emberi méltóság alapvető jelenségének elismerését, amelyre tekintettel az emberi méltóság sérthetlenségét kimondó klauzula a nemzeti alkotmányok közül elsőként a *Grundgesetz*, legutóbb pedig a magyar Alaptörvény élére került.

Az értekezés tárgyát ennek megfelelően az európai nemzeti alkotmányokra legnagyobb hatást gyakorló¹ német alkotmány (a továbbiakban: *Grundgesetz*) 1. cikk (1) bekezdésében és a korábbi magyar Alkotmány 54. § (1) bekezdésében, illetve az Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltósághoz való jog értelmezése képezi.

A kutatás első célkitűzése az emberi méltóság alapjogok rendszerében betöltött szerepének és normatív tartalmának bemutatása. Abból a tézisből indulok ki, hogy az emberi méltósághoz való jog alapjog és annak tartalma résztartalmakból áll, amelyek az alkotmánybírói gyakorlatban bontakoznak ki. Ezzel az emberi méltóság formális koncepciója² mellett foglalkozok állást,

¹ MCCRUDDEN i. m. 665.

² Enders az emberi méltóság jogi fogalmának elemzése során három méltóság koncepciót különböztet meg: a materiális, a formális és a metafizikai-kritikus koncepciót. A materiális koncepció az emberi méltóság normatív tartalmát közvetlenül az emberi méltóság fogalomból bontja ki. Ezt a koncepciót a legtisztább formában Németországban Günter Dürig képviselte. A formális koncepció az emberi méltóságot normatív résztartalmakból és azok érvényesülési módzataiból illeszti össze. Ennek a koncepciónak az előfutára Adalbert Podlech, aki az emberi méltóságot öt komponensre bontotta, amelyek normatív tartalma az alkotmány egyéb rendelkezéseire támaszkodik. A harmadik, metafizikai-kritikus koncepciónak nevezett elmélet nem jön számításba az emberi méltóság jogi fogalmának tárgyalása során, mivel

szemben a materiális koncepcióval, mely utóbbi az emberi méltóság tartalmát a különböző filozófiai hagyományokból táplálkozva, közvetlenül az emberi méltóság fogalmából bontja ki. Ennek megfelelően a résztartalmak azonosítása céljából a német Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság emberi méltósághoz való jogra vonatkozó gyakorlatának átfogó bemutatására törekszem, amelyre mindeddig Magyarországon nem került sor.

A kutatás második célkitűzése azoknak a módszereknek az azonosítása, amelyek az alkotmánybírósági gyakorlatban az emberi méltóság értelmezésének alapját jelentik. Az emberi méltósághoz való jog értelmezése jelentős mértékben eltér ugyan a többi alapjog esetében alkalmazott alkotmányértelmezési gyakorlattól, de a vizsgálat keretei és az azt tartalommal megtöltő fogalmak beazonosíthatók és meghatározhatók. Ez nem jelenti azt, hogy az emberi méltósághoz való jog alkotmánybírósági értelmezése minden esetben következetes és ellentmondásmentes lenne. Ellenkezőleg: a vélt vagy valós következetlenségek mind a német, mind a magyar szakirodalomban az emberi méltósághoz való jog sérthetetlenségének megkérdőjelezéséhez vezettek.

A kutatás harmadik célkitűzése a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat közötti hasonlóságok, különbségek, valamint ezek okainak bemutatása a saját gyakorlat jobb megértése és továbbfejlesztése érdekében. Kiindulópontként szolgáltak azok a megállapítások, amelyek rámutattak a német hatásra, az idő múlására tekintettel azonban indokolt az újabb, különösen az Alaptörvény hatálybalépését követően hozott határozatokra kiterjedő vizsgálatot folytatni. A szélesebb körű vizsgálat lehetőséget biztosít a magyar alkotmánybírósági gyakorlat változásának a bemutatására is. A kutatás járulékos célkitűzése a fentiekkel összefüggésben a német fogalmak szakszerű magyar meghatározása. Csupán így vizsgálható, hogy a magyar alkotmánybírósági gyakorlat valóban a német mintát követi-e, és a német modell alkalmas-e arra, hogy a jövőben is mintául szolgáljon a magyar gyakorlat számára.

2. A dolgozat szerkezete

A dolgozat a bevezetőt követően öt fejezetből áll és összefoglalóval zárul. A dolgozat bevezetőt követő második fejezetében ismertetem a *Grundgesetz*, az Alkotmány és az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó szövegrészét, fel-

alapvetően tagadja, hogy az emberi méltóság fogalomból – bármilyen módon is – normatív tartalom kinyerhető. ENDERS (1997) i. m. 6–9.

tárva a szöveg keletkezéstörténetét is. A normaszöveg bemutatása nem öncélú, célja annak a bizonyítása, hogy már az alkotmányozó alapjogként tételezte azt. A fejezet lezárásaképpen az emberi méltóság nemzetközi jogban és az európai uniós jogban való megjelenését vázolom fel azzal a céllal, hogy rávilágítsak az emberi méltóság szabályozásának hasonlóságaira és különbségeire, különös tekintettel arra, hogy azok mintául szolgáltak az Alkotmány és az Alaptörvény számára.

Bár az alkotmányok nem tartalmaznak különálló általános és különös részt, a jogtudomány kidolgozta az alapjogok értelmezésének általános kereteit, amelyek ismerete nélkülözhetetlen az emberi méltósághoz való jog értelmezésének megértéséhez. Az értekezés harmadik fejezete ennek megfelelően arra vállalkozik, hogy bemutassa az alapjogok értelmezésének általános fogalmi kereteit, majd ennek tükrében rávilágít az emberi méltósághoz való jog értelmezésének egyes sajátosságaira, amelyek jelentős mértékben megnehezítik a védelmi körének meghatározását. A dolgozat negyedik fejezetében azt vizsgálom, hogy milyen személyi körre terjed ki az emberi méltósághoz való jog védelme. Az ötödik fejezetben pedig arra vállalkozom, hogy beazonosítsam azokat az eszközöket, módszereket, amelyek segítségével a Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság megpróbálja meghatározni az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét.

A dolgozat legterjedelmesebb részét az emberi méltósághoz való jog tartalmának bemutatása képezi a hatodik fejezetben. Ennek során annak vizsgálatából indulok ki, hogy milyen hatása van az emberi méltósághoz való jog sajátos, az alapjogok rendszerét megalapozó funkciójának a jog tartalmára, azaz milyen viszonyban van az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalma. Ezt követően az emberi méltósághoz való jog egyéb alapjogokkal való kapcsolatának elemzése során arra törekszem, hogy részletesen bemutassam azokat a résztartalmakat, amelyek – a szakirodalom alapján – beazonosíthatóak az alkotmánybírósági gyakorlatban. Álláspontom szerint a jogrendszer legfőbb célja az ember érinthetlenségének biztosítása, amely nélkül a jogrendszer elveszíti a fix pontját. Mégis sokan megkérdőjelezik az emberi méltósághoz való jog abszolút voltát vagy annak abszolút módon való érvényesülését az alkotmánybírósági gyakorlatban. A dolgozat hetedik fejezetében azt vizsgálom, hogy megalapozott-e a szakirodalmi kritika, vagyis az emberi méltósághoz való jog valóban abszolút módon érvényesül-e a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban.

3. A kutatás módszere

Az értekezés alapjául elsősorban a német Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság határozatai szolgálnak. Az összehasonlítás alapját az képezi, hogy a német alkotmánybírósági gyakorlat az alapjogok és különösen az emberi méltósághoz való jog értelmezésében kiemelkedő jelentőségűnek számít, mivel az általa kidolgozott fogalmi keretek meghatározzák a magyar alkotmánybírósági gyakorlatot.³ A dolgozat ennek megfelelően a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát tekinti kiindulópontnak, a magyar alkotmánybírósági gyakorlatot pedig a német gyakorlat tükrében vizsgálja.

A német alkotmánybírósági gyakorlatban az alapjogok és különösen az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei már korán kialakultak, ezért azokat a határozatokat tekintem kiindulópontnak, amelyek meghatározzák az „állandó gyakorlatot” (*ständige Rechtsprechung*). A későbbi határozatokat csak abban az esetben vizsgálom, ha felmerül a korábbi gyakorlattól való eltérés gyanúja vagy a gyakorlat továbbfejlődött. Ezzel szemben a magyar alkotmánybírósági határozatok vizsgálata során arra törekedtem, hogy minden olyan határozatot feldolgozzak, különösen az Alaptörvény hatályba lépését követően, amely az emberi méltósághoz való jog értelmezése szempontjából releváns lehet, kiemelve a német minta követését leginkább szemléltető határozatokat.

A Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése nem lehetséges az arra reflektáló német és magyar, valamint nemzetközi szakirodalom feldolgozása nélkül. Az emberi méltóság szakirodalma rendkívül szerteágazó, mivel a téma más tudományterületek (filozófia, bioetika) és más jogágak (büntetőjog, magánjog, orvosi jog) kutatóinak érdeklődésére is számot tart. Az értekezés alkotmányjogi megközelítést alkalmaz, ezért elsősorban az alkotmányjogi szakirodalmat vettem alapul, de más tudományterületek szakirodalmát is oly mértékben figyelembe vettem, amennyire az szükséges az emberi méltósághoz való alapjog megértéséhez.

A témára vonatkozó magyar szakirodalomból mindenképpen ki kell emelni Frivaldszky János, Kis János, Györfi Tamás, Tóth Gábor Attila, Tóth J. Zoltán munkáit, valamint Deli Gergely – Kukorelli István hivatkozott közös tanulmányát, amelyekben a dolgozatban képviselt formális koncepcióval szemben az emberi méltóság – különböző eszmetörténeti előzményekből merítő – materiális koncepciója jelenik meg.

³ BRUNNER–KÜPPER i. m. 421–449.

A külföldi szakirodalomból a dolgozatra Dupré e témában írt első átfogó munkája⁴ gyakorolt jelentős hatást, mivel ez a monográfia vizsgálta először az emberi méltósághoz való jog értelmezését a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban. Dupré szerint a magyar Alkotmánybíróság „az emberi méltóság értelmezését majdnem teljes egészében a német esetjogból importálta” (máshol: „számos aspektusát”), ugyanakkor „az importálás nem imitálás”, a magyar Alkotmánybíróság úgy építette be a német gyakorlatot, hogy szervesen illeszkedjen a magyar alkotmányos rendbe, így a következtetések különböznek az eredeti mintától. Dupré jelentős értelmezésbeli hasonlóságokra (az általános személyiségi jog azonosítása az emberi méltósághoz való joggal, anyajog jellege, szubszidiaritása) és különbségekre (az emberi méltóság és az élethez való jog viszonyában: egység vagy hierarchia) mutatott rá, amelyeket kiindulópontnak tekintek. Dupré célja ugyanakkor a jogi importálás stratégiájának a bemutatása, amit az emberi méltóság magyar alkotmánybíróági gyakorlatán keresztül illusztrál, ezért nem mutatja be átfogóan és teljes körűen az emberi méltóság tartalmát és értelmezésének fogalmi kereteit, csupán a méltóság német gyakorlatból átvett egy megjelenési formáját (általános személyiségi jog). A német gyakorlatot is csak olyan mértékben mutatja be, amilyen mértékben a magyar importálási stratégia bizonyítása igényli.

A kutatás módszere alapvetően összehasonlító alkotmányjogi jellegű. Az összehasonlítás egyirányú: a mintául szolgáló német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát tekintem kiindulópontnak és a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatát ezzel szembeírom. A kutatás dogmatikai karakterét a fogalmi rendszer kiépítésének törekvése adja, melynek jelentőségére Jakab munkái hívták fel a figyelmet.⁵ A fogalmi rendszer kiépítése során az alkotmánybíróság mint az Alkotmány értelmezésére hivatott szerv gyakorlatából indulok ki. Az alkotmánybíróági gyakorlatot nem csupán összefoglalom, hanem azt vizsgálom, hogy a két testület milyen fogalmi keretek között értelmezi az emberi méltósághoz való jogot és ezeket a fogalmakat következetesen alkalmazza-e, mert csupán a koherens fogalmi rendszer alkalmas arra, hogy támpontot nyújtson a jövőbeni esetek megoldásához.

⁴ DUPRÉ (2003) i. m. 63–86. A könyv ismertetését ld. JAKAB (2004) i. m. 243–253. Dupré e témában írt legújabb munkájában az emberi méltóság materiális koncepciója jelenik meg: DUPRÉ (2015) i. m. 21–23., 167–168.

⁵ Legutóbb ld. JAKAB (2016) i. m. 71–75.

II. AZ EMBERI MÉLTÓSÁG AZ ALKOTMÁNYBAN

1. Az emberi méltóság a *Grundgesetz*ben

1.1. Szövegtörténet

Az emberi méltóság hosszú évszázadokon átívelő eszmetörténetéhez viszonyítva az emberi méltóság alkotmánytörténete pusztán néhány évtizedes múltra tekinthet vissza. A német alkotmánytörténetben először a Weimari Birodalmi Alkotmány 151. cikk (1) bekezdésében jelent meg az emberi méltóság, méghozzá annak szociális aspektusa:

„A gazdasági élet rendjének a mindenki számára méltó lét biztosítása céljából meg kell felelnie az igazságosság elvének. Ezen határok között kell az egyes emberek gazdasági szabadságát biztosítani.”

Az emberi méltóság nem az alkotmány élén kapott ugyan helyet, mégis áthatotta annak egy részterületét. Az emberhez méltó lét gazdasági-társadalmi életre vonatkoztatott garanciája jelöli ki az egyén szabadságának határait. A rendelkezés jelentősége, hogy nyilvánvalóan mintául szolgált az 1945 utáni tartományi alkotmányok számára.⁶

Az 1945 utáni német tartományi alkotmányoknak mind a preambulumban,⁷ mind az alapjogi katalógusában⁸ megtaláljuk az emberi méltóságra való hivatkozást. Az emberi méltóság nem csupán a klasszikus szabadságjogok kontextusában jelenik meg, hanem a gazdasági renddel összefüggésben vagy

⁶ HÄBERLE (1995) i. m. 817.

⁷ Például Baden-Württemberg Alkotmányának előszavában: „[...] az emberek szabadsága és méltósága biztosításának szándékától vezérelve”.

⁸ Például Bajorország Alkotmánya 100. cikk „Az emberi személy méltóságát a törvényhozásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban tiszteletben kell tartani.”; Hessen Alkotmánya 3. cikk „Az ember élete és egészsége, becsülete és méltósága sérthetetlen.”; Bréma Alkotmánya 5. cikk (1) bekezdés „Az emberi személy méltóságát elismerik és az állam tiszteletben tartja.”

más kontextusban is.⁹ Az alkotmány elfogadása előtti tartományi alkotmányok az emberi méltóság elismerésével a *Grundgesetz* emberi méltóság cikke számára mintául szolgáltak. Különösen nagy hatással volt a *Grundgesetz* emberi méltóság garanciájára a bajor Alkotmánybíróságnak a bajor Alkotmány 100. cikkéhez kapcsolódó korai gyakorlata.¹⁰ A bajor Alkotmánybíróság elismerte, hogy

„[a]z ember mint személy a legértékesebb szellemi és erkölcsi értékek hordozója, és olyan erkölcsi önértéket testesít meg, amely nem vesztethető el, és amely az állam és a társadalom minden politikai és jogi behatásával szemben önálló és érinthetetlen.”¹¹

A *Grundgesetz* szövegét előkészítő Parlamenti Tanács az emberi méltóság tiszteletének követelményét az alaptörvény élére állította, „az 1945 májusában megsemmisített államrenddel szemben álló, új állami lét szellemének kifejezésre juttatása érdekében”.¹² Mind a Parlamenti Tanács számára alapul szolgáló alkotmánytervezetet előkészítő, Herrenchiemseeri Konventnek nevezett szakértő testület, mind a Parlamenti Tanács számára meghatározó volt az emberi méltóság alkotmányba való felvételekor a második világháború előtti, alatti és utáni félelmetes történésekre való emlékezés, a nemzetiszocializmus és sztálinizmus embert megvető magatartása. Ennek az időszaknak az iszonyatát, az emberi méltóság aligha felülmúlható sérelmét félreérthetetlenül el kellett ítélni.¹³

A Herrenchiemseeri Tervezet 1. cikke erre tekintettel a következőképpen szól:

- „(1) Az állam van az emberért és nem az ember az államért.
- (2) Az emberi személyiség méltósága sérthetetlen. A közhatalom minden megnyilvánulási formájában köteles az emberi méltóságot tiszteletben tartani és védeni.”¹⁴

⁹ Például Bajorország Alkotmánya 151. cikk (1) bekezdés „[...] az emberhez méltó lét biztosítása mindenki számára [...]”; Hessen Alkotmánya 30. cikk (1) bekezdés „A munkakörülményeket úgy kell kialakítani, hogy azok biztosítsák a munkavállaló egészségét, méltóságát, családi életét és kulturális igényeit.”

¹⁰ HERDEGEN (2009a) i. m. 11.

¹¹ Idézi STERN (2006) i. m. 14.

¹² HERDEGEN (2009a) i. m. 11.

¹³ STERN (2006) i. m. 13.

¹⁴ DREIER (2004a) i. m. 153.

Kisebbségi módosításokkal a második bekezdés szövege vált a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésévé.

Mindazonáltal hosszú út vezetett a végleges változatig, a különböző bizottságok számos alternatívát tárgyaltak meg és vetettek el. Ezek közül kiemelésre érdemes az 1. cikk (1) bekezdésének Theodor Heuss nevéhez fűződő változata: „Az ember méltósága az állami rend védelme alatt áll.” Ez a megfogalmazás megfelelt annak a heussi elképzelésnek, hogy a méltóság minden értelmezés nélkül álljon az alkotmány elején. A szakirodalom gyakran idézi Heussnak azt a szállóigévé vált mondatát, miszerint az emberi méltóság „nem értelmezett tézis” (*nicht interpretierte These*). A fenti megfogalmazás alapján azonban nem volt egyértelmű, hogy az emberi méltóságot kifejezetten ki kell vonni az állam rendelkezése alól. A javasolt szövegből nem tűnt ki, hogy az ember méltóságának jogi elismerése elsősorban tiszteletet követel az államtól.

Felmerült a vitában az emberi méltóság és a természetjog viszonyának az (1) bekezdésben való konkrét meghatározása is: „Az ember méltósága a mindenkit örök időktől, a természetnél fogva megillető jogokon alapul.” Ezzel a természetnél fogva az embert megillető joggal szemben kívánta Heuss az emberi méltóságot mint „nem értelmezett tézist” szembeállítani, amelyet a „következő alapjogoknak” kell majd konkretizálniuk.¹⁵

A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése emberi méltóság klauzulájának elfogadását tehát nagy vita előzte meg, az elfogadott normaszöveg azonban azóta változatlan: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége.”

1.2. Az emberi méltóság jogi természete

A szakirodalom a *Grundgesetz* élén álló emberi méltóság kiemelkedő értékét egyöntetűen elismeri, amit a következő meghatározások jól alátámasztanak: „az objektív jog legfőbb alkotmányos elve”,¹⁶ „az alkotmány legmagasabb értéke”,¹⁷ „a jogrend fix pontja”,¹⁸ „a legfőbb érték meghatározó alkotmányos elv”,¹⁹ „az

¹⁵ A norma keletkezéstörténetéhez lásd ENDERS (1997) i. m. 404–442.

¹⁶ DÜRIG (1958) i. m. 6.

¹⁷ HERDEGEN (2009a) i. m. 7.

¹⁸ DI FABIO (2004a) i. m. 20.

¹⁹ STERN (1988a) i. m. 23.

alkotmányos értékrend alapvető elve”,²⁰ „rocher de bronze”,²¹ „az alapjogok alapja”,²² „oszlop az alkotmányjogi diskurzus áradatában”,²³ „alap norma”,²⁴ „az állam legitimációs normája”,²⁵ „vezérmotívum”,²⁶ „az alkotmánymű alaptétele”,²⁷ „természetjogi alapvető elv”,²⁸ „archimédeszi pont”.²⁹

Az emberi méltóság alapvető jelentőségének elismerése mellett azonban a normativitása és alapjogi jellege vitatott. A vita oka az emberi méltóság klauzula szemantikai nyitottságában és sajátos struktúrájában keresendő. Ezen túlmenően a *Grundgesetz* szövege az emberi méltóságot nem jogként tételezi, így felmerül a kérdés, hogy az pusztán alapelv, objektív jogi norma (jogelv) vagy alapjog (szabály).³⁰

A vita kiindulópontját a *Grundgesetz* 1. cikk három bekezdésének eltérő értelmezése képezi. Az emberi méltóság klauzulát követő (2) bekezdés az emberi jogok elismerését deklarálja:

„A német nép ezért [az eredetiben nincs kiemelés] hitet tesz a sértethetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok mint a világon minden emberi közösség, béke és igazságosság alapja mellett.”

A (3) bekezdés pedig az alapvető jogok kötelező erejét rögzíti:

²⁰ Uo. 28.

²¹ STERN (2006) i. m. 21.

²² BÖCKENFÖRDE (2006) i. m. 391.

²³ Uo. 387.

²⁴ HÄBERLE (1995) i. m. 348.

²⁵ HÖFLING (2009b) i. m. 94.

²⁶ PAPIER (2007) i. m. 372.

²⁷ NIPPERDY (1968) i. m. 14.

²⁸ Uo. 2.

²⁹ RENSMANN (2007) i. m. 48.

³⁰ Ronald Dworkin alapján logikailag két típusú normatív rendelkezés különböztethető meg: a jogelv és a szabály. A kettő közötti különbséget Jakab András úgy foglalja össze, hogy a szabály „mindent vagy semmit” alapon működik, azaz vagy vonatkozik az esetre vagy nem, de amennyiben vonatkozik rá, akkor azt alkalmazni kell. Ezzel ellentétben az elvek nem igényelnek feltétlen érvényesülést, mivel azoknak súlyuk van és több ellentétes elv esetén nem választani kell, hanem az elvek súlyának megfelelően mérlegelni. Jakab a dworkini értelemben vett jogelvet főlősleges fogalomnak tartja a jogalkalmazás leírásához, mivel azok felfoghatók bizonytalan jelentésű, a jogalkalmazás által konkretizálандó szabályként. JAKAB (2007) i. m. 52–64.

„A következő alapjogok [az eredetiben nincs kiemelés] közvetlenül kötelező jogként kötelezik a törvényhozót, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.”

A vitában szerepet kap még a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének lényeges tartalom garanciája (*Wesengehaltsgarantie*),³¹ valamint a *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdésének örökkévalósági klauzulája (*Ewigkeitsklausel*).³²

Az eltérő értelmezés alapján három álláspont körvonalazódik a szakirodalomban: 1. az emberi méltóság pusztá deklaráció; 2. az emberi méltóság objektív jogi norma; 3. az emberi méltóság alanyi alapjog.³³

A *Grundgesetz* 1. cikke (1) bekezdésének normativitását kevesen vitatják.³⁴ Például Enders „heurisztikus elvet” vagy pusztá „alapelvet” lát az emberi méltóság garanciájában, amely a jogi normával ellentétben nem rendelkezik kötelező erővel.³⁵ Ezzel szemben meggyőzőbb az az álláspont, miszerint – annak ellenére, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (3) bekezdése a közvetlen jogi kötőerőt a „következő alapjogok”-ra vonatkoztatja –, az emberi méltóság garanciája is kötelező jogi norma. Starck találóan jegyzi meg, hogy az emberi méltóság klauzulájának kötelező ereje egyrészt az 1. cikk (1) bekezdésének második mondatából ered, amely az államhatalom legfőbb kötelezettségévé teszi a méltóság tiszteletét és védelmét. Másrészt közvetetten a *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdésének örökkévalósági klauzulájából, amely az 1. cikkben „lefejtetett alapelveket” kivonja az alkotmánymódosítás lehetősége alól, ezáltal az emberi méltóságot még az alkotmánymódosító hatalom számára is kötelező joggá téve.

³¹ *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdés: „Az alapjog lényeges tartalma semmilyen esetben nem korlátozható.”

³² *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdés: „Az Alaptörvénynek a Szövetség tartományokra osztását, a tartományok alapvető közreműködését vagy az 1. és 20. cikkben lefejtetett *alapelveket* [az eredetiben nincs kiemelés] érintő módosítása nem megengedett.”

³³ Sajátos álláspontot képvisel Alexy, aki a jogelv elmélet (*Prinzipientheorie*) keretében – a szabályok és elvek megkülönböztetése révén – arra a következtésre jutott, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének első mondata két normát tartalmaz: egy emberi méltóság elvet és egy emberi méltóság-szabályt. ALEXY (2006) i. m. 95.

³⁴ Kezdetben Gröschner is azt az álláspontot képviselte, hogy az 1. cikk (1) bekezdés egy deskriptív bevezető mondat. Ld. GRÖSCHNER (2005) i. m. 18. Időközben azonban megváltozott Gröschner álláspontja: az 1. cikk (1) bekezdése nem előíró jellegű szabály ugyan, a dacos normativitása abban a figyelmeztetésben nyilvánul meg, miszerint az axiómaként előírt emberi méltóságot az *Grundgesetz* szabadságpárti alkotmányos rendje alapvető elemeként kell elismerni. Ld. GRÖSCHNER (2008) i. m. 232.

³⁵ ENDERS (1997) i. m. 403.

Az alapelv fogalom használata nem jelenti az emberi méltóság garanciájának gyengítését, csupán annak fontosságát juttatja kifejezésre.³⁶

Az emberi méltóság normaként való kezelése mellett azonban az alapjogi jellege továbbra is vitatott.³⁷ Elsősorban Dürig utasította el az alapjogi jelleget azzal, hogy az egyes alapjogok magukban foglalják az emberi méltóság alanyi jogi tartalmát, amelyet a Grundgesetz 19. cikk (2) bekezdésének lényeges tartalom garanciája véd. Dürig ezzel viszont azonosította az alapjogok lényeges tartalmát az emberi méltósággal, holott a lényeges tartalom garanciája csupán a törvényhozó hatalmat köti, míg az örökkévalósági klauzula az alkotmánymódosító hatalmat is.³⁸

Mindazonáltal a szakirodalomban uralkodónak mondható az alapjogi jelleget igenlő álláspont.³⁹ Az alapjogi jelleg mellett elsősorban Nipperdey foglalt állást,⁴⁰ akinek a nézeteit Starck vitte tovább. Starck szerint az 1. cikk nyelvtani értelmezése nem ad egyértelmű választ az emberi méltóság jogi természetére. A rendszertani értelmezés viszont az alapjogi jelleget támasztja alá: az emberi méltóság garanciája ugyanis az alapjogok alcímet viselő első fejezet része. Az 1. cikk (3) bekezdés „következő alapjogok”-ra való utalásából arra lehetne következtetni, hogy az emberi méltóság nem alapjog. Ezzel szemben – Nipperdey nyomán – Starck az 1. cikk három bekezdésének együttes értelmezése alapján arra a következtetésre jutott, hogy az (1) bekezdés az alapjogok forrásaként maga is alapjog,

„mivel a *Grundgesetz*ben benne lakozik a jogok hatékony érvényesítésének félreérthetetlen tendenciája, amely különösen a 19. cikk (4) bekezdésének⁴¹ alapvető jogvédelmi garanciájában jut kifejezésre.”⁴²

³⁶ STARCK (1999a) i. m. 47.

³⁷ A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés alapjogi jellege ellen, például BRUGGER i. m. 9.; DÜRIG (1958) i. m. 5.; DREIER (2004a) i. m. 207–209.; GEDDERT-STEINACHER i. m. 172.

³⁸ GEDDERT-STEINACHER i. m. 180.

³⁹ *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés alapjogi jellege mellett, pl. HÄBERLE (1995) i. m. 355.; HERDEGEN (2009a) i. m. 19.; HÖFLING (2009b) i. m. 79.; JARASS (2000) i. m. 41.; PIEROTH-SCHLINK i. m. 83.; STERN (1988a) i. m. 26.

⁴⁰ NIPPERDY (1968) i. m. 12.

⁴¹ *Grundgesetz* 19. § (4) „Ha valakinek a jogait az államhatalom megsérti, rendelkezésére áll a bírói út [...]”

⁴² STARCK (1999a) i. m. 48.

Ennek megfelelően a *Grundgesetz* 93. cikk (1) bekezdés 4a. pontjában⁴³ szabályozott alkotmányjogi panasz eljárásnak ki kell terjednie az alapjogi fejezetben nevesített összes jogra, így az emberi méltósághoz való jogra is. Nipperdy ezért tarthatatlannak vélte az alapjogi védelem megtagadását arra az esetre, ha az nem konkretizálódik a következő alapjogokban. Starck annyiban egyetértett a Nipperdeyt ért kritikákkal, hogy a „következő alapjogok” lefedik az emberi méltóság minden aspektusának védelmét. Mégis elengedhetetlennek tartotta az emberi méltóság alapjogi jellegének elfogadását, mert a méltóság garanciája pontosan az ember alany mivoltát védi, így a norma célja nem lehet más, mint az alanyi jog biztosítása.⁴⁴ Höfling – a Herrenhimseei Tervezet alapkoncepciójára utalással, miszerint az állam van az emberért és nem az ember az államért – úgy fogalmaz, hogy „ellentétes lenne a rendszer lényegével az emberi méltóságot mint a rendszert megalapozó alapvető normát pusztán objektív jogszabályként értelmezni.”⁴⁵ Csak az alapjogként értelmezett emberi méltóság biztosítja ugyanis az alkotmánymódosító törvények elleni alkotmányjogi panasz benyújtásának lehetőségét.⁴⁶ Ezen túlmenően csak így juthat érvényre az emberi méltóság mint objektív jogi normából fakadó védelmi kötelezettség.⁴⁷

Ezzel szemben Dreier nem tartja meggyőzőnek sem a nyelvtani, sem a rendszertani értelmezést. Az „I. Az alapjogok” cím alatti elhelyezés – álláspontja szerint – egyrészt pontosan olyan kevés jelentőséggel jár az alapjogi jelleg szempontjából, mint az 1. cikk (1) bekezdés második mondatának tiszteletre és védelemre való utalása. Másrészt az 1. cikk (2) bekezdésének „*ezért*” szava ugyanúgy nem támasztja alá az 1. cikk (1) bekezdésének alapjogi jellegét, mint az 1. cikk (3) bekezdésének „*következő alapjogok*” kitétele. Az 1. cikk (2) bekezdése csupán az emberi méltóság és az emberi jogok közötti legitimációs összefüggésre utal, anélkül, hogy bármit is mondani kívánna az emberi méltóság normatív jellegéről. Az 1. cikk (3) bekezdése sem szolgálhat érvként az alapjogi

⁴³ *Grundgesetz* 93. cikk (1) „A Szövetségi Alkotmánybíróság dönt az alábbi ügyekben: 4/a. az alkotmányjogi panaszokról, amelyeket bárki benyújthat, kifogásolva, hogy a közhatalom megsértette valamely alapvető jogát, vagy valamely, a 20. cikk (4) bekezdésében, a 33., 38., 101., 103. és 104. cikkben foglalt jogát.”

⁴⁴ Ezt az érvet Alexy dolgozta ki részletesen a szubjektivizálódási elméletében (*Subjektivierungsthese*). ALEXY (1995) i. m. 277–278.

⁴⁵ HÖFLING (2009b) i. m. 79.

⁴⁶ STARCK (1999a) i. m. 49. Ezzel szemben Geddert-Steinacher szerint nincs „perelhetőségi hézag” (*Klagbarkeitslücke*), mivel az alkotmányjogi panasz az emberi méltósággal való összefüggésre hivatkozással bármelyik alapjogra alapozható. Megjegyzendő, hogy az emberi méltóság fogalmat szűk értelemben, minimum garanciaként értelmezi. GEDDERT-STEINACHER i. m. 169.

⁴⁷ STARCK (1999a) i. m. 49.

jelleg mellett: egyrészt nem az összes következő cikk tartalmaz valódi alanyi alapjogot; másrészt az első fejezeten kívül is találunk az alapjogokkal azonos rangú jogokat; harmadsorban az emberi méltóság objektív jogi kötőereje már az 1. cikk (1) bekezdésének második mondatából következik, így nem lett volna szükség annak az 1. cikk (3) bekezdésében való megismétlésére.⁴⁸

Dreier az alapjogi jelleg az emberi méltóság garanciája egyediségére, ezen belül annak különleges norma-struktúrájára hivatkozva tagadja, ezt követően azonban kifejti, hogy az emberi méltóság alapjogok rendszerébe való besorolása annak a beláthatatlan következményekkel járó relativizálásához (mérlegelhetőségéhez) és ennek eredményeként annak gyengítéséhez vezethet.⁴⁹ Dreier ezzel összekapcsolta az alapjogi jelleg és abszolút érvényesülés igényének vizsgálatát. Teifke azonban – a különböző szakirodalmi álláspontok csoportosítása⁵⁰ során – kimutatta, hogy a kettő között nem figyelhető meg kizárólagosság.⁵¹ Ennek értelmében az emberi méltóság korlátozhatatlansága nem döntő érv sem az alapjogi jelleg mellett, sem ellene. Az emberi méltóság abszolút volta körüli szakirodalmi vitát az emberi méltóság sérthetlenségére vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlat elemzése során mutatom be.

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a pro és kontra érvekre való hivatkozás nélkül – kezdetektől alapjogként kezelte a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében foglalt emberi méltóság garanciáját.⁵² Ám ritkán mondta ki *expressis verbis*, hogy az emberi méltóság alapjog.⁵³ Stern szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság azért gondolta, hogy megspórolhatja az indokolást, mert a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése legtöbbször más (megkérdőjelezhetetlen) alapjogokkal összefüggésben jelenik meg.⁵⁴

Összefoglalóan megállapítható, hogy az emberi méltóság normatív jellege az emberi méltóság klauzula második mondatában minden állami hatalom számára

⁴⁸ DREIER (2004a) i. m. 208.

⁴⁹ Uo. 208.

⁵⁰ Teifke az emberi méltóság alapjogi jellege és annak abszolút volta közötti összefüggés vizsgálata során a szakirodalomban négy alapállást különböztetett meg: 1. alapjog és abszolút (többségi álláspont, például Pieroth–Schlink, Höfling); 2. nem alapjog és abszolút (például Dürig, Enders); 3. alapjog és relatív (például Kloepfer); 4. nem alapjog és relatív (például Brugger). TEIFKE i. m. 87–89.

⁵¹ Uo. 89.

⁵² BVerfGE 1, 332 (347); 12, 113 (123); 15, 283 (286); 28, 151 (163); 28, 243 (263); 61, 126 (137).

⁵³ Erre példa: BVerfGE 109, 133 (151): „A fennálló veszély miatti biztonsági őrizet az egyén közösséghez való kötöttségére tekintettel nem ütközik a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének alapjogába.” Ld. még BVerfGE 28, 151 (163); 28, 243 (263); 61, 126 (131). Legutóbb: BVerfGE 125, 175 (222) – Hartz IV.

⁵⁴ STERN (2006) i. m. 62.

előírt tisztelet és védelem kötelességéből ered, amit megerősít az örökkévalósági klauzula. Az emberi méltóság klauzula nyelvtani értelmezése nem támasztja alá az emberi méltóság alapjogi jellegét, mivel a *Grundgesetz* azt nem kifejezetten jogként tételezte, de mind a rendszertani (elhelyezés az alapjogi fejezet élén, a következő alapjogokra utalás), mind a történeti (Herrenchimseei Tervezet), mind a teleologikus (az ember alanyi minőségének hatékony védelme) értelmezése az alapjogi jelleget támasztja alá. Az alapjogi jellegtől független kérdés az emberi méltóság abszolút (korlátozhatatlan) módon való érvényesülése.

2. Az emberi méltósághoz való jog az Alkotmányban és az Alaptörvényben

2.1. Szövegtörténet

A magyar alkotmánytörténetben törvényi szinten első ízben a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény preambuluma kodifikálta az állampolgárok „természetes és elidegeníthetetlen” jogait. A jogok alapjaként a természetjogi álláspontot elfogadva felsorolta a legfontosabb emberi jogokat. A méltóság fogalma a méltó emberi megélhetéshez való jogban jelent meg. Ennek a jognak az intézményes védelmére, tehát független bíróság jogvédelme alá helyezésére azonban a gyakorlatban a rendszerváltásig nem került sor. Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946. évi X. törvényben sem, bár a törvényjavaslat tárgyalása előtt⁵⁵ a Magyar Közigazgatási Bíróság elnöke felhívta a nemzetgyűlési képviselők figyelmét az akkori törvény mulasztásaira.⁵⁶ Jogsérelem esetén tehát az állampolgároknak gyakorlatilag nem volt hova fordulniuk jogorvoslatért.

A szocialista felfogás szakított a polgári demokrácia emberi jogi felfogásával és a pozitivista felfogásnak megfelelően az állampolgári jogok fogalmát vezette be.⁵⁷ Az 1949. évi XX. törvény VIII. fejezete is az „Állampolgárok jogai és kötelességei” címet viselte és az emberi jogokat nem említette, helyette a dolgozók és állampolgárok jogait szabályozta. A fejezeten belül feltűnő a szabadságjo-

⁵⁵ 1946. május 9-én.

⁵⁶ RÉVÉSZ T.–FÖGLEIN i. m. 263.

⁵⁷ Állampolgári jog az, amit az állam polgárai számára biztosít. Az emberi jogokat az elképzelés első magyar kidolgozója, Szabó Imre nem tartja jogi fogalomnak, az emberi jogok „emberiek” ugyan, de nem jogok, mielőtt jogok lesznek belőlük, már nem „emberiek”, hanem „állampolgáriak”, vagyis állampolgári jogok. Ld. SZABÓ i. m. 24., idézi JAKAB (2007b) i. m. 200.

goknak, illetve a gazdasági, szociális és kulturális jogoknak a „helycseréje”.⁵⁸ A leginkább szembevetendő azonban az olyan alapvető jogoknak, mint az élethez, a kínzástól mentes bánásmóddhoz, a tisztességes bírói eljáráshoz, a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog kimondásának a teljes hiánya az Alkotmányban.

Az 1970-es években a szovjet álláspont módosulása, az „emberi jogok szocialista koncepciójának” kidolgozása Magyarországon is az állampolgári jogok új elméleti megítélését hozta. Elméletben valóban megjelent a személyi szabadságjogok megerősítése iránti igény és a jogtudomány⁵⁹ hivatalosan is elismerte, hogy az állampolgári jogok nem egyszerűen az állam által garantált jogok, hanem objektív követelmények a szocialista állammal szemben. Egyszersmind rögzítették, hogy ez a megközelítés nem jelenti az állampolgári jogok természetjogi felfogásához való visszatérést.⁶⁰ Ezt az ideológiai változást kívánták jelezni az 1972-es alkotmánymódosítással. Ez jut kifejezésre abban, hogy az állampolgári jogokat és kötelezettségeket a társadalmi rend után, az államszervezet felvázolása előtt szabályozták a VII. fejezetben, valamint a dolgozók jogai mint alkotmányjogi kategóriának a megszüntetésében, még ha ez utóbbi nem is sikerült maradéktalanul. Az állampolgárok személyi szabadságjogainak köre is módosult. A magyar Alkotmánynak az 1972. évi revízió során megállapított új szövege az 57. §-ban említést tett az élethez való jogról.⁶¹ Az élethez való alanyi jogot azonban nem biztosította, csak az élet intézményes védelmét garantálta állampolgárai számára. Az állam életvédelmi kötelezettségének úgy kívánt deklaratívé eleget tenni, hogy összekapcsolta a szociális jogokkal, de ezek is az államcélok szintjén maradtak. A módosítással bekerült ugyan az Alkotmány

⁵⁸ A törvény magyarázata a sztálini retorikának megfelelően – miszerint a gazdasági és szociális jogok a szocialista rendszer pillérei közé tartoznak – nyilvánvalónak tartja, hogy az állampolgári jogoknak e jogok az alapjai és csak ezekre épülhet fel a többi alapjog. „A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Az 1949. évi XX. törvény és magyarázata” *Jogtudományi Közöny*, 1949. 94.

⁵⁹ SCHMIDT i. m. 87.

⁶⁰ A kommunista államelmélet ennek indoklására bevezeti a politikai hatalom és az államhatalom közti különbségtételt és megpróbálja megmagyarázni, hogy az állampolgári jogok nem a politikai hatalom, hanem az államhatalom korlátját képezik. Az államhatalom áll ugyan a politikai hatalom középpontjában, de annál kevesebb, hiszen a politikai hatalom a proletáriátus diktatúráját jelenti, amely végső soron az állampolgári jogokat teremti. A politikai hatalmat magát a társadalmi erőviszonyok hozzák létre, és így a társadalmi törvények kötik az állampolgári jogok megfogalmazását is. Uo. 88–89.

⁶¹ Alkotmány 57. § (1) A Magyar Népköztársaságban az állampolgároknak joguk van az élet, a testi épség és az egészség védelméhez. (2) Ezt a jogot a Magyar Népköztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, az emberi környezet védelmével valósítja meg.

54 § (1) bekezdésébe, hogy „A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat”, itt azonban nem az emberi jogok koncepciójának elismeréséről van szó, hanem a különböző nemzetközi egyezmények dokumentumaiban foglalt alapjogok elfogadásáról.⁶² Az emberi jog tehát nemzetközi jogi és nem alkotmányjogi kategória. Magyarország az 1950-es évektől kezdődően a rendszerváltásig számos, az élethez és emberi méltósághoz való jogot is tartalmazó emberi jogi egyezményhez csatlakozott, ezeknek a ratifikálása azonban csak a kirakatpolitika részét képezte. Habár a kihirdetést követően ezek az egyezmények a magyar jogrendszer részévé váltak, mivel a jog nem rendezte a belső jog és nemzetközi jog viszonyát, nem adott választ arra, miként oldható fel a kettő konfliktusa, vagyis nem volt mód a gyakorlati érvényesítésükre.

Az 1989–1990-es alkotmányozás során az 1949. évi XX. törvény tartalmilag megújult. Az 1989. évi XXXI. törvény a Magyar Köztársaságot független, demokratikus jogállammá nyilvánította [Alkotmány 2. § (1) bekezdés], mely elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogait, melyek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége [Alkotmány 8. § (1) bekezdés]. A jogállamiságnak való megfelelés tartalmi értelemben magába foglalja az alkotmány valamennyi rendelkezésének egyidejű érvényesülését, beleértve az emberi jogok, így az élethez és emberi méltósághoz való jog tiszteletben tartását és védelmét is. A gyakorlatban azokban az esetekben, ahol a konkrét alapjogok sérelme merül fel, az alkotmányossági vizsgálat tárgya nem a jogállamisággal való ellentét lesz, hanem a vizsgálat a nevesített alapjog oldaláról történik.⁶³ A módosított Alkotmány XII. fejezete „Alapvető jogok és kötelességek” cím alatt a polgári és politikai, valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogok szinte teljes katalógusát felölelte. Formailag azonban továbbra is őrizte a szovjet típusú diktatúra hagyatékát. Az alapvető jogok és kötelességek nem az Alkotmány első fejezetében nyertek szabályozást, mint a nyugat-európai demokratikus jogállamokban, hanem az Alkotmány végén.⁶⁴ Amikor azonban az alkotmányozók az élethez és az emberi méltósághoz való jogot⁶⁵ az alapjogi katalógus élén helyezték el, a második világháborút követően elfogadott nemzetközi

⁶² SCHMIDT i. m. 90.

⁶³ BALOGH–HOLLÓ i. m. 36.

⁶⁴ Megjegyezzük, hogy az alapjogok alkotmányi elhelyezése nem technikai jellegű, alkotmány-szerkezeti kérdés: az alkotmány első fejezetében való szabályozás azt az alaptörvényi filozófiát érvényesíti, amely szerint az állam és a polgár viszonyában az utóbbi, tehát az állampolgár a meghatározó tényező. Ld. SÁRI i. m. 31.

⁶⁵ Az 1949. évi XX. törvény 54. § szövegét az 1989. évi XXXI. törvény 34. § állapította meg, hatályos 1989. X. 23-ától.

emberi jogi dokumentumokat vették alapul. Az alapjogok megszövegezésében is a nemzetközi jogi mintákat követték. Az élethez való jogot tételező szövegrész szinte szó szerint megegyezik a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 6. cikkének 1. pontjával,⁶⁶ az önkényesség fogalmát pedig az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2. cikk 1. pontja második mondatához⁶⁷ igazítja.⁶⁸ Az emberi méltósághoz való jog esetén az Egyesült Nemzetek alapokmányának bevezetője, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, valamint az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3. cikke szolgálhatott modellként a magyar szabályozás számára.⁶⁹ Ezekben a nemzetközi dokumentumokban az emberi méltóság központi értéként, a méltóság tisztelete pedig magasabb rendű elvként funkcionál. Így a modellkövetés az emberi méltóság Alkotmányban való nevesítésében, valamint az élethez kapcsolásában mutatkozott meg. A magyar Alkotmány azonban sajátos módon az emberi méltósághoz való jogot az élethez való joggal együtt alapjogként szabályozta:

- „54. § (1) A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.
- (2) Senkit nem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni, és különösen tilos emberen a hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni.”

Az Alaptörvény előkészítése során született alkotmánykoncepcióban⁷⁰ már az Alapvető rendelkezések 1. pontjában megjelent az emberi méltóság:

⁶⁶ Az Egyezségokmány 6. cikk 1. pontja így rendelkezik: „Minden emberi lénynek veleszületett joga van az életre. Ezt a jogot a törvénynek védelmeznie kell. Senkit nem lehet az életétől önkényesen megfosztani.”

⁶⁷ Az Egyezmény 2. cikk 1. pontja így rendelkezik: „A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.”

⁶⁸ Az alkotmányozók ezen szándékának vélelmezése alkalmas annak a jogtudomány részéről elhangzott kritikának a kivédésére, miszerint az élethez és emberi méltósághoz való jog komolyabb elvi megfontolás nélkül került be az alkotmány szövegébe. Igaz ugyan, hogy az alkotmányozó nem foglalt állást a Btk.-ban szabályozott halálbüntetés élethez és emberi méltóságot sértő mivoltáról, de az önkényesség fogalmának egy lehetséges értelmezését nyújtja ezzel.

⁶⁹ Ld. 2.3. pont.

⁷⁰ Az Országgyűlés 2010-ben a 47/2010. (VI. 29.) OGY határozattal eseti bizottság felállításáról döntött az új alkotmány kidolgozása érdekében. Az Alkotmány-előkészítő eseti bizottság által

„Magyarországon minden hatalom forrása a politikai nemzet, azaz a nép, melynek egymásért felelősséggel tartozó tagjai egyenlő és elidegeníthetetlen méltósággal bírnak.”

Az emberi méltóságról szóló pont pedig az Alapvető jogok és kötelezettségek című első fejezet élén a következőképpen szól: „1. Alapvető emberi jogként minden ember életét, fogantatásától kezdve védelem illeti meg. Az emberi élet és méltóság sérthetetlen.” Az alkotmánykoncepció – ellentétben a korábbi Alkotmánnyal – csupán az élethez való jogot tételezte alapvető jogként, ugyanakkor az élethez és az emberi méltósághoz való jog sérthetlenségét tartalmazta, ezzel hitet téve az emberi méltóság mint jog felett álló érték tisztelete és védelme mellett. Az alkotmánykoncepció újdonsága, hogy az élet védelmét a fogantatástól kezdve rendelte volna el, mégpedig – az élet és méltóság sértetlenségéből következően – abszolút módon, amiből a teljes abortusztilalom következett volna. Az élethez való jog korlátozhatatlansága feltehetően pont a teljes abortusztilalom elkerülése miatt maradt ki a 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényből.⁷¹

Az Alaptörvény már a preambulumban kifejezte elkötelezettségét az emberi méltóság tisztelete mellett: „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.”

A „Szabadság és felelősség” című első fejezet tartalmazza az alapjogi katalógust. Az alapjogok az államszervezeti rész előtt kaptak helyet, ezzel jelezve, hogy az állam és az állampolgár viszonyában az utóbbi, tehát az ember a meghatározó tényező. Az I. cikk képezi az alapjogvédelem alapját azzal, hogy az államhatalom legfőbb kötelezettségévé teszi az alapjogok tiszteletét és védelmét: „AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani.” Az I. cikk (2) bekezdése az egyéni jogok mellett hangsúlyozza a közösségi jogokat is. A (3) bekezdés pedig kiterjeszti a természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkozó alapvető jogok gyakorlását a jogi személyekre is.

A II. cikk az alapjogi katalógus élén tartalmazza az élethez és az emberi méltósághoz való jogot:

készített koncepcióterv: Magyarország alkotmányának szabályozási elvei. Ld. JAKAB (2011) i. m. 344.

⁷¹ Erre utal az Alaptörvény II. cikkéhez fűzött indokolás, amely hangsúlyozza: „Az emberi élettel egy mondatban, de attól elkülönítve említi a magzati életet, amelyet a fogantatásától kezdve védelem illeti meg.”

„Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”

Az emberi méltóság sérthetlenségének kimondásával⁷² összefüggésben értelemszerűen kimaradt az Alaptörvény II. cikkéből az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt „önkéntesen” kitétel, amely teret adott az élettől és az emberi méltóságtól történő nem önkényes megfosztásnak. Ugyanakkor a sérthetlenségnek – az alkotmánykoncepcióval szemben – kizárólag az emberi méltósághoz kapcsolása az élethez és emberi méltósághoz való jog egymáshoz való kapcsolatának a megváltozására utalhat, amely felveti az élethez való jog korlátozhatóságát.⁷³ Ugyancsak kimaradt az Alaptörvény II. cikkéből az Alkotmány 54. § (1) bekezdésének „veleszületett” fogalma, és beépült a szövegbe – az Alkotmánybíróság magzati élet védelmére vonatkozó későbbiekben bemutatott gyakorlata alapján – a magzati élet védelme. Lényeges változás, hogy az Alaptörvény az élet védelmét a fogantatástól biztosítja, amely felveti a magzat és az embrió közötti különbségtétel alkotmányosságának kérdését. Az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó II. cikkének megszövegezése tehát változott ugyan, de a korábbi Alkotmány szövegének lényeges elemei (élethez és méltósághoz való jog alapjogként való tételezése és együtt említése), valamint szerkezete (egy cikkelyen belül) megmaradt. Feltűnő azonban, hogy az emberi méltóság két megfogalmazásban is megjelenik az Alaptörvény II. cikkében. Az emberi méltóság ezen túlmenően máshol is helyet kap az Alaptörvényben. A XVII. cikk (3) bekezdés kiemeli a méltóság munkahelyi védelmét: „Minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.” A XXII. cikk kimondja: „Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.” Végezetül a 37. cikk (4) bekezdése biztosítja – az Alkotmánybíróság pénzügyi tárgyú törvények felülvizsgálatára vonatkozó hatáskör-korlátozásának fenntartása mellett⁷⁴ – a központi költségvetésről, annak végrehajtásáról, az illetékekről és járulékokról, a vámokról,

⁷² Az Alaptörvény II. cikkének első mondata (Az emberi méltóság sérthetetlen) szó szerinti átvétel az Európai Unió Alapjogi Chartája 1. cikkéből (Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell.), mely utóbbi szintén átvétel a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséből (Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége.)

⁷³ DELI-KUKORELLI i. m. 340.

⁷⁴ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvény módosította az Alkotmánynak az Alkotmánybíróság hatáskörét megál-

valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvényeknek a legfontosabb alapjogokkal, elsősorban az élethez és az emberi méltósághoz való joggal összefüggésben való vizsgálatát.

2.2. Az emberi méltóság jogi természete

A korábbi magyar alkotmány az emberi méltóságot kifejezetten jogként tételezte. Ennek ellenére az alkotmánybírószági gyakorlatban is két felfogás jelent meg az emberi méltóság fogalmának a jog rendszerében való elhelyezésére: az egyik megközelítés a jog felett álló értéknek,⁷⁵ a másik alanyi jognak⁷⁶ tekintette. A két említett felfogás álláspontom szerint nem konkurált egymással, mivel az Alkotmánybíróság gyakorlatában az élet és a méltóság mint erkölcsi értékek az Alkotmányba történő beemelésük révén jogi értékekké váltak, amelyek alapjogként való tételezésük révén pozitív jogi követelmények is egyben.

Súlyom a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában kiemelte:

„Az emberi méltósághoz való jog nem pusztán erkölcsi értékdeklaráció. Az, hogy az emberi méltóság a jog előtt és felett létező érték, amely a maga teljességében a jog számára hozzáférhetetlen, nem zárja ki azt, hogy ezt az értéket a jogok forrásának tekintsük – mint a természetjogot követve számos nemzetközi egyezmény és alkotmány teszi –, vagy hogy a jog a méltóság tiszteletben tartását és védelmét előírja, avagy hogy egyes aspektusait valóságos joggá formálja.”⁷⁷

Az Alkotmánybíróság ebben, az élethez és emberi méltósághoz való jogot értelmező egyik legelső és legjelentősebb határozatában, egyértelműen alapjognak tekintette az emberi méltósághoz való jogot, amelynek lényeges tartalmát korlátozta a halálbüntetés.

lapító 32/A. §-át, korlátozva a testület pénzügyi tárgyú ügyekben való felülvizsgálatának lehetőségét. Ezt a rendelkezést vette át az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése.

⁷⁵ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 95. Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön párhuzamos indokolása.

⁷⁶ Kis (1992a) i. m. 200.

⁷⁷ Súlyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye, ABH 1990, 88, 103.

Igaz, hogy az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog két aspektusának megfelelően különbséget tett annak a korlátozhatatlan és korlátozható tartalma között, és az emberi méltósághoz való jog az alkotmánybírói gyakorlatban elsősorban az általános személyiségi jogból levezetett alanyi jogok formájában jelent meg. Ez a gyakorlat azonban nem kérdőjelezi meg az élethez való joggal egységben szemlélt korlátozhatatlan emberi méltóság alapjogi jellegét.

Az Alaptörvény II. cikkének szövege két megfogalmazásban is tartalmazza az emberi méltóság garanciáját: az egyik az emberi méltóságot – a *Grundgesetz* emberi méltóság klauzulájához hasonlóan – nem jogként tételezi, a másik azt – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – jogként tételezi. Az emberi méltósághoz való jog ezzel egyértelműen két dimenzióban jelenik meg az Alaptörvényben. Az alkotmány szövege alapján arra nem lehet választ adni, hogy az emberi méltóság két megjelenési formája között a normativitás és az alapjogi jelleg tekintetében van-e különbség. Az alkotmánybírói gyakorlat pedig egyáltalán nem tulajdonított jelentőséget a kétféle megfogalmazásnak. Ezért abból indulok ki, hogy a gyakorlat az emberi méltóság alapjogi jellege tekintetében nem változott.

3. Az emberi méltóság a nemzetközi dokumentumokban

3.1. Szövegtörténet

Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának preambulumaival veszi kezdetét az emberi méltóság feltétlen érvényesülést kívánó elvként rögzítése, amely már itt az emberi jogokkal szoros összefüggésben jelent meg. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának preambuluma abból indul ki, hogy „az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon”, ezért az 1. cikkében az emberi méltóság átfogó védelmét biztosítja: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.” A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya preambulumaiban elsőként jutatta kifejezésre, hogy az emberi méltóság az emberi jogok alapja azzal, hogy „az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerése” mellett kimondta: „ezek a jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek”. Az Európa emberi jogi alkotmányaként identifikált Emberi Jogok Európai Egyezménye⁷⁸

⁷⁸ SONNEVEND (2012) i. m. 334–341.

nem említi ugyan kifejezetten az emberi méltósághoz való jogot, annak meghatározott magatartásokkal szembeni védelmét azonban biztosítja (3. cikk kínzás tilalma, 4. cikk rabszolgaság és kényszermunka tilalma, Tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk a halálbüntetés eltörlése). Az Egyezmény 8. cikkében biztosított magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog is szorosan összefügg az emberi méltóság védelmével. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának bevezetője deklarálja, hogy „az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul”.⁷⁹ A Charta „Méltóság” címet viselő első fejezetének 1. cikke – az európai alkotmányokra nagy hatást gyakorló *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével megegyezően – deklarálja az emberi méltóság sérthetetlenségét és egyúttal kimondja, hogy tiszteletben kell tartani és védelmezni kell. Ugyanakkor a Charta modern és átfogó alapjogi katalógusa az emberi méltóság sérelme nemzetközi jogi dokumentumokból ismert eseteinek tilalma mellett reagál a legújabb kihívásokra is az orvostudomány és a biológia területén [például az emberi lények szaporítási célú klónozásának tilalma 3. cikk (2) bekezdés d) pont].

3.2. Az emberi méltóság jogi természete

Az emberi méltóság védelme az Európai Unió országainak alkotmányjaiban vagy a bírói gyakorlatban általánosan elismert, ezért annak normativitását kevesen kérdőjelezi meg, az azonban vitatott, hogy az emberi méltóság az alapjogok forrásaként maga is alapjog-e. Az Európai Konvent elnökségének az Alapjogi Charta szövegéhez fűzött magyarázata kettős jelleget tulajdonít az emberi méltóságnak:⁸⁰

„az emberi méltóság nem csupán egy az alapjogok közül, de a többi alapjog kiinduló pontjával is szolgál. [...] egyetlen, a Chartában megállapított jog sem gyakorolható úgy, hogy az mások emberi méltóságát sértene, továbbá az emberi méltóság az e Chartában megállapított jogok lényeges tartalmának része. Ezért akkor is tiszteletben kell tartani, ha az adott jog maga korlátozott terjedelmű.”

⁷⁹ Paczolay szerint „fontos előrelépés a Nizzai Szerződéshez képest, hogy »elvek« helyett »értékek« szerepelnek a Lisszaboni Szerződésben, ami egyrészt értékelvű választás, másrészt ezen értékek jogi jellegét hangsúlyozza”. PACZOLAY i. m. 503.

⁸⁰ Hasonlóan VAN VORMIZEELE i. m. 2616.

Az Európai Unió Bírósága pedig már a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló ítéletében kimondta:

„Az Európai Unió Bíróságának kötelessége az intézmények jogi aktusai és a közösségi jog általános alapelvei összhangjának vizsgálata során az emberi méltósághoz és a személyi sérthetetlenséghez való jog biztosítása.” (2001.10.09., ügyszám: C-377/98., 70. msz.)

4. Konklúzió

A *Grundgesetz* szövege az emberi méltóságot nem jogként tételezi [1. cikk (1) bekezdés], így felmerült a kérdés, hogy az pusztán alapelv, objektív jogi norma (jogelv) vagy alapjog (szabály).

A fentiekben bemutattam, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk három bekezdésének eltérő értelmezés alapján három álláspont körvonalazódik a szakirodalomban: 1. az emberi méltóság pusztá deklaráció; 2. az emberi méltóság objektív jogi norma; 3. az emberi méltóság alanyi alapjog. A Szövetségi Alkotmánybíróság kezdettől alapjogként kezelte a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében foglalt emberi méltóság garanciáját anélkül azonban, hogy az alapjogi jelleget megindokolta volna.

Álláspontom szerint az emberi méltóság normatív jellege vitathatatlan, az az emberi méltóság klauzula második mondatában minden állami hatalom számára előírt tisztelet és védelem kötelességéből ered, amit megerősít az örökérvényű klauzula. Az emberi méltóság klauzula nyelvtani értelmezése nem támasztja ugyan alá az emberi méltóság alapjogi jellegét, de a hagyományos jogértelmezési elvek (rendszerint, történeti, teleologikus) az alapjogi jelleget támasztják alá.

A magyar alkotmány (mind a korábbi Alkotmány, mind az Alaptörvény) kifejezetten jogként tételezte az emberi méltóságot, ezért annak alapjogi jellege annak ellenére sem kérdőjelezhető meg, hogy az Alaptörvény szövegében az emberi méltóság két megfogalmazásban (jogként és nem jogként) jelenik meg.

Amíg tehát az emberi méltóság a nemzetközi dokumentumokban – az Alapjogi Charta kivételével – magasabb rendű elvként vagy értéként jelenik meg, azt mind a *Grundgesetz*, mind a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény alapvető jogként tételezi.

III. AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG ÉRTELMEZÉSÉNEK KERETEI A NÉMET ÉS A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

Az emberi méltósághoz való jog különleges helyet foglal el az alapjogok között, mégis indokolt az értelmezés általános kereteinek bemutatása elsősorban azzal a céllal, hogy fény derüljön az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságaira a német és a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban. Másodsorban pedig nem hagyható figyelmen kívül, hogy az emberi méltósághoz való jog az alkotmánybírósági gyakorlatban általában nem önmagában, hanem más – a *Grundgesetz*ben különálló rendelkezésben szabályozott – alapjogokkal (személyiség szabad kibontakoztatásához való jog, élethez való jog) összefüggésben jelenik meg, amelyek értelmezése az általános keretek között zajlik.

1. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

Bár a *Grundgesetz* nem tartalmaz különálló általános és különös részt, a jogtudomány kidolgozta az alapjogok értelmezésének általános kereteit. Ennek megfelelően az alapjogokkal kapcsolatos vizsgálódás alapja a korlátozás/korlát-modell (*Eingriff/Schranken Modell*), más néven *korlátozás modell* (*Schrankenmodell*), amely az alapjogok normatív szerkezetén belül három elemet különböztet meg: a tárgyi védelmi kört (*sachlicher Schutzbereich*),⁸¹ a korlátozást (*Eingriff*) és annak igazolását (*Rechtfertigung*). Ez a modell a tág értelemben vett védelmi körből indul ki, amelynek tartalma az igazolható mértékig korlátozható, azaz különbséget tesz az első látásra (*prima facie*) széles

⁸¹ Herbert Küpper a német „*Schutzbereich*” fogalom fordítására a „védelmi kör” kifejezést használja, mivel a magyar „hatály” kifejezésnek jogforrástani többletjelentése van. KÜPPER (2008) i. m. 103. 6. lj.

védelmi kör és az igazolt korlátozás eredményeképpen kapott végleges vagy definitív tartalom (*Gewährleistungsgehalt*) között („a külső jog teóriája”). Ezzel szemben a preformált modell (*Präformationsmodell*) szerint az alapjogok védelmi köre és normatív tartalma azonos, azaz csak a vizsgált állami magatartásra vonatkozó, értelmezéssel meghatározott effektív tartalom (*effektiver Garantiebereich*) létezik, amelynek korlátozása jogsértést valósít meg („a belső jog teóriája”).⁸²

A külső, valamint a belső jog elméletét képviselők között a vita ma már csak arról folyik, hogy a korlátozás/korlát-modell alkalmas-e arra, hogy minden egyes alapjogi vizsgálat alapjául szolgáljon vagy bizonyos esetekben előnyben kell részesíteni a belső jog elméletének azon megoldását, hogy a kollíziót a védelmi kör szintjén oldja meg. A belső jog elméletének megfelelő argumentáció két összefüggésben merül fel: egyrészt egyes alapjogi tényállások és ezen belüli magatartások pontosítása céljából (például az általános cselekvési szabadság esetében); másrészt az ún. korlátozhatatlan alapjogok (*vorbehaltlos gewährleistete Grundrechte*) esetében.⁸³

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a következő pontban bemutatottak szerint – elutasítja a belső jog elméletének fenti megoldását, így az alkotmánybírósági vizsgálat a korlátozási modellnek megfelelően a háromlépcsős teszt (*Drei-Schritt-Prüfung*) keretén belül zajlik.⁸⁴ A vizsgálat kiindulópontját minden esetben annak az alapjognak a megjelölése képezi, amelynek a tárgyi védelmi körébe az ember életszférájának védelmet igénylő területe tartozik. Ezt követi az alapjog korlátozásának meghatározása, végül a korlátozás igazolhatóságának vizsgálata.

1.1. Az alapjogok tárgyi védelmi köre, korlátozása és a korlátozás igazolása

Az alapjog védelmi köre (*grundrechtlicher Schutzbereich*) az alapjogot tartalmazó rendelkezés tényállását jelenti, amely meghatározza mindazokat a

⁸² A kétféle modell részletes bemutatását és kritikáját ld. BOROWSKI i. m. 161–165. A preformált modell a Gertrude Lübbe-Wolff nevéhez fűződik. Ld. LÜBBE-WOLFF i. m. 27.

⁸³ CORNILIS (2005) i. m. 41.

⁸⁴ PIEROTH-SCHLINK i. m. 3., 53–82. Merten a bevett háromlépcsős tesztel szemben négylépcsős tesztet ajánl, amely a korlátozás igazolásának vizsgálatától elkülöníti a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott arányossági tesztet. MERTEN (2009a) i. m. 13-14.

feltételeket, amelyek fennállása esetén beáll a jogkövetkezmény.⁸⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában is használt védelmi kör fogalom mellett számos szinonim fogalom jelent meg (például tényállás, védett vagy garantált tartalom, illetve terület), amelyeket el kell határolni az elérő jelentéstartalommal bíró egyéb kifejezésektől. Így az életszféra pusztán leíró fogalom, önmagában nem rendelkezik normatív tartalommal, ezért nem használható a védelmi kör szinonimájaként [például a nem békés rendezvények nem tartoznak a *Grundgesetz* 8. cikk (1) bekezdésében garantált békés gyülekezéshez való jog védelmi körébe, annak ellenére, hogy az alapjog által érintett életszférához tartoznak].⁸⁶ A védelmi kör több mint az alapjog által érintett életszféra, a fogalom ugyanis magában foglalja az ember életszférája mellett az elvárt magatartást is, amely garantálja a jogtárgy védelmét.⁸⁷

Az alapjogi tényállás súlypontját a tárgyi védelmi kör képezi.⁸⁸ Az alapjog tárgyi védelmi körében tanúsított magatartások – bármilyen formában is valósulnak meg (cselekvés, a cselekvés mellőzése vagy pusztá hogylét) – jelentik az alapjog gyakorlását.⁸⁹ Az alapjog tárgyi védelmi köre a magatartásoknak a potenciális védelmét foglalja magában, amely a különböző korlátozási lehetőségekre tekintettel csökkenhet.⁹⁰ A védelmi kör megállapítása elengedhetetlen a korlátozás vizsgálatához, mivel a védelmi kör érintettsége a korlátozás előfeltétele. Ha ugyanis egy magatartás nem tartozik a hivatkozott alapjog védelmi körébe, a korlátozására irányuló állami magatartás nem sértheti meg. Ugyanakkor az alapjogok tárgyi védelmi köre és korlátozása egymással kölcsönhatásban bontakozik ki: minél tágabb az alapjogok védelmi köre, annál nagyobb a korlátozás lehetősége, minél szűkebb, az állam annál kevésbé sérti az alapjogokat.⁹¹

⁸⁵ MERTEN (2009a) i. m. 19.

⁸⁶ Uo. 27–28.

⁸⁷ Böckenförde az alapjog védelmi körének általában túlságosan tág értelmezésére tekintettel a védelmi kör két alkotó elemének, a védelemre igényt tartó életszférának és a normatív garanciának (*normative Gewährleistung*) az elválasztását javasolja azzal, hogy az utóbbi képezné az alapjog normatív tartalmát (*Gewährleistungsinhalt*). BÖCKENFÖRDE (2003) i. m. 165.

⁸⁸ Az alapjog védelmi köre tárgyi, személyi, időbeli, területi és funkcionális védelmi körökre bontható. A funkcionális védelmi kör egy speciális személyi védelmi kör, az állami feladatot ellátó személyeket foglalja magában, akik közhatalmi jogosítványaik mellett megőrzik emberi minőségüket. MERTEN (2009a) i. m. 67., 81–82.

⁸⁹ PIEROTH–SCHLINK i. m. 53.

⁹⁰ MERTEN (2009a) i. m. 38.

⁹¹ PIEROTH–SCHLINK i. m. 58.

Az alapjogok hagyományosan az emberek jogai az állammal szemben, ennek megfelelően az alapjogok állam általi megsértése áll az alapjogi dogmatika középpontjában.⁹² Az alapjogok korlátozása azonban nem feltétlenül jelenti egyúttal azok megsértését. Ezt bizonyítja, hogy a *Grundgesetz* néhány rendelkezése a jogok „sérthetlenségét” (*Unverletzlichkeit*) írja ugyan elő, mégis megengedi azok korlátozását.⁹³ Ebből egyértelműen kiderül, hogy meg kell különböztetni az alapjogok korlátozását (*Eingriff*) azok megsértésétől (*Verletzung*).

A „klasszikus” korlátozás fogalom az állam olyan alapjogot érintő magatartására vonatkozik, amely igazolásra szorul ugyan, de igazolható.⁹⁴ Ha a korlátozás nem igazolható, akkor áll fenn a jogsérelem. Az alapjog sérelme tehát az alapjog semmivel sem igazolható korlátozását jelenti.

A „klasszikus” korlátozás fogalomnak négy feltétele van: kényszerítő erő, célzat, közvetlenség, jogi aktus. Ezek közül az állami intézkedés kényszerítő jellege, az egyoldalú kötelezettség (parancs vagy tilalom) a meghatározó.⁹⁵

A „klasszikus” korlátozás fogalmat ért kritika következtében – miszerint az nem terjed ki az államnak betudható közvetett (közvetlenül magánszemélyek által okozott) és tényleges korlátozásokra – elterjedt a „modern” vagy „kitágított” korlátozás fogalom, amely az alapjogokra gyakorolt minden állami behatást figyelembe vesz, különösen azok tényleges és közvetett korlátozását.⁹⁶ Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság szerint jogkorlátozásnak minősül minden olyan állami magatartás, amely az egyénnek az alapjog tárgyí védelmi körébe eső viselkedését részben vagy teljesen ellehetleníti, függetlenül attól, hogy ez a hatás szándékosan vagy gondatlanságból, közvetlenül vagy közvetve, *de jure* vagy *de facto*, parancsra és erőszakkal vagy anélkül következik be.⁹⁷

A *Grundgesetz*ben garantált alapvető jogok általában szigorú feltételek mellett korlátozhatók. A rendelkezések jelentős része az alapjog biztosítása mellett jogkorlátozási klauzulát (*Vorbehaltsklausel*)⁹⁸ tartalmaz, amely meghatározza

⁹² PEINE i. m. 89.

⁹³ Például *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés második mondatában biztosított személyi szabadság, a 10. cikk (1) bekezdésben garantált levél-, posta- és távközlési titok védelme, valamint a lakás 13. cikk (1) bekezdésben garantált védelme.

⁹⁴ SACHS (2009) i. m. 56.

⁹⁵ Uo. i. m. 57–58., PEINE i. m. 94–97.

⁹⁶ PEINE i. m. 97–98.

⁹⁷ BVerfGE 105, 279 (301). Hivatkozik rá: PIEROTH–SCHLINK i. m. 61.

⁹⁸ Halmai és Tóth értelmezésében a jogkorlátozási klauzula az alapjog korlátozásának lehetőségeit tartalmazó általános vagy speciális szabályt jelent, amely az alapjogok korlátozásának lehetséges indokait általános módon vagy egyes alapjogok vonatkozásában írja elő. A jogkorlátozási klauzula ebben az értelemben a jogkorlátozás tartalmi követelményeinek megál-

az alapjogok korlátozásának formai és tartalmi feltételeit. Az alapjogok korlátozása csak ezen feltételek fennállása esetén igazolható (*Rechtfertigung*). Ezekben az esetekben azonban igazolható. Az alapjogok tehát általában eleve tartalmazzanak korlátot (*Schranke*). Ez nem változtat azonban azon, hogy az alapjogok által biztosított szabadság elsőbbséget élvez az állami korlátozással szemben. A jogkorlátozási klauzulák a főszabály-kivétel elvét erősítik⁹⁹ a bennük foglalt korlátozási fenntartások (*Gesetzesvorbehalten*)¹⁰⁰ megfogalmazásával.

A jogkorlátozási klauzulákban foglalt korlátozási fenntartások az alapjog korlátozását általában csupán ahhoz a formai feltételhez kötik, hogy az alapvető jogok korlátozásának szabályait törvény állapítja meg (*einfaches Gesetzesvorbehalt*). A *Grundgesetz*ben vannak azonban olyan rendelkezések, amelyek az alapjog korlátozását tartalmi megszorításokat megfogalmazó minősített korlátozási fenntartásoktól (*qualifizierten Gesetzesvorbehalte*) teszik függővé.¹⁰¹ Az alkotmányban foglalt korlátozási fenntartások – az abban megjelölt keretek között – lehetőséget biztosítanak a törvényalkotónak az alapjogok korlátozására, illetve a végrehajtó hatalom ezirányú felhatalmazására. Vannak azonban olyan alapjogok, az ún. korlátozhatatlan alapjogok, amelyek nem tartalmazzanak jogkorlátozási klauzulát.¹⁰² Ezek a Szövetségi Alkotmánybíróság szerint mégsem abszolút jogok. A Szövetségi Alkotmánybíróság elutasította ugyan a többi alapjog normaszövegében megjelenő korlát átvitelét (*Übertragung von Schranken*) a korlátozhatatlan alapjogokra,¹⁰³ de – az alkotmányos korlát

lapítására korlátozódik, holott az elsősorban formai követelményeket tartalmaz. HALMAI-TÓTH i. m. 124. Pozsár-Szentmiklósy az alapjog-korlátozási klauzula kifejezést használja az alapjogkorlátozásra felhatalmazást adó előírásokra. Az alapjog-korlátozási klauzulákkal összefüggésben három alapvető szabályozási megközelítést rajzol fel. Megkülönbözteti a bírói jogértelmezés által kidolgozott implicit jogkorlátozási klauzulákat, az általános klauzulákat, amelyek az egyes jogok sajátosságaitól függetlenül határozzák meg az alapjog-korlátozás lehetséges célját és mértékét, valamint a meghatározott jogokhoz kapcsolódó speciális jogkorlátozási klauzulákat. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i. m. 22–23.

⁹⁹ MERTEN (2009b) i. m. 539–540.

¹⁰⁰ Sajó András az alapvető jogok korlátozási lehetőségeit vizsgálva a német alkotmányban a tartalmi megszorítás, illetve a felhatalmazás törvényi korlátozásra kifejezést használja. SAJÓ i. m. 60–61. Ezek helyett a törvényi fenntartás kifejezést használom, mivel ez jobban kifejezi annak lényegét: az alkotmány azzal a fenntartással biztosít bizonyos alapjogokat, hogy azokat a törvényalkotó korlátozhatja. A korlátozás módjára és indokaira vonatkozóan a törvényi fenntartáshoz kapcsolódó jelző (egyszerű vagy minősített) ad iránymutatást.

¹⁰¹ Például a *Grundgesetz* 5. cikk (2) bekezdése a véleményszabadság korlátjaként kifejezetten nevesíti az egyéni becsületet.

¹⁰² Például a *Grundgesetz* 4. cikkben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság, az 5. cikk (3) bekezdésben garantált művészetek szabadsága, és a tudomány szabadsága.

¹⁰³ BVerfGE 30, 173 (192); 32, 98 (107).

(*verfassungsimmanente Grundrechtsschranke*)¹⁰⁴ fogalmának bevezetésével – elismerte a korlátozhatatlan alapjogok és a többi alapjog egymással szembeni mérlegelésének lehetőségét.¹⁰⁵ Ennek értelmében a korlátozhatatlan alapjogok korlátozása akkor igazolható, ha az szükséges az alapjogok és alkotmányos célok érvényesüléséhez (*kollidierendes Verfassungsrecht als Eingriffsrechtfertigung*).¹⁰⁶

A jogirodalomban létezik olyan álláspont is, miszerint az alapjogokkal és alkotmányos célokkal való ütközés (*Kollision*) nem csupán a korlátozás igazolása keretében merülhet fel, hanem eleve meghatározhatja a korlátozhatatlan alapjog tárgyi védelmi körét (*kollidierendes Verfassungsrecht als Schutzbereichsbegrenzung*).¹⁰⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróság azonban elutasítja az alapjog védelmi körének a megrövidítését a korlátozás igazolása érdekében.¹⁰⁸

Az alapjogok korlátozásának határát a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott arányossági teszt (*Verhältnismäßigkeitsprinzip*) képezi, amely ily módon a korlátok korlátja (*Schranken-Schranke*).¹⁰⁹ Az arányossági vizsgálat logikusan egymásra épülő és kötelezően betartandó lépésekből áll. Öt eleme különböztethető meg, amelyeket egyes szerzők összekapcsolnak, így ismert a négy- vagy a háromlépcsős vizsgálat is.¹¹⁰ Az első a korlátozás célja és eszköze legitimitásának vizsgálata, amelynek során ki kell zárni az alkotmányellenes célokat és eszközöket (*Verfassungslegitimität*). A második

¹⁰⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság a fenti alkotmányos korlátot a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő korlátnak tekinti [BVerfGE 39, 334 (367)].

¹⁰⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság az alkotmányos korlát dogmatikai konstrukcióját az alkotmány egységéből és az általa védett értékrendszerből vezette le [BVerfGE 28, 243 (261)]. Enders kiemeli, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság néhány határozatban jogi-logikai, valamint államelméleti alapon bontotta ki a korlátok szükségességét: egyrészt az egyes jogi pozíciók relativitásából [BVerfGE 77, 240 (253)], másrészt az állami rend működőképességéből kiindulva [BVerfGE 81, 278 (292)]. ENDERS (1997) i. m. 103–104.

¹⁰⁶ Böckenförde elismeri ugyan a korlátozás modell létjogosultságát azon alapjogok esetében, amelyek jogkorlátozási klauzulát tartalmaznak, de elutasítja a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő korlátokra vonatkozó uralkodó álláspontot. Álláspontja szerint ezekben az esetekben – a belső jog elméletének megfelelően – a kollíziót a jog tartalmán belül kell feloldani. BÖCKENFÖRDE (2003) i. m. 165.

¹⁰⁷ PIEROTH–SCHLINK i. m. 76. Ennek az értelmezésnek a létjogosultságát tagadja, mivel az egyrészt megfosztja a korlátozhatatlan alapjogokat a speciális védelmi funkciójuktól, másrészt a tárgyi védelmi kör meghatározását bizonytalanná teszi. Sachs szerint sem meggyőző ez a megoldás. SACHS (2009) i. m. 56.

¹⁰⁸ BVerfGE 85, 386 (397).

¹⁰⁹ PIEROTH–SCHLINK i. m. 66.

¹¹⁰ MERTEN (2009b) i. m. 547.

annak vizsgálata, hogy a korlátozás alkalmas-e az alkotmányos cél elérésére (*Geeignetheit*). Ezt követi harmadikként a jogkorlátozás szükségességének vizsgálata az alkotmányos cél eléréséhez (*Erforderlichkeit*), vagyis a kevésbé korlátozó eszköz alkalmazásának vagy a legkisebb beavatkozásnak a követelménye (*Grundsatz des mildesten Mittels, Gebot des Interventionsminimums*). A negyedik elem a jogkorlátozás arányossága (a szűk értelemben vett arányosság), vagyis annak vizsgálata, hogy a korlátozás nem okoz-e súlyosabb hátrányt, mint amekkora előnyt, és az elviselhető mértékű-e (*Proportionalität, Verhältnismäßigkeit im engeren Sinne*). Ötödik elemként említhető – bár nem különíthető el egyértelműen az arányosság vizsgálatától – az elvárhatóság, azaz annak vizsgálata, hogy a korlátozás nem ró-e elfogadhatatlan terhet az egyénre (*Zumutbarkeit*).¹¹¹ A teszt „kiemelkedő nemzetközi karriert futott be”, mivel beépült az Európai Bíróság, az Emberi Jogok Európai Bírósága, majd számos alapjogok védelméért felelős bírói fórum gyakorlatába.¹¹²

1.2. Az alapjogok funkciói

Az alapjogok funkciói arra a kérdésre adnak választ, hogyan védi az alapjog a tárgyi védelmi körébe tartozó magatartásokat,¹¹³ milyen jellegű hatást és jogkövetkezményt eredményez.¹¹⁴ Georg Jellinek szerint az egyén az állammal szembeni státusa alapján különböző közjogi igényeket támaszthat az államhatalommal szemben. Jellinek három státust különböztet meg, amelyek az egyénnek az állammal szembeni pozícióját határozzák meg. A *status negativus* az egyéni szabadság területét jelenti, ahol nem érvényesül az állam hatalma, ahova a közhatalom nem avatkozhat be. A *status positivus* arra vonatkozik, hogy az egyén az állam pozitív cselekvése nélkül nem tudja szabadságát biztosítani, önálló létezésének fenntartásában az állam szerepvállalására, állami szolgáltatásokra, állami védelemre van utalva.¹¹⁵

¹¹¹ Uo. 547–560. Az arányossági vizsgálatról átfogóan magyarul ld. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i. m. 137–206.

¹¹² POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i. m. 28.

¹¹³ GRAF VON KIELMANSEGG (2009a) i. m. 20.

¹¹⁴ JARASS (2006) i. m. 626.

¹¹⁵ Jellinek megkülönbözteti a *status activus*t is, amely arra utal, hogy az egyén az állami döntéshozatalban, az államhatalom gyakorlásában való részvétellel egyéni szabadságát gyakorolja, és ezáltal megőrzését is biztosítja. PIEROTH–SCHLINK i. m. 21. hivatkozással Jellinek munkájára: JELLINEK i. m. 87., 94.

Az egyén állammal szemben támasztott igényei alapján a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában megkülönböztethető az alapjogok kettős funkciója (*Doppelcharakter der Grundrechte*): az állami beavatkozást elhárító funkció (*Abwehrfunktion*) és az alapjogok objektív tartalmából következő egyéb funkciók (védelem, szolgáltatás, intézményrendszer és eljárás kiépítése, kisugárzó hatás), amelyeket összefoglaló néven az alapjogok dimenzióinak (*Grundrechtsdimensionen*) neveznek.¹¹⁶

Az „alapjogok mint objektív normák” kifejezés először a Lüth-ítéletben jelent meg.¹¹⁷ A szakirodalomban az alapjogok objektív tartalmának megnevezésére az alapjogi rendelkezések „objektív-jogi” tartalma kifejezés terjedt el.¹¹⁸ A szakirodalom a fenti kifejezés használatával el kívánt határolódni az alapjogok objektív-intézményi oldala megnevezéstől és a félreérthető „intézményi” jelzőt le kívánta választani az alapjogok szubjektív-jogi tartalmán túlmutató tartalmi elemekről. Häberle érdeme, hogy az 1960-as években kidolgozta az alapjogok „intézményi felfogását”, amellyel bevezette az alapjogok szubjektív és objektív-intézményi oldalának (*die objektiv-institutionelle Seite der Grundrechte*) megkülönböztetését. Az alapjogok „intézményi oldala” (*institutionelle Seite*) értelmezésében „objektív rendszerek” biztosítását jelenti, amelyek alátámasztják és formálják az egyéni szabadságot. Az alapjogok „intézményi oldala” azonban nem azonos az intézményi vonatkozásokat felvető intézményi garanciákkal (*Einrichtungsgarantien*).¹¹⁹

1.2.1. Az állami beavatkozást elhárító funkció

A Szövetségi Alkotmánybíróság a Lüth-ítéletben a szabadságjogok fő funkcióját az egyén szabadságát korlátozó állami beavatkozások elhárításában jelölte meg:

„Kétségkívül az alapjogok elsősorban arra vannak rendelve, hogy az egyén szabadságszféráját oltalmazzák; azok az állampolgár

¹¹⁶ JARASS (2006) i. m. 627.

¹¹⁷ BVerfGE 7, 198 (205).

¹¹⁸ JARASS (2006) i. m. 629. Jarass szerint a szakirodalomban elterjedt kifejezés használatát kerülni kellene, mivel az alapjogok objektív tartalma is szubjektív-jogi jellegű, amennyiben a bíróság előtt érvényesíthető. Sachs mind az „alapjogok objektív tartalma”, mind az „objektív-jogi tartalma” kifejezést félrevezetőnek tartja, mivel ezek nem képezik az alanyi jogok ellentétét, és nem zárható ki, hogy belőlük alanyi jogok vezethetők le. SACHS (2006) i. m. 41.

¹¹⁹ STERN (2000a) i. m. 904–906. Hivatkozással: HÄBERLE (1962) i. m.

állami beavatkozást elhárító jogai (*Abwehrrechte*) az állammal szemben. Ez következik mind az alapjogok eszméjének szellem-történeti fejlődéséből, mind azokból a történelmi előzményekből, amelyek az alapjogok alkotmányos szabályozásához vezettek az egyes államokban [BVerfGE 7, 198 (204)].”

Stern szerint az állami beavatkozást elhárító jogok (*Abwehrrechte*) az alapjogi rendelkezések által biztosított alanyi jogi pozíciók, amelyekbe való állami behatás tilos, és amelyek megalapozzák a jogosultak negatív igényeit.¹²⁰ Tehát a szabadságjogok állami beavatkozást elhárító jogként biztosítják az egyén szabadság-szféráját az állam beavatkozásaival szemben, vagyis a *status negativust*.

Bár nem minden alapjog sorolható be ebbe a kategóriába, a *Grundgesetz*ben az állami beavatkozást elhárító jogok dominálnak.¹²¹ A *Grundgesetz*ben garantált egyes alapvető jogok ugyanis – az emberi jogok keletkezéstörténetére és szellem-történetére tekintettel – általában állami beavatkozást elhárító jogként fogalmazódtak meg,¹²² a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondata pedig az emberi méltóság „tisztelete” kifejezéssel kifejezetten előírja az állam negatív, tartózkodási kötelezettségét.¹²³

1.2.2. A védelmi kötelezettség

A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondata az emberi méltóság „védelme” kifejezéssel előírja az állam pozitív, védelmi kötelezettségét is. Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a védelmi kötelezettség az alapjogok objektív tartalmából folyó pozitív kötelezettség az alapjogok tevékeny védelmére.¹²⁴ Az alapjogok tevékeny védelme elsősorban azok magánszemélyektől származó veszélyekkel szembeni védelmét (*Schutz vor Gefahren*) jelenti. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség később kidolgozott dogmatikai konstrukciója ma már magában foglalja a Szövetségi Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában kidolgozott egyéb alapjogi funkci-

¹²⁰ STERN (2000b) i. m. 70.

¹²¹ SACHS (2006) i. m. 657.

¹²² Például „A hit és lelkiismeret szabadsága, valamint a vallási és világnézeti meggyőződés szabadsága sérthetetlen.” [*Grundgesetz* 4. cikk (1) bekezdés]; „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához [...]” [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés].

¹²³ PIEROTH–SCHLINK i. m. 83.

¹²⁴ KRINGS i. m. 20.

ókat is: az „egyszerű jog” alkotmánykonform értelmezésének kötelezettségét és a részesedés védelmét (*Schutz durch Teilhabe*).¹²⁵ Az utóbbi tartalmazza az intézményvédelmet (*Einrichtungsgarantien*),¹²⁶ az alapjogok védelmét szolgáló szervezet és eljárás kiépítését (*Grundrechtsschutz durch Organisation und Verfahren*)¹²⁷ és a szolgáltatáshoz való jogot (*Leistungsrechte*).¹²⁸

A „védelem” kifejezés a leggyakrabban használt fogalom az alapjogok értelmezése során, mivel a szó nyelvtani értelme szerint minden alapjog védelmet nyújt az állam beavatkozásával szemben. Az alapjogoknak az állami beavatkozást elhárító funkciójából arra következtethetünk, hogy az állam védelmi kötelezettsége az egyén alanyi jogának az ellentétpárja. Az állami beavatkozást elhárító kötelezettségből azonban az államnak csak a be nem avatkozásra vonatkozó negatív kötelezettsége következik, ezért az abból adódó védelmet meg kell különböztetni az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettségtől.

Az alapjogok magánszemélyekkel szembeni védelmének kérdése különös súllyal merül fel az emberi méltósághoz való jog értelmezése során, mivel bizonyos alapjogok érvényesítése (például véleménynyilvánítás szabadsága, gyülekezési jog) gyakran szembekerül a másik ember emberi méltóságával vagy abból fakadó általános személyiségi jogával. Ez a kérdés a horizontális

¹²⁵ PIEROT–SCHLINK i. m. 26.

¹²⁶ Az intézményvédelem az alkotmányban biztosított (már meglévő) jogi és tényleges képződmények védelmét jelenti. A szakirodalom különbséget tesz a magánjogi intézményvédelem (*Institutsgarantie*) és a közjogi intézményes védelem (*Institutionelle Garantie*) között. Az előbbi magában foglalja a házasság, a család és a szülők nevelési jogának (*Grundgesetz* 6. cikk), valamint a tulajdonnak (*Grundgesetz* 14. cikk) a védelmét. A Szövetségi Alkotmánybíróság kiterjesztette az intézményvédelemet a sajtóra is. Az utóbbi az oktatásügy (*Grundgesetz* 7. cikk), a tudományos intézmények [*Grundgesetz* 5. cikk (3) bekezdés], a német állampolgárság [*Grundgesetz* 16. cikk (1) bekezdés és 116. cikk] és az egyház (*Grundgesetz* 140. cikk és 136–139. cikk) védelmére irányul. KLOPPER (2006) i. m. 933., 939–955.

¹²⁷ Az alapjogok viszonya a szervezet és eljárás kiépítéséhez többrétegű probléma. Az alapjogok védelmét szolgáló szervezet és eljárás kiépítése azt az esetkört öleli fel, amelyben az anyagi alapjogokból azok érvényesülése céljából a *Grundgesetz*-ben nem nevesített szervezeti és eljárási garanciák következnek. Erre példa az atomenergia békés célú felhasználása eljárási szabályai megalkotásának követelménye a Szövetségi Alkotmánybíróság Mülheim-Kärlich határozatában [BVerfGE 53, 30 (65)]. SCHMIDT-ASSMANN i. m. 994–995.

¹²⁸ A szolgáltatáshoz való jog alapjogi vagy alapjogokra alapozott igény az állam pozitív tevékenységére. Ezek alapvetően szociális jogok és a szociális jogállamisággal összefüggésben az alapjogokból levezetett anyagi szolgáltatásra vonatkozó igények. Ide tartoznak olyan szolgáltatáshoz való jogok is, amelyek – az „alapjogok a szolgáltató államban” címszó jegyében – a szabadságjogok érvényre jutását segítik. Ezek a jogok különösen fontosak a német jogrendszerben, mivel a *Grundgesetz* a szabadságjogok részletes és kimerítő szabályozásával szemben – a Weimari Birodalmi Alkotmány betarthatatlannak bizonyult ígéretei miatt – alig tartalmaz szociális jogokat. RÜFNER i. m. 680–681., 694.

hatály problémájához vezethető vissza, amelynek bemutatása elengedhetetlen a védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának megértéséhez.

1.2.2.1. A VÉDELMI KÖTELEZETTSÉG MEGJELENÉSÉNEK ELŐZMÉNYE: A LÜTH- ÍTÉLET ÉS A HORIZONTÁLIS HATÁLY (*DRITTWIRKUNG*) PROBLÉMÁJA¹²⁹

Elsőként a magánjog és az alapjogok viszonyában merült fel a kérdés, érvényesülnek-e az alapjogok a magánjogi jogalanyok egymás közti jogviszonyaiban. A *Grundgesetz* 1. cikk (3) bekezdése azt írja elő, hogy mindhárom hatalmi ágat közvetlenül hatályos jogként kötelezik az alapjogok. Ez az alapjogokhoz való közvetlen kötöttség még semmit nem árul el arról, hogy az alapjogok hogyan befolyásolják a magánszemélyek egymás közti jogviszonyait.

Az alapjogok érvényesülésének kérdése a magánjogi viszonyokban az alkotmányjogi diskurzus egyik legjelentősebb kérdése volt 1945 után. A képviselt nézetek az alapjogok közvetlen alkalmazásától az alapjogok hatásának tagadásáig terjedtek.¹³⁰ Alapvetően két nézet állt szemben egymással: a közvetlen horizontális hatály tana (*unmittelbare Drittwirkung*) és a közvetett horizontális hatály tana (*mittelbare Drittwirkung*).¹³¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság számára egy polgári per kínált lehetőséget az állásfoglalásra, amelyben a véle-

¹²⁹ A fogalmat Ipsen alkotta meg. Ld. IPSEN i. m. 143. és meghonosodott a külföldi szóhasználatban is. Thilio Rennsmann szerint amikor a külföldiek a német *Drittwirkung* szót használják, ez bizonyosan a német jogtudomány által ezen a területen véghezvitt úttörő teljesítmény elismerését is jelenti. RENSMANN i. m. 68. A *Drittwirkung* (harmadik személlyel szembeni hatály) fogalom – a zárójelben feltüntetett magyar fordítással – a magyar szakirodalomban is megjelent. HALMAI-TÓTH i. m. 100. A témában írt – doktori értekezésként elfogadott – monográfia a jogirodalom által használt terminológia egységesítésének céljával bevezette a horizontális hatály fogalmát. GÁRDOS-OROSZ (2011) i. m. 15–16.

¹³⁰ Az alapjogok közvetlen alkalmazása, valamint az alapjogok hatásának tagadása elleni érveket magyarul ld. SONNEVEND (1998) i. m. 80. Az Alkotmány közvetlen alkalmazhatósága és a félértékelési jog elleni és melletti érvekhez ld. JAKAB-VINCZE i. m. 2670–2678. Az aktuális vitához ld. VINCZE i. m. 104–109.

¹³¹ Nipperdey, a Szövetségi Munkaügyi Bíróság (BAG) elnöke az alapjogok magánjogi viszonyokban való széleskörű érvényesülését vallotta. A közvetlen hatály tana (*unmittelbare Drittwirkung*) értelmében a magánszemélyek az alapjogok kötelezettjeinek minősülnek és az alapjogok bíróság előtt közvetlenül érvényesíthetőek. Ld. NIPPERDEY (1961) i. m. 13–17.; a BAG gyakorlatából BAGE 4, 274. Dürig beavatkozott az alapjogok magánjogban való érvényesülése körül kibontakozó vitába és megnyerte mind a német Szövetségi Alkotmánybíróságot, mind a szakmát a közvetett hatály tanának (*mittelbare Drittwirkung*), amely szerint az alkotmányban biztosított alapvető jogok elsősorban a törvények generálklauzuláinak közvetítésével kerülnek alkalmazásra a magánszemélyek egymás közötti jogviszonyaiban. Ennek megfelelően a törvényhozó, valamint a bírói hatalom az alapjogok kötelezettje, a magánszemélyek nem. Ld. DÜRIG (1956) i. m. 157., 176–190.

ménynyilvánítás szabadsága [*Grundgesetz* 5. cikk (1) bekezdés] kapcsán a BGB 826. § jó erkölcs fogalmának értelmezése merült fel.¹³²

A Lüth-ítélet¹³³ az első és egyben legjelentősebb határozat, amelyben megjelenik az alapjogok és a magánjog viszonyának problémája és ennek megoldására az alapjogok mint objektív normák egész jogrendszerre kisugárzó hatásának (*Ausstrahlungswirkung*) megalapozása.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjogok és a magánjog viszonyának problémájában abból indult ki, hogy: „Vitatott az az alapvető kérdés, hogy az alapjogok hatnak-e a polgári jogra és ez a hatás hogyan nyilvánul meg.”¹³⁴ A választ a Szövetségi Alkotmánybíróság látszólag nyitva hagyta: „Most sincs lehetőség az alapjogok úgynevezett horizontális hatálya vitakérdésnek a részletes kifejtésére.”¹³⁵ A határozat az „úgynevezett” kitételrel jelezte a fenntartását a horizontális hatály fogalommal szemben, ez azonban nem jelenti azt, hogy a testület ne fejtette volna ki az álláspontját, hiszen határozatában megfogalmazta az alapjogok magánjogban való érvényesülésének máig érvényes alaptételeit.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a Lüth-ítéletben abból a felismerésből, hogy az alapjogok egy objektív értékrendet (*objektive Wertordnung*) alkotnak, amely minden jogágba kisugárzik azt a következtetést vonta le, hogy a jogszabályokat, konkrétan a polgári jogi előírásokat az alapjogok szellemében kell értelmezni. Az alapjogok polgári jogba való beáramlása a generálklauzulákon keresztül történik, amelyeket az alapjog polgári jogba való „betörési pont”-jának (*Einbruchsstelle*) neveznek.¹³⁶ A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanakkor leszögezte, hogy ez a kisugárzó hatás nem korlátozódik a generálklauzulákra: „Egyetlen polgári jogi rendelkezés sem állhat ellentétben az alapjogi értékrenddel, mindegyiket ennek szellemében kell értelmezni.”¹³⁷

A Lüth-ítélet érdeme tehát, hogy a minden jogágba kisugárzó objektív értékrendszer kidolgozásával megalapozta az alapjogok kétrétegűségét: az alapjogok szubjektív és objektív tartalmának megkülönböztetését:

¹³² Az ügy tényállása szerint Erich Lüth szociáldemokrata újságíró 1950. szeptember 20-án a német filmhét megnyitóján a Hamburgi Újságíró Klub elnökeként beszédében a híres náci propagandafilm rendező és forgatókönyvíró Veit Harlan új filmjének (*Unsterbliche Geliebte*) bojkottjára szólított fel. A hamburgi Tartományi Bíróság (*Landesgericht*) a film gyártója és forgalmazója által benyújtott keresetnek helyt adott, mivel a bojkott felhívást jóerkölcsbe ütközőnek ítélte [BVerfGE 7, 198 (199–201)].

¹³³ BVerfGE 7, 198.

¹³⁴ BVerfGE 7, 198 (204).

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ BVerfGE 7, 198 (205). Hivatkozással a MANGOLDT–KLEIN i. m. korabeli kiadására.

¹³⁷ BVerfGE 7, 198 (205).

„Az alapjogok, mint objektív normák tartalma a magánjogban az ezt a jogterületet közvetlenül uraló előírások [megj. generálklauzú-lák] közvetítésével bontakozik ki.” [BVerfGE 7, 198 (205)]

A Lüth-ítélet után nem mutatható ki továbblépés a közvetett horizontális hatály elméletében.¹³⁸ A horizontális hatály probléma mégsem tűnik el teljesen a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség (*grundrechtliche Schutzpflicht*) megjelenésével az első abortusz-határozatban az alapjogok objektív dimenziója alapozza meg az alapjogok törvényi jogban,¹³⁹ így a magánjogban való érvényesülését. Tehát paradigmaváltás történt: a korábban a horizontális hatály körébe tartozónak minősített problémákat a Szövetségi Alkotmánybíróság újabb gyakorlata a védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójával oldja meg.¹⁴⁰

1.2.2.2. A VÉDELMI KÖTELEZETTSÉG MEGJELENÉSE AZ ABORTUSZ-HATÁROZATOKBAN

Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség mint az alapjogok új funkciója a Szövetségi Alkotmánybíróság 1975. évi első abortusz-határozatában jelent meg.¹⁴¹ A Lüth-ítéletben már valóban kimutatható az alapjogok objektív tartalmának az alanyi jogi tartalmától való megkülönböztetése, de a Szövetségi Alkotmánybíróság az objektív tartalomból közvetlenül csak az alaptörvénynek megfelelő értelmezés kötelezettségét vezette le a bíróságok vonatkozásában. A védelmi kötelezettséget (*Schutzpflicht*¹⁴² v. *Schutzverpflichtung*)¹⁴³ mint az alap-

¹³⁸ MAYER i. m. 31.

¹³⁹ A német szakirodalom az egyszerű jog (*einfaches Recht*) kifejezést használja.

¹⁴⁰ A közvetett hatály és a védelmi kötelezettség tanának (*Schutzpflichtenlehre*) egymáshoz való viszonyát a német szakirodalom különbözőképpen értékeli. A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának egyes prominens támogatói egyenesen elutasítják a horizontális hatály bevonását a védelmi kötelezettség értelmezésébe. A módosult dogmatikai alap kritikájához ld. GÁRDOS-OROSZ (2011) i. m. 59–61.

¹⁴¹ BVerfGE 39, 1. Az előzmények jelentőségéről megoszlik a szakirodalom álláspontja. Krings szerint annak a jelentősége csekély, míg Rensmann az első abortusz-határozatban a korábban megpendített alapjogi dogmatika akkordjának visszhangját látta, ugyanakkor jelképesen rámutatott arra, hogy az az alkotmánybíróságok nemzetközi koncertjén a dobverést jelentette, amely az abortusz probléma előtörésével majdnem egyidőben jelentkezett. KRINGS i. m. 62–66.; RENSMANN i. m. 186.

¹⁴² BVerfGE 39, 1 (42, 45).

¹⁴³ BVerfGE 39, 1 (1. elvi tétel, 42).

jogok funkcióját először az első abortusz-határozatban nevesítette és egyúttal kiterjesztette azt a magánszemélyektől származó veszélyek elleni védelemre (*Schutz vor Gefahr*).

A Szövetségi Alkotmánybíróság ebben a határozatában közvetlenül a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondatában garantált élethez való jogból vezette le az „állam minden emberi élet védelmére irányuló kötelezettségét” [BVerfGE 39, 1 (41)]. Ezzel már előrevetítette a védelmi kötelezettség alkalmazása kiterjesztésének perspektíváját: nem csupán az emberi méltóság védelmére előírt kifejezett kötelezettségből, hanem az egyes speciális alapjogokból is következik az állam védelmi kötelezettsége. Ennek ellenére a testület a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondatában kifejezetten előírt védelmi kötelezettségre is hivatkozott, mivel az emberi méltóság védelmét kiterjesztette a magzatra is.¹⁴⁴ A magzat védelmének terjedelmét mindkét esetben az alapjogok objektív oldalából olvasta ki, mégpedig a Lüth-ítéletben kidolgozott objektív értékrendre hivatkozással: „Ezért a keletkező emberi élet állami védelme és annak terjedelme már az alapjogok objektív tartalmából kiolvasható [BVerfGE 39, 1 (41–42)].” Az 1993. évi második abortusz-határozatban¹⁴⁵ a magzat védelmére vonatkozó állami kötelezettség levezetésében az első abortusz-határozathoz képest hangsúlyeltolódás figyelhető meg. A Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettség alapját ebben a határozatban az emberi méltóság védelmét kifejezetten előíró 1. cikk (1) bekezdés második mondatában jelölte meg, amelynek tárgyát – és ebből következően a védelem mértékét – a *Grundgesetz* 1. cikk (2) bekezdése határozza meg.¹⁴⁶

1.2.2.3. A VÉDELMI KÖTELEZETTSÉG MEGALAPOZÁSA

A *Grundgesetz* az 1. cikk (1) bekezdés második mondatában kifejezetten az emberi méltóság védelmét írja elő. Ezen túlmenően a *Grundgesetz*nek csupán egy rendelkezése utal még az alapjogok védelmére [a 6. cikk (1) bekezdés a házasság és család védelmére], két további cikke pedig az alapjogok biztosításáról rendelkezik [a 4. cikk (2) bekezdés a vallás szabad gyakorlásának, a 14. cikk (1) bekezdés a tulajdon garanciája]. Ezért felmerül a kérdés, hogy az emberi méltósághoz való jog mint az objektív értékrend alapja képezi-e a fogódzót a

¹⁴⁴ BVerfGE 39, 1 (41).

¹⁴⁵ BVerfGE 88, 203.

¹⁴⁶ BVerfGE 88, 203 (251).

védelmi kötelezettség levezetéséhez. Ennek a kérdésnek különös jelentősége van a védelmi kör terjedelme szempontjából.¹⁴⁷

A szakirodalomban eltérő nézeteket találunk a védelmi kötelezettség megalapozására. Dürig szerint a védelmi kötelezettség kizárólagos alapja a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése. Míg a bekezdés első mondata az állam negatív magatartását írja elő, addig a második mondat már tartalmazza a pozitív cselekvés kötelezettségét, amely kiterjed a magánszemélyekkel szembeni védelemre is. Az állam védelmi kötelezettségében az emberi méltóság abszolút védelme nyilvánul meg. Dürig kiemelte, hogy a védelmi kötelezettség az állami beavatkozást elhárító jog feladata.¹⁴⁸ Schwabe szerint sincs a védelmi kötelezettségnek az alapjogok állami beavatkozást elhárító funkciójától különálló jelentősége. Álláspontja szerint a magánszemélyek magatartását is az államnak kell felróni, így az alapjogok alanyi jogi tartalmából következik az alapjogok harmadik személyekkel szembeni védelme.¹⁴⁹

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség alapjaként az objektív értékrendszer középpontjában álló emberi méltóság védelmének a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondatában előírt kötelezettségét tekinti. Ennek megfelelően értelmezésében az emberi méltósághoz való jog garantálja a jog védelmét a magánszemélyek behatásával szemben, és abból az állam teljesítési kötelezettsége, illetve teljesítési jogok is levezethetők.

A „következő alapjogok” védelmének terjedelmét viszont nem az emberi méltóságból, hanem az érintett speciális alapjogok objektív tartalmából olvassa ki. A speciális alapjogok ugyanúgy az ember életszférájához tartozó értékeket védenek, mint az emberi méltóság, amely ezen értékek alapja és forrása. Így a konkrét alapjogból fakadó védelmi kötelezettség dogmatikai alapja az emberi méltóság, amely az objektív értékrendszer alapjaként meghatározza az alapjogok tárgyi oldalának védelmi körét, de az abból kiolvasott védelem terjedelme nem korlátozódik az emberi méltóság magra. Annak terjedelmét az az érték határozza meg, amelynek a védelmére irányul, és így az alapjogok objektív tartalmának terjedelme nem válhat parttalaná. Az egyén csak akkor élvez védelmet, ha az őt ért jogsérelem a védett jogi tárgy egészét veszélyezteti.¹⁵⁰ Az

¹⁴⁷ GEDDERT-STEINACHER i. m. 96.

¹⁴⁸ DÜRIG (1958) i. m. 3–5.

¹⁴⁹ SCHWABE (1971) i. m. 56. Hasonlóan MURSWIEK i. m. 91.

¹⁵⁰ STEINBEISS-WINKELMANN i. m. 123.

emberi méltóság tehát közvetett módon járul hozzá a védelmi kötelezettség terjedelmének meghatározásához azáltal, hogy az objektív értékrendszer alapja.¹⁵¹

1.2.2.4. A VÉDELMI KÖTELEZETTSÉG DOGMATIKAI KONSTRUKCIÓJA

A védelmi kötelezettség mint az alapjogok funkciójának létezését a szakirodalom is elismeri,¹⁵² annak dogmatikai konstrukciója azonban vitatott. A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának ismerete elengedhetetlen az egymással ütköző alapjogok mérlegeléséhez, ezért a következőkben felvázolom ennek sajátosságait az állami beavatkozást elhárító funkcióhoz képest.

Az alapjogok magánszemélyek egymás közti jogviszonyaiban való érvényesülésének a sajátossága – mivel szinte minden alanyi jogosultság visszavezethető az alapjogokra – az alapjogok ütközése és ezzel „háromszög konstellációk” (*Dreieckskonstellationen*)¹⁵³ keletkezése. Az alapjogok és a törvényi jog viszonya tulajdonképpen három résztvevő közötti jogviszony (*Rechts-Dreieck*): jogalany 1, jogalany 2, állam (törvényhozó, bíróság).¹⁵⁴ Ebben a konstrukcióban elvi szinten az alapjogi konfliktus a jogalanyok egymás közötti viszonyában is fennáll. A magánszemély jogaiba két oldalról, egyrészt az állam, másrészt egy harmadik magánszemély avatkozik be. Az állam annyiban avatkozik be, amennyiben állampolgára számára kötelező erővel előírja, hogy milyen magatartást tanúsítson a többi állampolgárral szemben. A másik oldalról a harmadik személy közvetlen behatása fenyeget.

A „háromszög konstellációkban” azon túl, hogy az alapjogok megfelelő védelmet nyújtanak-e az állam beavatkozásával szemben, felmerül az a kérdés, hogy az állam köteles-e biztosítani az alapjogok érvényesülését a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban.

Ez utóbbi kérdésre a Szövetségi Alkotmánybíróság a Lüth-ítéletben igenlően válaszolt. Az első abortusz-határozat pedig az állami beavatkozást elhárító jogok, illetve a védelmi kötelezettség fogalmai révén megkülönböztette az

¹⁵¹ CLASSEN i. m. 30., 39.

¹⁵² STERN (2000b) i. m. 80.; ISENSEE (2000) i. m. 226.; PIEROTH–SCHLINK i. m. 27.; JARASS (2000) i. m. 21–22.; DREIER (2004a) i. m. 85.; RUFFERT i. m. 141.

¹⁵³ A háromszög konstellációkat az állam azon magatartására tekintettel, hogy az állampolgárok számára kötelező módon előírja, hogyan viszonyuljanak a másik személy alapjogaihoz, horizontális hatályú konstellációknak (*Drittwirkungskonstellationen*), illetve az alapjogi jogviszonyban – a vertikális viszonyokhoz képest – részt vevő több személyre tekintettel többpólusú jogviszonyoknak (*mehrpöilige Rechtsverhältnisse*) is nevezik. POSCHER i. m. 228.

¹⁵⁴ ISENSEE (1983) i. m. 34.

alapvető szabadságjogok két funkcióját. Amíg az állami beavatkozást elhárító jogok az egyén szabadságszféráját az állami korlátozással (*Eingriff*) szemben garantálják, addig a védelmi kötelezettség azt a harmadik személy behatásával (*Übergriff*)¹⁵⁵ szemben védi.

A testület a „háromszög konstellációkban” egyrészt azt vizsgálja, hogy az egyén alapjogaiba történt állami beavatkozás igazolható-e, másrészt, hogy az állam a harmadik személy behatásai elleni védelmi kötelezettségének eleget tett-e. Ezekben az esetekben, amelyekben két alapjog jogosultja áll egymással szemben és a kettőjük közötti konfliktusban az állam közvetítő szerepet tölt be, különös hangsúllyal merül fel a kérdés, milyen alapjogi mércék mentén kell a konfliktust feloldani. A különös hangsúly oka, hogy a védelmi kötelezettség elsődleges címzettje a törvényhozó, akit széleskörű mérlegelés (*Beurteilungsspielraum*) illet meg.

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a második abortusz-határozat előtt nem mutatható ki a mércéknek olyan logikus sorrendje, mint az állami beavatkozást elhárító jogok esetében az arányossági elv (*Verhältnismäßigkeitsprinzip*) vagy – más néven – a mértéken felüli korlátozás tilalma (*Übermaßverbot*).¹⁵⁶ Az első abortusz-határozatban megjelenő mércék között olyan kritériumok jelennek meg, mint az alapjog által védett jogi tárgy jelentősége és a lényeges tartalom korlátozásának tilalma,¹⁵⁷ a konkuráló alapjogi pozíciók kíméletes kiegyenlítése (*schonender Ausgleich*),¹⁵⁸ az arányossági elv,¹⁵⁹ az elvárhatóság.¹⁶⁰ A környezeti ártalmak (vegyi fegyverek telepítése, zajártalom) elleni védelmet megalapozó határozatok viszont szigorú mércét állítottak a védelmi kötelezettség megsértésére hivatkozó alkotmányjogi panaszok befogadása elé. A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanis kimondta, hogy a védelmi kötelezettség megsértése csak akkor szolgálhat alkotmányjogi panasz alapjául, ha az kétségtelenül megállapítható és a törvényalkotó a fenn-

¹⁵⁵ Mivel az alapjogsértő személy rendszerint maga is egy másik alapjog jogosultja, feltéve, hogy az alapjogsértő magatartása valamelyik alapjog védelmi körébe tartozik, a szakirodalom kidolgozta a behatás (*Übergriff*) kifejezést mint a korlátozás (*Eingriff*) fogalom komplementer fogalmát. Az alkotmánybírói gyakorlat körülményesebben fogalmaz a magánszemélyek általi korlátozásról (*Eingriffen von Seiten anderer*) szől [BVerfGE 39, 1 (42); 46, 160 (164); 53, 30 (57); 56, 54 (73); 88, 203 (251)]. Az első abortusz-határozat a „beavatkozás” terminust éppen ellenkezőleg, az állam általi korlátozásra alkalmazza [BVerfGE 39, 1 (37)].

¹⁵⁶ PIEROTH–SCHLINK i. m. 67–70.

¹⁵⁷ BVerfGE 39, 1 (42).

¹⁵⁸ BVerfGE 39, 1 (43).

¹⁵⁹ BVerfGE 39, 1 (47).

¹⁶⁰ BVerfGE 39, 1 (48).

álló védelmi kötelezettség ellenére elmulasztott intézkedni vagy nyilvánvalóan alkalmatlan eszközt választott.¹⁶¹

A második abortusz-határozat a fenti követelményeket relativizálta. Dogmatikai újítása a szükséges mértéken aluli védelem (*Untermaßverbot*) mérceként való bevezetése:

„A védelem módjának és terjedelmének a konkrét esetben való meghatározása a törvényhozó feladata. Az alkotmány a védelmet célként írja elő, de nem határozza meg annak megvalósítását a konkrét esetben. Mindazonáltal a törvényhozónak figyelembe kell venni a mértéken aluli védelem tilalmát; ebben a tekintetben alá van vetve az alkotmánybíróági kontrollnak [BVerfGE 88, 203 (254)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság a mértéken aluli védelem kifejezést minden további magyarázat nélkül – Isenseere utalással – egyszerűen átvette a szakirodalomból.¹⁶² A benne foglalt kritériumok nagyon hasonlítanak a „fordított arányossági vizsgálathoz”:

„A szembenálló jogtárgyakra tekintettel lévő, megfelelő védelem szükséges; fontos, hogy mint olyan, hatékony legyen. A törvényalkotó által hozott intézkedéseknek elegendőnek kell lenniük a megfelelő és hatékony védelemhez [BVerfGE 88, 203 (254)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettségből fakadó jogkövetkezmények megállapítása során rámutatott arra, hogy a törvényalkotó mérlegelésének határa szűkebb annál, mintsem hogy az emberi élet védelmére vonatkozó kötelezettségnek olyan intézkedések megfeleljenek, amelyek nem teljesen alkalmatlanok vagy elégtelenek.¹⁶³ A testület ezzel korrigálta a korábbi gyakorlatát és egyúttal jelezte, hogy fenntartja magának a jogot, hogy a törvényalkotó kezdetben túlságosan szélesen értelmezett mérlegelését szigorú vizsgálat alá vonja.

A szükséges mértéken aluli védelem esetén tehát – a szembenálló jogi tárgyak figyelembevételével mellett, hasonlóan a szükséges mértéken felüli korlátozás

¹⁶¹ BVerfGE 56, 54 (80) – reptéri zajártalom; 77, 170 (214) – vegyi fegyverek telepítése; 79, 174 (201) – közlekedési zajártalom.

¹⁶² ISENSEE (2000) i. m. 233. A Szövetségi Alkotmánybíróság kiemelte, hogy a kifejezést először Canaris használta.

¹⁶³ BVerfGE 88, 203 (263).

tilalmához – az alkalmasság (hatékony), szükségesség (szükséges, elégséges) és az arányosság a meghatározó kritériumok.¹⁶⁴

Az államot mind az állami beavatkozást elhárító funkció, mind a védelmi kötelezettség megvalósítása során mérlegelés illeti meg, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság hasonló mércék alapján vizsgál felül. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel biztosítja a védelmi kötelezettségnek az állami beavatkozást elhárító joggal azonos intenzitású védelmét.

1.2.2.5. A VÉDELMI KÖTELEZETTSÉG SZUBJEKTIVIZÁLÓDÁSA

A Schleyer-határozat alapjául szolgáló alkotmányjogi panasz befogadásában nyilvánult meg az első jele annak, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság nem zárta ki a védelmi kötelezettség szubjektivizálódását.¹⁶⁵ A környezeti ártalmakkal kapcsolatos határozatokban pedig az alkotmányjogi panaszok befogadására előírt szigorú mérce sem tartotta vissza a Szövetségi Alkotmánybíróságot attól, hogy megnyissa a lehetőséget a védelmi kötelezettség megsértésének érvényesítésére. Az alkotmányjogi panaszok befogadása – a szigorú feltételektől függetlenül – különösen fontos a védelmi kötelezettség érvényesítésére szolgáló alanyi jogosultság levezetése szempontjából. A vegyi fegyverek telepítéséről szóló határozatban a Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez és testi épséghez való jog értelmezése során kifejezetten kimondta, hogy a védelmi kötelezettség megsértése megvalósítja az alapjog sérelmét:

„Ha ezt a védelmi kötelezettséget megsértik, az egyúttal megvalósítja a 2. cikk (2) bekezdés első mondatában garantált alapjog sérelmét, amely ellen az érintett alkotmányjogi panasz segítségével védekezhet [BVerfGE 77, 170 (214)].”

A védelmi kötelezettség szubjektivizálódásának eljárásjogi alapját a Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény (*BVerfGG*) 92. §¹⁶⁶ és 95. §

¹⁶⁴ MAYER i. m. 44.

¹⁶⁵ KRINGS i. m. 66.

¹⁶⁶ BVerfGG 92. § „A panasz indokolásában meg kell jelölni a sérülni vélt jogot, valamint az állami szerv vagy hivatal azon cselekvését vagy mulasztását, amely az állított jogsérelmet okozta.”

(1) bekezdése¹⁶⁷ képezi, amelyre tekintettel a jogalkotó mulasztása is a 90. § szerinti alkotmányjogi panasz¹⁶⁸ alapjául szolgálhat. Mindazonáltal a védelmi kötelezettségéből nem következik a sérelmet szenvedett fél alapjogi igénye a jogsértés abbahagyására, csupán az állam törvényalkotási kötelezettsége az „áldozat” hatékony védelmére. A védelmi kötelezettség a jogsértés megtiltásával¹⁶⁹ a magánszemély számára csupán negatív horizontális hatályt, az állam számára pedig pozitív hatást eredményez. A védelmi kötelezettséget tehát az állampolgárok irányába továbbra is a törvényi jog közvetíti.¹⁷⁰ Az alapjogok objektív tartalmából következő védelmi kötelezettség csak így – közvetett módon – válik kifogásolható alanyi joggá.

2. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

2.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre

Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei jelentős mértékben eltérnek a többi alapjog esetében alkalmazott alkotmányértelmezési gyakorlattól, mivel az alapjogi norma struktúrája két szempontból is különbözik a többi alapjogtól. Egyrészt a védelmi köre azoknál elvontabb,¹⁷¹ mivel az emberi méltóság fogalma mögött két és fél évezred filozófiatörténete áll, amely során

¹⁶⁷ BVerfGG 95. § (1) „Ha az alkotmányjogi panasznak helyt adnak, a határozatban meg kell állapítani, hogy a *Grundgesetz* mely előírása és milyen államhatalmi aktus vagy mulasztás révén sérült [...]”

¹⁶⁸ BVerfGG 90. § (1) „Bárki a Szövetségi Alkotmánybírósághoz fordulhat azt állítva, hogy az államhatalom egyik alapjogát vagy a *Grundgesetz* 20. cikk (4) bekezdésében, 33., 38., 101., 103. és 104. cikkében garantált jogát sérti.”

¹⁶⁹ Poscher szerint a jogállamiság követelményéből fakad a magánszemélyek alapjogokba való beavatkozásának tilalma, illetve a magánszemélyek közötti konfliktusok rendezésének követelménye, ezért nincs szükség a védelmi kötelezettségre a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban. A hárompólusú jogviszonyok megoldhatók a hagyományos állami beavatkozást elhárító funkció keretében. POSCHER i. m. 383.

¹⁷⁰ ISENSEE (2000) i. m. 226.

¹⁷¹ Az emberi méltósághoz hasonló elvont fogalom az egyenlőség, amelynek köszönhetően a *Grundgesetz* 3. cikkének egyenlőségi klauzulája sem az emberi élet meghatározott szféráiban érvényesül, hanem általános módon. Az alapjog tárgyi védelmi köre ebben az esetben sem körülhatárolható, csupán annak a végleges tartalma. PIEROTH–SCHLINK i. m. 54.

az különböző jelentéstartalmakkal gazdagodott, és ezek nyilvánvalóan hatottak a fogalom jogi értelmezésére is.¹⁷²

Másrészt az emberi méltóság a többi alapjoggal szemben érinthetetlen. Az „érinthetetlen” (*unantastbar*) kifejezést a *Grundgesetz* még egy esetben használja az alapjogok megsértésének tilalmára: az alapjogok lényeges tartalma vonatkozásában [*Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdés].

Az emberi méltósághoz való jog értelmezésére vonatkozóan ebből az következtetés adódik, hogy az emberi méltósághoz való jog korlátozása nem igazolható, vagyis az alapjog bármilyen törvényi korlátozása egyúttal annak megsértését jelenti.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog szerkezetében nem lehet egyértelműen elkülöníteni a tárgyi védelmi kört és a korlátot. Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlansága következtében a *prima facie* védelem, azaz a tárgyi védelmi kör és a végleges védelem, nem választható szét. Ilyen módon az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre általános módon nem határozható meg, csupán egy vélelmet állíthatunk fel az emberi méltósághoz való jog szűk értelmezése mellett. Azt ugyanis az alkotmánybíróság vagy tágan értelmezi, és gyakran felhívja a jogesetek megoldására,¹⁷³ ezzel kockáztatva annak „aprópénzre váltását”, vagy abszolút módon érvényesül.¹⁷⁴ Az alapjog védelmi körének meghatározása tehát nem önmagában az alapjogi norma szemantikai nyitottsága miatt okoz nehézséget, de nem is önmagában annak érinthetlensége miatt, hanem azért, mert egy absztrakt jog igényel abszolút védelmet.

A szűk értelmezés melletti vélelmet – az *argumentum a contrario* elve alapján megerősíti a Szövetségi Alkotmánybíróság 1957. évi híres Elfes-ítélete, amelyben a testület a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés védelmi körének tág értelmezése során a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog korláto-

¹⁷² Uo. 84. A szerzők második érvként arra hivatkoznak, hogy a társadalom mindenkori politikai, gazdasági és kulturális állapotától függ, hogy az emberi létben mi minősül különösen veszélyeztetettnek vagy védelemre szorulónak. Alláspontom szerint ennek az érvnek – különös tekintettel a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatára – az emberi méltóság megsértése szempontjából van különös jelentősége, bár az alapjog védelmi köre és annak megsértése között nyilvánvalóan összefüggés van.

¹⁷³ Kloepfer felismerte, hogy az emberi méltóság klauzula abszolút volta a védelmi kör szűk értelmezéséhez és ezáltal gyakorlatilag annak használhatatlanságához vezet (*praktische Wertlosigkeit*). Ebből vonta le azt a következtetést, hogy az alapjog gyakorlati jelentőségének biztosítása érdekében el kell ismerni a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének korlátozhatóságát. KLOEPFER (2001) i. m. 77.

¹⁷⁴ HÖFLING (2009b) i. m. 81. Az „apró pénz” kifejezést Dürig használta először. DÜRIG (1958) i. m. 15.

zásának terjedelméből indult ki. A határozat indokolása szerint a *Grundgesetz* a személyiség szabad kibontakoztatását nem használhatja szűk értelemben, ellenkező esetben ugyanis nem lenne értelmezhető, hogy az miként ütközne az ott felsorolt korlátokba: az erkölcsi törvénybe, mások jogaiba vagy az alkotmányos rendbe, mely utóbbi magában foglalja az összes alkotmánykonform normát.¹⁷⁵ „Pontosan ezek, az egyén mint a társadalom tagja elé állított korlátok mutatják, hogy a *Grundgesetz* a 2. cikk (1) bekezdésében az általános cselekvési szabadságot tág értelemben használja.”¹⁷⁶ A Szövetségi Alkotmánybíróság tehát az Elfes-határozatban az alapjog védelmi körét annak korlátaiból kiindulva úgy határozta meg, hogy az egyént korlátok között ugyan, de széles körű általános cselekvési szabadság illeti meg. Abból, hogy a személyiség kibontakoztatásához való jog tartalmazza a legkiterjedtebb korlátokat és ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságot a legátfogóbb alapjognak (*Auffanggrundrecht*) tekintette, az a következtetés adódik, hogy az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre az alkotmánybírói gyakorlatban szűk kell hogy legyen, vagyis viszonylag kevés élethelyzetben merülhet fel annak a sérelme, mivel egyáltalán nincs lehetőség mérlegetésre.

2.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói

2.2.1. A hagyományos alapjogi funkciók

Az emberi méltósághoz való jog esetében nem állapítható meg ugyan általános módon, milyen élethelyzetek, magatartások tartoznak a tárgyi védelem körébe, amennyiben azonban azt nem tartjuk üresnek, érdemes megvizsgálnunk hogyan védi az emberi méltósághoz való jog a konkrét esetekben megnyilvánuló végleges tartalmát.

Az emberi méltósághoz való jognak mint általában a szabadságjogoknak a fő funkciója az állami beavatkozás elhárítása (*status negativus*). Az emberi méltósághoz való jog biztosítja azt az életszférát, amelybe az állam egyáltalán nem avatkozhat be. Az emberi méltósághoz való jog ezen túlmenően – a többi alapjoghoz hasonlóan – pozitív módon is védelemben részesíti az alapjog jogosultját.¹⁷⁷

¹⁷⁵ BVerfGE 6, 32 (36).

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ COSTA BARBOSA i. m. 49. Az emberi méltósághoz való jog funkcióiról magyarul lásd: KLICSU i. m. 127–133.

Starck szerint már az emberi méltóság *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés első mondatában kimondott sérthetlensége az emberi méltóság garanciájának átfogó, magánszemélyekkel szembeni érvényesülését hangsúlyozza, amelyet a második mondat az állami kötelezettség tekintetében csupán még egyszer kifejezésre juttat.¹⁷⁸

Höfling szerint abból, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondata az alkotmányban egyedülálló módon az alapjog mindkét oldalának tiszteletét, illetve védelmét előírja, az következik, hogy az emberi méltósághoz való jognak nemcsak az állami beavatkozást elhárító funkciója, hanem a védelmi funkciója is az alapjog szubjektív oldalához tartozik. Ennek megfelelően az emberi méltóság alanyi oldala kiterjed az emberi méltóság magánszemélyekkel szembeni védelmére is. Az objektív kötelezettséggel szemben ebben az esetben az érintett alanyi jogi igénye áll a védelem közvetlen érvényesítésére.¹⁷⁹

Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság klauzulában kifejezetten szabályozott védelmi kötelezettségből egy ellátási igényt (*Leistungsanspruch*) vezetett le a létminimum biztosítására.¹⁸⁰

„A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése az emberi méltóságot érintetlenné nyilvánítja, és arra kötelez minden állami hatalmat, hogy tartsa tiszteletben és védelmezze [vö. BVerfGE 1, 97 (104); 115, 118 (152)]. A norma alapjogként nem csupán az állami beavatkozásokat elhárító jog. Az államnak az emberi méltóságot pozitív módon védelmeznie is kell [vö. BVerfGE 107, 275 (284); 109, 279 (310)]. [...] Ezzel a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséből fakadó objektív kötelezettséggel szemben az alapjog jogosultjának az ellátási igénye áll, mivel az alapjog minden egyes ember méltóságát

¹⁷⁸ STARCK (1999a) i. m. 51.

¹⁷⁹ HÖFLING (2009b) i. m. 93.

¹⁸⁰ Aubel szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság a Hartz IV. határozatban egy új alapjogot, az emberhez méltó létminimumhoz való jogot vezetett le. Az új alapjogot az állami beavatkozást elhárító jogoktól való elhatárolása érdekében szavatossági jognak nevezi (*Gewährleistungsrecht*). Ez a jog nem kizárólag a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséből vagy a 20. cikk (1) bekezdésében foglalt szociális jogállam elvéből következik, hanem a két alkotmányos garancia elválaszthatatlan kapcsolatából. Ebben a kapcsolatban az emberi méltóság garanciája az ellátási igény alapja, és ez határozza meg a tartalmának mércéit. A szociális jogállamiság kiegészíti az emberi méltóság garanciáját, amely során egyrészt erősíti, tágítja az ellátási dimenziót, másrészt dinamikusan alakítja a mindenkorai társadalmi viszonyoknak megfelelően. AUBEL i. m. 274–279.

védi [vö. BVerfGE 87, 209 (228)] és az ilyen szükséghelyzetben csak anyagi támogatással biztosítható.”¹⁸¹

Az emberi méltóság tehát az egyetlen alapjog, amely mind az állami beavatkozást elhárító funkciót, mind a védelmi kötelezettséget szubjektív alapjogként biztosítja.

2.2.2. Az emberi méltóság sajátos funkciója: az objektív értékrend megalapozása

Az emberi méltósághoz való jogot az alapjogok rendszerében betöltött szerepe kiemeli a többi alapjog közül. Az emberi méltósághoz való jog ugyanis nem csupán egy az alapjogok közül, hanem megalapozza az alapjogok által alkotott objektív értékrendszert.

A Szövetségi Alkotmánybíróság már az 1952. évi SPR-ítéletben – a német neonáci párt betiltásának indokolásában – összekapcsolta az emberi méltóság és az abból következő szabadság és egyenlőség értékét az alkotmányos renddel:

„A pártok demokratikus államokban betöltött különös jelentősége nem igazolja kizárásukat a politikai életből akkor, ha egyes előírások, vagy akár (egész) alkotmányos intézmények ellen küzdenek, de akkor igen, ha a szabad demokratikus jogállam legfelsőbb értékeit meg akarják rendíteni. Ezek az alapértékek alkotják a szabad demokratikus államrendet, amelyet a *Grundgesetz* az államrenden – az »alkotmánynak megfelelő renden« – belül alapvetőnek tekint. Ez az államrend azon az elképzelésen alapul, hogy az ember a teremtés rendjében saját önálló értékkel rendelkezik és a szabadság és egyenlőség az állami egység tartós értékei. Az államrend ezért értékekhez kötött rend.” [BVerfGE 2, 1 (12)].

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1958. évi híres Lüth-ítéletben már kifejezetten a *Grundgesetz* alapjogi fejezetét tekintette értékrendnek:

„Hasonlóképpen igaz azonban, hogy a *Grundgesetz*, amely nem akar értékesrend lenni [...], az alapjogi fejezetében felállí-

¹⁸¹ BVerfGE 125, 175 (222) – Hartz IV.

tott egy objektív értékrendet és pontosan ezáltal jut kifejezésre az alapjogok érvényesülésének megerősödése [...]. Ennek az értékrendnek, amelynek középpontjában a társadalomban szabadon fejlődő személyiség és annak méltósága áll, alkotmányos alapelveként érvényesülnie kell minden jogterületen; innen kap irányelveket és impulzusokat a törvényalkotás, közigazgatás és bírói hatalom.” [BVerfGE 7, 198 (205)].

Az emberi méltóságra hivatkozás jelentősége az alapjogi értékrend megalapozása szempontjából kettős: egyrészt az ember önértékéből következő szabadsága és egyenlősége szintén értékek, amelyre tekintettel az államrend értékekhez kötött, másrészt ezek az értékek, amelynek középpontjában a személyiség és annak méltósága áll, maguk is egy értékrendszert alkotnak.¹⁸²

Az emberi méltóság úgy alapozza meg az alkotmány egységét és az általa védett értékrendszert,¹⁸³ hogy – az emberi méltósághoz való jog tartalma alpont alatt részletesen kifejtettek szerint – minden alapjog lényeges tartalmának a részét képezi.

Az értékrend ezért – az emberi méltósághoz való jog abszolút elsőbbségét leszámítva –¹⁸⁴ nem jelent értékhierarchiát az egyes alapjogok között.¹⁸⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság a későbbi határozataiban megerősítette az alapjogi értékrendet megalapozó gyakorlatát.¹⁸⁶ Mindazonáltal 1975-től a Szövetségi Alkotmánybíróság értékrendre vonatkozó érvelése háttérbe szorult, ami Stern szerint Konrad Hesse alkotmánybírói tevékenységéhez köthető, aki tagadta, hogy az alapjogok „az alkotmányon belül vagy a mellett különálló rendszert alkotnak.”¹⁸⁷ Ez a változás leginkább a munkavállalók egyetértéséről

¹⁸² Becker ezt a következtetést az emberképre vonatkoztatva vonja le, de álláspontom szerint az emberkép elemek az emberi méltóság jogi fogalmának pozitív elemei, így a következtetés az emberi méltósághoz való jogra vonatkozatható. BECKER i. m. 120.

¹⁸³ Ennek keretében az „alkotmány egysége” (*Einheit der Verfassung*) azt a törekvést jelzi, hogy az „alkotmányos rendszer” (*verfassungsmäßige Ordnung*) egyes elemei között jelentkező jogi logikai ellentmondásokat fel kell oldani, míg az objektív értékrendszer közvetlenül mércét állít. SACHS (2009) i. m. 70.

¹⁸⁴ BVerfGE 75, 369 (380); 107, 275 (284); 115, 118 (152).

¹⁸⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az élet „legfőbb érték” (*Höchstwert*) [BVerfGE 115, 25 (45); 115, 118 (139)], mégsem élvez abszolút elsőbbséget a többi alapjoggal szemben. Ld. a második abortusz-határozatban [BVerfGE 88, 203 (253)].

¹⁸⁶ BVerfGE 21, 362 (372); 24, 119 (144); 28, 243 (261); 30, 1 (19); 30, 173 (193); 34, 269 (287); 35, 202 (225); 37, 57 (65); 49, 24 (56); 52, 223 (247).

¹⁸⁷ STERN (2000) i. m. 64.

szóló 1979. évi határozatban szembetűnő,¹⁸⁸ amelynek Hesse volt az előadó alkotmánybírája.¹⁸⁹ A határozat rögzítette: a munkavállalóknak a vállalkozások gazdasági és személyzeti döntéseibe való széles körű beleszólása a gazdaság területén lényeges változást eredményez. Ennek ellenére már a vizsgálat mércéinek számbavétele során elhatárolódott az értékrend gondolatától azzal, hogy az egyes alapjogok, illetve a köztük lévő összefüggések fontosságát hangsúlyozta,¹⁹⁰ és „a gazdaság alkotmányának intézményi összefüggéseit”, valamint „az alapjogok védelmi- és rendszertani összefüggéseit” kifejezetten elutasította.¹⁹¹

A munkavállalók egyetértéséről szóló határozat felveti a kérdést, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság szakított-e az értékrend gondolatával. A későbbi gyakorlat ezt nem támasztja alá, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság a későbbi határozataiban¹⁹² állandó gyakorlatként hivatkozik az „értékrend” elméletére.¹⁹³

Ezen túlmenően a Szövetségi Alkotmánybíróság a 2009. évi Lisszabon-határozatában¹⁹⁴ az európai uniós jog felülvizsgálatára kidolgozott alkotmányos

¹⁸⁸ A korábbi határozatokban a rendszer kifejezést felváltotta a „rendszerek” (*Ordnungen*), „objektív-jogi értékeket tartalmazó rendelkezések” (*objektiv-rechtlicher Wertentscheidung*), „érték mint mérce” (*Wertmaßstäben*) megfogalmazás [BVerfGE 35, 79 (114); 49, 89 (142); 53, 257 (298)].

¹⁸⁹ STERN (2000) i. m. 65.

¹⁹⁰ „Az alkotmányossági vizsgálat mércéi az egyes alapjogok, amelyek kijelölik a törvényalkotó szabadságának alkotmányos kereteit és határait a [munkavállalók] széles körű egyetértésének bevezetése esetében. Ezeket nem lehet az érintett alapjogok és a többi alapjog védelmi köre közötti átfedések, egymás kiegészítése és egyéb összefüggések, valamint a *Grundgesetz* alapvető elveinek figyelembevétele nélkül értelmezni [BVerfGE 50, 290 (336)].”

¹⁹¹ BVerfGE 50, 290 (336).

¹⁹² BVerfGE 93, 85 (95); 94, 268 (285); 98, 365 (395); 107, 104 (118).

¹⁹³ Az elmélet szóhasználat ellenére az értékrendszer gondolata a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában nem egy alapjogi teória megalapozására szolgál. SACHS (2009) i. m. 52.

¹⁹⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság a 2009. évi Lisszabon-határozatában a lisszaboni szerződés elismeréséről szóló törvény, a Grundgesetzet módosító törvény, valamint az európai uniós ügyekben a Szövetségi Gyűlés és Szövetségi Tanács jogait kiterjesztő törvények alkotmányosságáról döntött. A határozat szerint az utóbbi törvény a Grundgesetz 38. cikk (1) bekezdésébe ütközik, összefüggésben a 23. cikk (1) bekezdésével, mivel a Szövetségi Gyűlés és Szövetségi Tanács nem rendelkezik az indokolásban kifejtett szükséges terjedelmű jogosítványokkal az európai uniós jogalkotási folyamatokban és az alapszerződések módosítása során. BVerfGE 123, 267 (270) Magyarul ismerteti: BÁRD i. m. 148–151.

identitást¹⁹⁵ összekapcsolta a *Grundgesetz* 23. cikk (1) bekezdésén¹⁹⁶ keresztül a 79. cikk (3) bekezdésében foglalt örökkévalósági klauzula által garantált emberi méltósággal, és ezzel megerősítette az emberi méltósághoz való jog objektív értékrendet megalapozó funkcióját. Az objektív értékrend megalapozása az alapjogok magánjogi viszonyokban való érvényesülésére vezethető vissza, melynek következtében az alapjogok a törvények közvetítésével kötelezik a magánszemélyeket is. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezúttal az Európai Unióval szemben fogalmazta meg az emberi méltóság védelmét. A testület nem hivatkozott ugyan kifejezetten az objektív értékrendre, de az emberi méltóság ezúttal sem önmagában jelent meg, hanem más alapjogok lényeges tartalmaként.

A Lisszabon határozat alapján az alkotmányos identitás védelme öt területre terjed ki: állampolgárság, a legitim erőszak és a hadsereg államon belüli alkalmazása, egyes büntetőjoggal kapcsolatos hatáskörök, a német költségvetésről való döntés, valamint a gazdasági, kulturális és szociális életviszonyok alakítása.¹⁹⁷ Ezen belül a testület megkülönbözteti az alkotmányos identitás érinthetetlen magját¹⁹⁸ (*unantastbarer Kerngehalt der Verfassungsidentität des Grundgesetzes*), amely a *Grundgesetz* 1. és 20. cikkeinek az örökkéva-

¹⁹⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság a Lisszabon határozatban egy újabb felülvizsgálati fenntartást (*Kontrollvorbehalt*) dolgozott ki, amelyet meg kell különböztetni az 1993. évi Maastricht határozatban bevezetett *ultra vires* kontrolltól. Az *ultra vires* kontroll keretében a Szövetségi Alkotmánybíróság azt vizsgálja, hogy a közösségi jogi aktusok az Európai Unióra átruházott hatáskörök keretein túlterjeszkednek-e. Ezzel a testület a „kitörő aktusok” (*ausbrechender Rechtsakt*) felülvizsgálatára terjesztette ki a hatáskörét. Az identitás kontroll arra irányul, hogy az át nem ruházott hatáskörben hozott uniós aktus sérti-e az alkotmányos identitást. A hagyományos „kitörő aktus” abban különbözik az alkotmányos identitást sértő „abszolút kitörő aktustól”, hogy az utóbbi az Európai Unió Bíróságát is kötelezi, mivel az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése kifejezetten előírja a nemzeti identitás tiszteletben tartásának kötelezettségét. HUFELD i. m.

A kétféle kontroll viszonyára az jellemző, hogy bármilyen uniós aktus, amely sérti az alkotmányos identitást, szükségszerűen *ultra vires* is, mivel az alkotmány identitása megsértésének jogát nem lehet átruházni. Ugyanakkor nem minden *ultra vires* aktus sérti egyúttal az identitást is. DRINÓCZI i. m. 8.

¹⁹⁶ *Grundgesetz* 23. cikk (1) „A Német Szövetségi Köztársaság az egyesült Európa megvalósítása érdekében közreműködik az Európai Unió fejlesztésében, mely elkötelezett a demokrácia, a jogállamiság, a szociális, valamint föderális alapelvek és a szubszidiaritás elve mellett, és a Grundgesetznél lényegében megfelelő alapjogi védelmet biztosít. Ennek érdekében a Szövetség a Szövetségi Tanács egyetértésével törvénnyel felségjogokat ruházhat át. Az Európai Unió alapítására, továbbá a szerződéses alapjainak módosítására irányadó a 79. cikk (2) és (3) bekezdése, ha az a Grundgesetz tartalmi módosításával vagy kiegészítésével jár, illetve ilyen módosításokat vagy kiegészítéseket tesz lehetővé.”

¹⁹⁷ BVerfGE 123, 267 (356–369). WALTER i. m. 182.

¹⁹⁸ Drinóczy meggyőzően bizonyította, hogy az alkotmányos identitás nem más mint az alkotmány identitása, ezért a két fogalmat szinonimaként használom. DRINÓCZI i. m. 34.

lósági klauzulában garantált alapelveit foglalja magában.¹⁹⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság a korábbi gyakorlatában a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének, a 2. cikk (2) bekezdés első mondatának és a jogállamiságnak (különösen a szükséges mértéken felüli korlátozás tilalmából) az összefüggéséből vezette le a *nullum crimen sine culpa* elvet (*Schuldprinzip*).²⁰⁰ A Lisszabon-határozatban azt hangsúlyozta, hogy az elv alapja a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének emberi méltóság garanciája,²⁰¹ az európai elfogatóparancsról szóló 2015. évi határozat pedig megállapította, hogy erre a konkrét esetben – a távollétében elítélt panaszos kiadatásának végrehajtása során – tekintettel kell lenni. A német állam nem nyújthat segítséget más államok emberi méltóságot sértő magatartásához. A bűnfelelősség elve érvényesüléséhez elengedhetetlen nyomozás terjedelme és mértéke a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése által megkövetelt minimum standardokhoz igazodik.²⁰² Az emberi méltósághoz való jog kiemelt jelentőségét bizonyítja, hogy az azt biztosító identitáskontroll kivételt képez a Solange II. határozatban feladott általános felülvizsgálati joghatóság alól,²⁰³ amelyet a *Grundgesetz* 23. cikk (1) bekezdése a „*Grundgesetz*nek lényegében megfelelő alapjogi védelem” kitétellel beemelt az alkotmányba. Az ebben a határozatban megfogalmazott emberi méltóság fenntartásból ezen túlmenően hiányzik a Solange-határozatokra jellemző kapcsolódás az integráció meghatározott szakaszához.²⁰⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság az OMT-vel (*Outright Monetary Transactions*) kapcsolatos határozatában – a fenti határozatra hivatkozással – már kifejezetten „az alapjogok emberi méltóság magjának a megőrzésére”²⁰⁵ hivatkozott.

Mindaddig, amíg az emberi méltósághoz való jog az alapjogok magját képezi és ennél fogva az alapjogok korlátozása esetén mérceként működik, vitatható, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság szakított volna az értékrend gondolatával.

¹⁹⁹ BVerfGE 123, 267 (353).

²⁰⁰ BVerfGE 45, 187 (228); 54, 100 (108); 91, 1 (27); 57, 250 (275); 80, 244 (255); 95, 96 (140); 109, 133 (171); 110, 1 (13). DEGENHART (2009c) i. m.

²⁰¹ BVerfGE 123, 267 (413).

²⁰² 2 BvR 2735/14 . 15. 12. 2015. 3. és 4. elvi tétel.

²⁰³ Az 1974. évi Solange I. határozatban a Szövetségi Alkotmánybíróság még azt mondta ki, hogy a közösségi jog és német jog ütközése esetén a *Grundgesetz* alapjogi garanciái élveznek elsőbbséget, mivel az Európai Közösség nem rendelkezik alapjogi katalógussal. BVerfGE 37, 271 (285) Az 1986. évi Solange II. határozatában már azt állapította meg, hogy mindaddig nem vizsgálja a közösségi jog német jogterületen való alkalmazásának kérdését, amíg a Közösség által nyújtott alapjogvédelem összhangban van a *Grundgesetz* által biztosított védelemmel [BVerfGE 73, 339 (387)].

²⁰⁴ REINBACHER–WENDEL i. m. 334.

²⁰⁵ 2 BvR 2728/13. 21. 6. 2016 Rn. 138.

Az emberi méltósághoz való jogot tehát az alapjogi értékrendet megalapozó funkciója kiemeli a többi, állami beavatkozást elhárító és védelmi funkcióval rendelkező alapjog közül. Különösen igaz ez, mivel az emberi méltósághoz való jog – ahogy a fentiekben bemutattam – jelentős szerepet tölt be a védelmi kötelezettség megalapozásában, ezáltal biztosítva az alapjogok érvényesülését a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban. Az emberi méltósághoz való jognak ezt a különleges funkcióját még inkább megerősíti az alkotmányos identitás fogalmának kidolgozásában betöltött szerepe, mivel az alapjogok emberi méltóság magjaként képezi az Európai Uniónak határt szabó alkotmányos identitás egyik lényeges elemét.

3. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.1. Az alapjogok korlátozása

Az alapjogok szerkezetét a magyar alkotmányértelmezési gyakorlat nem vizsgálja. Tekintettel arra, hogy a korábbi Alkotmány nem tartalmazott sem általános, sem speciális jogkorlátozási kritériumokat, a szakirodalom az általános rész alatt – a védelmi kör és a korlátozás igazolásának elkülönítése nélkül – a korlátozásra koncentrált.²⁰⁶

Az Alkotmány eredeti – 1989. évi XXXI. törvénnyel megállapított – szövege még tartalmazott az alapjogok korlátozásának formai²⁰⁷ és tartalmi feltételeit²⁰⁸ általánosan meghatározó jogkorlátozási klauzulát. Azt az alkotmány módosításáról szóló 1990. évi XL. törvény azonban módosította: a korábbi rendelkezések helyett egyrészt bevezette azt a formai követelményt, hogy az alapvető jogokra

²⁰⁶ HALMAI-TÓTH i. m. 108–135.; SÁRI i. m. 43–45.; SMUK i. m. 58–66.; BALOGH (2014) i. m. 41–68.

²⁰⁷ Alkotmány 8. cikk (2) „Alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg.” Ez a szabály tehát az alapjog korlátozáshoz alkotmányozói többséget (minősített kétharmadot, azaz az összes képviselő kétharmadának szavazatát) írt elő. A 4/1990. (III. 4.) AB határozat pedig rendelkező részében alkotmányos követelményként mondta ki: „Alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg, tekintet nélkül arra, hogy e jogokra és kötelezettségekre nézve milyen jellegű szabályokról van szó.” ABH 1990, 28.

²⁰⁸ Alkotmány 8. cikk (3) „Alapvető jog gyakorlása csak alkotmányerejű törvényben megállapított olyan korlátozásnak vethető alá, amely az állam biztonsága, a belső rend, a közbiztonság, a közegészség, a közérkölcös vagy mások alapvető jogainak és szabadságának a védelme érdekében szükséges.”

és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg,²⁰⁹ másrészt német mintára az alapjogok lényeges tartalma korlátozásának tilalmát [korábbi Alkotmány 8. cikk (2) bekezdés]. Ez utóbbi szabály azonban nem helyettesíti az alapvető jogok korlátozásának indokait megnevező korábbi rendelkezést, mivel csupán a korlátozás maximális mértékére utal.²¹⁰ A korábbi Alkotmány tehát nem határozta meg általánosan az alapvető jogok korlátozásának elfogadható indokait, és speciális tartalmi megszorításokat sem tartalmazott. Sajó András szerint ezzel az alkotmány szövege a szabadságjogok egyik legszélsőségesebb védelmét tette lehetővé, amely különösen feltűnő a *Grundgesetz* rendelkezésével összevetve.²¹¹ Ádám Antal is arra a következtetésre jutott, hogy szakítani kellene ezzel a szabályozással, és ehelyett célszerű lenne az alapjogok tartalmához igazodó, differenciált korlátozási feltételeket és módokat meghatározni.²¹² Erre azonban az Alaptörvény hatálybalépéséig várni kellett.²¹³

Jogkorlátozási klauzula hiányában az Alkotmánybíróságra hárult az a feladat, hogy az alkotmánybírói vizsgálat keretében kidolgozza az alapjogok korlátozhatóságának szempontrendszerét. Éppen ezért a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában a korlátozási modellnek megfelelő háromlépcsős teszt felborult, a hangsúly az alapjogok – német arányossági teszthez hasonló – szükségességi-arányossági tesztjének²¹⁴ megfelelően a korlátozás igazolására helyeződik.

A védelmi kör és a korlátozás megkülönböztetésének hiánya nem azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a védelemre

²⁰⁹ Ugyanakkor egyes alapvető jogok szabályozásához a módosított Alkotmány minősített többséget (a jelen lévő képviselők kétharmadának szavazata) írt elő. Az Alkotmánybíróság a minősített többség követelményét azonban csak az adott alkotmányi rendelkezés közvetlen végrehajtásaként megalkotott törvényre vonatkoztatta, amely az illető alapjog érvényesítésének és védelmének irányát határozta meg. A minősített többség előírása tehát nem zárta ki, hogy az illető alapjog érvényesítéséhez szükséges részletszabályokat egyszerű többségű törvény határozza meg. 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 64.

²¹⁰ GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 413.

²¹¹ SAJÓ i. m. 60–61. Hivatkozik rá: GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 413. 105. lj.

²¹² ÁDÁM i. m. 57.

²¹³ Az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése általános formai és tartalmi követelményeket is megfogalmaz az alapjog korlátozással szemben: „Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.” Ezen túlmenően az Alaptörvény speciális korlátozási fenntartást is tartalmaz, például az Alaptörvény IX. cikk (4) és (5) bekezdése a véleménynyilvánítás szabadságával szembeni korlátként kifejezetten nevesíti mások emberi méltóságát, illetve a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának megsértését.

²¹⁴ Az általános alapjogi teszt mellett az Alkotmánybíróság speciális tesztet is kidolgozott. Ld. GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 427.

igényt tartó magatartás egyáltalán a hivatkozott alapjog védelmi körébe tartozik-e. Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata²¹⁵ során érdemi alkotmányossági összefüggés hiányára hivatkozva elutasítja az indítványt, ha azt állapítja meg, hogy a védelemre igényt tartó magatartás nem tartozik a hivatkozott alapjog védelmi körébe.²¹⁶

A szükségességi-arányossági teszt alkalmazása a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában – a német mintától eltérően – három lépésben történik: 1. indokolja-e másik alapvető jog vagy egyéb alkotmányos érték védelme a jogkorlátozást; 2. a normaalkotó a korlátozás során az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt választotta-e; 3. megfelelő arányban áll-e egymással az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya.²¹⁷ A gyakorlatban azonban a fenti lépések nehezen választhatók szét, a fogalmak pedig keverednek.²¹⁸ Ezen túlmenően, amíg a német alkotmánybírósági gyakorlat az alkotmányos cél eléréséhez méri a szükségesség kritériumát, a magyar gyakorlat az alapvető jog vagy egyéb alkotmányos érték védelmének megkövetelésével lényegesen szigorúbb mércét alkalmaz.²¹⁹ Ezzel tulajdonképpen a német gyakorlatban a korlátozhatatlan alapjogokra kidolgozott mércét vette át. A szigorúbbnak tűnő mérce ellenére a gyakorlatban az Alkotmánybíróság a nemzetközi emberi jogi egyezményekben található közérdek-meghatározások egyes elemeit is legitím alapjog-korlátozási célként ismerte el (például közélet

²¹⁵ Az Alaptörvény hatályba lépését követően a korábbi gyakorlatot a 3009/2012. (VI. 21.) AB határozat erősítette meg {Indokolás [52]}.

²¹⁶ A 997/B/2005. AB határozat megállapította, hogy a meghalt személy emlékének megőrzése és a légtér kijelölése között nincs alkotmányjogilag értékelhető összefüggés, ezért az emberi méltósághoz való jog sérelmének megállapítására irányuló indítványt elutasította. ABH 2008, 3136, 3144. Az Alkotmánybíróság legújabb gyakorlatában az alkotmányos összefüggés hiánya az alkotmányjogi panasz visszautasításához vezet abban az esetben, ha egyértelmű, hogy az érintett alapjog sérelme emiatt fel sem merül. A 3076/2015. (IV. 23.) AB végzés megállapította, hogy a konkrét esetben a késedelmi kamatról szóló rendelkezés nem vet fel alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést az emberi méltósághoz való joggal kapcsolatban {Indokolás [23]}. Abban az esetben, ha az összefüggés hiánya csupán az alapjog védelmi körének vizsgálatával állapítható meg, a testület a korábbi gyakorlatának megfelelően elutasítja az alkotmányjogi panaszt. Ennek megfelelően az 24/2014. (VII. 22.) AB határozat megállapította, hogy a pszichiáter szakorvos bizottsági jelenléte az egészségügyi ellátás visszautasításának vizsgálata során és a kezelőorvos emberi méltósága, ezen keresztül az Alaptörvény II. cikke között alkotmányjogi összefüggés nem állapítható meg. Indokolás [122]–[124].

²¹⁷ Például 30/1992. (V. 25.) ABH 1992, 167, 171.

²¹⁸ GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 424. Pozsár-Szentmiklósy szerint az Alkotmánybíróság gyakorlatában az arányossági teszt alkalmazása során – az egyértelmű németországi módszertani hatások ellenére – következetlenségek figyelhetők meg. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i. m. 29.

²¹⁹ GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 422. 152. lj.

tisztasága, közerkölcs), ezzel kiszámíthatatlanná téve a korlátozás szükségességének megítélését.²²⁰

3.2. Az alapjogok funkciói

A korábbi Alkotmány és az Alaptörvény a „tisztelet” és „védelem” kifejezéseket – a *Grundgesetz*ben foglaltakkal ellentétben nem az emberi méltósággal, hanem – az alapvető jogokkal összefüggésben használja. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság megkülönbözteti az állam alapjogok tiszteletére irányuló kötelezettsége (a jogok szubjektív, alanyi oldala) mellett az azok védelméről való gondoskodás kötelezettségét (a jogok objektív, tárgyi oldala) is.

3.2.1. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége

A szakirodalomban közhelynek számít az a megállapítás, hogy az Alkotmánybíróság az első abortusz-határozatban német mintára vezette le az Alkotmány 8. § (1) bekezdésben foglalt „védelem” kifejezésből az állam objektív, intézményvédelmi (a konkrét esetben életvédelmi) kötelezettségét.²²¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának ismertetését követően azonban egyértelmű, hogy a magyar gyakorlat csak látszólag követte a német alkotmánybírói gyakorlatot azzal, hogy az első abortusz-határozatban megállapította az állam pozitív, tevőleges kötelezettségét az élet mint érték védelmére, és ezzel elválasztotta az alapjogok objektív tartalmát annak szubjektív tartalmától.²²²

Az Alkotmánybíróság az alapjogok szubjektív és objektív intézményvédelmi oldalának elválasztása során láthatóan nem a védelmi kötelezettség Szövetségi Alkotmánybíróság első abortusz-határozatban megjelenő gyakorlatából indult ki, hanem Häberle 1960-as években kidolgozott – a 3.1.2. alpont alatt

²²⁰ Uo. 422.

²²¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 258, 262–264. Gárdos-Orosz szerint a védelmi kötelezettségnek két része van: egyrészt tevőlegesen biztosítja az állam az alapvető alanyi jog érvényesülését, másrészt az állam az alapvető jogot mint alkotmányos érték érvényesülését manifesztáló jogintézményt védi. GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 82.

²²² „Az állam kötelessége az alapvető jogok »tiszteletben tartására és védelmére« a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 258, 262.

bemutatott – „intézményi felfogásából”, amelynek keretében Häberle megkülönböztette az alapjogok szubjektív és objektív-intézményvédelmi oldalát. Az Alkotmánybíróság azonban Häberlével ellentétben figyelmen kívül hagyta az alapjogok „intézményi oldala” és az intézményi garanciák közötti különbséget. Az Alkotmánybíróság ezzel összemosta a pozitív állami kötelezettségek két megnyilvánulási formáját: az alapjogok védelmére létrehozott jogintézmények (például házasság, egészségügyi intézményhálózat) működtetésével megvalósuló objektív, intézményi védelmet, amely személytelenül – az intézmény közvetítésével – védi az egyént és az alapjogok magánszemélyekkel szembeni közvetlen egyéni jogvédelmét.

Ennek megfelelően az első abortusz-határozatban az alapjog tárgyi oldala – a német gyakorlattal szemben – teljesen elszakadt annak az alanyi oldalától, és kizárólag az alapjogot mint alkotmányos értéket manifesztáló jogintézmény objektív védelmére irányult.²²³ Így amíg a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban alkalmazott „alapjogok alanyi oldala” és a német szakirodalomban elterjedt „szubjektív tartalma” kifejezések megfeleltethetők egymásnak, „az alapjogok tárgyi oldala”, illetve „objektív-jogi tartalma” kifejezések nem fedik teljes mértékben egymást. Ennek ellenére – az egyszerűség kedvéért – az összehasonlítás során a továbbiakban a magyar kifejezést használom.

A szigorú szétválasztás az első abortusz-határozatban bár nem menthető, de legalább érthető, hiszen az Alkotmánybíróság kifejezetten arra az esetre dolgozta ki az állam objektív életvédelmi kötelességét, ha az országgyűlés nem ismeri el a magzat jogalanyságát.²²⁴

Az Alkotmánybíróság értelmezésében azonban ezen túlmenően egyes alapjogoknak egyáltalán nincs alanyi, csupán tárgyi oldala.²²⁵ Például az egész-

²²³ „Az alapjog jogosultja illetve az állam különböző szempontjai és feladatai miatt az alapjog alanyi jogi illetve objektív oldala nem feltétlenül fedi egymást. Az állam – általános és objektív szempontjaiból következően – a szubjektív alapjog által védett körön túlmenően is meghatározhatja ugyanazon alapjog objektív, intézményes védelmi körét.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 258, 262–263.

²²⁴ „Az 54. § alapján az államnak általában, személytelenül, statisztikai sokaságként »mindenki« számára kell az élet védelméről intézményesen gondoskodnia. [...] Az abortusz esetében azonban nem személytelen kockázatról, hanem előre meghatározott egyedi élet szándékos kioltásáról van szó. Ez az individualitás akkor is fennáll, ha óvatosságból pusztán »potenciális életről« beszélünk. Ezért a terhességmegszakítást csak akkor lehet az 54. §-ból folyó relatív, intézményes életvédelem hatálya alá tartozónak venni, ha a magzat individualitását jogilag nem ismerik el. Az abortusz mint tett egyediségét és szándékosságát nem lehet megszüntetni, ezért a személytelenséget kell a másik oldalon a végletekig fokozni.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 258, 263–264.

²²⁵ Bragyova szerint az alapvető szabadságjogok a jogilag megengedett és tilos határát kijelölő szerepkörökben nemcsak klasszikus szabadságjogok lehetnek, hanem (és szerinte főleg)

séges környezethez való jog és a testület korai gyakorlatában az egészséghez való jog.²²⁶

Az alanyi és tárgyi oldal, valamint az abból fakadó állami kötelezettségek szigorú szétválasztása némiképp oldódik azokban az ügyekben, amelyekben – eltérően az abortusz-határozatoktól – az állami kötelezettséggel szemben konkrét alanyi jog áll. Így a véleménynyilvánítás szabadságával szemben az Alkotmánybíróság elsősorban az egyéni jogok (becsület, méltóság, élet) sérelmének veszélyére hivatkozott a gyűlöletre uszítás büntetőjogi tényállásának alkotmányossági vizsgálata során.²²⁷ Ezek a jogok azonban – annak ellenére, hogy az emberi élethez és méltósághoz való jog védelmi körébe tartoznak – nem alanyi alapjokként jelentek meg, hanem a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását igazoló, a büntetőjogi tényállás közvetlen tárgyaként szereplő köznyugalomnak súlyt adó, legitim jogalkotói célként, azaz egyéb alkotmányos értéként. Az Alkotmánybíróság tehát nem ismerte fel, hogy ezekben az ügyekben hárompólusú jogviszonyokról van szó, amelyekben az egyik magánszemély alapjogával szemben egy másik magánszemély alapjoga áll, amelyet az államnak (a konkrét esetekben: törvényhozás) egymással szemben kell mérlegelnie. Ezt támasztja alá a „közösségek méltóságára” való hivatkozás is. A testület a véleménynyilvánítás szabadságával szemben ugyanis több határozatában felhívta a „közösségek méltóságát” az alapjog korlátozásának igazolására,²²⁸ de hosszú ideig nem foglalt egyértelműen állást arról, hogy az csupán egy elvont érték vagy konkrét alapjog, illetve kinek a joga (a közösségé vagy a tagoké).

Ezen túlmenően ezekben az ügyekben is felbukkan az alanyi és tárgyi oldal, valamint az abból fakadó állami kötelezettségek szigorú szétválasztása. Az Alkotmánybíróság a 46/2007. (VI. 27.) AB határozatban²²⁹ és különösen a

intézményi garanciák. Az intézményi garancia, amelynek létezése csak az alkotmányos jogok körében tekinthető viszonylag újnak, mivel az alkotmány eleve teljes egészében „intézményi garancia”, itt azért játszik jelentős szerepet, mert számos alkotmányos jog lényegét tekintve intézményi garancia (például a tulajdonjog, a család és a házasság alkotmányos védelme). BRAGYOVA i. m. 69.

²²⁶ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 138; 56/1995. (IX. 15.) AB határozat, ABH 1995, 260, 270.; 261/B/1997. AB határozat, ABH 1998, 689, 692–693.

²²⁷ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 179. Megerősítette: 12/1999. (V. 21.) AB határozat.

²²⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 167, 181.; 14/2000. (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 83, 95.

²²⁹ „Az ORTT [...] a közigazgatási eljárás során annak megállapítására jogosult, hogy a műsor-szolgáltató az emberi jogok tiszteletben tartásával tevékenykedik-e, és az egyes műsorainak témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi jogokban megjelenő alapvető értéket.” ABH 2007, 592, 606.

165/2011. (XII. 20.) AB határozatban²³⁰ egyértelműen szétválasztotta az egyéni jogvédelmet és az intézményes védelmet.²³¹ Az Alkotmánybíróság szerint „egyéni jogainak érvényesítéseként az emberi jogaiban, méltóságában sértett személy a polgári jog és a büntetőjog szabályai szerint indíthat eljárást.” A testület ezektől az eljárásoktól határolja el az emberi jogok médiahatóság általi védelmét, amelyet „sajátos intézményvédelmi eljárás”-nak tart.²³²

Egyetértek Koltayval a fenti határozatok elemzése kapcsán abban, hogy

„az állam intézményvédelmi feladata is természetszerűleg az egyének alapjogainak biztosítására szolgál” és az „intézményes védelem” az alkotmánybírósági gyakorlatban azt jelenti, „hogy – az egyéni jogok védelmén keresztül – a közérdek is jelen van ezen esetekben (a magzatok, a demokratikus nyilvánosság és az emberi méltóság védelmének szempontjaiban).”²³³

De a következők szerint vitatom az Alkotmánybíróság által kidolgozott dogmatikai konstrukciót.

3.2.1.1. AZ ÁLLAM OBJEKTÍV, INTÉZMÉNYVÉDELMI KÖTELEZETTSÉGÉNEK MEGALAPOZÁSA

Míg a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a védelmi kötelezettség alapja az emberi méltóság, addig a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában látszólag az alapjogok védelmére vonatkozó általános kötelezettség. Az első

²³⁰ „A kötelezettséghez [emberi jogokban megjelenő értékek védelme] kapcsolódóan a médiahatóság által kialakított gyakorlat szerint is a hatóság ugyan nem a védett jogok személyhez fűződő oldalának védelme érdekében, de egyedi esetben is fellép a műsorszolgáltatókkal szemben. [...] Az audiovizuális média ugyanis – hatásánál fogva akár egy műsorszámával is – lényegesen nagyobb rombolást tud végezni az emberi jogok, különösen az emberi méltóság tiszteletének kultúrájában. Erre tekintettel indokolt, hogy a hatóság – e jogok intézményes tartalmát érintő körben – a már meglévő személyiségi jogvédelem mellett a közösség érdekében felléphessen a jogsértővel szemben, akár egyetlen műsor vagy műsorrész alapján. [...] A megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévő emberekkel való bánásmódot szabályozó rendelkezés – amellet, hogy a személyiségi jogvédelmi képesség hiányára vagy korlátozottságára utal – az emberi jogok megsértésének olyan eseteit fedi le, amelyek súlyosan veszélyeztetik az emberi méltóság intézménye tartalmának érvényesülését.” ABH 2011, 478, 512-513.

²³¹ KOLTAY (2012) i. m. 50.

²³² 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 512.

²³³ KOLTAY (2016) i. m. 207-208.

abortusz-határozat szerint az Alkotmány 8. cikk (1) bekezdésének „védelem” szavából fakad az államnak az a kötelezettsége, hogy

„az egyes alanyi alapjogok biztosítása mellett az azokkal kapcsolatos értékeket és élethelyzeteket önmagukban is, azaz ne csupán az egyes egyedi igényekhez kapcsolódóan védje, s a többi alapjoggal összefüggésben kezelje.”²³⁴

A különbség oka az, hogy a *Grundgesetz*-ben nincs az alapjogok védelmére vonatkozó általános szabály, a „tisztelet” és „védelem” kifejezetten az emberi méltóságra vonatkoztatva jelenik meg (*Grundgesetz* 1. cikk második mondat), a korábbi Alkotmányban és az Alaptörvényben azonban ezek a kötelezettségek minden alapjogra vonatkoznak [korábbi Alkotmány 8. cikk (1) bekezdés, Alaptörvény I. cikk (1) bekezdés].

A különbség – álláspontom szerint – csak látszólagos. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének alapja ugyanis a határozat szerint az alkotmányos rend mint ellentmondásmentes rendszer.²³⁵ Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének terjedelmét pedig az az érték határozza meg, amelynek a védelmére irányul.²³⁶ Az értékek pedig az Alkotmánybíróság gyakorlatában – a későbbiekben bemutatottak szerint – ugyanúgy egy értékrendszert alkotnak, mint a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában, amelynek az alapja az emberi méltósághoz való jog. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének az alapja tehát a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is az emberi méltósághoz való jog.

²³⁴ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 262.

²³⁵ „Az állam számára az alapjogok védelme csupán része az egész alkotmányos rend fenntartásának és működtetésének. Ezért az állam úgy alakítja ki az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi és szervezeti feltételeket, hogy mind a többi alapjoggal kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen; az egyes jogoknak az egész rend szempontjából legkedvezőbb érvényesülését teszi lehetővé, s mindezzel az alapjogok összhangját is előmozdítja.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 262.

²³⁶ „Ez a kötelesség nem merül ki az egyes emberek egyedi életvédelmében, hanem általában az emberi életet és létfeltételeit is védi. Ez utóbbi feladat minőségileg más, mint az élethez való egyéni alanyi jogok védelmének összeadása: »az emberi élet« általában – következőképp az emberi élet mint érték – a védelem tárgya. Ezért az állam objektív, intézményes életvédelmi kötelessége kiterjed a keletkezőben lévő emberi életre is, csakúgy, mint a jövő generációk életfeltételeinek biztosítására.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 263.

3.2.1.2. AZ ÁLLAM OBJEKTÍV, INTÉZMÉNYVÉDELMI KÖTELEZETTSÉGÉNEK DOGMATIKAI KONSTRUKCIÓJA

Az alapjogok alanyi és tárgyi oldala közötti lényeges különbség a magyar alkotmánybírói gyakorlatban az, hogy az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége mögött nem áll közvetlenül alanyi jog, ezért az állam feladata az alapjog védelmére szolgáló intézményrendszer (például egészségügyi intézményhálózat, közszolgálati rádió és televízió felügyelete és vezetőik kinevezése) működtetése.

Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciójához igazodott az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő sajátos alapjogi teszt is:

„[...] az intézményvédelem alkotmányos követelménye (mérceje) nem a szükségesség és arányosság, hanem a mindenkorai intézmény alkotmányos feladatai megvalósításához igazodik.”²³⁷

Az Alkotmánybíróság ezért az 52/1997. (X. 14.) AB határozat rendelkező részében megállapította, hogy a népszavazás tárgyában hozott döntés ellen a jogalkotónak biztosítania kell az alkotmányjogi panasz lehetőségét. A testület döntését azzal indokolta, hogy

„[a]z intézményvédelem olyan sajátos védelmi eszközök és intézmények törvényi kialakítását követelheti meg, amelyek működése bizonyos pontjain alkotmányos követelménnyé válik a bírói jogorvoslat.”²³⁸

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában azonban azokban az esetekben, amikor az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége az alapjogban megnyilvánuló érték harmadik személyekkel szembeni védelmét hivatott biztosítani, a szükségességi-arányossági vizsgálat szolgáltatja a formális keretet.

²³⁷ ABH 1997, 331, 344. Utalással a média különböző fajtáival szembeni alkotmányossági követelményeket megfogalmazó 37/1992. (VI. 10.) AB határozatra (ABH 1992, 227). Ebben a határozatban azonban az állami szervektől és az egyes társadalmi csoportoktól való szabadság követelménye, azaz a sajtószabadság beavatkozást elhárító funkciója és a harmadik személyekkel szembeni védelmi funkciója nem válik szét (ABH 1992, 227, 231.).

²³⁸ ABH 1997, 331, 344.

Az Alkotmánybíróság már az első abortusz-határozatban kimondta – a magzat személytelenségének végletekig fokozása mellett –, hogy a törvényalkotónak a terhesség-megszakítás feltételeinek megállapításakor mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát és az élethez való jogból folyó, a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget. A mérce ebben a határozatban egységesen mind az alanyi jog, mind az objektív, intézményvédelmi kötelezettség vonatkozásában a „minimális védelem” biztosítása, azaz a jogalkotó nem hagyhatja figyelmen kívül a „szemben álló jogok” egyikét sem.²³⁹ Tehát a testület kidolgozott ugyan egy új mércét az állami kötelezettség számonkérésére, de ebben a határozatban tartalmi vizsgálat hiányában még nem válik szét az alapjog alanyi és tárgyi oldalára vonatkozó mérce.

A 28/1994. (V. 20.) AB határozat rendelkező részében mondta ki, hogy

„az egészséges környezethez való jog a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”²⁴⁰

Az Alkotmánybíróság a szükségességi-arányossági mércét alkalmazta a második abortusz-határozatban is. A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat rendelkező részében állapította meg, hogy a súlyos válsághelyzet vizsgálatáról a törvényhozó alkotmányosan kizárólag akkor mondhat le, ha a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is megállapít.²⁴¹ Az „elkerülhetetlen” és a „megfelelő” kitétel egyértelműen a korlátozás szükségességének kritériumát jelöli, ez azonban – a német gyakorlathoz hasonlóan – a szükségességi-arányossági teszthez képest fordított vizsgálat, hiszen az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének teljesítése során nem az a kérdés merül fel, hogy a beavatkozás túlment-e a szükséges mértéken, hanem az, hogy elkerülhetetlen-e a védelem csökkentése, illetve megfelelő-e a védelem.

Az Alkotmánybíróság tehát helyesen ismerte fel, hogy megkülönböztethető az alapjogok alanyi oldalán túlmutató tárgyi oldala. Dogmatikai hibát követett el viszont azzal, hogy a tárgyi oldal tartalmát azonosította az állam objektív,

²³⁹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, ABH 258, 274.

²⁴⁰ ABH 1994, 134.

²⁴¹ ABH 1998, 333.

intézményvédelmi kötelezettségével, és ebbe próbálta meg „betuszkolni” az alapjogok tárgyi oldalából fakadó különböző – a német alkotmánybíróvási dogmatikában elkülönített – funkciókat: az alkotmányban biztosított (már meglévő) intézmények védelmét, az anyagi alapjogok érvényesítésére hivatott szervezeti és eljárási garanciákat, valamint az alapjogok harmadik személyekkel szembeni védelmét. Ez a hiba a német típusú valódi (bírói döntés ellen irányuló) alkotmányjogi panasz bevezetésével vált nyilvánvalóvá, hiszen annak hiányában a normakontroll hatáskörökben nem okozott különösebb gondot az, hogy az alapjogok ütközése megmaradt az állam-állampolgár vertikális viszonyának keretében (az ütköző alapjog csupán legitim jogalkotói célként jelent meg a hivatkozott alapjog korlátozásának igazolására), és a vizsgálat egyoldalú volt.

3.2.2. A védelmi kötelezettség megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését – a valódi alkotmányjogi panasz bevezetését – követő kezdeti gyakorlatában sem ismerte még fel, hogy az alapjogok ütközése alanyi jogok ütközését jelenti, amelyekhez eltérő állami feladat (negatív és pozitív) társul, ezért kétoldalú vizsgálatot követel.

Az internetes oldalak fenntartójának a kommentekért való felelősségéről szóló 19/2014. (V. 30.) AB határozat a személyiségi jogokat a véleménynyilvánítás szabadsága sérelmének vizsgálata körében „indokolt cél”-nak, illetve „igazolható cél”-nak tartotta,²⁴² de azt nem tekintette a véleménynyilvánítás szabadságához hasonlóan alapjognak és nem vizsgálta, hogy a bíróság a magánjogi jogvitában a véleményszabadsággal ütköző alapjogot megfelelő védelemben részesítette-e.²⁴³ Az önkényuralmi jelképek használatáról szóló 4/2013. (II. 21.) AB határozatban már összekapcsolódik az „alapjogok védelmében fennálló intézményvédelmi kötelezettség” és a „legitim cél”, de a határozat – a konkrét normakontroll hatáskörnek megfelelően – itt sem konkrét egyéni alapjog védelméről szól, hanem „az emberi méltóság és az alkotmányos rend, illetve értékek” védelméről.²⁴⁴

²⁴² 19/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [63].

²⁴³ Paczolay Péter párhuzamos indokolása is a jogaiban sértett fél személyiségvédelméhez feltétlenül szükséges jogvédelem vizsgálatát, az alkotmányos egyensúly alapjait jelentő distinkciók megtételét hiányolta. Indokolás [75].

²⁴⁴ Indokolás [61].

Kivételként említhető az 1/2015. (I. 16.) AB határozat, amelyben a többségi határozat indokolása megállapította, hogy a vádlottat felmentő bírói döntés azért sértette a peres felek ügyében eljáró ügyvéd emberi méltóságát,²⁴⁵ mert alaptörvény-ellenesen kiterjesztette a véleménynyilvánítás szabadságát azzal, hogy pusztán az ügyvédi minősége miatt közszereplőnek tekintette, aki túrni köteles, hogy a vádlott az iwiw felhasználói adatlapján kutyaként tüntesse fel {Indokolás [39], [45]}. Bár a határozat a releváns alkotmányossági mércéket kétségtelenül nem alkalmazta helyesen,²⁴⁶ legalább felismerte, hogy a konkrét ügyben az emberi méltósághoz való jog és a véleménynyilvánítás szabadságának ütközése merült fel {Indokolás [26]}, amelyet a bíróságnak egymással szemben kellett mérlegelnie, az Alkotmánybíróság pedig azt vizsgálta, hogy a bíróság az ütköző alapjogokat az Alaptörvénnyel összhangban értelmezte-e {Indokolás [33]}.

A valódi alkotmányjogi panasz bevezetésével tarthatatlanná vált az állam alapjogokból fakadó védelmi kötelezettségének szigorú elválasztása az alapjog alanyi oldalától, és az ennek megfelelő egyoldalú vizsgálat, hiszen az alapul szolgáló bírósági eljárásban részt vevő felek szembenálló alanyi jogosultságai rendszerint visszavezethetők az alapjogokra. Ennek a felismerésnek a jegyében az Alkotmánybíróság legújabb gyakorlatában már felbukkan a védelmi kötelezettség német jogrendszerből ismert konstrukciója.

²⁴⁵ Az 1/2015. (I. 16.) AB határozat az indokolásban megállapította ugyan az emberi méltósághoz való jog sérelmét, a rendelkező részben a bírói döntés megsemmisítésének alapjaként mégsem az Alaptörvény II. cikkére és IX. cikk (4) bekezdésére, hanem a VI. cikk (1) bekezdésére hivatkozott. Ezzel szemben Sulyok Tamás alkotmánybíró szerint közvetlenül maga az emberi méltóság, az „emberi mivolt” (az alapjog érinthetetlen magja) sérült. Sulyok Tamás alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [94]. Ezzel mind a többségi határozat, mind a párhuzamos indokolás eleve kizárja a vélemény szabadság védelmi köréből az emberi méltóságot sértő magatartásokat, tehát a két alapjog egymással szembeni mérlegelését a védelmi kör szintjén dönti el.

²⁴⁶ Paczolay Péter szerint a határozatnak nem a véleménynyilvánítással érintett személy státuszából kellett volna kiindulnia, mivel az önmagában nem dönti el az alkalmazandó alkotmányossági mércék kiválasztásának kérdését, hanem azt kellett volna értékelnie, hogy a bíróság nem vizsgálta, az ügyvédi hivatású személyt érintő véleménynyilvánítás bármilyen módon kötődik-e a közvitához. Tehát a konkrét ügyben a bíróság Paczolay szerint azért terjesztette ki tévesen a véleménynyilvánítás szabadságát, mert az ítéletben foglalt tényállásból semmi nem utal arra, hogy a kifogásolt megjegyzések a közügyek megvitatásához kapcsolódtak volna. Paczolay Péter alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [69]. Ezzel Paczolay fenntartja a lehetőséget, hogy a vélemény szabadság a közügyek vitatása körében akár az emberi méltóságot is sértő kijelentésekre is kiterjedjen azzal, hogy a jogsértés ebben az esetben nem igazolható, tehát a két alapjog egymással szembeni mérlegelését a korlátozás igazolhatóságának szintjén dönti el.

A 13/2016. (VII. 18.) AB határozat az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből vezette le az állam harmadik személyek behatásai elleni védelmi kötelezettségét:²⁴⁷

„Az államot azonban az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése alapján nem pusztán az a kötelezettség terheli, hogy az alapjog gyakorlóját megfelelő eszközökkel megvédje az állami beavatkozástól. Különösen a gyülekezési jog esetében az államnak a harmadik személyek elleni védelmi kötelezettségének is eleget kell tennie (ld. ellentüntetők). Ezekben az esetekben, amelyekben az alapjog két jogosultja áll egymással szemben, a kettőjük közötti konfliktusban az állam közvetítő szerepet tölt be.

Hasonló konkuráló alapjogi pozíciók találkoznak a békés gyülekezés gyakorlása során a gyülekezési jog helyszínén tartózkodó személyek vonatkozásában (pl. mozgásszabadság, magánszférához való jog), amely esetekben a megfelelő alapjogi mércék alkalmazásával a konfliktust fel kell oldani.” {Indokolás [50]–[51]}.

A védelem terjedelmét pedig az érintett speciális alapjog tárgyi oldalából („otthon nyugalmanak védelme”) olvasta ki és ennek alapján állapította meg a határozat rendelkező részében, hogy

„az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdését sértő mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenes helyzet áll fenn annak következtében, hogy a törvényalkotó nem szabályozta a magánszférához való alapjog és a gyülekezéshez való alapjog kollíziója esetén a kollízió feloldásának szempontjait és annak eljárási kereteit.”

Bár az Alkotmánybíróság nem hivatkozott kifejezetten a német gyakorlatra, az új dogmatikai konstrukció minden elemében, sőt megfogalmazásában is a német gyakorlatot követi. Ebben a konstrukcióban az alapjogi konfliktus a jogalanyok egymás közötti viszonyában merül fel, amelyben az államnak közvetítő szerepet kell betöltenie, mivel az egyik magánszemély alapjogát veszélyezteti a másik magánszemély alapjogának gyakorlása. A határozat alapjául tehát a

²⁴⁷ Megerősítette: 14/2016. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [65]–[66].

német alapjogi dogmatikában kidolgozott „háromszög konstelláció” szolgál, amelyben az alapjogok két jogosultja áll egymással szemben.²⁴⁸

Az Alkotmánybíróság egyrészt felismerte, hogy a két alapjoggal összefüggésben az állam egymással ellentétes kötelezettségekkel rendelkezik: az egyik alapjog gyakorlóját meg kell védenie az állami beavatkozástól, a másik alapjog jogosultját pedig meg kell védenie az alapjogát gyakorló másik személytől (aki az alapjog jogosultja és az állam vertikális viszonyában harmadik személyként jelenik meg). Ezzel továbblépett az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának szigorú szétválasztásán és az alapjogok tárgyi védelmi körét megnyitotta a harmadik személyek behatásai elleni védelem számára. Másrészt kidolgozta a védelmi kötelezettség érvényesülésének kereteit is azzal, hogy a német mintát követve a védelem meghatározását a törvényhozó, annak konkretizálását pedig a jogalkalmazó feladatává tette. Sőt meghatározta a mércét is: a lényeges tartalom korlátozásának az elve mellett hivatkozott a konkuráló alapjogi pozíciók kíméletes kiegyenlítésének (*schonender Ausgleich*) elvére is:

„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ezekben az alapjogilag konkuráló esetekben a jogalkotó felelőssége, hogy megfelelő támpontokat adjon a jogalkalmazóknak ahhoz, hogy az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből fakadó védelmi kötelezettségnek hatékonyan eleget tudjanak tenni. A védelem meghatározása tehát a törvényhozó, annak konkretizálása a jogalkalmazók feladata. A védelmi kötelezettség teljesítése során mind a törvényhozónak, mind pedig a jogalkalmazóknak figyelembe kell vennie azt, hogy egyik alapjog lényeges tartalma sem korlátozható, másrészt pedig arra kell törekedniük, hogy a konkuráló alapjogi pozíciók az arányosság elvének megfelelően kíméletes kiegyenlítésre, méltányos egyensúlyba kerüljenek (*fair balance, schonender Ausgleich*). Ezek tekintetében az Alkotmánybíróság továbbra is kontrollt gyakorol.” {Indokolás [55]}.

²⁴⁸ A „háromszög konstelláció” egyedi interpretációja jelenik meg Varga Zs. András alkotmánybíró 3312/2017. (XI. 30.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában. Varga különböző modelleket különböztet meg, amelyek alkalmazásának következményei eltérőek. „A magánjogi jogviszony feleinek alapjogait egyaránt figyelembe vevő modellek a fordított-T és a Δ . A rendes bíróságok elkerülhetetlenül alkalmazzák a fordított-T-modellt, ez ugyanis a klasszikus szakági dogmatikák által kidolgozott helyzetet írja le. [...] Ez a megoldás az Alkotmánybíróság számára nem alkalmazható, mivel a teljes per újraértékelését jelentené, azaz rendes bírósági (vagyis a keresetről, vádról döntő) szerepet igényel. [...] Marad a Δ -modell, amely a magánjogi jogviszonyt és a magánfeleket külön-külön az állammal szemben (elkülönült közjogi jogviszonyok alapján) megillető alapjogokat is figyelembe veszi.” {Indokolás[65]–[67]}.

Az Alkotmánybíróság a 3145/2018. (V. 7.) AB határozatban a magánfelek közötti jogvitát eldöntő bírói döntés alkotmányossági felülvizsgálata során is hasznosította a védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukcióját azzal, hogy kimondta:²⁴⁹

„Abban az esetben tehát, ha a bíróságoknak olyan jogvitában kell eljárniuk, amelyben az alapjogi konfliktus a jogalanyok egymás közötti viszonyában merül fel azáltal, hogy az egyik magánszemély alapjogát a másik magánszemély alapjogának gyakorlása veszélyezteti, a fentiekben meghatározott szempontok szerint az érintett alapvető jogok védelmi körének feltárásával és az érintett alapvető jogok összemérésével (»kíméletes kiegyenlítésével és méltányos egyensúlyba hozásával«) kell döntésüket meghozniuk. Ennek során a bíróságok számára lényeges szempont, hogy az érintett alapvető jogok lényeges tartalma nem üresíthető ki, és az alapvető jogoknak az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből fakadó védelmi kötelezettségét biztosítani kell.» {Indokolás [70]}.

²⁴⁹ A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciója korábban a 3312/2017. (XI. 30.) AB határozathoz fűzött különvéleményekben, illetve párhuzamos indokolásokban jelent meg. A határozat a magánjogi jogvitát eldöntő bírói döntés alkotmányossági felülvizsgálatára közvetlenül alkalmazta a jogszabályok felülvizsgálatára kidolgozott szükségességi-arányossági tesztet. {Indokolás [35]–[43]}. Ezzel szemben Salamon László alkotmánybíró szerint az Alaptörvény I. cikkének (3) bekezdésében foglalt, az alapvető jogok korlátozhatóságával kapcsolatos előírások nem a jogalkalmazó, hanem a jogalkotó számára megfogalmazott garanciális szabályok. {Indokolás [53]}. Szalay Péter alkotmánybíró pedig kifejtette, hogy az alapjogi kollíziók elbírálására egy olyan új tesztet kell kimunkálnia, amely figyelemmel van arra, hogy az alapvető jogában behatást elszenvedő személy, az e behatást előidéző személy, valamint a konkuráló alapjog pozíciókban közvetítő, kiegyenlítő szerepet betöltő állami szerv (tipikusan a bíróság) egy hárompólusú viszonyrendszert alkot. A védelmi kötelezettséggel összefüggésben pedig megállapította, hogy annak érvényesítése, a konkuráló alapjogi pozíciók méltányos egyensúlyának megteremtése nemcsak azt kívánja meg az államtól (a bíróságoktól), hogy az egyik, alapjogát gyakorló személyt az alapjog-gyakorlásban az említett teszt szerinti szükséges mértéken túl ne korlátozza, hanem azt is, hogy a másik fél érintett alapjoga számára legalább az érvényesüléshez minimálisan szükséges mértékű védelmet biztosítsa, vagyis az alapjogot ne üresítse ki. {Indokolás [82], [92]}. Hörcherné Marosi Ildikó alkotmánybíró is rámutatott arra, hogy ilyen helyzetekben az alapjogi pozíciókat – a jogosultak alapjogi védelmi igényeit és a hivatkozott alapjogok rendeltetését is – mérlegelve kell kijelölnie az Alkotmánybíróságnak az ügyben érintett alapjogok védelmi körét. A mérlegelés során szem előtt tartandó szempont, hogy az alapjogok érvényesüléséhez minimálisan szükséges mértékű védelmet mindkét fél számára biztosítani kell, a konkuráló alapjogok egyike sem üresíthető ki. {Indokolás [94]}.

3.3. Konklúzió

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar alkotmánybírószági gyakorlatból – a német alkotmánybírószági gyakorlattal ellentétben – nem bontakozik ki az alapjogok szerkezetéhez és funkcióihoz igazodó differenciált fogalmi keret. Míg a német gyakorlatban az alapjogokkal kapcsolatos vizsgálódás alapja a vertikális (állam-állampolgár közötti) viszonyokban az alapjogok tárgyi védelmi körének és korlátozásának megkülönböztetése és ezt követően a korlátozás igazolásának vizsgálata, a magyar gyakorlatban az alkotmányossági vizsgálat általában az alapjog állami beavatkozást elhárító funkcióját érvényre juttató szükségességi-arányossági vizsgálatra szűkül.

A magyar alkotmánybírószági gyakorlat – német mintára – kezdettől megkülönböztette az alapjogok két oldalát, de az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója összemosta az alapjog tárgyi oldalából következő különböző funkciókat és szigorúan elválasztotta azokat az alapjog alanyi oldalától. Ezért az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége nem alkalmas az alapjogok érvényesítésére a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban.

Az alapjogok magánjogi jogviszonyokban való érvényesülését a német alkotmánybírószági gyakorlatban az állam harmadik személyek behatása elleni védelmi kötelezettsége biztosítja, amelynek vizsgálatára a német Szövetségi Alkotmánybírószág egy fordított arányossági vizsgálatot dolgozott ki, amely biztosítja az alapjogok mindkét funkciójának és ezzel az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának azonos intenzitású védelmét.

Az ún. valódi alkotmányjogi panasz bevezetése, a bírói döntések alkotmányossági felülvizsgálata azonban elengedhetlenné tette az alapjogok alanyi és tárgyi oldala szigorú szétválasztásának a feladását, mivel ebben a konstrukcióban két jogalany alapjoga és az állam azokkal kapcsolatos eltérő kötelezettségei ütköznek. Az Alkotmánybírószág gyakorlatában megjelent védelmi kötelezettség az alapjogok tárgyi oldalából következő új, átfogó funkciónak tekinthető, amely alkalmas arra, hogy az intézményvédelem és a szervezeti és eljárási garanciák mellett biztosítsa az alapjogok magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban való érvényesülését is. A német gyakorlatból átvett mércék pedig biztosíthatják az alapjog két funkciójának azonos intenzitású védelmét is. Feltéve, hogy az Alkotmánybírószág az alkotmányjogi panasz eljárásban nem csupán azt vizsgálja, hogy az egyik magánszemély alapjogainak az állam (bírószág) általi korlátozása a másik magánszemély védelme érdekében igazolható-e, hanem azt is, hogy az állam (bírószág) a harmadik személy behatásai elleni védelmi

kötelezettségének eleget tett-e. A vizsgálat kerete tehát a korlátozható alapjogok esetében az alapjog beavatkozást elhárító funkciójának érvényesülése kapcsán a szükségességi-arányossági vizsgálat, a védelmi kötelezettség érvényesülésével összefüggésben pedig a fordított szükségességi-arányossági vizsgálat. Ezzel a vertikális viszonyokban alkalmazott teszt a horizontális viszonyokban megduplázódik.

4. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai az Alkotmánybíróság gyakorlatában

4.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre

Az emberi méltósághoz való jog értelmezése elé a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában elsősorban azért gördül különösen sok nehézség, mert a *Grundgesetz* rendelkezéseivel ellentétben az élethez és a méltósághoz való jogot mind a korábbi Alkotmány, mind az Alaptörvény együtt említi: minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Lényeges különbség a két alkotmány szöveg között, hogy az Alaptörvény II. cikkéből kimaradt az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt „önkéntesen” kitétel, amely teret adott az élettől és az emberi méltóságtól történő nem önkényes megfosztásnak, és az Alaptörvény II. cikk első mondata – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez hasonlóan – már csupán az emberi méltóság sérthetlenségét deklarálja.²⁵⁰

A két jog egymáshoz való viszonyának kibontásakor az Alkotmánybíróság az emberi lét egészét érintő első határozatában, amelynek nem kisebb volt a tétje, mint a halálbüntetés alkotmányosságának megítélése, abból indult ki, hogy az „emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték”.²⁵¹ Ez a felfogás alapot adott az oszthatatlansági doktrína megfogalmazására, melynek értelmében az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatat-

²⁵⁰ Az Alaptörvény két helyen használja a „sérthetetlen” kifejezést: az emberi méltóság sérthetlenségének deklarálása mellett (II. cikk), az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak tiszteletét és védelmét az állam elsőrendű kötelezettségévé teszi. A sérthetlenség mindkét esetben az alapjog korlátozhatatlanságát jelenti azzal, hogy az alapjogi sérthetlenség csak az alapjog lényeges tartalmára vonatkozhat és ennyiben eltérő „sérthetlenség-konceptiót” takar. DELI–KUKORELLI i. m. 340.

²⁵¹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 93.

lan alapjog.²⁵² Az oszthatatlansági doktrínából elvileg az következik, hogy az emberi méltósághoz való jognak nincs az élethez való jogtól különálló tartalma és fordítva: az élethez való jognak sincs az emberi méltósághoz való jogtól elkülönülő tartalma.

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog későbbiekben bemutatandó személyiségvédelmi funkciójára hivatkozással – a német Alkotmánybíróság gyakorlatából kiindulva – az emberi méltósághoz való jogot már működése legelején azonosította az általános személyiségi joggal.²⁵³

Az emberi méltóság két megjelenési formájára tekintettel az Alkotmánybíróság kidolgozta azt is, hogy milyen összefüggésben érvényesül az emberi méltóság korlátozhatatlansága. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy az emberi méltósághoz való jog csupán az emberi státusz meghatározójaként, csak az étellel együtt fennálló egységben abszolút és elválaszthatatlan egysége határozza meg a sajátos emberi státuszt.²⁵⁴ Ezért anyajog mivoltából levezetett egyes részjog-sítványai az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint – a szükségességi-arányossági teszt alapján, a lényeges tartalom kivételével – korlátozhatók.²⁵⁵

Az emberi méltósághoz való jog tehát két formában jelenik meg az Alkotmánybíróság gyakorlatában:²⁵⁶ egyrészt az emberi lét egészét védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jogként, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jogként.²⁵⁷ Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog normatív szerkezete a két megjelenési formában eltérő.

²⁵² Az oszthatatlansági elv első kinyilvánítása része a 23/1990. (X. 31.) AB határozat többségi indokolásának [ABH 1990, 88, 93.], részletes kidolgozása Sólyom László párhuzamos véleményében található [ABH 1990, 88, 104–107.].

²⁵³ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

²⁵⁴ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 308.

²⁵⁵ 75/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 376, 383.

²⁵⁶ Deli és Kukorelli szerint az emberi méltóság az Alkotmánybíróságnak az Alkotmányhoz kapcsolódó korábbi gyakorlatában háromszintű rendszert képezett. A rendszer első szintjén az érinthetetlen emberi méltóság állt, amelyet a testület „meghatározhatatlan fogalomként” fogott fel, és csupán a második szinten határozott meg bizonyos alapfunkciók mentén ún. beszámítási pontokat, amelyekből a harmadik szinten az egyes konkrét alapjogokat levezette. DELI–KUKORELLI i. m. 341–343., 347.

²⁵⁷ Balogh Zsolt szerint az emberi méltósághoz való jog két dimenzióban van jelen: egyrészt mint az alapjogi dogmatikai rendszert megalapozó jog (egyfajta absztrakció, amelynek mégis tulajdoníthatók alapjogi jellemzők), másrészt az emberi méltóságból levezetett jogok formájában (alanyi jogok). BALOGH (2010) i. m. 38. Tóth Gábor Attila is megkülönbözteti az Alkotmánybíróság gyakorlatában a méltósághoz való jog két megjelenési formáját: az általános személyiségi jog képében megjelenő, korlátozható emberi méltóságot és az élethez való joggal együtt megjelenő, abszolút érvényesülést kívánó emberi méltóságot. TÓTH (1996) i. m.

A korlátozhatatlan emberi méltósághoz való jog szerkezetében ugyanúgy nem lehet általános módon elkülöníteni a tárgyi védelmi kört és a korlátot, mint a német gyakorlatban és így a *prima facie* védelem és a végleges védelem megegyezik. A lényeges különbség az, hogy az oszthatatlansági doktrínából elvileg az következne, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jognak nincs önálló, az élethez való jogtól független tárgyi védelmi köre. A korlátozható emberi méltósághoz való jog, vagyis az általános személyiségi jog szerkezetében a többi alapjoghoz hasonlóan elkülönül a tárgyi védelmi kör és a korlát, így ebben az esetben az a kérdés merül fel, mit jelent a lényeges tartalom követelménye. Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog általános személyiségi joggal való azonosítása révén az Alkotmányban nem nevesített alapjogot kreált, amely – a későbbiekben bemutatottak szerint – megfelel a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott általános személyiségi jognak, azt külön tárgyalom.

4.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói

4.2.1. A hagyományos alapjogi funkciók

A magyar alapjogi dogmatika az emberi méltósághoz való jog funkcióinak megjelölésekor nem arra ad választ a német dogmatikához hasonlóan, hogyan védi az alapjog a védelmi körébe tartozó magatartásokat, hanem az emberi méltóság személyiségvédelmi és egyenlőségi,²⁵⁸ illetve nem komparatív és komparatív funkciójának²⁵⁹ kibontásakor az emberi méltóság tartalmának meghatározására tesz kísérletet. Ezért felmerül a kérdés, hogy mi az emberi méltósághoz való jog funkciója.

Balogh Zsolt szerint a tiszteletben tartás (mint negatív oldal) és védelem (mint pozitív oldal) ugyanúgy része az emberi méltóságnak, mint más alapjogoknak.²⁶⁰ Az emberi méltósághoz való jog az egyént megillető jogként (negatív

²⁵⁸ Elsőként Sólyom László párhuzamos indokolása a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz, ABH 1990, 103–104.

²⁵⁹ „Az emberi méltósághoz való jog azt fejezi ki, hogy az ember különleges megítélésre és bánásmódra méltó lény, ezért bizonyos bánásmódokat tilos alkalmazni az emberekkel szemben (személyiségvédelmi – nem komparatív funkció). Emellett a méltósághoz való jognak az is részét képezi, hogy minden embert másokkal egyenlő személyként kell kezelni, vagyis az egyes emberek és embercsoportok között tilos indokolatlan, ésszerűtlen különbséget tenni (egyenlőségi – komparatív funkció).” TÓTH (2003) i. m. 269.

²⁶⁰ BALOGH (2010) i. m. 38.

alapjogként) mindenképpen biztosítja a nemzeti alkotmányok és a nemzetközi jogi dokumentumok által nevesített tilalmak érvényesülését (kínzás, kegyetlen, megalázó és embertelen bánásmód tilalma, a szolgaság és rabszolgaság tilalma és a hozzájárulás nélkül végzett orvosi kísérlet tilalma).²⁶¹ De az emberi méltóság megjelenik úgy is, mint tevőleges állami kötelezettség, olyan állami feladat, amely az emberi méltóság külső feltételeinek a megteremtésében ölt testet (intézményvédelem). Az emberi méltóságra is vonatkozik tehát az alapjogokra általában irányadó alkotmányi tétel, hogy az állam elismeri és védi a sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogokat.²⁶²

A magyar alapjogi dogmatika más ért ugyan az emberi méltósághoz való jog funkcióin, mint a német, de önmagában abból, hogy az alkotmány az emberi méltóságot jogként tételezi, már következik, hogy az rendelkezik az alapjogok mindkét funkciójával. Felmerül a kérdés, hogy a két funkció az emberi méltóság esetében a többi alapjoghoz hasonlóan az alapjog két oldalának megkülönböztetéséhez vezet-e.

A korábbi Alkotmány 8. § (1) bekezdése és az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése az alapvető jogokhoz kapcsolja a „tisztelet” és „védelem” kifejezéseket, így ezekből a rendelkezésekből nem vonható le erre vonatkozó konklúzió.

Az emberi méltóság sérthetlenségéből azonban – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez hasonlóan – kiolvasható az emberi méltóság garanciájának átfogó, magánszemélyekkel szembeni érvényesülése is.

Balogh szerint az emberi méltósághoz való jogból mint az alapjogi rendszert megalapozó jogból – amelyet egyfajta absztrakciónak tekint – közvetlenül alanyi jogosultság nem következik ugyan, az emberi méltósághoz való jognak mégis tulajdoníthatók alapjogi jellemzők. Az emberi méltósághoz való joggal szembeni állami kötelezettség ugyanis vitathatatlanul fennáll, amely megalapozza az alapjog objektív, intézményvédelmi oldalát. Az Alkotmánybíróság gyakorlatából példaként hozza fel a megélhetési minimum biztosításának állami kötelezettségét.²⁶³ Balogh szerint tehát elkülöníthető az emberi méltósághoz való jog alanyi és tárgyi oldala, a megélhetési minimum biztosítását pedig az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségéhez sorolja. Hasonlóképpen a Deli–Kukorelli szerzőpáros szerint az emberi méltóság második (a beszámítási pontok) szintjén az emberi méltóság objektív, intézményvédelmi kötelezettsége a megélhetési minimum, a hajlékhoz való jog, az egészséges környezethez való

²⁶¹ Uo. 39–40.

²⁶² Uo. 43.

²⁶³ Uo. 38.

jog és legfontosabbként a diszkrimináció tilalma az alapjogokon kívüli egyéb jogok tekintetében.

Anélkül, hogy itt részletesen vizsgálnám az emberi méltósághoz való jog tartalmát, álláspontom szerint a megélhetési minimum példáján bizonyítható, hogy az emberi méltósághoz való jog alkotmánybíróági gyakorlatában nem különül el élesen az alapjog két oldala és így annak két funkciója sem.

Az Alkotmánybíróság a német Szövetségi Alkotmánybírósághoz hasonlóan az emberi méltósághoz való jogból – az állami beavatkozást elhárító funkció elismerése mellett – levezetett egy ellátási igényt a létminimum biztosítására.²⁶⁴ Ebből az következik, hogy az emberi méltósághoz való jog a magyar alkotmánybíróági gyakorlatban is alanyi alapjogként biztosítja mind az állami beavatkozást elhárító funkciót, mind a védelmi funkciót, amelyet a szakirodalom az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének tekint. A védelmi kötelezettség a létminimum biztosítására – a szakirodalmi álláspontokkal szemben – egy teljesítési igényt jelent, amelyet kétségtelenül csak a szociális intézményhálózat közvetítésével érvényesíthet az egyén. Ez mégsem pusztán objektív intézményvédelem, mivel ezt az igényt az egyén – az objektív intézményvédelmi kötelezettséggel szemben – az alkotmány alapján közvetlenül kikényszerítheti.

4.2.2. Az emberi méltóság sajátos funkciója: az Alkotmány értékrendjének egyik alappillére

Az emberi méltósághoz való jog további sajátossága, hogy az alapjogok hagyományos funkciói mellett egy különös funkcióval is bír: az alapjogok által megtestesített értékrendszer alapja.

Az Alkotmánybíróság hosszú ideig tudatosan nem hivatkozott az Alkotmány értékrendjére, helyette az egyes alapjogokban „rejlő” értéktartalmat fejtette ki és ezzel megteremtette az alapjogok közötti összefüggéseket („az egyes alapjogok konzisztens rendszerét”). Az Alkotmánybíróság „az Alkotmány feltételezett értékrendjétől” való tartózkodás ellenére – melynek oka az ideologikus vagy politikai érvek igénybevételének elkerülése volt –²⁶⁵ az alapjogokban manifesztálódó értékek tartalmának kifejtésével – amelyek révén az államrend értékekhez kötötté vált, de különösen az alapjogok lény-

²⁶⁴ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 235.

²⁶⁵ SÓLYOM (2001) i. m. 144.

ges tartalma és az emberi méltóság közötti összefüggés megteremtésével – értékrendszert teremtett,²⁶⁶ amelynek központjába az autonóm (emberi méltósággal rendelkező) személyt helyezte. Álláspontom szerint, bár az Alkotmánybíróság tartózkodott attól, hogy az emberi méltóság abszolút fogalmát meghatározza,²⁶⁷ mivel ez a kísérlet – az emberi méltóság normatív tartalmánál bemutatottak szerint – nem járt sikerrel, az emberi méltóság mint egyetemes érték az alapvető jogok legbensőbb tartalmaként megalapozta az alapjogokban megtestesülő értékrendszert.

Ezt támasztja alá az emberi méltósághoz való jogra vonatkozó húszéves joggyakorlatot összefoglaló 37/2011. (V. 10.) AB határozat, amelyben az Alkotmánybíróság – az élethez való jogra hivatkozás nélkül – megállapította:

„Az emberi méltóság minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja. Az alapjogoknak anyagi tartalma van, és ez a tartalom az emberi méltóságból ered. Az egyes alapjogokat kifejezetten az emberi méltósággal, mint »anyajoggal« összefüggésben, azzal együtt, arra tekintettel kell értelmezni.”²⁶⁸

A szakirodalom is az emberi méltóságot tekinti az emberi jogok anyajogának, amely mint ilyen „nemzetközi méretekben elismert és a vonatkozó nemzetközi okmányok és az alkotmányok többsége által kifejezésre juttatott maxima”,²⁶⁹ „a civilizált nemzetek egyik jogi fundamentuma”,²⁷⁰ „a jog alapvető, univerzális, objektív, ugyanakkor nem a saját rendelkezése folytán létező sajátossága”.²⁷¹

Az Alkotmánybíróság a kitüntetések adományozásáról szóló 47/2007. (VII. 3.) AB határozatban²⁷² végleg²⁷³ feladta az „Alkotmány értékrendjétől” való tar-

²⁶⁶ BALOGH (2000) i. m. 124.; GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 417–418.

²⁶⁷ Az emberi méltósághoz való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában döntően az általános személyiségi és a belőle kiolvasott különös személyiségi jogok formájában jelenik meg.

²⁶⁸ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 244.

²⁶⁹ ÁDÁM i. m. 64.

²⁷⁰ TÓTH (2009) i. m. 130.

²⁷¹ VARGA Zs. (2009) i. m. 102.

²⁷² A határozat elemzését ld. BITSKEY i. m. 86–88.

²⁷³ A tartózkodás többször megtört. Az igazságtételről szóló 11/1992. (III. 5.) AB határozat szerint: „Magyarország jogállammá minősítése ténymegállapítás és program egyszerre. A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. [...] az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez

tózkodást. A határozat rendelkező részében megállapította: „Az alkotmányos értékrend az Alkotmányban mint normában megjelenő, illetve az Alkotmányból levezethető értékek összessége.”²⁷⁴ Az indokolásban pedig részletesen kibontotta az alkotmányos értékrend tartalmát, megkülönböztetve az elsődleges (alapvető) és a leszármaztatott, valamint a közvetítő értékeket. Elsődleges (alapvető) értékeknek az Alkotmányban normatív módon meghatározott értékeket, leszármaztatott értékeknek az előbbiekből értelmezéssel megállapított értékeket, közvetítő értékeknek pedig az egyes jogági kódexekben megjelenő elsődleges és leszármaztatott értékrendet kifejező értékeket tekintette.²⁷⁵ Az Alkotmányban foglalt elsődleges és leszármaztatott értékek egy hierarchikus értékrendet alkotnak, amelynek „csúcán” az emberi méltóság áll.²⁷⁶ A határozatból nem derül ki egyértelműen, hogy az emberi méltóság önmagában áll-e az alkotmányos értékrend csúcán vagy az élethez való joggal egységben, mivel a testület összemosta az emberi méltóság két megjelenési formáját.²⁷⁷

A konkrét ügy vonatkozásában ebből azt a következtetést vonta le, hogy „a kiténtetési eljárás (adományozás) folyamatában valamennyi résztvevő alkotmányos kötelessége a Magyar Köztársaság alkotmányos értékrendjének [...] érvényesítése a kiténtetések adományozása során.”²⁷⁸ Ezt a kötelezettséget az

a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósítása folyamat. Az állami szervek számára alkotmányos kötelesség ezen munkálkodni.” ABH 1992, 77, 80.; Az önkényuralmi jelképek használatáról szóló 14/2000. (V. 12.) AB határozat kifejezetten kimondta: „Az alkotmány nem értékesleges, az Alkotmánynak van értékrendje.” ABH 2000, 83, 95. Ezeket a határozatokat Schanda szabályt erősítő kivételnek tartja. SCHANDA (2009a) i. m. 48. 5. lj.

²⁷⁴ ABH 2007, 620, 621.

²⁷⁵ ABH 2007, 620, 636.

²⁷⁶ ABH 2007, 620, 637.

²⁷⁷ „Az Alkotmányban foglalt hierarchikus értékrend »csúcán« az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi élethez és méltósághoz való alapjog helyezkedik el, amely számos további alkotmányos alapjog alapja és forrása, az alkotmányos alapjogok egyik »anyajoga«. Az emberi élethez való alkotmányos alapjog abszolút (korlátozhatatlan) voltából fakad a halálbüntetés (alkotmányos) tilalma. [23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88.] Az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi élethez és méltósághoz való jogból levezetett, az egyént megillető önrendelkezési jog számos további, az Alkotmány XII. fejezetében szabályozott alapvető alkotmányos joghoz (értékhez) köthető. Ide sorolható – többek között – a véleménynyilvánítás szabadsága [Alkotmány 61. § (1) bekezdés], a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága [Alkotmány 60. § (1) bekezdés], a jóhírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog [Alkotmány 59. § (1) bekezdés].” ABH 2007, 620, 637.

²⁷⁸ ABH 2007, 620, 639.

Alaptörvény kifejezetten beépítette a köztársasági elnök jogállásának szabályozásába.²⁷⁹

Az Alaptörvényben tehát kifejezetten megjelenik az „Alaptörvény értékrendje” fogalom, és a „Szabadság és felelősség” fejezet – sok esetben hasonló vagy akár változatlan megszövegezéssel –²⁸⁰ tartalmazza az egyetemes értékek védelmét. Ennek ellenére az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követő gyakorlatában nem hivatkozott az Alaptörvény értékrendjére. Ehelyett a 33/2012. (VII. 17.) AB határozatban – a korábbi gyakorlatra hivatkozással –²⁸¹ az „alkotmány egységének” gondolata jelenik meg, amely a közvetlenül mércét állító értékrenddel szemben csupán a jogi-logikai ellentmondások kiszűrésére vállalkozik: „Az Alaptörvény zárt, ellentmondásmentes rendszer.”²⁸²

Az Alkotmánybíróság a 22/2016. (XII. 5.) AB határozatában Magyarország alkotmányos önazonosságával összefüggésben hivatkozott értékekre, amelyek közül kiemelte az emberi méltóságot és más alapvető jogok lényeges tartalmát. Az Alkotmánybíróság értelmezésében az alkotmányos identitás az alkotmány identitását jelenti,²⁸³ amelyek

„tartalmát az Alaptörvény egésze, illetve egyes rendelkezései alapján, az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerint azok céljával, a Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban, esetről-esetre bontja ki.”²⁸⁴

Az esetről-esetre való kibontás oka, hogy a testület értelmezésében „Magyarország alkotmányos önazonossága nem statikus és zárt értékek jegyzéke”. Mindazonáltal a testület már ebben a határozatában megnevezte az alkotmányos identitás több fontos összetevőjét, amelyet történeti alkotmányunk vívmányának tekintett: a szabadságjogokat, a hatalommegosztást, a köztársasági államformát,

²⁷⁹ Alaptörvény 9. cikk (4) A köztársasági elnök *f*) törvényben meghatározott kitételeket, díjakat és címeket adományoz, valamint engedélyezi külföldi állami kitételesek viselését. (7) A köztársasági elnök a (4) bekezdés *f*) pontjában foglalt teljesítését megtagadja, ha az Alaptörvény értékrendjét sértené.

²⁸⁰ Az Alaptörvény szövegének változásához ld. JAKAB (2011) i. m.

²⁸¹ Az Alkotmány egységének (zártságának) az elve először a köztársasági elnök jogállásának vizsgáló 48/1991. (IX. 26.) AB határozathoz csatolt párhuzamos indokolásokban jelent meg (ABH 1991, 217, 242.). Ezt az elvet a többség a 36/1992. (VI. 10.) AB határozatban vette át (ABH 1992, 207, 210.).

²⁸² Indokolás [94].

²⁸³ Az „alkotmányos identitás” és az „alkotmány identitása” fogalmak elkülönítéséhez ld. SÜLYÖK i. m. 341.

²⁸⁴ Indokolás [64], [67].

a közjogi autonómiák tiszteletét, a vallásszabadságot, a törvényes hatalomgyakorlást, a parlamentarizmust, a jogegyenlőséget, a bírói hatalom elismerését, a velünk élő nemzetiségek védelmét. Az Alkotmánybíróság az alkotmányos önazonosságot olyan alapvető értékeknek tartja, amelyet nem az Alaptörvény hozott létre, ezért arról nemzetközi szerződéssel sem lehet lemondani.²⁸⁵

Varga Zs. András a megváltoztathatlanság alapját abban látja, hogy

„az önazonosságot alkotó értékek a történeti alkotmányfejlődés alapján jöttek létre, olyan jogi tények, amelyekről nemcsak nemzetközi szerződéssel, de még az Alaptörvény módosításával sem lehetne lemondani, mivel jogi tények jogalkotás útján nem változtathatók meg”.²⁸⁶

Figyelemre méltó, hogy Varga Zs. nemcsak nemzetközi szerződéssel, hanem alkotmánymódosítással sem tartja megváltoztathatónak az alkotmányos identitást. Ezzel látszólag szembe megy azzal a korábbi gyakorlattal, amely abból indult ki, hogy „[a] magyar Alkotmány nem tartalmaz az alkotmányozó hatalom által előzetesen lefektetett mércét az Alkotmány esetleges alkotmányellenességének vizsgálatára”.²⁸⁷

Az Alkotmánybíróság már a 61/2011. (VII. 13.) AB határozatban megvizsgálta, hogy milyen mércék alapján lennének felülvizsgálhatók az alkotmánymódosítások, tekintettel arra, hogy az alkotmányozó a német örökkévalósági klauzulához hasonló mércét nem állapított meg.²⁸⁸ A testület három lehetséges mércét nevezett meg. *A priori* megállapított mércéként a Sólyom László által halálbüntetés határozathoz csatolt párhuzamos indokolásban kidolgozott „láthatatlan alkotmányra”²⁸⁹ hivatkozott. *A posteriori* mércéként pedig a *ius cogens*

²⁸⁵ Stumpf szerint „[e]z a megközelítés Magyarország alkotmányos önazonosságát tulajdonképpen elszakítaná az Alaptörvény szövegétől, egyfajta láthatatlan Alaptörvényt hozna létre [...]”. Stumpf István alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [109].

²⁸⁶ Varga Zs. András alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [112].

²⁸⁷ 61/2011. (VII. 13.) AB határozat, ABH 2011, 290, 322.

²⁸⁸ A határozat kritikáját ld. HALMAI (2011) i. m. 90–94.

²⁸⁹ „Az Alkotmánybíróság döntése végleges. Nem köti az Alkotmánybíróságot sem a többségi akarat, sem a közvélemény. Nem köti egyetlen erkölcsi, vagy tudományos irányzat sem. Az Alkotmánybíróságnak tehát saját értelmezést kell kidolgoznia az élethez való jogról. Ebben az értelmezésben az Alkotmány egésze a kiindulópont. Az Alkotmánybíróságnak folytatnia kell azt a munkáját, hogy értelmezéseiben megfogalmazza az Alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait, és ítéleteivel koherens rendszert alkot, amely a ma még gyakran napi politikai érdekből módosított Alkotmány fölött, mint »láthatatlan alkotmány« az alkotmányosság biztos mércéjéül szolgál, és ezért várhatóan a meghozandó új alkotmánnyal, vagy a jövőbeli

normáira, alapelveire és alapvető értékeire.²⁹⁰ Végül a szakirodalomban ismert, az Alkotmány „lényeges magja” Alkotmány feletti mércéjére, vagyis a közös európai tradíció részét képező alkotmányos alapjogokra és azok lényeges tartalmára.²⁹¹ Ennek ellenére a többségi döntés csak az alkotmányi rendelkezések közjogi érvényességének a felülvizsgálatára terjesztette ki hatáskörét.²⁹² Ezzel szemben Bragyova,²⁹³ Kiss és Lévay²⁹⁴ szerint az Alkotmánybíróság hatásköre kiterjed az alkotmánymódosító törvény tartalmi vizsgálatára is. Figyelemre méltó, hogy Lévay az „alkotmányos értékek alkotmánykötött alkotmánybíró-sági értelmezésére” példaként az Alkotmány értékrendjét megalapozó 47/2007. (VII. 3.) AB határozatra hivatkozott, amelyet a többségi határozat láthatóan figyelmen kívül hagyott.

Az Alkotmánybíróság azonban a Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezései alkotmányos felülvizsgálata tárgyában hozott 45/2012. (XII. 29.) AB határozatában eltérni látszik a korábbi gyakorlattól, mivel tartalmi követelményeket is megfogalmazott az Alaptörvény módosításával szemben:²⁹⁵

„[a]z alkotmányos legalitásnak nemcsak eljárásjogi, formai, közjogi érvényességi, de tartalmi követelményei is vannak. A demokratikus jogállam alkotmányossági kritériumai, egyben nemzetközi egyezményekben foglalt, a demokratikus jogállami közösségek által elismert és elfogadott alkotmányos értékek, alapelvek és alapvető

alkotmányokkal sem kerül ellentétbe.” Sólyom László párhuzamos indokolása, 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 97–98.

²⁹⁰ Kovács Péter szerint a nemzetközi jogi kötelezettségvállalás súlyos sérelme esetén az Alkotmánybíróság felülvizsgálhatná az alkotmánymódosítást. Kovács Péter alkotmánybíró párhuzamos indokolása, ABH 2011, 290, 331.

²⁹¹ ABH 2011, 290, 319–321.

²⁹² Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása 2013. április 1-jétől lehetővé tette az Alaptörvény és az Alaptörvény módosításának vizsgálatát az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények tekintetében.

²⁹³ Bragyova szerint az Alkotmány egyes normái jogilag megváltoztathatatlanok, így az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak elismerése, a többpártrendszer, jogállam, parlamentáris demokrácia, szociális piacgazdaság. Bragyova András alkotmánybíró különvéleménye, ABH 290, 341–344.

²⁹⁴ Kiss és Lévay szerint az Alkotmánybíróságnak van hatásköre alkotmánymódosító törvények tartalmi felülvizsgálata. A mérce az Alkotmány „lényeges magja”. Kiss László alkotmánybíró különvéleménye és Lévay Miklós alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2011, 290, 345–354, 363–364. A szakirodalomban ugyanezt az álláspontot képviseli CHRONOWSKI–DRINÓCZI–ZELLER i. m. 8–9.

²⁹⁵ Stumpf István alkotmánybíró különvéleménye, 12/2013. (V. 24.) AB határozat, Indokolás [173].

demokratikus szabadságjogok, illetve ezekkel részben egybeeső, úgynevezett *ius cogens*. Adott esetben az Alkotmánybíróság a demokratikus jogállam tartalmi követelményeinek, garanciáinak és értékeinek a töretlen érvényesülését, alkotmányba foglalását is vizsgálhatja.”²⁹⁶

Az Alkotmánybíróság tehát mind az Alaptörvény módosítójával, mind az Európai Unió szerveivel szemben tartalmi követelményeket támasztott, amelyeknek részét képezik a szabadságjogok, és az alkotmányos identitásnak kifejezetten részét képezi az emberi méltósághoz való jog is. Az alkotmánybíróági gyakorlatból azonban nem derül, hogy milyen szerepet tölt be az emberi méltósághoz való jog az „implicit örökkévalósági klauzula”²⁹⁷ megalapozásában. Ezért a német gyakorlattal ellentétben az emberi méltóság megnevezése az alkotmányos identitás tartalmi elemeként önmagában semmivel sem járul hozzá, az emberi méltósághoz való jog értékrendet megalapozó funkciójának alátámasztásához. Ettől függetlenül az Alkotmány értékrendjét megállapító alkotmánybíróági gyakorlatból az emberi méltósághoz való jog kitüntetett szerepe következik, amely az alapjogok emberi méltóság magjaként megalapozza az alkotmánymódosítások tartalmi felülvizsgálatát, és amelyet az alkotmányos identitás tartalmi elemeinek konkretizálása során a jövőben nem lehet figyelmen kívül hagyni.

4.3. Konklúzió

A fentiekben bemutattam, hogy az emberi méltósághoz való jog értelmezése rendkívül nehéz, mivel az alapjogi norma struktúrája két szempontból is eltér a többi alapjogtól. A magyar alkotmánybíróági gyakorlat sajátossága, hogy az emberi méltósághoz való jog két formában jelenik meg: egyrészt az emberi lét egészét védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jogként, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jogként. Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog normatív szerkezete a két megjelenési formában eltérő. Az első megjelenési formájában az emberi méltóság tárgyi védelmi köre ugyanúgy

²⁹⁶ Indokolás [118].

²⁹⁷ Kiss ezt a kifejezést az Alkotmány lényeges magjára alkalmazta az alkotmány alapvető értékrendjét sértő alkotmánymódosítások alkotmánybíróági felülvizsgálhatóságának megalapozására. Kiss László alkotmánybíró különvéleménye, 61/2011. (VII. 13.) AB határozat, ABH 2011, 290, 348.

nem határozható meg általános módon, ahogy a német gyakorlatban. Lényeges különbség a német és a magyar alkotmánybíróági gyakorlat között, hogy az oszthatatlansági doktrína értelmében az emberi méltóságnak nem lehet az élethez való jogtól önálló védelmi köre.

Az emberi méltósághoz való jog védelmének sajátossága a német gyakorlatban, hogy az emberi méltóság alanyi oldala kiterjed az emberi méltóság magán-személyekkel szembeni védelmére is. Az emberi méltóság sérthetetlenségéből a magyar alkotmánybíróági gyakorlatban is kiolvasható az emberi méltóság garanciájának átfogó, magánszemélyekkel szembeni érvényesülése. Ezen túlmenően az emberi méltósághoz való jogot az alapjogi értékrendet megalapozó funkciója kiemeli a többi alapjog közül, amelyek állami beavatkozást elhárító és védelmi funkcióval rendelkeznek. Az emberi méltósághoz való jognak ez a különleges funkciója nyilvánul meg az alkotmányos identitás fogalmának megalapozásában is a német gyakorlatban. A magyar alkotmánybíróági gyakorlatból azonban nem derül, hogy milyen szerepet tölt be az emberi méltósághoz való jog az „implicit örökkévalósági klauzula” megalapozásában. Ettől függetlenül az Alkotmány értékrendjét megállapító alkotmánybíróági gyakorlatból az emberi méltósághoz való jog kitüntetett szerepe következik, amely az alapjogok emberi méltóság magjaként megalapozza az alkotmánymódosítások tartalmi felülvizsgálatát, és amelyet az alkotmányos identitás tartalmi elemeinek konkretizálása során a jövőben nem lehet figyelmen kívül hagyni.

IV. AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG SZEMÉLYI VÉDELMI KÖRE A NÉMET ÉS MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

1. A személyi védelmi kör a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének normaszövege az embert nevezi meg a méltóság jogosultjaként.²⁹⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság az „Ördögök tánca” című horrorfilm betiltását vizsgáló határozatban a film szereplőire (zombivá átváltozott emberek) tekintettel azt állapította meg, hogy:

„Az emberi méltóság [...] nem csupán a mindenkori ember egyéni méltósága, hanem az emberi nemhez tartozó méltósága (*die Würde des Menschen als Gattungswesen*). Mindenki rendelkezik vele, tekintet nélkül tulajdonságaira, teljesítményére és társadalmi státusára. Annak is sajátja, aki testi vagy szellemi állapota miatt nem tud értelem szerint cselekedni [BVerfGE 87, 209 (228)].”

Tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog jogosultjának meghatározásakor a biológiai ember fogalomból indul ki, amelynek értelmében ember minden egyed, mely genetikai értelemben a *homo sapiens*-hez tartozik. Ennek megfelelően értelmezésében az ember biológiai létezése önmagában megnyitja az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körét. Ily módon összekapcsolódik az emberi méltósághoz való jog és a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésében garantált élethez való jog személyi védelmi köre.

²⁹⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogok személyi védelmi köre csak akkor terjed ki a jogi személyekre, ha „az alapításuk és tevékenységük a természetes személyek személyisége szabad kibontakoztatásának a megnyilvánulása különösen, ha az a jogi személyek mögött álló emberekre való »áthatás« révén értelmesnek és szükségesnek tűnik” [BVerfGE 21, 362 (369)].

1.1. A méhmagzat

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1975. évi első abortusz határozatban elismerte, hogy az élethez való jog védelmi köre kiterjed a magzat életére is. A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése az „élet” kifejezéssel az ember biológiai létezésére utal, ezért felmerült az élet normatív fogalmának az élet biológiai fogalmával való azonosítása. A Szövetségi Alkotmánybíróság az élet fogalmának kiterjesztő értelmezését a jogértelmezés hagyományos módszereivel támasztotta alá. Kiindulópontként rögzítette, hogy az élethez való jog *Grundgesetz*be való felvételének oka a nemzetiszocialista rezsim tetteire való reakció: „értéktelen életek elpusztítása”, a „végső megoldás” és „likvidálás”. Ennek megfelelően a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondata hitet tett az emberi élet mint alapvető érték mellett.²⁹⁹ A rendelkezés nyelvtani értelmezése során az élet biológiai fogalmát vette alapul:

„Az élet az emberi személy történeti létezése értelmében biztos biológiai-élettani ismeretek szerint legalábbis a fogantatást követő 14. naptól (beágyazódás, egyénné válás) fennáll. [...] Az ezzel elkezdődött fejlődési folyamat folytonos, nem mutat fel éles változást és a különböző fejlődési szintek pontos elhatárolása lehetetlen. Az a megszületéssel sem válik befejezetté; például az emberi személyiségre jellemző tudati jelenségek hosszú idővel a születés után jelentkeznek. Ezért nem korlátozható a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése első mondatának védelme sem a megszületés utáni »kész« emberre, sem az önállóan életképes magzatra. Az élethez való jog mindenkit megillet, aki »él«; a születés előtt fejlődő élet egyes szakaszai vagy a meg nem született és a megszületett élet között nem lehet különbséget tenni. »Mindenki« a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondata értelmében »minden élő« jelent, másként kifejezve: minden élő emberi személyt; »mindenki« tehát a még meg nem született emberi lény [BVerfGE 39, 1 (37)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság azt az ellenvetést, miszerint a „mindenki” kifejezés mind a köznapi, mind a jogi nyelvben³⁰⁰ általában a „kész” emberi

²⁹⁹ BVerfGE 39, 1 (36).

³⁰⁰ BGB 1. § „Az ember jogképessége a születéssel kezdődik.” De a porosz ALR szerint „Az emberiség alapvető jogai a fogantatásuktól kezdve megilletik a meg nem született gyermekeket is.”

személyre vonatkozik, a rendelkezés céljára hivatkozással hátrította el: az emberi lét állami beavatkozásokkal szembeni biztosítása nem lenne teljes, ha nem foglalná magában a „kész élet” első lépcsőfokaként a meg nem született életet (teleologikus értelmezés).³⁰¹ Az élet fogalom tág értelmezésének alátámasztását szolgálta a rendelkezés szövegtörténetének részletes bemutatása is, amelyből az a következtetés adódott, hogy a „mindenkinek joga van az élethez” megfogalmazás kiterjed a magzat életére (*das „keimende” Leben*).

A Szövetségi Alkotmánybíróság a minden ember életére kiterjedő védelmet közvetlenül a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondatából vezette le, de kimondta, hogy az emberi méltóság tiszteletét és védelmét előíró rendelkezésből is következik, mivel a fejlődő életre kiterjed az emberi méltóság védelme:

„Ahol emberi élet van, azt megilleti az emberi méltóság; annak nincs jelentősége, hogy hordozója tudatában van-e méltóságának vagy ő maga meg tudja-e óvni. A kezdetektől az emberi létben benne foglalt potenciális képességek³⁰² elegendőek az emberi méltóság megalapozásához [BVerfGE 39, 1 (41)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság tehát a potencialitás érvével támasztotta alá azoknak (jelen esetben a méhmagzat) emberi méltóságát, akik testi és szellemi állapotuknál fogva nem képesek az autonóm cselekvésre. Az emberi nemhez tartozás önmagában elegendő az államnak az emberi méltóság tiszteletére és védelmére vonatkozó kötelezettsége megalapozására.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1993. évi második abortusz-határozatban megerősítette, hogy a meg nem született esetében

„egyéni, genetikai identitásában és ezáltal egyediségében és felszerelhetlenségében immár kész, tovább nem osztható életről van szó, amely nem csupán a növekedés és fejlődés folyamatában válik emberré, hanem emberként fejlődik [BVerfGE 88, 203 (251–252)].”

³⁰¹ BVerfGE 39, 1 (37).

³⁰² Kirste szerint: „Az emberi méltóság tartalma a potencialitás, amelyből az önmeghatározás és önmagáért való felelősség fakad. Ő maga azonban nem csupán potenciálisan, hanem aktuálisan mindig jelen van. Potenciális a szabad tevékenység, amelynek aktualitását a következő alapjogok védik. A szabad tevékenységre való képesség, még akkor is, ha az soha nem mutatkozik, kiemeli az embert és maga a képesség nem lehet a szabad tevékenység eredménye.” KIRSTE i. m.

Ezt az életet megilleti az emberi méltóság, amelyet a határozat a magzat esetében is az önmagáért való létként (*Dasein um seiner selbst willen*) határoz meg. A magzati életet méltóságánál fogva illeti meg az élethez való jog védelme:

„Ez az élethez való jog, amelyet elsősorban nem annak az anya általi elfogadása alapoz meg, hanem a meg nem született léténél fogva megilleti, alapvető és elidegeníthetetlen jog, amely az emberi méltóságból ered; meghatározott vallási és filozófiai meggyőződésektől függetlenül érvényes, amelyekről a vallási-világnézeti szempontból semleges állam jogrendje nem is ítélkezhet [BVerfGE 88, 203 (252)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanakkor nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az emberi élet már a megtermékenyüléssel létrejön-e – ahogyan az orvostudomány állítja –³⁰³ vagy csupán a beágyazódással. Ennek oka nyilvánvalóan nem az embrió és a méhmagzat közötti minőségi különbség, ezt ugyanis az első abortusz-határozat érvelése – miszerint az emberi élet fejlődésében bármilyen cezúra önkényes – kizárja.³⁰⁴ A második abortusz-határozat arra utalt, hogy a terhesség-megszakítás, különösen annak büntetőjogi szabályozása szempontjából csak a beágyazódás időpontja releváns.³⁰⁵

A szakirodalmi álláspontok a meg nem termékenyített petesejt emberi méltósághoz való jogának elismerésétől az élethez és méltósághoz való jognak a megtermékenyítéstől a beágyazódáson át az agyműködésig, a magzat megmozdulásáig, sőt az öntudat első megnyilvánulásáig rendkívül szerteágazóak.³⁰⁶ Mindazonáltal a szakirodalomban uralkodó felfogás szerint az élethez való jog védelme már a fogantatástól megilleti az embert.³⁰⁷

Az embrió emberi méltósághoz való jogáról szóló vitában alapvetően négy érv merült fel. Az emberi nemhez tartozás argumentuma szerint az embrió emberi méltósággal rendelkezik, mivel a *homo sapiens*hez tartozik. A kontinuitás argumentuma arra hivatkozik, hogy az embrió fejlődése folytonos,

³⁰³ BVerfGE 88, 203 (251).

³⁰⁴ Hasonló következtetésre jut Geddert-Steinacher, aki szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság azért választotta a beágyazódás időpontját a védelem kezdetének megjelölésére, hogy a beágyazódást akadályozó fogamzásgátlókat ne kriminalizálják. GEDDERT-STEINACHER i. m. 63.

³⁰⁵ BVerfGE 88, 203 (251).

³⁰⁶ Összefoglalóan DI FABIO (2004a) i. m. 28. 4. lj.

³⁰⁷ STARCK (1999) i. m. 282.; LORENZ i. m. 9.; STERN (1988a) i. m. 1057.; SCHULZE-FIELITZ i. m. 361–362.

abban nincs cezúra. Az identitás argumentuma szerint az embrió és a felnőtt ember identitása megegyezik. Végül a potencialitás argumentuma szerint az embrió is rendelkezik az emberré válás lehetőségével.³⁰⁸ Az ellenérvek az utóbbi két argumentumhoz kapcsolódnak: egyrészt a beágyazódás előtt nem beszélhetünk sem individuumból, sem oszthatatlanságról, mivel a sejtek pluripotensek, bármilyen emberi szervvé átalakulhatnak, illetve a blastocysta stádiumú embrió szétválhat és így ikrek keletkezhetnek; másrészt a blastocysta stádiumú embrió a beágyazódás és az anya szervezetének közreműködése nélkül nem válhat „kész” emberré.³⁰⁹

Az embriók védelméről szóló törvény³¹⁰ embrióknak tekinti tág értelemben a megtermékenyített, fejlődőképes emberi petesejtet az [petesejt és hímivar-sejt] összeolvadástól, valamint valamennyi totipotens embrionális össejtet, amely egyénné fejlődhet [8. § (1) bekezdés]. Az embrióvédelmi törvény 2. § (2) bekezdése pedig büntetéssel sújtja a testen kívül létrejött embrió beültetésétől eltérő célra való felhasználását.

A törvény megítélése a szakirodalomban vitatott.³¹¹ Herdegen szerint a megtermékenyített petesejtet nem illeti meg – a beágyazódott petesejthez hasonló módon – a (részleges) jogképesség, mivel az élethez való jog megköveteli a jogalanyiságot, de annak védelme az emberi méltóság tárgyi oldalából kiolvasható.³¹² Murswieck is az emberi méltóság előhatásának (*Vorwirkung*) tekinti a megtermékenyített petesejt beágyazódás előtti védelmét, és tagadja, hogy annak védelmére az élethez való jogból bármilyen kötelezettség származna.³¹³ Schulze-Fielitz szerint viszont az embriót csak az élethez való jog védelme illeti meg, amely az emberi méltósággal szemben korlátozható.³¹⁴

Kétségtelenül bizonytalanok a be nem ágyazódott petesejt túlélési esélyei,³¹⁵ a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából azonban – miszerint az emberi élet fejlődésében bármilyen cezúra önkényes – az következik,

³⁰⁸ Összefoglalóan: TEIFKE i. m. 94.

³⁰⁹ Ezért Murswieck – annak elismerése mellett, hogy a megtermékenyítés előtt is emberi életről van szó – azt javasolja, hogy jogilag különbséget kell tenni a megtermékenyített petesejt és a beágyazódott petesejt között, és az élethez való jog védelmét ez utóbbira kell korlátozni. MURSWIECK i. m. 149.

³¹⁰ *Gesetz zum Schutz von Embryonen (ESchG)* 1990. december 13.

³¹¹ Az embrióvédelmi törvény kritikáját magyarul ld. NAVRATYIL (2012) i. m. 226–228.

³¹² DI FABIO (2004a) i. m. 32.

³¹³ MURSWIECK i. m. 162.

³¹⁴ SCHULZE-FIELITZ i. m. 376.

³¹⁵ STARCK (1999a) i. m. 45.

hogyan nem lehet különbséget tenni az embrió és a méhmagzat alkotmányos védelme között.

Egyetértek Geddert-Steinacherrel, aki szerint a petesejt és a hímivarsejt egyesülése az a „döntő pillanat”, amelyben a petesejt és a hímivarsejt „puszta” biológiai létéből az egyéni „emberi” létté válás minőségi ugrása lezajlik, amely révén az emberi egyed „spontán” fejlődése elindul.³¹⁶ Ezért az embriót ugyanúgy megilleti az emberi méltósághoz való jog, mint a méhmagzatot.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az abortusz-határozatokban azt a kérdést sem döntötte el, hogy a méhmagzat maga az alapjogok jogosultja-e vagy jogképesség hiányában „csak” az alkotmány objektív normái védik az élethez való jogában.³¹⁷ Murswiek felhívja a figyelmet arra, hogy a védett jogi tárgyat meg kell különböztetni az alapjog személyi védelmi körétől (*personelle Schutzbereich*).³¹⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság kiterjesztette ugyanis az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét (*sachlicher Schutzbereich*) a magzati életre, de nem döntött a magzat jogállásáról.

A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a magzat – legkésőbb a beágyazódástól kezdve – az élethez való jog vonatkozásában jogképesnek tekintendő.³¹⁹ A magzat jogalanyiségének indoka – a magzat életének védelmére felhozott indokok mellett – a védelem hatékonysága.³²⁰ Starck felhívja a figyelmet arra, hogy a magzati élet védelmének elismerése nem ok arra, hogy azt megfosszák az emberi méltóság védelmétől, ahogyan azt egyes szerzők javasolják.³²¹ Ez ugyanis megnyitná a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondatában foglalt jogkorlátozási klauzula alkalmazásának lehetőségét.³²² Ráadásul ellentmond a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatának, amely szerint a magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az abortusz-határozatokban valóban nyitva hagyta a magzat jogalanyiségének kérdését, de abból, hogy megilleti az emberi méltósághoz való jog az a következtetés vonható le, hogy a magzat jogképes, még akkor is, ha érdekeit nyilvánvaló módon másnak kell helyette érvényesíteni. Az emberi méltósághoz való jog esetében ugyanis a védelmi

³¹⁶ GEDDERT-STEINACHER i. m. 64.

³¹⁷ BVerfGE 39, 1 (41).

³¹⁸ MURSWIEK (2009) i. m. 149.

³¹⁹ DI FABIO (2004a) i. m. 30.; MURSWIEK (2009) i. m. 149.; LORENZ i. m. 8.; SCHULZE-FIELITZ (2004) i. m. 365–366.

³²⁰ MURSWIEK i. m. 149.

³²¹ STARCK (1999b) i. m. 283., utalással Reinhold Zippeliusra, Albert Podlechre, Horst Dreierre.

³²² Uo. 283.

kötelezettség funkciója is az alapjog szubjektív oldalához tartozik. Ettől függetlenül a Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettségre vonatkozó későbbi gyakorlatában elismerte, hogy az élet és testi épség védelmére vonatkozó kötelezettségből (*Schutzpflicht*) védelmi jog (*Schutzrecht*) fakad a védelem közvetett érvényesítésére. A német gyakorlatban tehát a magzatot – az Európában elterjedt gyakorlattal ellentétben –³²³ megilleti az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog.

1.2. A meghalt ember

A Szövetségi Alkotmánybíróság nem foglalkozott a halál beálltának a kérdésével. A halál – a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint – az agyműködés leállításával áll be.³²⁴ A szakirodalom egyes jeles képviselői szerint azonban a halál beálltának az agyműködés leállításához kötése alkotmányellenes, az agyhalott szerintük ugyanis egy haldokló ember és nem pusztán egy holttest.³²⁵ Ennek a kérdésnek a szerv- és szövetátültetésnél van jelentősége, mivel arra csupán a halál beállta után és csak meghatározott körülmények esetén van lehetőség.³²⁶

Az élet vége a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában nem jelenti egyúttal az emberi méltóság védelmének végét is. A testület az 1971. évi Mephisto-határozatában elismerte az emberi méltóság *post mortem* védelmét, amellyel kitolta az emberi méltóság védelmét az életen túlra.

³²³ Az Emberi Jogok Európai Bizottsága az eltérő európai megközelítésekre tekintettel három lehetőséget vázolt fel a magzat jogállása tekintetében: az Egyezmény 2. cikke nem vonatkozik a magzatra, elismeri az élethez való jogát az abban meghatározott korlátozásokkal, vagy a magzatnak abszolút joga van az élethez. Az utóbbi lehetőséget – elsősorban az anya élethez való jogára tekintettel – elvetette, de nem tartotta szükségesnek a fennmaradó lehetőségek közötti választást (*X. kontra Egyesült Királyság*, 1980.05.13., kérelemszám: 8416/79.). RAINEY–WICKS–OVEY i. m.165–167. Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint a minden ember (*everyone*) kifejezés nem zárja ki, hogy a meg nem született emberi életre kiterjedjen az élethez való jog védelme, de az európai konszenzus hiányára hivatkozva az élethez való jog kezdetének megítélését a tagállamok mérlegelésére bízta (*margin of appreciation*). (*Vo kontra Franciaország*, 2004.07.09., kérelemszám: 53824/00., msz. 82, 84.; *Evans kontra Egyesült Királyság*, 2007.04. 0., kérelemszám: 6339/05., msz. 54.) GRABENWARTER i. m. 14.

³²⁴ GEDDERT-STEINACHER i. m. 72. Geddert-Steinacher szerint a halál beálltának az agyműködés megszűnéséhez kapcsolása azokban az esetekben, amelyekben az agy még részlegesen működőképes, például kómában lévő betegek vagy agyvelő-koponyahiányos (*anencephalia*) újszülött esetében, az eutanázia problémára tekintettel megkérdőjelezhető.

³²⁵ HERDEGEN (2009a) i. m. 41.; MURSWIECK i. m. 147.

³²⁶ JOBBÁGYI (2007a) i. m. 81–86.

Az ügy tényállása szerint a jelentős színészi karriert befutott Gustav Gründgens örökbefogadott fia és egyedüli örököse, a Klaus Mann „Mephisto – egy karrier története” című regényének publikálását és terjesztését kifogásolta. A száműzetésben megírt regény egyike az első Harmadik Birodalomról írt munkáknak.³²⁷ A regény egy Hendrik Höfgen nevű kispolgári származású, nagyravágyó, tehetséges, de opportunistá, perverz szexuális hajlamú, a nemzetiszocialista hatalom cinikus, kíméletlen szimpatizánsaként ábrázolt színész karrierjét mutatja be. A regény számos részlete – így például a színész megjelenésének, arcvonásainak, az általa játszott szerepeknek, színdaraboknak a sorrendje, különösen a Mephisto-szerep átvétele, valamint a porosz állami színház intendánsi szerepébe való felemelkedés – megegyezik Gründgens külső megjelenésével és életrajzával. Gründgens halála után az örökbefogadott fia, miután eredménytelenül tiltakozott a könyv kiadása ellen, bírósághoz fordult. Az elsőfokú bíróság a keresetet elutasította azzal az indokolással, hogy Gründgensnek a regény által sértett személyiségi jogai annak halálával megszűntek. A másodfokú bíróság azonban elutasította a fenti érvelést, a fellebbezésnek helyt adó határozatában pedig megállapította, hogy a természetüknél fogva nem átruházható személyiségi jogok jogalany hiányában nem állnak ugyan fenn, ugyanakkor a jogrend – az elhunyt vagyonáról való rendelkezési joga tiszteletben tartása, a kegyeleti jogok stb. révén – a halálon túlmutató személyiségvédelmet biztosít. A Szövetségi Bíróság megerősítette, hogy csak a halál utáni személyiségvédelem reménye biztosítja az ember élete során az általános személyiségi jog érvényesülését.³²⁸

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a Szövetségi Bírósággal szemben – kifejezetten az emberi méltósághoz való jogból vezette le a személyiség halál utáni védelmét:

„Ellentétes lenne az emberi méltóság érinthetlenségének minden alapjog alapjául szolgáló alkotmányos követelményével, ha az embert, akit személy voltánál fogva megilleti a méltóság, a halála után becsmérlehetnének vagy megalázhathatnának. Ennek megfelelően a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében az egyén emberi méltóságának védelmére minden állami hatalom számára előírt kötelezettség nem ér véget a halállal [BVerfGE 30, 173 (194)].”

³²⁷ A történeti háttér leírását ld. ZU SODINGEN i. m. 169–170.

³²⁸ A Szövetségi Bíróság már az 1954. évi Cosima-Wagner határozatában elismerte a halál utáni személyiségvédelmet azzal, hogy kimondta: a személyiség védendő értékei túlélnek az alany halálával megszűnő jogképességét [BGHZ 15, 249 (259)].

Az általános személyiségi jog halál után védelmét kifejezetten elutasította:

„Mindazonáltal a személyiségi jogok halál utáni továbbhatását meg kell tagadni, mivel ennek a jognak [személyiség szabad kibontakoztatásához való jog] alanya csak élő személy lehet; annak halálával megszűnik ennek az alapjognak a védelme. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében garantált alapjog elengedhetetlen előfeltétele a legalább potenciálisan vagy a jövőben várhatóan cselekvőképes személy léte [BVerfGE 30, 173 (194)].”

A szakirodalom elutasítja a személyiség *post mortem* védelmének kizárólag az emberi méltóságra alapozását,³²⁹ anélkül azonban, hogy figyelembe venné, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben] magánjogi joggyakorlatban kidolgozott konstrukcióját csupán a későbbi Soraya-határozatban emelte alkotmányos rangra³³⁰ A kritika mégis jogos, mert a Szövetségi Alkotmánybíróság a korai gyakorlatát a későbbiekben nem differenciálta.

A 2001. évi Wilhelm Kaisen határozatban megállapította:

„A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése egyrészt az elhunyt tisztelet iránti igényét biztosítja a becsméréssel és megaláztatással szemben. Másrészt védelmet élvez az erkölcsi, személyes és társadalmi érvényesülés iránti igény, amelyet az érintett az életútjával vívott ki.”

A konkrét eset tényállása szerint a parlamenti választásokon indult szélső-jobboldali párt Wilhelm Kaisen fényképével kampányolt a lózunggal, hogy ha a volt polgármester élne, rájuk szavazna. A testület kizárólag az emberi méltóságra alapozta az immár halott emberről kialakított életkép védelmét,

³²⁹ HÖFLING (2009b) i. m. 97.; HERDEGEN (2009a) i. m. 41.; DREIER (2004a) i. m. 178.

³³⁰ „Az alapjogok által alkotott értékrend középpontjában a szociális közösségen belül szabadon kibontakozó személyiség és annak méltósága áll. Őt az államhatalom részéről tisztelet és védelem illeti meg (*Grundgesetz* 1. és 2. cikk). Ilyen védelmet elsősorban az ember privát szférája igényelhet, az a terület, amelyen belül az ember egyedül kíván maradni, döntéseit saját felelősségére kívánja meghozni, és nem kívánja, hogy bármilyen módon háborgassák. Ezt a védelmi célt szolgálja a magánjogban az általános személyiségi jog; a személyiségvédelemben lévő joghézagot tölti ki, amely az egyes személyiségi jogok elismerésétől függetlenül fennállt és az idők folyamán különböző okokból egyre inkább érezhetővé vált [BVerfGE 34, 269 (281)].”

amely az adott ügyben az emberi méltóság védelmi körének szűk értelmezése mellett a vélemény szabadság elsőbbségéhez vezetett.³³¹

Egyetértek a szakirodalomban uralkodó állásponttal, miszerint a halál utáni személyiségvédelem alapja az általános személyiségi jog.³³² Az emberi méltósághoz való jog önmagában ugyanis nem alkalmas a *post mortem* védelem időbeli fokozatosságának és az elhunytak személyében rejlő sajátosságok kifejezésére.

Ennek szemléltetésére jó példa a rendes bírósági gyakorlatból az Emil Nolde festményeinek hamisításáról szóló ügy. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata oda vezetett, hogy a bírósági gyakorlat a Mephisto-határozat után a magánjogi személyiségvédelmet már nem az elhunytak általános személyiségi jogából, hanem a személyiség méltóságának védelméből vezeti le. Az Emil Nolde ügyben a legfelsőbb bírói fórum megerősítette a másodfokú bíróság azon álláspontját, miszerint a személyiség *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésén alapuló jogi védelme nem ér véget a halállal, ellenkezőleg, az általános érték és tisztelet iránti igény (*allgemeine Wert- und Achtungsanspruch*) továbbra is fennáll, oly módon, hogy az elhunyt továbbélt személyiségekét védi a súlyos ferdítések ellen. Helytállóan találta a konkrét esetben azonban azt a megállapítást is, miszerint a festmények hamisítása – tekintettel a festő életművére – alapvetően sérti a művész védett személyi szféráját. Kifejtette, hogy a hamisítványok – minőségüktől függetlenül – alkalmasak arra, hogy a személyiségi jog kisugárzásának tekinthető életmű eltorzításával sértsék a művész halála után is fennálló hitelét és megítélését. A halál utáni személyiségvédelem érvényesíthetősége tekintetében rögzítette, hogy annak időtartama nem állapítható meg általános jelleggel, hanem az egyedi eset körülményeitől függ. A sérelem intenzitása mellett figyelembe kell venni a művészi alkotás mögött álló személy ismertségét és jelentőségét. A védelmi igény ugyanis az elhunyt emlékének halványulásával egyenes arányban enyészik el, és idővel az életkép meghamisíthatóságához fűződő érdek is csökken. A maradandó alkotást maga után hagyó alkotó művész tekintélye és nagyrabecsültsége, ellentétben az előadóművészekkel, akik – mint például egy színész vagy rendező – általában csak a kortársai emlékezetében élnek, évtizedekkel a halála után is fennállhat, anélkül, hogy a személyi vo-

³³¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság (Első Tanács 1. kamara) visszautasította Wilhelm Kaisen lányának az alkotmányjogi panaszát arra hivatkozva, hogy az – a Mephisto határozatra tekintettel – nem vet fel alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést, BVerfGE NJW 2001, 2957 (2959) – Wilhelm Kaisen határozat.

³³² HERDEGEN (2009a) i. m. 41.; DREIER (2004a) i. m. 178.; HÖFLING (2009b) i. m. 97.; GEDDERT-STEINACHER i. m. 71.

natkozás elveszne. Ezért a bíróság a konkrét ügyben megállapította, hogy egy Emil Noldehoz hasonló kaliberű festő esetében, aki a német expresszionizmus legnevesebb képviselői közé tartozik, három évtizeddel a halála után is el kell ismerni a fennálló védelmi igényt.³³³

Ezzel szemben meggyőzőbb az az álláspont, miszerint a *post mortem* védelem az élő ember általános személyiségi jogának a halálon túlmutató „utóhatása” vagy „visszaverődése”, illetve „kisugárzása”,³³⁴ mivel a védett jogi tárgyhoz (életkép) nem tartozik jogalany, így az csupán az alapjog – Szövetségi Alkotmánybíróság későbbi gyakorlatában kidolgozott – tárgyi oldalából közvetetten levezethető jogosultság. Igaz, hogy elsősorban az érintett élő ember érdeke, hogy a róla kialakított képet a halála után ne hamisítsák meg, illetve ne rendelkezzenek a holttestével sem tetszés szerint.³³⁵ De közvetetten a túlélő hozzártatózóknak és mindazoknak az érdeke is, akiknek emlékezetében az elhunyt él, és még közvetettebben az egész emberiségnek is érdeke fűződik ahhoz, hogy az embert emberi mivoltában még halála után se gyalázzák meg. Tehát a halott személy nem tartozik az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körébe, de az élő emberek érdekei a halál után is az általános személyiségi jog tárgyi védelmi körébe vonhatók.

2. A személyi védelmi kör a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alkotmány alapjogi fejezete a jogok jogosultjait különbözőképpen határozta meg. Különbséget tett a mindenkit, a magyar állampolgárokat, az ország területén élőket megillető jogok között. Az élethez és emberi méltósághoz való jog az 54. § (1) bekezdése szerint minden embert megillet, az 54. § (2) bekezdése értelmében pedig egyetlen embert sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó büntetésnek alávetni.³³⁶

³³³ BGHZ 107, 385.

³³⁴ GEDDERT-STEINACHER i. m. 71.

³³⁵ Geddert-Steinacher az emberi méltóságot az individuumhoz kapcsolja. Számára elfogadhatatlan az absztrakt „emberkép” védelme, mivel abban az emberi méltóság pusztán erkölcsi értékékké degradálását véli felfedezni, amely a mindenkori társadalmi és politikai konvenciók függvénye. GEDDERT-STEINACHER i. m. 71.

³³⁶ A jogi személyek nem hivatkozhattak az emberi minőség védelmét garantáló emberi méltóságra, de az Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott általános személyiségi jog tartalmi elemét képező általános cselekvési szabadság sérelmére igen. 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 111. A jogi személyek autonómiájának alapja az Alaptörvény hatálybalépését

Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel összhangban³³⁷ az Alkotmány minden ember jogképességét, azaz jogalanyiságát, jogi értelemben vett személy voltát elismerte,³³⁸ amiből az Alkotmánybíróság azt a következtetést vonta le, hogy az „ember” normatív fogalommá lett.³³⁹ Ugyanakkor felismerte:

„A jogképesség olyan végletes absztrakció, amelyben már nincs semmi kizárólagosan emberi. A jogképesség formális minőség. [...] Ezért az ember jogi alaphelyzetéhez hozzátartozik két »tartalmi« alapjog is, amely a jogképesség formális kategóriáját kitölti, és a »személy« emberi minőségét kifejezi: az élethez és az emberi méltósághoz való jog.”³⁴⁰

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában tehát az élethez és emberi méltósághoz való jog fejezi ki a „személy” emberi minőségét, tölti ki a jogképesség formális kategóriáját. Így a jogi értelemben vett ember, a személy fogalma összekapcsolódik az emberi méltósághoz (és az élethez) való jog tartalmával.

Az Alkotmánybíróság az élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésével megállapította ugyan, hogy a normatív ember fogalom tartalmilag nem meghatározott, és csupán azt a követelményt állította fel, hogy az ember eddig elért jogi pozíciójából semmit sem lehet visszavenni. A jogi ember fogalom legfontosabb tartalmi elemének az elvont egyenlőséget tette, amelyhez képest másodlagos kérdésnek tekintette a jogalanyiság kezdetét.³⁴¹ Ugyanakkor az

követően az I. cikk (4) bekezdés, amely kifejezetten a jogalanyisággal rendelkező szervezetek (nem természetes személyek) vonatkozásában mondja ki azt, hogy a törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak. 25/2012. (V. 18.) AB határozat Indokolás [45].

³³⁷ EJENY 6. cikk, PPJNE 16. cikk.

³³⁸ A pandektista hagyomány személy fogalma összemosza a jogképesség és a jogalanyiság kategóriáját, így az ember a jogképesség megszerzése révén válik személlyé, vagyis a jogrendszer alanyává. Ez Frivaldszky szerint oda vezet, hogy az emberi személynek nem természetes alanyi jogai vannak, amelyeket az állam annak méltósága okán elismer, hanem minden személyhez fűződő alapvető jog a jogképesség kategóriáján keresztül végül is az állami akarattól függ. FRIVALDSZKY (2014) i. m. 31–32.

³³⁹ Majtényi Balázs szerint az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatban „a jogképességnek az Alkotmányban történő szerepeltetéséből kiindulva a polgári jogi egyenlő terjedelmű jogképesség és jogegyenlőség alkotmányjogi fogalmát összekuszálva” próbált a személyek jogalanyiságára mindenkor használható fogalmat találni. MAJTÉNYI B. (2009b) i. m. 2000.

³⁴⁰ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 267.

³⁴¹ Uo.

élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében használt emberkép – a későbbiekben bemutatottak szerint – mégis pozitív tartalommal töltötte meg az emberi méltóság jogi fogalmát, és ezzel a személy absztrakt és elvont fogalmát lényegi – az embert az élővilágból kiemelő – ismérvvvel ruházta fel: rendelkezik az autonóm viszonyulás képességével. Így az Alkotmánybíróság az ember fogalom körüli vitát nem oldotta meg,³⁴² azt a törvényhozóra bízta, de állást foglalt a jogi ember fogalom biológiai ember fogalom irányába való kiterjeszhetőségének alkotmányossága kérdésében. Megállapította, hogy a jogi ember fogalom esetleges kiterjesztése³⁴³ ennek a felfogásnak megfelelően a születés előttre nem változtatná meg a jogi ember fogalom alapvető jellemzőit, tehát végrehajtható az Alkotmány keretei között, nem tenné szükségessé az alapjogok átfogó értelmezését.³⁴⁴ A testület figyelmeztetett arra, hogy az absztrakt egyenlőséget ez a kiterjesztés nem érinti; ha elismeri, akkor fejlettségére és minden más tulajdonságára való tekintet nélkül kell elismernie jogalanynak.³⁴⁵

2.1. A magzat

Az Alkotmánybíróság az első abortusz-határozatban rögzítette, hogy az ember fogalmának másik elemét képezi, hogy jogalanyisága a születéssel kezdődik.

³⁴² A szakirodalom a jogi és biológiai ember fogalom mellett megkülönbözteti az ember társadalmi – erkölcsi fogalmát is, amely tágabb (elvben nemcsak a *homo sapiens* biológiai specieshez tartozókra terjed ki) is és szűkebb (nem minden genetikailag az emberi fajhoz tartozó egyedre vonatkozik) is a mindennapi vagy biológiai fogaloménál. Kis János szerint az Alkotmánybíróság sem a biológiai, hanem az erkölcsi-társadalmi értelemben vett embernek tulajdonítja az élethez és emberi méltósághoz való jogot. Ehhez ld. Kis (1992b) i. m. 130–132. Gyórfi (1998) i. m. 29. Frivaldszky elhatárolódik az „erkölcsi személy” kategória használatától, amennyiben azt a biológiai ember fogalom szűkítésére használják. Ezen túlmenően az emberi „faj” terminus használata helyett az „emberi nem” fogalmat ajánlja, mivel minden emberi személy kivétel nélkül ugyanazon „emberi nem”-hez tartozik. FRIVALDSZKY (2014) i. m. 8–11.

³⁴³ Kilényi Géza lehetséges szabályozási alternatívaként veti fel a magzati lét *sui generis* jogi védelem alatt álló értéként való kezelését, amely nem feltétlenül azonos a magzati lét egész tartalma alatt. (64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 278–279.).

³⁴⁴ Kis János szerint az ilyen kiterjesztés az alkotmány ember fogalmának gyökeres ártérmezését tenné szükségessé, és nem maradna más használható értelmezés, mint az ember genetikai, biológiai fogalma. Kis (1992b) i. m. 132., 133.

³⁴⁵ Kis János szerint a magzat feltétel nélküli jogképességének elismerése kikerülhetetlenné tenné a jogképesség fokozatainak bevezetését. Uo.

Az Alkotmánybíróság ezzel azonosította azt a kérdést, hogy a magzatot megilleti-e az élethez való jog azzal a kérdéssel, hogy jogalany-e a magzat.³⁴⁶

A magzat jogalanyisága eldöntésének alkotmányjogi akadályát az Alkotmány 54. § (1) bekezdés „veleszületett” fogalmának a többféle értelmezése jelentette. A fogalom értelmezése nem jelenik meg a határozat többségi indokolásában, a párhuzamos véleményekből azonban kiderül, hogy az a testületen belül nem volt egységes.

Egyik álláspont értelmében az alkotmány a veleszületett kifejezéssel határvonalat kívánt húzni a megszületett ember, az emberi élet és az ún. „potenciális élet” (magzati élet) közé és csak az előbbiről rendelkezett.³⁴⁷ Ebből az álláspontból az következik, hogy a magzat jogalanyisága fennállásának feltétele az alkotmányi szintű törvényhozási döntés meghozatala.

Ehhez közeli álláspont szerint a magyar jogrend a magzati életet védendő értéként kezeli, de a magzatot nem tekinti jogalanynak, jogi értelemben embernek, hanem önálló, sajátos közjogi jogtárgynak. Az ember az anyatesttől elvált, megszületett ember, aki a hatályos jog szerint jogképes. A veleszületett fogalmat a hatályos jog az anyatesttől való elválás és nem az anyatestben való fogantatás mozzanatához köti.³⁴⁸

Ezzel a véleménnyel élesen szembenálló álláspont szerint a veleszületettség nem a születéssel szerzett, hanem elidegeníthetetlen, az emberrel „velekeletkezett”, azaz a létéből, ember voltából eredő jogot jelent. Az Alkotmány alapján semmivel nem igazolható, hogy a még meg nem születettnek nincs joga az élethez és az emberi méltósághoz.³⁴⁹

A testület megosztottsága vezetett annak rögzítéséhez, hogy „az Alkotmányból nem következik, hogy a magzat jogalanyiságát el kell ismerni, de az sem, hogy ne lehetne a magzatot jogilag embernek tekinteni.” Ugyanakkor a határozatból ennek az ellenkezője derül ki: a magzat jogalanyiságának kérdése eldönthető lett volna az Alkotmány értelmezésével, azt azonban az Alkotmánybíróság nem vállalta fel, mivel az addigi magyar jogrendszer felfogását érdemben megváltoztatta volna.

³⁴⁶ GYÓRFI (1998) i. m. 38. 17. lj. Ez a megállapítás annak ellenére helytálló, hogy a határozat a magzat jogalanyisága előkérdéséről beszél.

³⁴⁷ 48/1998 (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 368–369. Holló András párhuzamos indokolása.

³⁴⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 331–332. Zlinszky János párhuzamos indokolása.

³⁴⁹ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 363–364. Lábady Tamás különvéleménye.

A magzat jogállásának – az Alkotmánybíróság határozatával szembeni – átértékelésére tett kísérletet a Bajai Városi Bíróság első fokú ítélete, amikor megállapította, hogy „a méhmagzat életkorát élő felperesnek az alkotmányban biztosított emberi élethez való jogát” a tervezett terhesség megszakítás sérti, ezért az abortuszkérelmet hatálytalanította (ún. „dávodi-ügy”).³⁵⁰ A Bács–Kiskun Megyei Bíróság – miután a nem jogerős ítélet után a terhesség megszakítása megtörtént – megszüntette az eljárást és az első fokú ítéletet hatályon kívül helyezte. Jogerős határozatában azt is kimondta, hogy a hatályos magyar jogban a magzat nem jogalany, így nem illeti meg sem az élethez és az emberi méltósághoz való jog, sem a perbeli jogképesség.³⁵¹

Az Alkotmánybíróság első abortusz-határozatát követően megalkotott magzatzédelmi törvény nem terjesztette ki az ember jogalanyiságát a megszületés előtti időre, ezért a testület a második abortusz-határozatban már azt rögzítette, hogy a törvényhozó nem ismerte el a magzat jogalanyiságát.³⁵² A születés kitüntetett szerepe melletti legfontosabb érv tehát az, hogy a jogalkotó azt tette meg releváns határvonalnak.³⁵³ Egyetérttek Győrfi azon álláspontjával, hogy jobban illeszkedett volna az Alkotmánybíróság emberképéhez, ha a magzatot a fogantatástól kezdve felruházta az élethez való joggal. Meggyőző az az érvelés, hogy az Alkotmánybíróságnak a hatályos szabályozás és saját emberképének összeütközésekor ez utóbbit kellett volna választania, mivel a testületet a közönséges törvények nem kötik, de saját esetjoga, az abban kidolgozott fogalmak igen.³⁵⁴ Győrfi vitatja, hogy amennyiben a magzatnak lehetnek jogai anélkül, hogy az élethez való jog megilletné, miért ne lenne jogképes. A jogképesség nem jelenthet minden jogképes entitás számára azonos jogokat.³⁵⁵

Az Alkotmánybíróság az ember biológia fogalma helyett az élet biológiai fogalmából indult ki a megfogant, keletkezőben lévő emberi élet objektív, intézményes védelmének kidolgozása során: „Biológiai (főleg genetikai) szempontból az egyedi emberi élet nem a születés és halál, hanem a fogantatás és halál közötti egységes folyamat.”³⁵⁶ Ez a magzat személyként való felfogását az Alkotmánybíróság

³⁵⁰ A Bajai Városi Bíróság ítéletét kivonatolva közli *Fundamentum* 1998/3. Az ítélet bírálatát ld. uo. HALMAI (1998) i. m. 77–81.; HANÁK i. m. 82–88. A dávodi ügy elemzését ld. még JOBBÁGYI (2002) i. m. 465–473.

³⁵¹ BH 1998. 372.

³⁵² 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 339.

³⁵³ GYÓRFI (1998) i. m. 30.

³⁵⁴ Uo. 29–30.

³⁵⁵ Uo. 38. 17. lábjegyzet.

³⁵⁶ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 271.

többségi álláspontja szerint egyre természetesebbé teszi, mégis csak – a biológiai értelemben vett – emberi élet relatív védelméig jutott el.³⁵⁷

Az Alkotmánybíróság egyértelműen hibázott akkor, amikor az abortusz szabályozása alkotmányosságának érdemi feltételeit függővé tette attól, hogy a magzat jogilag ember-e, van-e alanyi joga az élethez és a méltósághoz, mivel az Alkotmányt az egyszerű törvény alá rendelte. Már az első abortusz-határozatból is az derül ki, hogy a magzat jogalanyiségének elismerése nem tekinthető eleve és szükségképpen alkotmányellenesnek, ezért az Alkotmánybíróságnak fel kellett volna vállalnia, hogy alkotmányértelmezéssel eldönti a magzat jogalanyiségének „előkérdését”. Az adott helyzetben megoldás lehetett volna a „megoldás hiánya” is. A magzat jogalanyiségének kérdését nyitva lehetett volna hagyni, mert a védelmi kötelezettség e nélkül is kibontható volt.

Az Alaptörvény I. cikke – a korábbi Alkotmánnyal ellentétben – általánosan meghatározza az alapjogok jogosultjait. Az (1) bekezdés értelmében az alapvető jogok a nagybetűs (emberi méltósággal rendelkező) „EMBER”-t illetik meg. A II. cikk második mondata értelmében az alapjogok élén álló élethez és az emberi méltósághoz való jog pedig mindenkit megillet. A minden ember jogképességére való utalást az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdése változatlanul tartalmazza.

A II. cikkből – ahogyan már hivatkoztam rá – kimaradt a régi Alkotmány 54. § (1) bekezdésében szereplő „veleszületett” fogalom, amelynek értelmezése – a fentiekben bemutatottak szerint – az Alkotmánybíróságon belül sem volt egységes. Az Alaptörvény a „veleszületett” fogalom kihagyása ellenére – azzal, hogy eltért a magzat alkotmánykonceptióban képviselt emberként való felfogásától – nyitva hagyta az emberfogalom körüli vitát. Mindazonáltal az Alaptörvény hallgatása (nem mondja ki, hogy a magzat ember) és a magzati élet relatív intézményes védelme – a korábbi alkotmánybírói gyakorlat ismeretében –³⁵⁸ arra utalhat, hogy a jogi ember fogalom második elemét képezi továbbra is, hogy jogalanyiséga a születéssel kezdődik. A jogi ember fogalom azonban formális, így nem alkalmas arra, hogy az élethez való jog érvényesülésével kapcsolatos tartalmi kérdésekre választ adjon. Az Alkotmánybíróság viszont már az első abortusz-határozatban elmozdult a biológiai ember fogalom irányába,

³⁵⁷ Lábady Tamás szerint az ember biológiai és normatív fogalma elválaszthatatlan, így az Alkotmány alapján értelmezhető. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 280. Kilényi Géza ezzel ellentétben kifejtette, hogy az emberi élet jogi kezdetének megállapítása nem természettudományi szakkérdés, a jognak emellett egyéb társadalmi szempontokat is figyelembe kell venni. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 278.

³⁵⁸ Ennek a felfogásnak a kritikáját ld.. FRIVALDSZKY (2015) i. m. 7–12.

amit az Alaptörvény beteljesített az élet „fogantatástól” biztosított védelmének megfogalmazásával.³⁵⁹ Ezért felmerül az embrió és a magzat státusa közötti különbség alkotmányossága,³⁶⁰ amely a testen kívül létrejött és be nem ültetett embrió védelmében is változást eredményezhet.³⁶¹

Az Alaptörvényben a „fogantatástól” biztosított védelem ezen túlmenően – az abban képviselt határozott értékrendnek megfelelően³⁶² – többet jelent, mint az anya önrendelkezési jogával konkuráló személytelen, objektív, intézményvédelmi kötelezettség, ami a jövőben az állam életvédelmi kötelezettségének tartalmában eredményezhet változást.

2.2. A meghalt ember

Az Alkotmánybíróság megvizsgálta az élet végével kapcsolatos kihívásokat is, de problémamentesnek tekintette az a kérdést, hogy meddig is illet meg valakit az élethez való jog. A testület szerint az abortusztól eltérően a halálbüntetés

³⁵⁹ Ezzel szemben Schanda Balázs szerint ebben a tekintetben az Alaptörvényben visszalépés történt az alkotmánykoncepcióhoz képest. Míg az alkotmánykoncepció egyértelművé tette, hogy a megfogant embernek joga van a védelemre, a végleges szövegben az ember-magzat szóhasználat kettőssége azt fejezi ki, hogy a védeni rendelt magzatot nem tekinti emberi jogok alanyának. A magzat fogalom megjelenése gyengíti az egységes ember fogalmat, amelyben az ember biológiai és jogi fogalma egybeesik. SCHANDA (2015c) i. m. 133–134.; SCHANDA (2014) i. m. 508–510.

³⁶⁰ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) definíciója szerint: „165. § a) embrió: minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig, b) magzat: a méhen belül fejlődő emberi lény a terhesség 12. hetétől.” Ennek megfelelően emberi lényről csak a tizenkettedik héttől beszélhetünk, ha a magzat az anyaméhben van, az anyatesten kívüli embrió tehát nem emberi lény. NAVRATYIL i. m. 102–103. Az Eütv. a szerint tesz különbséget ugyanazon embrionális élet között, hogy az fizikailag hol helyezkedik el, testen belül vagy testen kívül. Navratyil szerint ebből fakad az „a ritka jogi kuriózum, hogy míg az anyatesten belül fejlődő embrióval kapcsolatban a jogszabályok a személy mivolttal kapcsolatos fogalmakat használnak – például jogképesség, gyámság –, addig az anyatesten kívüli embrióval összefüggésben viszont dologi, tulajdonjogi kategóriákat.” NAVRATYIL (2014) i. m. 404.

³⁶¹ Az Eütv. kritikájához ld. JOBBÁGYI (2007b) i. m. 254–255., 257–258.

³⁶² Catherine Dupré az Alaptörvény II. cikkének és R. cikk (3) bekezdésének az együttes olvasatából azt a következtetést vonta le, hogy az alkotmányozók a méltóság úgynevezett determinisztikus megközelítést választották, amely a Nemzeti hitvallásban megfogalmazott kulcsszavakra (például család) tekintettel „dermesztően emlékeztet Európa sötétebb alkotmányos múltjára”. Az a „determinisztikus definíció” szerinte különösen problematikusá válik a magzat fogantatástól kezdődő védelme miatt, mivel az az abortuszt különösen korlátozó megközelítést teszi lehetővé, „a nő méltóságának erősen megkérdőjelezhető képét rajzolja fel”, illetve az embrió védelmével „figyelmen kívül hagyja a prenatális élet fejlődésének biológiai valóságát annak különböző szakaszaiban”. DUPRÉ (2011) i. m. 24., 26–27. DUPRÉ (2012) i. m. 145–146., 152–156.

és eutanázia esetén nem vitás, hogy akinek az élete feletti rendelkezéséről szó van, ember.³⁶³ A mai jog ember fogalmának harmadik elemét képezi tehát, hogy jogalanyisága a halállal megszűnik. Mivel a halál folyamat, kérdés, hogy mikor válik ez a folyamat visszafordíthatatlanná. Ma világszerte elfogadott, hogy a halál időpontjának beállta az agyhalál, és a magyar jog szerint ez az agy működésének teljes és visszafordíthatatlan megszűnése esetén következik be.³⁶⁴

Győrfi szerint amennyiben az Alkotmánybíróság az agyhalál uralkodó álláspontját fogadja el, szembe kell néznie az inkonzisztencia vádjával. Ebben az esetben ugyanis a magzatot nem lehet a fogantatásától kezdve emberi életnek tekinteni, mint ahogy a bírák tették. Ha viszont a testület ragaszkodik ahhoz, hogy a magzat élete a fogantatásától kezdve emberi élet, az élet határát a másik oldalon is ki kell tágítani a mai halál fogalomnál távolabbra, vagyis az ember mint biológiai rendszer rendszerként való funkcionálása irányába.³⁶⁵

Az emberi méltósághoz való jog tehát a többi joghoz hasonlóan az embert életében illeti meg. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint mégsem szűnik meg a halállal a méltóság, mivel elismeri a kegyeleti jog alkotmányos védelmét. Az azonban nem teljesen egyértelmű, hogy a testület az emberi méltóság melyik megjelenési formájából vezette le a kegyeleti jog alkotmányos védelmét. A 997/B/2005. AB határozat – német mintára – kimondta:

„A kegyeleti jog a meghalt ember méltóságának visszamenőleges megsértését tiltja. A kegyeleti jog nem tartozik az általános személyiségi jog hatálya alá, ez utóbbi ugyanis az élő személyek védelmét hivatott ellátni. Ezzel szemben a kegyeleti jog az emberi méltósághoz való jog részeként érvényesül, az emberi méltósághoz való jog részleges továbbélését jelenti a halál bekövetkezése után. A kegyeleti jog részben az emberi méltóság egykori meglétéhez kap-

³⁶³ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 268.

³⁶⁴ Eütv. 202. § A nemzetközi gyakorlat szerint az agyhalál a következő tünetek együttes fennállása esetén állapítható meg: a spontán légzés és a szív működés hiánya (ez volt a korábbi halál megállapítási időpont), az izomzat teljes ernyedtsége, mély eszméletlenség, a szemreflex hiánya és abszolút egyenes vonalú, stimulálás ellenére is változatlan EEG (elektroencefalográf) lelet. Az agyhalál megállapítása a halottból történő szerv- és szövetátültetés esetén különösen fontos, főként, hogy a magyar jog 1999-ben e területen áttért a feltételezett beleegyezés elvének alkalmazására, amely szerint, aki nem tesz határozott alakiságok mellett tényleges nyilatkozatot az átültetés ellen, annak szervei, szövetei halála után szabadon felhasználhatók. Ld. JOBBÁGYI (2007a) i. m. 81.

³⁶⁵ Győrfi a fenti orvosi meghatározásokból eredő inkonzisztenciák elkerülésére a halál normatív, de morálisan releváns (vagyis a tudat végleges elvesztéséhez kötött) definícióját ajánlja. GYÖRFI (1998) i. m. 30–31.

csolódó védelmi igényt foglal magában, amely az elhunyt személyt az emberi nemhez való tartozás alapján illeti meg. A kegyeleti jog – mint az emberi méltósághoz való jognak a halál után is fennmaradó eleme – az elhunyt személy élete során megszerzett erkölcsi, személyes és társadalmi megítélésének védelmét biztosítja.”³⁶⁶

A német minta – néhol szószerinti – átvétele érhető tetten mind az általános személyiségi jog halál utáni védelmének tagadásában és annak indokolásában (élő személyek védelme), mind a kegyeleti jog emberi méltóságra alapozásában és annak indokolásában (emberi nemhez tartozás, élet során megszerzett erkölcsi, személyes és társadalmi megítélés védelme). Ennek ellenére a határozat következő bekezdése már az elhunyt általános személyiségi jogának *post mortem* érvényesüléséről szól.³⁶⁷ A határozat a polgári jogi és büntetőjogi szabályozásban megjelenő kegyeleti jogot a túlélő hozzátartozók személyiségi jogának tekinti, amely – a német szakirodalomból ismert – álláspontnak megfelelően „csupán visszatükrözi az Alkotmány szintjén biztosított általános személyiségi jog *post mortem* érvényesülését”. A visszatükröződés – lefordítva az alapjogi dogmatika nyelvére – azt jelenti, hogy a jogai védelmére már nem képes elhunyt személy általános személyiségi jogából fakadó állami védelmi kötelezettség sugározni ki a túlélő hozzátartozók általános személyiségi jogára, és alanyi jogi tartalommal tölti meg azt, amelyet a Ptk.³⁶⁸ és Btk. vonatkozó szabályai alapján érvényesíteni tudnak.

Az emberi méltósághoz való jog két aspektusa elhatárolásának nehézségét az okozza, hogy az Alkotmánybíróság nem egyeztette össze az emberi méltóságot és az általános személyiségi jogot megkülönböztető német modellt a saját, emberi méltóságot az általános személyiségi joggal azonosító gyakorlatával. A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanis – álláspontom szerint helytelenül – kifejezetten az érinthetetlen emberi méltóságból vezette le az elhunyt személy *post mortem* védelmét, elutasítva annak az általános személyiségi joghoz kap-

³⁶⁶ ABH 2008, 3136, 3142.

³⁶⁷ „A polgári jogi szabályozás megoldása, amely a kegyeleti jogot a hozzátartozók személyiségi jogaként rendeli védeni, látszólag ellentétben áll azzal, hogy a kegyeleti jog alkotmányjogi értelemben az elhunyt általános személyiségi jogának a megjelenése. Az elhunyt személy már nem képes jogai védelmére, így a jog a hozzátartozók által a halottról őrzött és védett személyiségkép megsértését mint a hozzátartozó személyiségi jogát védi. A kegyeleti jog mint a hozzátartozók személyiségi joga ezáltal a törvényi szabályozás szintjén csupán visszatükrözi az Alkotmány szintjén biztosított általános személyiségi jog *post mortem* érvényesülését.” ABH 2008, 3136, 3142–3143.

³⁶⁸ A kegyelet magánjogi kérdéseire ld. ZLINSZKY (2005a) i. m. 12–15. GÖRÖG i. m. 15–19.

csolását. Ebből indul ki a fenti határozat is azzal, hogy a kegyeleti jogra a túlélő hozzátartozók általános személyiségi jogaként tekint.

2.3. A közösségek?

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában többször hivatkozott a „közösségek méltóságára”, anélkül azonban, hogy megjelölte volna a jogosultak körét. Ezért felmerül a kérdés, hogy a közösség mint jogi személyiséggel nem rendelkező személyösszesség az emberi méltósághoz való jog alanya-e.³⁶⁹

A fogalom először a gyalázkodás büntetőjogi tényállását [korábbi Btk. 269. § (2) bekezdés] alkotmányellenessé nyilvánító 30/1992. (V. 26.) AB határozatban jelent meg. A testület az egyéni jogok sérelme veszélyének hiánya miatt találta alkotmányellenesnek a köznyugalmat önmagában, elvontan védő tényállást, ugyanakkor a határozat indokolásának végén megjegyezte:

„Az Alkotmánybíróság határozata szerint a közösségek méltósága a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos korlátja lehet. Nem zárja ki tehát a határozat azt, hogy erről a törvényhozó akár a gyűlöletre uszítás tényállásán túlmenően büntetőjogi védelemmel is gondoskodjék. A közösségek méltóságának hatékony védelmére azonban más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek a bővítése is alkalmas.”³⁷⁰

Az Alkotmánybíróság a gyűlöletre izgatás, valamint a becsmérlési tényállást [korábbi Btk. 269. § (1) és (2) bekezdés] megsemmisítő 18/2004. (V. 25.) AB határozatában az utóbbi tényállást arra hivatkozva semmisítette meg, hogy azt a jogalkotó az emberi méltóság sérelmének megkövetelésével materiális bűncselekménnyé tette ugyan, de – az emberi méltóság védelmében igénybe vehető korábbi polgári és büntetőjogi eszközökkel ellentétben – a sértett felismerhetőségét, azonosítását nem követelte meg, így a köznyugalmat csupán elvontan

³⁶⁹ Varga Zs. András szerint a társadalom mint közösség nem statisztikai egyedek sokasága, hanem az összetartozás folytán van közös méltósága, amely tagjai személyes méltóságából fakad. VARGA ZS. (2015a) i. m. 204.; VARGA ZS. (2015b) i. m. 90.

³⁷⁰ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 181. Megerősítette a „gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény” büntetőjogi tényállását megsemmisítő 12/1999. (V. 21.) AB határozat, ABH 1999, 106, 109.

védte volna.³⁷¹ A fenti határozatokból az derül ki, hogy a közösség elleni izgatás büntetethetőségét a köznyugalom önmagában nem, csak az egyéni jogok sérelmének a veszélye alapozza meg. Az azonban már nem világos, hogy ezek az egyéni jogok milyen viszonyban vannak a „közösségek méltóságával”.³⁷²

Az Alkotmánybíróság a 14/2000. (V. 12.) AB határozatában – ellentétben a közösség elleni izgatásról szóló korábbi határozatokkal – többek között³⁷³ azzal az indokolással utasította el az önkényuralmi jelképek használatát tiltó büntetőjogi tényállás [korábbi Btk. 269/B. §] megsemmisítésére irányuló indítványt, hogy

„büntetőjogi védelem alá vonható a közösségek méltóságát sértő, köznyugalmat veszélyeztető magatartás, ha ez nem kifejezetten meghatározott, azonosítható személy ellen irányul; a kitűzött cél elérése érdekében elvben nincs más és enyhébb eszköz, mint a büntetőjogi szankció.”³⁷⁴

Ez a határozat tehát kifejezetten a közösség méltóságával igazolta a vélemény-szabadság korlátozását, a korábbi határozatoktól való eltérést pedig a sértettek széles körével magyarázta, amely kiterjed a „súlyos sérelmet szenvedett személyek”, az „üldözöket túlélők”-tól a hozzátartozókon át „a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek”-ig,³⁷⁵ különösen, hogy „a jelképet egyszeri ránézéssel meg nem állapítható számú személy észleli”.³⁷⁶ Ez utóbbi körülmény a nagy nyilvánosság előtti elkövetésből következik, amely ugyanúgy része a közösség elleni izgatás tényállásának is, így ez az érv nem ad magyarázatot a korábbi gyakorlattól való eltérésre, a közösségek méltóságának közvetlen védelmére. A testület észlelte ugyan, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az „ember” jogaként határozta meg az emberi méltósághoz való alapvető jogot, a közösség védelmét – annak kifejtése nélkül, hogy a közösség közvetlenül, saját jogon vagy közvetetten, tagjai emberi méltóságának érintettsége révén

³⁷¹ 18/2004. (V. 25) AB határozat, ABH 303, 319.

³⁷² Koltay a határozatok elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a hangsúly nem a közösség jogaira vagy az egyén kizárólag közösségben létező jogaira helyeződik ugyan, de a közösségek méltóságának létezését – említés szintjén – a határozatok elismerték. KOLTAY (2005) i. m. 156.

³⁷³ Ehhez járul még az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében említett jogállam demokratikus volta, továbbá a 2. § (3) bekezdésének a hatalom erőszakos megszerzésére irányuló tilalma. ABH 2000, 83, 96.

³⁷⁴ 14/2000. (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 83, 95.

³⁷⁵ ABH 2000, 83, 96–98.

³⁷⁶ ABH 2000, 83, 97.

az emberi méltósághoz való jog jogosultja –, mégis az Alkotmány 70/A. §-ára, az emberek egyenlőségét biztosító, a diszkrimináció tilalmát kimondó rendelkezésére és az 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi méltósághoz való alapvető jogra alapozta.³⁷⁷ A jogosulti kör pontos meghatározásának hiánya arra vezethető vissza, hogy a testület összemosta az emberi méltósághoz való jog két aspektusát és az alapjogot korlátozó magatartásokat is. Nem határolta el „a totalitárius eszmékhez kapcsolódó embertelenségek”-et – amelyek az emberi minőség kétségbe vonásával nyilvánvalóan az emberi méltóság sérelmét jelentették – azok „megisméltlódésének rémé”-től, a „fenyegetettség-érzet”-től, amely egyéni érzékenységtől függ, így – annak mértékétől függően – nem feltétlenül éri el az alapjogok korlátozásának abszolút határát, hanem megmarad az általános személyiségi jog szükségességi-arányossági teszt alapján való korlátozhatóságánál.

Ezzel szemben Kukorelli István különvéleményében abból indult ki, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása, amely az egyén társadalmon belüli önmeghatározásának eszköze, így kizárólag az egyénekhez kapcsolódhat. Ezért tagadta, hogy a „névtelen közösség” az emberi méltósághoz való jog jogosultja lehetne, ugyanakkor elfogadta a „foglalul ejtett közönség” (a sérelmet szenvedetteknek nincs módjuk kitérni a közlés elől) büntetőjogi védelmét.³⁷⁸

A nemzeti jelképek megsértéséről szóló 13/2000. (V. 12.) AB határozatban az Alkotmánybíróság elsősorban a korábbi Alkotmány nemzeti jelképeket védő 75. és 76. §-aira hivatkozással utasította el a büntetőjogi tényállás (korábbi Btk. 269/A. §) megsemmisítését, de hivatkozott a szimbólumok és az egyén, valamint a közösség viszonyára is: „A szimbólumok egyrészt kifejezték a jelvényt használó egyének meghatározott közösséghez való tartozását, másrészt kifele megjelenítették az adott közösség egységét is.”³⁷⁹ A határozat tehát nem hivatkozott ugyan kifejezetten a „közösségek méltóságára”, de nyilvánvaló, hogy legalább közvetett módon elismeri azt. Bár csak az egyén lehet a jogok gyakorlója, ezek a jogok kizárólag a közösségbe tartozás miatt illetik meg és visszahatnak a közösségre is.³⁸⁰

Erdei Árpád párhuzamos indokolásában a „közösségek méltóságának” nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint a többség, szerinte ugyanis az önmagában

³⁷⁷ ABH 2000, 83, 98.

³⁷⁸ ABH 2000, 83, 107–108.

³⁷⁹ 13/2000 (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 61, 67.

³⁸⁰ Hasonlóan KOLTAY (2005) i. m. 161.

megalapozza a tényállás alkotmányosságát. Ugyanakkor a jogosultak körének differenciálására is felhívta a figyelmet. A nemzeti jelképek többségi indoklásban kifejtett kettős jelentéstartalmából kiindulva, – miszerint azok „egyrészt az államiság, az állami szuverenitás külső megjelenési formáinak tekinthetők, másrészt a nemzethez mint közösséghez való tartozás kinyilvánításának az eszközei is”³⁸¹ különbséget tett az állam polgárainak közössége és a magyar nemzet közössége között, és mindkét esetben – kimondatlanul ugyan, de – az elvont közösséget tekintette az emberi méltósághoz való jog jogosultjának.³⁸² Ezzel szemben Harmathy Attila párhuzamos indokolásában az „országához tartozás érzését” tekintette az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog tartalmának,³⁸³ amely csupán az egyénhez köthető, így a közösség csupán közvetetten jogosultja az emberi méltósághoz való jognak.

Az Alkotmánybíróság korai gyakorlata tehát elismerte, hogy a közösségek az emberi méltósághoz való jog jogosultjai, az azonban nem teljesen egyértelmű, hogy a közösség saját jogon, közvetlenül tarthatott igényt az emberi méltóság védelmére, vagy csupán a közösség tagjai tarthatnak igényt – a közösséghez tartozás okán – a tiszteletre és védelemre. A bizonytalanság oka az volt, hogy a testület összemosta az emberi méltósághoz való jog személyi és tárgyi védelmi körét, és ez utóbbi körben nem tisztázta, hogy az emberi méltósághoz való jog melyik aspektusáról van szó.

Az Alkotmánybíróság végül a Btk.-t módosító törvény új gyalázkodási tényállását megsemmisítő 95/2008. (VII. 3.) AB határozatában, valamint a Ptk.-t módosító törvény új személyiségi jogsértési tényállását megsemmisítő 96/2008. (VII. 3.) AB határozatában rendezte a kérdést. A 95/2008. (VII. 3.) AB határozat – az emberi méltósághoz való jog két aspektusának elhatárolását követően³⁸⁴ rögzítette:

„A jog [az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog] alanya tehát az egyén, ő léphet fel becsületének, méltóságának védelmében. Nem magának a közösségnek, mint meghatározatlan személyek összességének vagy a tagoktól elváló szervezetnek van

³⁸¹ 13/2000 (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 61, 67–68.

³⁸² ABH 2000, 61, 73.

³⁸³ ABH 2000, 61, 77.

³⁸⁴ 95/2008. (VII. 3.) AB határozat, ABH 2008, 782, 789.

méltósága, hanem a közösséget alkotó egyének emberi méltósághoz való alanyi joga érdemes a védelemre.”³⁸⁵

A 96/2008. (VII. 3.) AB határozat pedig ehhez azt tette hozzá, hogy bármilyen közösséghez tartozás az egyén személyiségének meghatározó eleme lehet, de az emberi méltóságból kibontott alapjogok csak az egyénhez kapcsolhatók, ezért a „községek” méltósága önálló alapjogként nem értelmező.³⁸⁶

Az Alaptörvény szövege azonban a közösségek szerepét illetően jelentős mértékben megváltozott, ami újabb kihívás elé állította a testületet. A régi Alkotmány 8. §-ához képest új elem az Alaptörvény I. cikk (2) bekezdésének közösségi jogokra való utalása. A IX. cikk (5) bekezdése pedig a véleménynyilvánítás szabadságának korlátjaként kifejezetten nevesíti a közösségek méltóságát.³⁸⁷

Az Alkotmánybíróság a Btk. 269/B. § (1) bekezdés „ötágú vöröscsillag” fordulatát megsemmisítő 4/2013. (II. 21.) AB határozatában teljesen figyelmen kívül hagyta a „községek” méltóságára vonatkozó korábbi gyakorlatát, és a jogállamiságból folyó jogbiztonság egyik elemére, a normavilágosságra hivatkozással semmisítette meg a 14/2000. (V. 12.) AB határozatban még alkotmányosnak ítélt rendelkezést.³⁸⁸ Az Alkotmánybíróság döntő jelentőségűnek tekintette az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Btk. fenti fordulatával kapcsolatos jogértelmezését a *Vajnai kontra Magyarország* ügyben, amely fokozta a jogalkotó által túlzottan tágan meghatározott tényállás bírósági jogértelmezésének ellentmondásosságát.³⁸⁹ Az Emberi Jogok Európai Bírósága elismerte, hogy a kommunizmussal összekapcsolódó szimbólumok viselése fájdalmat okoz az áldozatoknak és családtagjaiknak, de álláspontja szerint az ilyen érzések önmagukban nem elegendők a szólásszabadság korlátozásához. Ezen túlmenően a vöröscsillag nem tekinthető kizárólag a kommunizmust reprezentáló jelképeknek,

³⁸⁵ ABH 2008, 782, 790.

³⁸⁶ 96/2008. (VII. 3.) AB határozat, ABH 2008, 823–824. Korábban hasonlóan: Koltay, aki szerint a „községnek »saját« méltósága ugyanúgy nem lehet, mint a jogi személyeknek. Tagjai emberi méltóságának azonban van egy olyan megnyilvánulási formája, amely kizárólag az adott községbe tartozás által létezik. Amikor »községek« méltóságáról beszélünk tehát, akkor valójában tagjainak, a községbe tartozás miatti különleges méltóságáról van szó. Ez pedig – mivel elválaszthatatlan az egyéni emberi méltóságtól – méltó lehet a védelemre.” KOLTAY (2005) i. m. 164.

³⁸⁷ Az Alaptörvény negyedik módosítása 2013. április 1-jei hatállyal egészítette ki a IX. cikket a (4)–(5) bekezdésekkel.

³⁸⁸ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Rendelkező rész.

³⁸⁹ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [72].

ezért viselése nem jelenti feltétlenül az önkényuralmi eszmékkel való azonosulást.³⁹⁰ Ugyanakkor a védelmet igénylő kifejezés korlátozását a közösséghez tartozás okán – „a Magyarországhoz hasonló történelmi tapasztalatokkal bíró országokban” – igazolhatja az áldozatokra való emlékezés, valamint a rokonaik kegyeleti jogának állam általi védelme.³⁹¹

Lenkovics Barnabás különvéleményében az emberi méltóságra hivatkozással az elutasítás mellett foglalt állást, de a korábbi értelmezéssel szemben („szűken vett individuális méltóság”, azaz az általános személyiségi jog és „az absztrakt ember fogalom és az ahhoz kapcsolt absztrakt méltóság”, vagyis a jogi ember fogalom és a tartalmilag üres emberi méltóság) többretegű méltóságvédelmet kívánt felvázolni, amelynek

„[t]örténetileg részét képezi a magyar nemzet méltósága, a jelent illetően a társadalmi közösség méltósága, minden egyes áldozat kegyeleti méltósága, a túlélő hozzátartozók személyi méltósága, a jövő generációk méltósága”.³⁹²

Látni kell, hogy Lenkovics valójában az emberi méltósághoz való jog védelmének korábbi értelmezési keretei között maradt (az emberi méltóság két megjelenési formájának normatív tartalmát ld. később), és csupán az emberi méltósághoz való jog jogosulti körét bontotta ki, az egyén és közösség méltósága viszonyában fenntartva a korábbi gyakorlatot azzal a megállapítással, hogy „az egyes emberek méltósága a közösségek méltóságává összegződik és új jogi minősítést nyer”.³⁹³ Az emberi méltósághoz való jog jogosultja tehát Lenkovics értelmezésében is az egyén, a „községek méltósága” csupán az egyéni jogok összessége.

Az Alkotmánybíróság a nemzetiszocialista és kommunista rendszer büneinek tagadásáról szóló 16/2013. (VI. 20.) AB határozatában már tekintettel volt a véleménynyilvánítás szabadságának az Alaptörvény negyedik módosítása során beiktatott korlátaira és egyúttal fenntartotta azt a hosszú évek alatt kikristályosodott álláspontját, miszerint a közösségek méltósága önálló alapjogként – az emberi méltóság személyhez kötöttsége miatt – nem értelmezhető,

³⁹⁰ *Vajnai kontra Magyarország ügy*, 2008.07.08., kérelemszám: 33629/06. msz. 52–57.

³⁹¹ *Fáber kontra Magyarország ügy*, 2012.07.24., kérelemszám: 40721/08. msz. 58.

³⁹² 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Lenkovics Barnabás alkotmánybíró különvéleménye [132].

³⁹³ Uo. [126].

de a közösség tagjainak méltóságvédelmét a közösségre tekintettel biztosítja.³⁹⁴ Az Alkotmánybíróság a konkrét becsület napi rendezvényt megtiltó közigazgatási határozatot és bírói döntést megsemmisítő 14/2016. (VII. 18.) AB határozatában azonban ismét teljesen figyelmen kívül hagyta az Alaptörvény IX. cikk (4)–(5) bekezdésében foglalt tartalmi korlátokat.³⁹⁵ Az alkotmányellenes mulasztás megállapítása csupán általános módon utal a gyülekezési joggal „konfliktusba kerülő alapjogok” védelmének szükségességére. Ennek kibontása helyett a határozat fordított logikával az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdés sérelmére hivatkozott.³⁹⁶

3. Konklúzió

Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban lényegesen eltér a német gyakorlattól. A Szövetségi Alkotmánybíróság az első abortusz-határozatban az emberi méltósághoz való jog jogosultjának meghatározásakor a biológiai ember fogalomból indult ki. Értelmezésében ugyanis az ember biológiai létezése önmagában megnyitja az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körét. Az emberi nemhez tartozás pedig megalapozza a méhmagzat emberi méltóságát is, amelynél fogva őt is megilleti az élethez való jog védelme is.

Ezzel szemben az Alkotmánybíróság az első abortuszhatározatban a jogi ember fogalomból indult ki, amelyet elválasztott a biológiai ember fogalomtól azzal, hogy kimondta: a jogi ember fogalom egyik elemét képezi, hogy jogalanyisága a születéssel kezdődik. Ennek értelmében csupán a jogképes ember rendelkezik élethez és emberi méltósághoz való alanyi joggal. Az Alkotmánybíróság elmozdult ugyan a biológiai ember fogalom irányába azzal, hogy elismerte: a magzat az emberi lényként létezés okán tarthat igényt közvetett védelemre, de az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének intézményével szigorúan elválasztotta az alapjog alanyi és tárgyi oldalából folyó védelmet.

Bár a Szövetségi Alkotmánybíróság nem döntötte el azt a kérdést, hogy a méhmagzat maga az alapjogok jogosultja-e vagy jogképesség hiányában „csak” az alkotmány objektív normái védik az élethez való jogában, abból, hogy a

³⁹⁴ 16/2013. (VI. 20.) AB határozat, Indokolás [48].

³⁹⁵ Varga Zs. András alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [135].

³⁹⁶ Stumpf István alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [119].

magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog, az a következtetés vonható le, hogy a magzat az alkotmánybíróági gyakorlatban jogképes. Az emberi méltósághoz való jog esetében ugyanis nem lehet elválasztani az alapjog alanyi és tárgyi oldalát. A konkrét egyénben rejlő érték megegyezik a minden emberben benne rejlő értékkel, így amikor az állam az egyén méltóságát tiszteletben tartja, egyúttal az egész emberi nem méltóságát is védi és fordítva. Ezen túlmenően a Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettségre vonatkozó későbbi gyakorlatában elismerte, hogy az élet és testi épség védelmére vonatkozó kötelezettségből védelmi jog fakad a védelem közvetett érvényesítésére.

Egyik testület sem foglalt még állást az embrió emberi méltósághoz való jogának kérdésében. A Szövetségi Alkotmánybíróság nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az emberi élet már a megtermékenyüléssel létrejön-e vagy csupán a beágyazódással. Ugyanakkor az ember biológiai fogalmából az következik, hogy az embrióra ugyanúgy kiterjed az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre, mint a magzatra.

Az Alkotmánybíróság sem vizsgálta ezt a kérdést, mivel az abortusz probléma megítélése szempontjából nem volt releváns. Az Alaptörvény azonban ebben a tekintetben jelentős változást hozott, mivel deklarálja, hogy a magzat életét a fogantatástól védelem illeti meg. Az Alaptörvény szövegéből, de az emberi méltóság egyenlőségéről szóló alkotmánybíróági gyakorlatából is az következik, hogy az emberi élet fejlődésében bármilyen cezúra önkényes, tehát nem lehet különbséget tenni az embrió és a méhmagzat alkotmányos védelme között. Ha a méhmagzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog, akkor az embriót ugyanúgy megilleti. Ha pedig a méhmagzatot nem illeti meg, akkor az embriót sem. A normatív ember fogalomból az következne, hogy egyiket sem illeti meg. Ezért az embrió ugyanolyan korlátozott védelemben részesülhet, mint a magzat. Az Alaptörvény azonban a „fogantatástól” biztosított védelemmel – az ember jogi fogalma mellé – beemelte a biológiai ember fogalmát.

A halott ember nem jogalany, a Szövetségi Alkotmánybíróság mégis elismeri az emberi méltóság *post mortem* védelmét, mégpedig úgy, hogy azt közvetlenül az emberi méltósághoz való joghoz kapcsolta, és kifejezetten elutasította az általános személyiségi jog halál után védelmét. Ezt a gyakorlatot vette át az Alkotmánybíróság azzal a különbséggel, hogy nem választotta el egyértelműen az emberi méltósághoz való jog két aspektusát, ezért felfedezhető benne az a német szakirodalomban uralkodó álláspont is, miszerint a halál utáni személyiségvédelem alapja az általános személyiségi jog. Álláspontom szerint ez utóbbi álláspont helyes, mivel az emberi méltósághoz való jog önmagában nem alkalmas a *post mortem* védelem időbeli és tárgyi fokozatosságának kifejezésére.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában felmerülő sajátos kérdés, hogy a közösségek az emberi méltósághoz való jog alanyai-e. Erre a kérdésre az Alaptörvény és az ahhoz kapcsolódó alkotmánybírósági gyakorlat egyértelmű választ ad: az emberi méltósághoz való jog csak az egyes személyeket illeti meg.

A jogi személyeket mindkét alkotmánybírósági gyakorlatában csupán azok az alapvető jogok illetik meg, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak, így az ember érinthetetlen lényegét, vagyis az emberi minőséget védő abszolút jog értelemszerűen nem illeti meg őket. Ugyanakkor e szervezetek is rendelkeznek különböző alapjogokkal, melyek gyökere az ember személyisége szabad kibontakoztatásához való joga.

V. AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG TÁRGYI VÉDELMI KÖRÉNEK MEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEI A NÉMET ÉS MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

1. Kiindulópont: az emberi méltóság filozófiai fogalma

A Pieroth és Schlink nevével fémjelzett, Németországban immár huszonhét kiadást megért tankönyv szerint az emberi méltóság fogalmával az alkotmányozó két és fél évezred filozófiatörténetét emelte be az Alkotmányba.³⁹⁷ Az emberi méltóság fogalma valóban gazdag filozófiai hagyományokra vezethető vissza.³⁹⁸ A dolgozat azonban az emberi méltóságra vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlatot vizsgálja, ezért a méltóság fogalma mögött rejlő néhány jelentősebb tradíció lényegének ismertetésére szorítkozik. Az egyes méltóság koncepcióknak az emberi méltósághoz való jog értelmezésére kifejtett hatását nem vizsgálom, mivel az meghaladná a dolgozat kereteit. A releváns filozófusok kiválasztása során ezért azokat a szakirodalmi munkákat vettem alapul, amelyek igazolták a méltóság jogfilozófiai értelmének hatását az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározására vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlatra.³⁹⁹

³⁹⁷ BODO–SCHLINK i. m. 84.

³⁹⁸ Ld. PÖSCHL–KONDYLIS i. m. 23–144.

³⁹⁹ LORZ i. m. 275.; BARCSI i. m. 206–312.; TÓTH (2003) i. m. 257–260.

1.1. Az emberi méltóság keresztény szemlélete – Aquinói Szent Tamás elméletén keresztül

Az emberi méltóság abszolút értelmű értékének elterjedéséhez a kereszténység járult hozzá a legnagyobb mértékben.⁴⁰⁰ A keresztény világnézet bibliai gyökerekből táplálkozva⁴⁰¹ az emberre úgy tekint, mint aki Isten képmása, s akinek teste a „föld porából” fejlődött ki, de személyes szellemi lelke Isten egyedi teremtői műve. Fontos gondolat, hogy a kereszténység nem csupán a lélek értékét állítja, hanem az emberét.⁴⁰² Az ember pedig test és lélek egységeként ragadható meg, szabad akarral rendelkezik és halhatatlanságra van rendelve, de lényegének beteljesítéséhez egy másik világban jut el.⁴⁰³

Az Ószövetségben fokról-fokra jelenik meg az ember egyetemes méltóságának gondolata. A radikális fordulatot az Újszövetség jelenti, az evangéliumokban Jézus Krisztus, az Isten fia és a Messiás azonosítja magát minden emberrel.⁴⁰⁴

A keresztény gondolkodók tehát az emberi méltóság alapjának az ember istenképiségét (*imago Dei*) tekintették, amelyből a természetes emberi jogok fakadnak.⁴⁰⁵ Már Aquinói Szent Tamás szerint a személyi méltóság alapozta meg az ember végső transzcendenciáját a politikai társadalommal szemben. Az ember – Szent Tamás szerint – test és lélek összetettségéből álló szubsztancia, s mint ilyen szabad, ura önmagának és önmagáért létezik.⁴⁰⁶ Ugyanakkor nemcsak magáért való személy, hanem mint természettől fogva politikai lény része a politikai közösségnek mint egésznek. A rész a természet rendelése szerint az „egész”-et szolgálja, de ez nem jelenti azt, hogy az egyes ember pusztán funkcionális lenne a társadalom mint egész érdekében, amelynek részét képezi, és amelynek így feláldozható lenne.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ FRIVALDSZKY (2014) i. m. 19.

⁴⁰¹ Az ember istenképiségének első megjelenése a Szentírásban a Teremtés könyvében található: Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: »Legyetek teremtmények, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és minden állat fölött, amely a földön mozog«” Genézis, 1, 27–29. Idézi BARCSI i. m. 36.

⁴⁰² Ugyanakkor Szent Ágoston Platon filozófiájának hatására az embert azonosította a lélekkel. BARCSI i. m. 37–38.

⁴⁰³ BOLBERITZ (1981) i. m. 268., 272., 279.

⁴⁰⁴ BOLBERITZ (2006) i. m. 355.

⁴⁰⁵ FRIVALDSZKY (2014) i. m. 19–20.

⁴⁰⁶ BARCSI i. m. 39., 43.

⁴⁰⁷ FRIVALDSZKY (2014) i. m. 20.

1.2. A reneszánsz emberi méltóság fogalma

A reneszánsz nem szakadt el a keresztény teremtéstörténettől, de az emberi méltóság alapjának az ember szabadságát tekintette. Általában Giovanni Pico della Mirandola „Az ember méltóságáról” című írására szokás hivatkozni az ember többi teremtménnyel szembeni kitüntetett szerepének a szabad akarat képességére alapozása kapcsán.⁴⁰⁸ Kérdéses azonban, hogy írása mennyivel járul hozzá a méltóság jogi fogalmának értelméhez.⁴⁰⁹ A gondolati újdonsága abban foglalható össze, hogy az ember önmagát a reneszánsz kortól olyannak tételezi, mint aki szuverén döntése nyomán szinte bárminak megformálhatja önmagát, és éppen ebben áll a csodálatra méltó természeti jellemzője.⁴¹⁰

1.3. A felvilágosodás kori természetjog „saját személyünkön való joga”

John Locke elmélete szerint az állam szuverenitása, pontosabban a kormányzati hatalom megbízási szerződés révén a polgároktól származik.⁴¹¹ Az állam szuverenitása voltaképpen a „saját személyünkön való jog”⁴¹² kiterjesztése. A tökéletes szabadság természeti állapota Locke értelmezésében ugyanis: autonóm rendelkezés magunkkal és javainkkal.⁴¹³ Locke elméletében az ember természetes jogosultnak tekintett „tulajdona” tág értelemben magában foglalja az élet, a szabadság és a magántulajdon javait: „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Ehhez senkinek nincs joga, csak magának.”⁴¹⁴ A tulajdon és szabadság közötti összefüggés Locke elméletében abból származik, hogy az ember azzal „emelkedik ki” a természet által nyújtott körülményekből, hogy munkáját egyesíti valamely tárggyal, és így a termék is az ő tulajdonává válik, amely

⁴⁰⁸ TÓTH (2003) i. m. 258.; LEMBCKE i. m. 159.

⁴⁰⁹ Lorenz SCHULZ i. m. 43. Catherine Dupré ezzel szemben a szabadság és méltóság fogalmának összekapcsolását Giovanni Pico della Mirandola művéhez köti, és abban az *imago dei* paradigma újragondolását látja. DUPRÉ (2015) i. m. 30–33.

⁴¹⁰ FRIVALDSZKY (2014) i. m. 21.; PÖSCHL–KONDYLIS i. m. 661.

⁴¹¹ FRIVALDSZKY (2013) i. m. 211–240.

⁴¹² FRIVALDSZKY (2014) i. m. 25.

⁴¹³ SÓLYOM (1983) i. m. 96.

⁴¹⁴ LOCKE i. m. 58. John Locke az embert a „saját személye tulajdonosaként” leíró koncepciójáról ld. TATTAY i. m. 13–32.

tulajdon szükségszerű az élethez.⁴¹⁵ A szabadság és a tulajdon „egyenlő rangon kezelendő”,⁴¹⁶ a kettő viszonya pedig az, hogy a szabadság a tulajdonra épül.⁴¹⁷ A „saját személyünkön való tulajdon” egyet jelentett az önrendelkezéssel, az eredeti szabadsággal, amely magában foglalta az élethez és annak fenntartásához való jogot is.⁴¹⁸ A „tulajdonos” és a „szabadság” azonosítása az ókori és középkori tanokkal szemben, amelyek alapvetően az ember társas-szociális természetéből indultak ki, egy mérsékeltbb individualizmushoz vezetnek, ami Jheringnél egoizmussá sarkosodik.⁴¹⁹

1.4. Kant emberi méltóság fogalma

Kant erkölcsfilozófiájában az emberi méltóság az ember mint értelemmel bíró (racionális), erkölcsösen cselekvő (morális) lény önrendelkezésének (autonómiájának) kifejezésévé vált.

Kant volt az első, aki az emberi méltóságot nemcsak erkölcsi, hanem jogi értelemben is megfogalmazta.⁴²⁰ Kant emberi méltóság fogalmának az alapja az autonómia: „Az autonómia tehát az emberi és minden eszes természet alapja.”⁴²¹ Az autonómia Kant szerint a maga számára kötelező törvények alkotásának képességét jelenti. Az emberiség „méltósága éppen abban a képességben rejlik, hogy általános törvényhozó tud lenni, ámbár csak azzal a feltétellel, hogy egyúttal alá is van vetve ugyanennek a törvényhozásnak.”⁴²² Az embernek mint eszes lénynek a méltósága abban áll, hogy „csak annak a törvénynek engedelmeskedik, amit egyúttal maga ad önmagának”.⁴²³ Ugyanakkor

„minden eszes lénynek mint öncélnak egyúttal általános törvényhozónak is kell tekintenie magát valamennyi törvény szempontjából, amelynek valaha is alá lehet vetve, mert éppen maximádnak ez az általános törvényhozásra való alkalmassága tünteti ki mint

⁴¹⁵ SÓLYOM (1983) i. m. 96.

⁴¹⁶ SONNEVEND (2003a) i. m. 639.

⁴¹⁷ SÓLYOM (1983) i. m. 108.

⁴¹⁸ Uo. 123.

⁴¹⁹ FRIVALDSZKY (2014) i. m. 26.

⁴²⁰ Uo. 22.

⁴²¹ KANT i. m. 70.

⁴²² Uo. 74.

⁴²³ Uo. 68.

öncélt. Ugyanígy, ez a méltósága (prerogatívája) [...] azt hozza magával, hogy maximáját mindenkor saját nézőpontjából, egyúttal azonban minden más eszes, tehát törvényhozó lény (akik ennél-fogva személyek) szempontjából is meg kell fogalmaznia”.⁴²⁴

Ebből következik a kategorikus imperatívusz első formulája: „Cselekedj úgy, mintha maximáidnak egyúttal (az összes lény) általános törvényéül kellene szolgálnia.”⁴²⁵ Ezen kategorikus törvény érvényességének belátásában ragadható meg az eszes természet méltósága, érdemessége.⁴²⁶

Amikor Kant egyetemesen érvényes, kategorikus gyakorlati alapelvet (törvényt) keres, rámutat arra, hogy az csak akkor lehet érvényes, ha van valami, aminek létezése önmagában abszolút értékkel bír: ez az eszes természet, vagyis az ember, amely objektív értelemben vett öncélként létezik:

„Feltéve azonban, hogy van valami, aminek létezése önmagában abszolút értékkel bír, ami mint önmagában vett cél, meghatározott törvények alapja lehet, nos, akkor ebben, és csakis ebben lephetjük fel egy lehetséges kategorikus imperatívusz, azaz gyakorlati törvény alapját.”⁴²⁷

A kategorikus imperatívusz második formulája ennek megfelelően a következőképpen hangzik: „Cselekedj úgy, hogy az emberiségre, mind a saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztá eszközre legyen szükséged.”⁴²⁸

Az emberiségnek s általában az eszes természetnek mint objektív öncélnak ezen elve nem a tapasztalásból ered, hanem a tiszta észből kell erednie. Ezen elv az emberiséget nem az ember szubjektív céljának, azaz tárgynak tekinti, hanem objektív öncélnak, amely törvénynek „minden szubjektív cél legfőbb korlátozó feltételének” kell lennie.⁴²⁹

⁴²⁴ Uo. 72.

⁴²⁵ Uo. 72.

⁴²⁶ Uo. 73.

⁴²⁷ Uo. 60.

⁴²⁸ Uo. 62.

⁴²⁹ Uo. 64.

Kant kifejezetten „velünk született méltóságunk”-ról,⁴³⁰ illetve „elveszítethetlen méltóságunk”-ról (*dignitas interna*)⁴³¹ ír. Ebből az emberi méltóságból fakad a tisztelet kötelezettsége önmagunk és minden eszes lény iránt, amely megkövetelhető az összes többi embertől is: „A személyében lévő emberiség a tárgya annak a tiszteletnek, amelyet az összes többi embertől megkövetelhet, de amelytől önmagát sem szabad megfosztania.”⁴³² Kant ezzel bevezeti a *homo noumenon* fogalmát, megkülönböztetve „a személyében rejlő emberiség iránt elkötelezettségre képes lényt”-t⁴³³ az eszes természeti lénytől (*homo phaenomenon*).

1.5. Konklúzió

A felvázolt filozófiai elméletek nem határozzák meg az emberi méltóság fogalmát, de rámutatnak az emberi méltóság garanciájának különböző aspektusaira. Az alkotmánybírószági gyakorlatra hatást gyakorló fenti elméletek számos elemükben eltérnek egymástól, de egy közös pont beazonosítható: az emberi méltóság egy eleve adott emberi tulajdonság, az embert az állatvilágból kiemelő minőség.

2. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre meghatározásának kísérletei a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

2.1. Az emberkép szerepe az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének pozitív meghatározásában

2.1.1. A Grundgesetz emberképe

„Annak a tartalma, amit az 1. cikk (1) bekezdése a létező adottságaként (*Seinsgegebenheit*) alapul vesz, és amit értékítéletként tartalmaz, az emberkép-

⁴³⁰ Uo. 535.

⁴³¹ Uo. 552.

⁴³² Uo. 552.

⁴³³ Uo. 533.

ből következik⁴³⁴ – írta Josef M. Wintrich, a Szövetségi Alkotmánybíróság egykori elnöke, akitől a *Grundgesetz* emberképe formula származik.⁴³⁵

A *Grundgesetz* emberképe fogalom először a beruházási segély határozatban jelent meg,⁴³⁶ és a Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai indokolásában folyton felbukkan a *Grundgesetz* emberképe terminus,⁴³⁷ illetve az ember lényegére vonatkozó érvelés.⁴³⁸

A kiindulópontot tehát a beruházási segély határozatban kibontott emberkép formula jelenti,⁴³⁹ annak ellenére, hogy a konkrét ügyben jogi személyek általános cselekvési szabadságának sérelme merült fel. Az ügy tényállása szerint a törvényalkotó 1952-ben a gazdasági újjáépítés keretében arra kötelezte az ipari cégeket, hogy az 1950. és 1951. évi nyereségük és forgalmuk 3,5%-át beruházási segélyként bocsássák rendelkezésre a szénbányászat, a vasgyártás és az energiaszolgáltatók megsegítésére. Az elkülönített vagyontömegeből a kedvezményezett vállalatok gazdasági beruházásra fordítandó kölcsönt kaptak, cserébe pedig a kölcsön névértékének megfelelő kötvényeket kellett kibocsátaniuk. Ez a kötelezett vállalatok számára közérdekű kényszerbefektetést, a kedvezményezett, gazdaságilag jelentős, de pillanatnyilag életképtelen ágazatok számára pedig beruházási segélyt jelentett. A kötelezettek – a vállalati forgóeszközökről való szabad rendelkezés korlátozására [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés] és a tulajdonhoz való jog (*Grundgesetz* 14. cikk) sérelmére hivatkozva – alkotmányjogi panaszt nyújtottak be a beruházási segélyről szóló törvény ellen. A Szövetségi

⁴³⁴ WINTRICH (1957) i. m. 14.

⁴³⁵ STERN (1988a) i. m. 32.

⁴³⁶ BVerfGE 4, 7.

⁴³⁷ BVerfGE 6, 32 (36) – Elfes; 12, 45 (51) – Katonai szolgálat megtagadása; 27, 1 (6) – Mikrocenzus; 30, 1 (20) – Lehallgatási-határozat; 30, 173 (193) – Mephisto; 35, 202 (225) – Lebach; 50, 290 (353) – Döntésben való részvétel; 56, 363 (384) – Szülői felügyeleti jog; 83, 130 (143) – Josefine Mutzenbacher.

⁴³⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság érvelésében több esetben úgy merülnek fel az ember lényegére vonatkozó állítások, hogy a testület nem hivatkozik kifejezetten az emberkép formulára. BVerfGE 2, 1 (12) – SPR-ítélet (első pártbetiltás); 5, 85 (197, 204) – KPD-ítélet (második pártbetiltás); 45, 187 (227) – Életfogytig tartó szabadságvesztés; 47, 46 (72) – Szexuális felvilágosítás; 47, 239 (247); 48, 127 (161, 163, 168); 49, 286 (298) – Transzszexuális; 65, 1 (41) – Népszámlálás; 109, 279 (313) – Nagy lehallgatási határozat; 115, 118 (161) – A légkör biztonsága.

⁴³⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság SPR-ítélete már tartalmazta a *Grundgesetz* ember felfogására vonatkozó két legfontosabb elemet: az egyén önértékére és társadalmi kötöttségére utalást. „Ennek a rendszernek az alapja végső soron, a *Grundgesetz*-ben testet öltő alkotmánypolitikai döntés értelmében, hogy az ember a teremtés rendjében önálló értékkel rendelkezik és a szabadság, egyenlőség az állami egység tartós alapértékei.” [BVerfGE 2, 1 (12)]. A „teremtés rendje” fordulat nem vált az emberkép-formula részévé. A későbbi gyakorlatban még egyszer, az első abortusz-határozatban jelent meg. [BVerfGE 39, 1 (67)].

Alkotmánybíróságnak a hivatkozott alapjogok sérelmén túlmenően arra a kérdésre kellett választ adnia, hogy a kötelezett vállalatok kényszeríthetőek-e arra, hogy az egész nemzetgazdaság érdekében meghatározott ágazatokat megsegítsenek. A Szövetségi Alkotmánybíróság a fenti kérdésre – a *Grundgesetz* emberképére hivatkozással – igennel válaszolt.

„A *Grundgesetz* emberképe nem az elszigetelt, független egyéné; a *Grundgesetz* az egyén-közösség közötti feszültséget az egyén közösségre utaltsága és közösséghez kötöttsége jegyében döntötte el, anélkül azonban, hogy annak önértékét érintené. Ez következik különösen a GG 1, 2, 12, 14, 15, 19 és 20 cikk együttes szemléletéből. Ez viszont azt jelenti: az egyénnek el kell fogadnia a *cselekvési szabadságának* azon korlátait, amelyeket a törvényhozó a közösségi együttélés ápolása és előmozdítása érdekében az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyén önállóságát [az eredetiben nincs kiemelés] megóvjá [BVerfGE 4, 7 (15)].”

Az emberkép formula első mondata – a szabadság és méltóság közötti összefüggés felállításával – tulajdonképpen az emberkép magját adja, a második mondat annak megalapozását tartalmazza, a harmadik mondatban pedig már megjelenik az emberkép formula első konkretizálása.

A beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép formula a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlatának részévé vált,⁴⁴⁰ de az alkotmánybíró-sági gyakorlatban más megfogalmazásban is megjelenik. A kötelező sorkatonai szolgálatról szóló határozatban „a társadalomban létező és annak sokoldalúan lekötelezett személyiség”⁴⁴¹ képe jelent meg, máshol pedig: „[az ember] felelős személyiség, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik”⁴⁴² „a társadalomban élő felelős személyiség”⁴⁴³ „a társadalomban kibontakozó, kommunikációra utalt személyiség”⁴⁴⁴.

⁴⁴⁰ A Szövetségi Alkotmánybíróság számos határozatában idézte, az 1979. évi határozatában pedig kifejezetten rögzítette, hogy az emberkép formula az állandó gyakorlat része. [BVerfGE 50, 290 (353)].

⁴⁴¹ BVerfGE 12, 45 (51); 28, 175 (189); 33, 1 (10).

⁴⁴² BVerfGE 30, 173 (193) – Mephisto; BVerfGE 7, 198 (205) – Lüth; 34, 269 (281) – Soraya.

⁴⁴³ BVerfGE 24, 119 (144); 79, 51 (63); 83, 130 (140) – Josefine Mutzenbacher.

⁴⁴⁴ BVerfGE 65, 1 (44).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a *Grundgesetz* emberképe az ember lényegére,⁴⁴⁵ valamint az egyén és a társadalom viszonyára vonatkozó megállapításokat tartalmaz. Egyrészt az emberkép formula megjelölte az ember legfontosabb tulajdonságait (szabad, önálló, önértékkel és felelősségtudattal rendelkezik), amelyeket az emberi méltóság jogfilozófiai fogalma is magában foglal. Tehát az emberkép elemek nem rajzolnak pontos képet az egyes emberről, hanem az emberi nemre jellemző tulajdonságokat adják meg.⁴⁴⁶ Ez felveti az emberkép fenti elemeinek és az emberi méltóság jogi fogalmának azonosságát. Az emberkép formula ezen túlmenően megjelölte az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot. Az egyik pont a magányos ember (individuum) képe, a másik a társadalomban, csupán annak tagjaként létező ember képe.⁴⁴⁷ Az emberkép formula az ember felelőségének és önértékének az emberkép tartalmi elemévé tételével elutasítja mindkét szélsőséges álláspontot: az individualizmus extrém eseteit ugyanúgy, mint a kollektivizmus extrém megvalósulását.⁴⁴⁸

2.1.2. Az emberkép formula mint a *Grundgesetz* emberképe

A német szakirodalomban köztudomású, hogy a beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép formula Wintrichtól, a Szövetségi Alkotmánybíróság egykori elnökétől származik. Wintrich szerint:

„Az egyes ember szabadsága nem »eleve korlátlan«, mivel az ember nem »elszigetelt« egyed, hanem személy és mint ilyen egyúttal szükségképpen társas lény és ezáltal társadalomhoz kötött. Mivel a társadalom szabad és önálló személyekből épül fel, akik együttműködésük révén hozzák létre a közösséget, a társadalomban és annak jogrendjében élő embernek is mindig meg kell maradnia »önmagában célnak« (Kant) [...]»⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Becker tagadja, hogy az emberkép formula az ember természetére, az emberre magára vonatkozó kijelentéseket is tartalmazna. BECKER i. m. 83.

⁴⁴⁶ Peter M. Huber az egyéni emberképek megvalósulásának kereteit fedezi fel a *Grundgesetz* emberképében. HUBER i. m. 511. Nils Teifke szerint ebben az értelemben nyitott emberképről van szó. TEIFKE i. m. 63.

⁴⁴⁷ BECKER i. m. 82.

⁴⁴⁸ DÜRIG (1958) i. m. 23–24.

⁴⁴⁹ WINTRICH (1952) i. m. 235.

Wintrich emberképe azonban nem a *Grundgesetz*hez, hanem a Bajor Alkotmányhoz kapcsolódik.⁴⁵⁰ Wintrich elképzelése a társadalomhoz kötött emberről tulajdonképpen a Bajor Alkotmány 117. cikkének⁴⁵¹ – amely egy általános állampolgári kötelezettséget írt elő – értelmezésére szolgált. Mivel szembevetendő a hasonlóság Wintrich emberképe és a Szövetségi Alkotmánybíróság által kibontott emberkép között, felmerül a kérdés, hogy az emberkép formula valóban a *Grundgesetz*en alapul-e.

2.1.3. Az emberkép formula megalapozása

A *Grundgesetz* maga nem tartalmazza kifejezetten az emberkép formulát. Ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság azt a *Grundgesetz* meghatározott cikkeinek (1. cikk, 2. cikk,⁴⁵² 12. cikk,⁴⁵³ 14. cikk,⁴⁵⁴ 15. cikk,⁴⁵⁵ 19. cikk⁴⁵⁶ és 20. cikk)⁴⁵⁷ együttes szemléletéből vezette le.

⁴⁵⁰ Wintrich 1947-től először a Bajor Alkotmánybíróság bírója, 1954-ben választották meg a Szövetségi Alkotmánybíróság elnökévé, amely pozíciót 1958-ban bekövetkezett haláláig töltött be.

⁴⁵¹ „A szabadság bárki általi szabad élvezete attól függ, hogy teljesíti-e a néppel és az alkotmánynyal, az állammal és a törvényekkel szemben fennálló lojalitási kötelezettségét. Mindenkinek tiszteletben kell tartani és követni kell az alkotmányt és a törvényeket, részt kell venni a közügyekben, testi és lelki erejüket a közösség javára kell fordítani.”

⁴⁵² A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése általános érvénnyel mondja ki: „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához mindaddig, amíg az nem sérti mások jogait és nem ütközik az alkotmányos rendbe, vagy az erkölcsi törvénybe.”

⁴⁵³ A 12. cikk állampolgári jogként deklarálja a foglalkozás szabad megválasztásának jogát, amelyet törvény vagy annak felhatalmazása alapján más jogi norma szabályozhat. A 12. cikk (2) bekezdése ennek az állampolgári jognak a korlátozhatóságát engedi meg: „Senkit nem lehet meghatározott munkára kényszeríteni, kivéve a hagyományosan általános, mindenki számára egyenlően hozzáférhető nyilvános közszolgálatot.”

⁴⁵⁴ A 14. cikk (1) bekezdése biztosítja a tulajdonhoz és az örökléshez való jogot, amelyet törvény korlátozhat. A (2) bekezdés kifejezetten kimondja, hogy a tulajdon kötelez, annak használata a közösség javát kell hogy szolgálja. A (3) bekezdés a kisajátítás alapvető feltételeként rögzíti, hogy tulajdont kisajátítani csak közérdekből lehet.

⁴⁵⁵ A 15. cikk lehetőséget biztosít közösségi érdekből a föld, a természeti kincsek és termelőeszközök kártalanítás melletti kisajátítására is.

⁴⁵⁶ A 19. cikk az alapjog-korlátozás általános feltételeit határozza meg: alapjog csak általános érvényű törvénnyel korlátozható [(1) bekezdés], de az alapjog lényeges tartalmát még törvény sem korlátozhatja [(2) bekezdés].

⁴⁵⁷ A 20. cikkre való hivatkozást a szociális jogállamiságot deklaráló (1) cikkre érdemes pontosítani, az államberendezkedés alapelvei ugyanis az emberkép-formula szempontjából nem relevánsak.

Ennek ellenére Ernst Benda az emberi méltóság klauzulában látta az emberkép formula súlypontját.⁴⁵⁸ Geddert-Steinacher viszont úgy véli, hogy az emberi méltóság csupán az emberkép formula egyik eleme, de nem azonos azzal.⁴⁵⁹

Az emberkép formula megalapozása során a Szövetségi Alkotmánybíróság valóban nem csupán az 1. cikk (1) bekezdésére hivatkozott, hanem a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok védelmét kimondó (2) cikkekre és az azt jogi kötőerővel felruházó (3) cikkekre is. Sőt, mivel a *Grundgesetz* nem tartalmaz az egyén közösség iránti felelősségét rögzítő általános rendelkezést, a Szövetségi Alkotmánybíróság azokban az alkotmányos rendelkezésekben keresett és talált fogódzót az egyén társadalom iránti felelősségének levezetéséhez, amelyek az egyes alapjogok korlátozására vonatkoznak, illetve az alapjog korlátozás általános feltételeit tartalmazzák. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formula megalapozása során minden további indokolás nélkül csupán felsorolta a *Grundgesetz* relevánsnak ítélt rendelkezéseit.

Dürig az emberkép értelmezése során abból indult ki, hogy a *Grundgesetz* által az 1. cikk (1) bekezdésben felállított kép a sérthetetlen emberi méltósággal rendelkező emberről önmagában még egyoldalú. Ebből csupán az olvasható ki, hogy a *Grundgesetz* feladta az értéksemlegességet és nyíltan állást foglalt az embert tárggyá alacsonyító kollektívizmussal szemben.⁴⁶⁰ Dürig ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az emberi méltóság történelmi okokból a totalitarista rendszerek kollektívizmusának elutasítása miatt került ugyan be az alkotmányba, de a *Grundgesetz* előtt lebegő ember képe nem felel meg a másik szélsőségeknek sem, amely a XIX. századi klasszikus liberalizmus értelmében az embert autonóm, magába zárkózó, minden külső behatást kizáró individuumnak tekinti.⁴⁶¹

Dürig szerint már a *Grundgesetz* 1. cikk második mondatában az emberi méltóság védelmére vonatkozóan előírt állami kötelezettség előfeltételezi, hogy az ember egyúttal kötelezettségek alanya is, másként az állam nem is tudná ellátni a védelmi kötelezettségét. Ezen túlmenően a *Grundgesetz*re történő rövid rátekintés is alátámasztja, hogy az nem az „elszigetelt egyén”-ből, hanem a (társadalomhoz kötött) személyiségből indul ki. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében garantált általános szabadságjog (*Hauptfreiheitsrecht*) korlátozása az „addig amíg” mondattal (*Soweit-Satz*) gyakorlatilag nem más, mint az

⁴⁵⁸ „A jog által alapul vett emberképet az alkotmányjogban az emberi méltóság sérthetlensége klauzulában kell keresni.” BENDA (1985) i. m. 23.

⁴⁵⁹ GEDDERT-STEINACHER i. m. 187.

⁴⁶⁰ DÜRIG (1958) i. m. 23.

⁴⁶¹ Uo. 23.

ember kötelezettségeinek elismerése.⁴⁶² Erre mutat a gazdasági jogok [12. cikk (1) bekezdés második mondat és 14. cikk (1) bekezdés második mondat, illetve (2) bekezdés] általános korlátozásának lehetősége,⁴⁶³ valamint a *Grundgesetz* szociális jogállam klauzulája [20. cikk (1) bekezdés], amely arra ad felhatalmazást, hogy az állam a szociális viszonyokat rendezze, ne csupán őrizze azt „működőképességnek feltételezett adottságként”. Az államnak az életviszonyok rendezésére vonatkozó kötelezettségéből (majdhogynem automatikusan) következik az államot alkotó emberek egyéni felelőssége.⁴⁶⁴ A szociális jogállam alkotmányos céljával a *Grundgesetz* a mérsékelt individualizmust képviseli.⁴⁶⁵

A szakirodalomban többen kritizálták a Szövetségi Alkotmánybíróság azon törekvését, hogy a *Grundgesetz*-ből megpróbált kiolvasni egy minden emberre jellemző, átfogó képet.⁴⁶⁶ Az „emberkép” fogalom valóban megtévesztő, mivel azt a képzetet keltheti, hogy a *Grundgesetz* egy átfogó és homogén emberképen alapul. Ezzel szemben – a fentiekben kifejtettek szerint – az emberkép formula nem ad minden emberre vonatkozó általános képet, hanem egyrészt leírja az emberi nemre jellemző tulajdonságokat, másrészt megjelöli az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot. A téves értelmezés elkerülése végett, alkotmányjogi értelemben nem az emberképről, hanem többes számban, emberkép elemekről kell beszélni.⁴⁶⁷ Az emberkép elemek (cselekvési autonómia, önállóság, önérték, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat) pedig kiolvashatók a *Grundgesetz* 1. cikk emberi méltóság klauzulájából. Az emberkép formula újdonsága az ember felelősségének hangsúlyozása, amely meghatározza az egyén és a társadalom közti viszonyt. Bár a *Grundgesetz* nem tartalmaz általános felelősségi szabályt, az a *Grundgesetz* hivatkozott rendelkezéseinek együttes értelmezéséből kiolvasható. Így – a kritikákkal ellentétben⁴⁶⁸ – az emberkép

⁴⁶² Uo. 25.

⁴⁶³ Uo. 25.

⁴⁶⁴ Uo. 25.

⁴⁶⁵ Uo. 24. Ezzel szemben Becker szerint a *Grundgesetz*-ben sokkal erősebbek a liberális-jogállam elemei, mint a szociális-állami aspektusok, vagyis a szabadság a domináns a közösséghez kötöttséggel szemben. Ezt a tézist a Hans Peter Ipsen által elvégzett összehasonlításra alapozza, miszerint a *Grundgesetz* a Weimari Alkotmányt az egyén védelmében föltülmúlja, míg szociális érzékenységben alatta marad. IPSEN i. m. 14. Ehhez Becker annyit tesz hozzá, hogy a *Grundgesetz* a Weimari Alkotmánnyal szemben az alapjogi katalógussal kezdődik. BECKER i. m. 98.

⁴⁶⁶ Az „emberkép” fogalom ellentmondásos megítéléséhez további hivatkozásokkal ld. HUBER i. m. 505.

⁴⁶⁷ HÄBERLE (2008) i. m. 44.

⁴⁶⁸ A legélesebb kritikát Helmut Ridder fogalmazta meg: „A *Grundgesetz* emberképe egyáltalán nem a *Grundgesetz*-é, hanem a Szövetségi Alkotmánybíróság első Szenátusa által kreált,

formula mindkét eleme a *Grundgesetz* emberről és annak a társadalomhoz való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi.

2.1.4. Az emberkép funkciója

Az emberkép formula funkciója az alkotmánybíróági gyakorlatban – az egyén és a társadalom viszonyában megjelölt két szélső pontnak megfelelően – az alapjogok tárgyi védelmi körének, illetve az alapjogok korlátozásának igazolása (*Rechtfertigung*) keretében a korlát (*Schranke*) meghatározása lehet.

A reprezentatív minta alapján végzett statisztikai felmérés kapcsán hozott 1969. évi Mikrocenzus-határozatban egyszerre jelenik meg mindkét funkció. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóságból kiindulva elhatárolta a magánszférától a magánszféra alakítása érinthetetlen területét (*unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung*), ennek tiszteletét és védelmét pedig az emberképből olvasta ki.

„A *Grundgesetz* ezzel [az emberi méltósággal] az egyes polgárok számára biztosítja a magánélet alakításának érinthetetlen területét, amely az állami hatalom behatása alól ki van vonva. Ennek az emberképnek a tükrében az embert a társadalomban szociális érték- és tisztelet iránti igény (*sozialen Wert- und Achtungsanspruch*) illeti meg. Ellenkezik az emberi méltósággal, az embert az állam pusztá tárgyává tenni. Az emberi méltósággal nem lenne összeegyeztethető, ha az állam jogot formálhatna arra, hogy az embereket a személyükre vonatkozóan kényszer útján regisztrálja és katalogizálja, akár anonim statisztikai felmérés keretében, amely a leltározás során minden vonatkozásban hozzáférhető, és ezáltal tárgyként kezelje.”⁴⁶⁹

Az emberkép egyúttal a magánszférához való jog korlátjaként is megjelenik a Mikrocenzus-határozatban.

általuk celebrált és az ő, a körforgó politika kitaposott ösvényét kísérő kórusuk által énekelt – teljességgel ájtatosság [...]” RIDDER i. m. 123.

⁴⁶⁹ BVerfGE 27, 1 (6).

„Nem minden személyes adatra vonatkozó statisztikai felmérés sérti az emberi személyiséget méltóságában vagy érinti a belső szférára vonatkozó önrendelkezési jogot. [Az embernek] társadalomra utalt és társadalomhoz kötött polgárként [...] bizonyos mértékben, például a népszámlálás, mint az állami cselekvés tervezhetősége esetében el kell tűnnie a személyére vonatkozó statisztikai célú adatfelvételt.”⁴⁷⁰

2.1.4.1. ÁLTALÁNOS KORLÁT

Az emberkép formulát elsőként megfogalmazó beruházási segély határozatban a Szövetségi Alkotmánybíróságnak azt kellett eldöntenie, hogy a beruházási segély nyújtására kötelezés a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésébe ütközik-e. A Szövetségi Alkotmánybíróság ebben a határozatban még nem foglalt állást a fenti alkotmányos rendelkezés tág (az általános cselekvési szabadságot garantálja), illetve szűk értelmezése (csupán azokat a cselekedeteket védi, amelyek nélkül az ember alapvető lényegét, lelki-erkölcsi személyiség mivoltát nem képes kibontakoztatni)⁴⁷¹ mellett, mivel mindkét felfogás esetén igazolhatónak találta a jogkorlátozást. Az emberkép formula az alapjog védelmi körének tág értelmezése esetében jelent meg az alapjog korlátozásának igazolására.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberképet a konkrét esetben a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében foglalt hármaskorláthoz (mások jogai, az alkotmányos rend, az erkölcsi törvény) kapcsolta. A szakirodalom ezért az emberkép formulában az általános cselekvési szabadság negyedik korlátját vélte felfedezni: a közösséghez kötöttség korlátját.⁴⁷² Álláspontom szerint azonban az emberkép formula már itt általános korlátként jelenik meg. Az emberkép formula a „hármaskorlátot” (*Schrankentrias*) nem egy negyedik, a többi háromtól független korláttal egészíti ki, hanem azokhoz kapcsolódva, azokra vonatkoztatva jelenik meg.

⁴⁷⁰ Uo.

⁴⁷¹ A Hans Peters féle személyiség magja elmélet (*Persönlichkeitskerntheorie*) PETERS (1953) i. m. 669–678.

⁴⁷² HÄBERLE (2008) i. m. 48., BECKER i. m. 103.

Az emberkép formula általános korlát jellegén nem változtat az, hogy bizonyos esetekben kifejezetten az alkotmányos jogrendhez⁴⁷³ vagy mások jogaihoz⁴⁷⁴ kapcsolva jelenik meg.

A lehallgatási határozat a beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép formulát, annak szó szerinti idézését követően, a következő szavakkal kifejezetten általános korlát rangra emelte:⁴⁷⁵

„Nem kevésbé jelentős a *Grundgesetz* alapvető döntése azokról a korlátokról, amelyeket a közjóra és kiemelkedő jogtárgyak védelmére tekintettel az alapjogok elé állít [vö. például *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés].”⁴⁷⁶

Az emberkép formula általános korlát jellegét támasztja alá az orvostanhallgatók felvételére vonatkozó 1972. évi *numerus clausus* határozat is, amelyben – a korábban az általános cselekvési szabadság korlátozására vonatkoztatott – emberkép formula a *Grundgesetz* 12. cikk (1) bekezdése első mondatában biztosított foglalkozás szabad megválasztásához való jog korlátját képező szociális állam tartalmának kibontására szolgált. A határozat indokolása az emberkép formula eredeti formájának szó szerinti idézése előtt kifejtette:

„[m]ásfelől egy esetleges alkotmányos felhatalmazás sem kötelez arra, hogy minden jelentkező számára állandó jelleggel rendelkezésre álljon az általa kívánt tanulói hely és ily módon a nagy ráfordítást igénylő felsőoktatási kiadások kizárólag az általában hullámzó és számtalan tényező által befolyásolt egyéni igényektől váljanak függővé. Ez a szabadság félreértéséhez vezetne, amely esetben figyelmen kívül maradna, hogy a személyes szabadság hosszú távon nem valósulhat meg az egész működőképességétől és egyensúlyától elválasztva, és a korlátlan alanyi jog iránti igénynek a közösség költségén való biztosítása ellentétes a szociális jogállam gondolatával.”⁴⁷⁷

⁴⁷³ BVerfGE 50, 256 (262) – Temetőkényszer az urnák elhelyezésére.

⁴⁷⁴ BVerfGE 56, 37 (49) – Önvádra kötelezés a felszámolási eljárásban.

⁴⁷⁵ BECKER i. m. 111.

⁴⁷⁶ BVerfGE 30, 1 (20).

⁴⁷⁷ BVerfGE 33, 303 (334) – *Numerus clausus*.

Kiemelt szerepet tölt be az emberkép formula az ún. korlátozhatatlan alapjogok (*vorbehaltlos gewährleistete Grundrechte*) esetében.⁴⁷⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság a Mephisto-határozatban arra a megállapításra jutott, hogy a *Grundgesetz* 5. cikk (3) bekezdés első mondatában biztosított művészetek szabadsága annak ellenére, hogy a *Grundgesetz* nem rendelkezik semmilyen törvényi korlátról (*Gesetzesvorbehalt*), nem abszolút. A Szövetségi Alkotmánybíróság az általa felállított alkotmányos korlátot (*verfassungsimmanente Grundrechtsschranke*),⁴⁷⁹ melynek értelmében az alkotmány maga szabja meg a művészetek szabadságának határait, a *Grundgesetz* emberképére alapozta:

„Másfelől az alapjog nem korlátlan. A *Grundgesetz* 5. cikk (3) bekezdésében garantált szabadságjog, mint minden alapjog a *Grundgesetz* emberképéből indul ki, vagyis az emberből mint felelős személyiségből, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik [BVerfGE 4, 7 (15); 7, 198 (205); 24, 119 (144); 27, 1 (7)].”⁴⁸⁰

2.1.4.2. AZ EMBERI MÉLTÓSÁG TÁRGYI VÉDELMI KÖRÉNEK MEGHATÁROZÁSA?

Häberle szerint az emberkép formula – elszakadva a „születési körülményeitől” – nem csupán az alapjogok korlátozásának igazolására, hanem az alapjogok kiterjesztésére is kell hogy szolgáljon. Az emberképnek szükségképpen el kellett szakadnia a „születési körülményeitől” (*Geburtsituation*), mert különben „fejlődési rendellenességről” (*Geburtsfehler*) lenne szó, amelyet az elméletnek kellenne korrigálnia.⁴⁸¹ Häberle mégis arra a következtetésre jutott, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formulát „taktikai” okokból egyoldalúan a kötelezettséget megalapozó és szabadságot korlátozó funkciójában alkalmazta.⁴⁸² Becker is elismeri, hogy azok a határozatok, amelyekben a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formulára az egyes alapjogok védelmi körének

⁴⁷⁸ Horst Dreier szerint az emberkép formula egy „argumentációs generálklauzula”, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság előszeretettel használ dogmatikai szempontból bizonytalan terepen. DREIER (1991) i. m. 628.

⁴⁷⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság a fenti alkotmányos korlátot a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő korlátnak tekinti. [BVerfGE 39, 334 (367)].

⁴⁸⁰ BVerfGE 30, 173 (193).

⁴⁸¹ HÄBERLE (2008) i. m. 48.

⁴⁸² Uo. 50.

megalapozása céljából hivatkozott, mennyiségileg alatta maradnak azoknak, amelyekben arra az alapjogok korlátozása érdekében hivatkozott.⁴⁸³

Az emberkép formula – az alapjog védelmi körének meghatározása körében legfontosabb esetnek tekintett mikorcensus-határozatban –⁴⁸⁴ az intimszféra megalapozásában játszott szerepet. Már ez a határozat bizonyítja az emberkép, pontosabban az emberkép elemek és az emberi méltóság tárgyi védelmi körének azonosságát a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában, mivel a testület az emberképből olvasta ki az embert a társadalomban önértékénél fogva megillető tisztelet iránti igényt, és az emberi méltóság sérelmét állapította meg a fenti igény megsértése esetén.

A légi közlekedés biztonságáról szóló törvényt vizsgáló határozatból pedig egyértelműen kiderül, hogy az emberi méltóság tárgyi védelmi körét az emberkép elemek töltik meg pozitív tartalommal. A Szövetségi Alkotmánybíróság híres határozatában egyrészt alkotmányellenesnek ítélte a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére adott engedélyt abban az esetben, ha a személyzet és az ártatlan utasok a repülőgépen tartózkodtak, mivel ők a mentési akció pusztá tárgyává válnának, mások megmentése érdekében. Másrészt megállapította, hogy abban az esetben mégis le lehet lőni a repülőgépet, ha azon csak a terroristák tartózkodnak:

„Annak, aki a repülőgépet az emberi élet megsemmisítésére fordítja, mások javait jogellenesen használja, nem kérdőjeleződik meg az állam pusztá eszközeként az alanyi jogállása [...] éppen az felel meg a támadó alanyi jogállásának, ha a saját elhatározásából véghezvitt magatartás következményeit személyesen neki számítják fel, és az általa beindított történésekért őt tekintik felelősnek. Az őt egyébként megillető emberi méltóság tisztelete ily módon nem sérül [BVerfGE 115, 118 (161)].”

A testület az ember alanyi jogállásának a cselekvési autonómia és a saját tettekért való felelősség elemére épített, amikor kimondta, hogy összeegyeztethető az emberi méltósággal a repülőgépet eltérítő bűnelkövetők lelövése. A két alanyi kör eltérő felelősségének értékelése az alanyként kezelés körében vitatható, mivel az látszólag az emberi méltósághoz való jog relativizálásához vezet (ugyanaz a magatartás egyik esetben megvalósítja az emberi méltóság sé-

⁴⁸³ BECKER i. m. 114–115.

⁴⁸⁴ Uo. 113.

relmét, a másikban nem). Álláspontom szerint azonban az emberi méltóság jogi fogalmának tartalmi elemét képező felelősség csupán az egyén saját magával és nem a társadalommal szemben fennálló felelősségét jelenti, így az megmarad az alany fogalmon belül és nem relativizálja az emberi méltóságot.

Ezt a gyakorlatot erősítette meg az európai elfogatóparancsról szóló 2015. évi határozat, amely az emberi méltósághoz való jogot mint a Szövetségi Alkotmánybíróság 2009. évi Lisszabon-határozatában az európai unió jog felülvizsgálatára kidolgozott alkotmányos identitás tartalmi elemét konkretizálta. A testület megállapította:

„A büntetőjog a bűnfelelősség elvén alapul [...]. Ezt az állami büntető hatalom egészét uraló elvet az emberi méltóság és egyéni felelősség, valamint a jogállamiság elve rögzíti [...]. A bűnfelelősség elve a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében foglalt emberi méltóság gyökerére tekintettel a *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdésében foglalt integrációálló alkotmányos identitáshoz (*unverfügbare Verfassungsidentität*) tartozik, amely a nemzetek feletti közhatalom jogsértése ellen is védelmet nyújt [...]. Ezért a távollétében elítélt személy kiadatásának végrehajtása során is tekintettel kell lenni rá. [...] A »nincs büntetés bűn nélkül« (*nulla poena sine culpa*) elv az ember egyéni felelősségét feltételezi, aki a saját cselekedetéről maga dönt és a szabad akaratánál fogva képes választani a jogszerű és jogellenes között. A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében biztosított emberi méltóság alapja az emberről mint szellemi-erkölcsi lényről alkotott elképzelés, aki arra hivatott, hogy önmagát szabadon meghatározza és kibontakoztassa [...].”⁴⁸⁵

Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének pozitív fogalmi elemei tehát az ember lényegére vonatkozó megállapítások, miszerint: az ember szellemi-erkölcsi lény, aki a társadalom önértékkel rendelkező, de felelős tagja.

Ezek a fogalmi elemek nem alkalmasak ugyan azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltóság védelmére, de már önmagában azzal hozzájárulnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének behatárolásához, hogy az emberi nemre jellemző tulajdonságok mint értékek tisztelete és védelme révén elválasztják az emberi méltóság védelmét az egyén szubjektív

⁴⁸⁵ 2 BvR 2735/14 . 15.12.2015. msz. 54–55.

méltóság érzésétől.⁴⁸⁶ Ennek ellenére az emberi méltósághoz való jog nem az absztrakt embert részesíti védelemben, hanem a konkrét egyénnek az emberi minőséget adó tulajdonságok megőrzésére irányuló érdekét.

2.2. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének negatív meghatározása

Az emberi méltóság *Grundgesetz*be való felvételének oka – ahogy a fentiekben már bemutattam – a második világháborút követő különleges történelmi helyzetnek köszönhető, amely során maga a Szövetségi Köztársaság is megszületett. Az emberi méltóság jogi fogalmának meghatározása szempontjából ezért jelentős az emberi méltóságot sárba tipró nemzetiszocialista rendszer legyőzése.⁴⁸⁷ Vélhetően az emberi méltóság akkor megtapasztalt megsértésének köszönhető a fogalom negatív, a jogsértések oldaláról történő meghatározásának (*Definition vom Verletzungsvorgang her*) mind a Szövetségi Alkotmánybíróság, mind a szakirodalom részéről történő elfogadása.

A *Grundgesetz* értelmezésének első éveiben a szakirodalomban is találkozunk olyan állásponttal, amely szerint az emberi méltóság fogalmát egyáltalán nem kell meghatározni.⁴⁸⁸ Ugyanezt a „nem definiálunk” irányt képviselte Heuss a *Grundgesetz* elfogadásának vitájában elhangzott, sokat idézett – az emberi méltóság „nem értelmezett tézis” – mondata. Óvatosabban fogalmaznak azok, akik az emberi méltóság fogalmának pontos meghatározását lehetetlennek tartják. Ez a hozzáállás magában rejti az emberi méltóság negatív meghatározásának lehetőségét.

⁴⁸⁶ Az egyén szubjektív méltóság érzésének jelentősége az emberi méltóság védelmi körének meghatározása szempontjából vitatott. Az egyik álláspont szerint az az emberi méltóság tartalmának konstitutív eleme, a másik felfogás szerint viszont a méltóság fogalom nem állhat az egyén szabad rendelkezésére. TEIFKE i. m. 60.

⁴⁸⁷ BVerfGE 39, 1 (67): „A *Grundgesetz* alapjául olyan államépítési elvek szolgálnak, amelyeket csak a történelmi tapasztalat és a korábbi nemzetiszocialista rendszerrel való szellemi-erkölcsi szembefordulás magyaráznak. A *Grundgesetz* a totalitárius állam mindenhatóságával szemben, amely igényt tartott a társadalmi élet minden területe fölötti uralomra és, amelynek céljai elérése során az egyes ember életének tekintetbe vétele alapvetően semmit nem jelentett, egy értékekhez kötött rendet épített fel, amely az egyes embert és annak a méltóságát állította a szabályozás középpontjába.”

⁴⁸⁸ NIPPERDEY (1968) i. m. 1.

A negatív meghatározás eszköze a Dürigtől származó⁴⁸⁹ és a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlatának részévé vált „Objektformel” (a tárgyként kezelés formulája). Ez a formula sokak szerint egyértelműen Kant morálfilozófiája kategorikus imperatívuszának második formulájára vezethető vissza:⁴⁹⁰ „Cselekedj úgy, hogy az emberiségre mind saját személyedben, mind mindenki más személyében mindig célra, sohasem pusztán eszközre legyed szükséged.”⁴⁹¹ Legalábbis a Szövetségi Alkotmánybíróság ebben az értelemben használja az emberi méltóság fogalmát:

„Ellentétes [...] az emberi méltósággal, az embert az állam pusztta eszközévé tenni [...]. Az a mondat, hogy »az ember mindig cél kell, hogy maradjon«, korlátlanul érvényes minden jogterületre.”⁴⁹²

A tárgyként kezelés formulája a méltóságnak nem pozitív, hanem pusztán negatív meghatározását adja, amely az emberi méltóság tartalmához annak korlátozása felől közelít. Ez a megközelítés azt eredményezi, hogy a háromlépcsőről – a korlátozás és jogsértés azonosságára tekintettel – eleve kétlépcsősre szűkült alkotmánybíróági vizsgálat csupán egy lépcsőfokból áll, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság csupán azt vizsgálja, hogy megvalósult-e az emberi méltósághoz való jog korlátozása. A korlátozás a konkrét ügyekben, példákön keresztül nyilvánul meg (*Beispielstechnik*),⁴⁹³ amelyből következtetni lehet az emberi méltósághoz való jog tartalmára.

A Szövetségi Alkotmánybíróság már a korai határozataiban a korlátozás oldaláról határozta meg a méltóság tartalmát, amennyiben olyan magatartásokat sorolt fel, amelyek az emberi méltóságba ütköznek: „megalázás, megbélyegzés,

⁴⁸⁹ „Az emberi méltóság (abban az esetben) érintett, ha az embert (a konkrét személyt) tárggyá, pusztta eszközzé, helyettesíthető nagysággá alacsonyítják.” DÜRIG (1958) i. m. 15. Teifke arra hívja fel a figyelmet, hogy a formula első része (tárggyá) tágabb, mint a második része (pusztta eszközzé). Ebből a megállapításból azt a következtetést vonja le, hogy az ember tárgyként való kezelésének fokozatai vannak. Ez alapján a tárgyként való kezelés formuláján belül megkülönbözteti a tárgyként kezelés és a pusztta tárgyként kezelés formuláját. Egyértelműnek tűnik számára, hogy a „pusztta tárggyá” degradált embert jobban kell védeni, mint a „tárgyként” kezelt embert. Ezért a tárgyként kezelés két féle formulája az emberi méltóság szűk és tág tényállásához vezet. TEIFKE i. m. 12.

⁴⁹⁰ A kantai formula Szövetségi Alkotmánybíróság általi recepciójához ld. GEDDERT-STEINACHER i. m. 31.; WINTRICH (1957) i. m. 7.; JABER i. m. 229.; HAIN i. m. 91.; a kategorikus imperatívusz második formulája és az emberi méltóság közötti közvetlen összefüggés ellen ld. VON DER PFORDTEN i. m. 503.

⁴⁹¹ KANT i. m. 68.

⁴⁹² BVerfGE 45, 187 (228).

⁴⁹³ HÄBERLE (1995) 853.

üldözés, törvényen kívül helyezés stb.”⁴⁹⁴ A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen magatartások valósítják meg az ember tárgyként kezelését.⁴⁹⁵

A szakirodalom egy része – tekintettel arra, hogy a formula csak az egyértelmű korlátozások behatárolására alkalmas – „*Leerformel*”-nek⁴⁹⁶ (üres formula) titulálja. Gröschner és Lembcke a schopenhaueri kritikát idézi és – a lehallgatási határozatra hivatkozva – azt bizonygatja, hogy maga a Szövetségi Alkotmánybíróság is üres formulának tartja.⁴⁹⁷

Ezzel szemben Häberle szerint a tárgyként kezelés formulája jelentős mértékben hozzájárult az emberi méltóság klauzula jogi úton való érvényesítéséhez (*justitiabel*).⁴⁹⁸

Érdemes megjegyezni, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága az Egyezményben nevesített tilalmak vizsgálata során szintén a korlátozás oldaláról közelíti meg az emberi méltóság tartalmát. A *Tyrer kontra Egyesült Királyság ügyben* a negatív meghatározás eszköze a tárgyként kezelés tilalma:

„Így, annak ellenére, hogy a kérelmező nem szenvedett el súlyos és tartós testi sérülést, a büntetése – melynek során a hatóságok hatalma alatt álló tárgyként kezelték – pontosan a 3. cikk védelmének egyik legfőbb célja, nevezetesen az ember méltósága és testi integritása elleni támadás. Az sem zárható ki, hogy a büntetésnek ártalmas pszichikai hatása lehetett.”⁴⁹⁹

Ez a megközelítés figyelhető meg a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44/EK irányelvnek az emberi test meghatározott részei szabadalmaztathatóságát lehetővé tevő 5. cikk (2) bekezdése emberi méltóságba ütközésének vizsgálata során is. Az Európai Unió Bírósága szerint

⁴⁹⁴ BVerfGE 1, 97 (104).

⁴⁹⁵ Például Peter Lerche a tárgyként kezelés formuláját a megaláztatás tilalmára kívánja korlátozni. LERCHE i. m. 102. Ezt az értelmezést Enders túl szűknek ítéli, mivel nem látható be, miért ne valósíthatnák meg más magatartások is az embert tárgyként kezelő viselkedést. ENDERS i. m. 22. 114. l.j.

⁴⁹⁶ DREIER (2004a) i. m. 168.

⁴⁹⁷ A kanti formula e szerint „nagyon bizonytalan, határozatlan, a szándékát indirekt módon elérő igény, amely minden egyes esetben, amelyben alkalmazásra kerül, először külön magyarázatra, meghatározásra és módosításra szorul”. GRÖSCHNER–LEMBCKE (2009) i. m. 6.

⁴⁹⁸ HÄBERLE (1995) 836.

⁴⁹⁹ 1978.04.25, kérelemszám: 5856/72., msz. 33.

„az irányelv az emberi eredetű élő anyag tekintetében kellőképpen szigorúan határozza meg a szabadalmi jogot ahhoz, hogy az emberi test ténylegesen hozzáférhetetlen és elidegeníthetetlen maradjon és ezzel az emberi méltóság védelme biztosított”.⁵⁰⁰

Ha az emberi testrészek beszerezhetők és elidegeníthetők lennének, akkor viszont sérülne az emberi méltóság. Stix-Hackl főtanácsnok indítványában az *Omega*-ügyben kifejezetten hivatkozott a tárgyként kezelés formulájára: „[...] Az egyén a saját szabad akarat képességénél fogva alany és nem szabad dologgá, tárggyá alacsonyítani [...]”.⁵⁰¹

2.2.1. A lehallgatási határozat

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1970-es lehallgatási határozatában kísérletet tett a tárgyként kezelés formulájának pontosítására a *Subjektprinzip* (az alanyként kezelés elve) bevezetésével.

Az ügy tényállása szerint 1945 után a levél-, posta-, távbeszélő- és távíróforgalmat a megszálló státuszuk alapján a három nyugat-európai nagyhatalom ellenőrizte. A nyugati hatalmak ennek a jognak a gyakorlását az ország szuverenitásának 1955. május 5-ei helyreállítását követően is fenntartották maguknak. Ugyanakkor kinyilvánították, hogy a fenntartott jogok megszűnnek, amint a német törvényhozás azok végrehajtására az illetékes német hatóságokat felhatalmazza. Ezért 1968-ban az ún. „szükséghelyzet-alkotmány”-nak nevezett alkotmánymódosítás során kiegészítették a *Grundgesetz* 10. cikkét, beiktatva a – szabad-demokratikus államrend, illetve nemzetbiztonság – minősített korlátozási fenntartást, amely lehetőséget nyújtott a levél-, posta-, távbeszélő- és távíróforgalom korlátozására anélkül, hogy az érintetteket értesítették volna [10. cikk 2. bekezdés 2 mondat]. A korlátozás feltételeit, a megfigyelés elrendelését és annak kontrollját a levél-, posta-, távbeszélő- és távíróforgalom korlátozásáról szóló 1968 évi törvény (G 10) tartalmazta. A törvény eredeti változata értelmében az érintettet nem tájékoztatták a megfigyelésről (1. cikk 5. § 5. bekezdés G 10). A parlament grémiuma által felállított, háromtagú, független bizottság feladata volt a megfigyelés elrendelésének és végrehajtásának – hivatalból vagy panasz alapján való – kivizsgálása. Bírói út nem állt rendelkezésre (1. cikk 9. § 5.

⁵⁰⁰ 2001.10.09, ügyszám: C-377/98., msz. 77.

⁵⁰¹ 2004.10.14, ügyszám: C-36/02., msz. 78.

bekezdés G 10). Ennek ellenére a három nyugati hatalom elfogadta a fenntartott jogok megszűnését.⁵⁰²

A Szövetségi Alkotmánybíróság – az örökkévalósági klauzula szűk értelmezése⁵⁰³ és a *Grundgesetz* új 10. cikk (2) bekezdés második mondata alkotmánykonform tartalmának megállapítása⁵⁰⁴ mellett – arra a következtetésre jutott, hogy a bizottság működése összeegyeztethető az emberi méltósággal.

A testület az örökkévalósági klauzula által védett emberi méltóság sérelmének vizsgálata során abból indult ki, hogy a tárgyként kezelés elve csupán az értelmezés irányát jelöli ki, ezért a jogsértést esetről esetre – a konkrét körülményekre tekintettel – kell megállapítani. Ugyanakkor az alanyként kezelés elvének bevezetésével megpróbálta megfogalmazni az emberi méltóság megsértésének lényegét.

„Ezt [az emberi méltóság sérelmét] nyilvánvalóan nem lehet általánosan megállapítani, hanem mindig csak a konkrét esetre tekintettel. Általános formulák, mint hogy az embert nem szabad az államhatalom pusztá tárgyává alacsonyítani, csupán az irányt jelölik ki, amely elvezet az emberi méltóság sérelmének eseteihez. Az ember nem ritkán pusztá tárgya nem csupán a[z emberi] viszonyoknak és a társadalmi fejlődésnek, hanem a jognak is, amennyiben a saját érdekeire tekintet nélkül engedelmeskednie kell. Az emberi méltóság sérelme pusztán ezen az alapon [tárgyként kezelés] nem állapítható meg. Ezen túlmenően az egyén az alanyi mivoltát alapvetően megkérdőjelező viselkedésmódnak kell hogy kitéve legyen, vagy a magatartás a konkrét esetben az emberi méltóság önkényes semmibevételét kell hogy jelentse. A törvényt végrehajtó államhatalom egyénnel szemben tanúsított magatartása akkor érinti az emberi méltóságot, ha az embert személy mivoltánál

⁵⁰² MÜLLER-TERPITZ i. m. 162.

⁵⁰³ BVerfGE 30, 1 (24): „A 79. cikk (3) bekezdésének mint az alkotmánymódosító hatalom korlátjának a feladata annak megakadályozása, hogy a hatályos alkotmányos rend lényegét, alapjait az alkotmánymódosító törvény formálisan legális eszközzel megszüntethessék és egy totalitárius rezsim legalizálása érdekében felhasználják. Az előírás tehát az ott megnevezett alapelvek elvi feladását tiltja.”

⁵⁰⁴ BVerfGE 30, 1 (21–23): Az alkotmánymódosítást úgy kell érteni, hogy az, feltéve, hogy a megfigyelés céljának veszélyeztetése kizárható, megköveteli a megfigyelt személy utólagos tájékoztatását. A korlátozás csak akkor megengedett, ha a konkrét körülmények igazolják az államellenes magatartást és alternatív tájékozási lehetőség nem állt rendelkezésre. A parlamenti kontroll-eljárásnak továbbá ekvivalensnek kell lennie a bírósági eljárással.

fogva megillető értéket semmibe veszi, azaz ebben az értelemben »megvető bánásmódot tanúsít«. »⁵⁰⁵

A határozathoz különvéleményt csatoló három alkotmánybíró nem értett egyet az örökkévalósági klauzula szűk értelmezésével. Álláspontjuk szerint az alkotmánymódosítást korlátozó örökkévalósági klauzulát valóban nem lehet tágan értelmezni, de annak az 1. cikkre vonatkozó tartalma mégis konkrétan annál, mintsem, hogy – a megalázó bánásmód révén – pusztán a kínzás, a pellengérré állítás és a Harmadik Birodalom módszereinek tilalmára korlátozódjon. Az alkotmánybírák óva intettek az emberi méltóság „patetikus szavának” kizárólag a legmagasabb értelemben való meghatározásától. Az ő értelmezésük szerint:

„A *Grundgesetz* azt fejezi ki általa, hogy a szabad emberi személyt az értékrend legmagasabb fokára állította, elismeri önértékét, önállóságát. Minden állami hatalomnak tisztelnie és védenie kell az embert önértékénél fogva megillető önállóságát. Az embert nem szabad »személytelenül«, tárgyként kezelni, akkor sem, ha ez nem az emberi érték figyelmen kívül hagyásából ered, hanem »jó szándékkal« történik. A Bíróság első Tanácsa úgy fogalmazott, hogy az embernek az állam pusztá eszközévé tétele és a róla rövid úton, hatóságilag való rendelkezés ellentmond az emberi méltóságnak. [...] Ezzel [a tárgyként kezelés klauzulája] semmiképpen nem csupán az irányt jelöli meg, amely révén fellelhetők az emberi méltóság megsértésének esetei. Ez [a tárgyként kezelés klauzulája] a *Grundgesetz* 1. cikkében gyökerező alapelv, amely közvetlenül mércét állít.»⁵⁰⁶

A konkrét ügy vonatkozásában a különvélemény arra hívta fel a figyelmet, hogy a titkos megfigyelés nem csupán az alkotmányos rend ellenségeit és kémeket érint, hanem ártatlanokat is. Az ő telefonjukat is lehallgathatják, leveleiket kibonthatják, anélkül, hogy valaha is tudomást szereznének erről, vagy lehetőségük lenne önmaguk igazolására, vagy akár a nem kívánt bonyodalomtól szabadulhatnának. A fenti bánásmód révén hatóságilag rendelkeznek az egyén személyes szférájáról, így a polgárt az állami hatalom eszközévé téve. Nem állja meg a helyét

⁵⁰⁵ BVerfGE 30, 1 (25–26).

⁵⁰⁶ BVerfGE 30, 1 (40).

az az ellenvetés, hogy az ember nem ritkán pusztán tárgya nem csupán az emberi viszonyoknak és a társadalmi fejlődésnek, hanem a jognak is. Szükségtelen arra hivatkozni, hogy a polgár alá van vetve a jogrendnek, mivel ezáltal nem válik az államhatalom eszközévé, hanem a jogi közösség tagja marad.⁵⁰⁷

A szakirodalom is kritikával illette a többségi indokolásban a tárgyként kezelés formulájának az ember méltósága szándékos semmibe vételével való pontosításának kísérletét, mivel az emberi méltóság nem szándékolt megsértése is megvalósítja az emberi méltóság sérelmét.⁵⁰⁸ A formula elleni legfontosabb ellenvetés tehát az, hogy a látszólag világnézetileg semleges megfogalmazás megnyitja az utat a szubjektív értékítélet számára.⁵⁰⁹

Álláspontom szerint – és ennyiben egyetértek a határozat többségi indoklását ért kritikával – az emberi méltóság sérelme szempontjából nincs és nem is lehet jelentősége a jogsértő szándéknak. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság esetében sem térhet el a korlátozás általa kidolgozott fogalmától, még akkor sem, ha a korlátozás egyúttal jogsértést valósít meg. A magatartásnak tehát objektíve kell alkalmasnak lennie az egyén emberi méltóságának megsértésére.

Arra a kérdésre, hogy mikor valósul meg az emberi méltóság sérelme az *Objekt-Subjekt-Formel*⁵¹⁰ (tárgyként vagy alanyként kezelés elve) ad választ. A testület tehát nem fordult el a tárgyként kezelés elvétől, csupán hozzákapcsolta az alany fogalmát. Az összekapcsolás eredményeképpen az emberi méltóság sérelme abban áll, hogy az ember alany mivoltát megkérdőjelezzik, és ezáltal az embert pusztán tárggyá degradálják.

⁵⁰⁷ BVerfGE 30, 1 (42).

⁵⁰⁸ Pieroth és Schlink szerint sem lehet jelentőséget tulajdonítani annak, hogy az emberi méltóság korlátozása szándékos volt-e. Zippelius szerint ugyanakkor a szándék felerősítheti a megalázó jelleget. JARASS (2000) i. m. 43.

⁵⁰⁹ DREIER (2004a) i. m. 168.

⁵¹⁰ HÖFLING (2009b) i. m. 83.

2.2.2. Az életfogytig tartó szabadságvesztés ügy⁵¹¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság 1977. évi ítéletének tényállása szerint a Verduni helyi bíróság (esküdtbíróság) az alapeljárásban megállapította, hogy a rendőrségi tisztviselő (vádlott) kábítószerrel kereskedett. A vádlottat egyik vevője, a drogfüggő L. feljelentéssel fenyegette, arra az estre, ha nem szállít neki újabb adag kábítószerrel, bár az utolsó adagot még nem fizette ki. A vádlott látszólag engedett a fenyegetésnek, újabb adag kábítószerrel adott át L.-nek, és ezt követően amikor L. beadta az injekciót, hátulról lelőtte. Az esküdtbíróság ezt a tettet egy másik bűncselekmény elfedésére szolgáló, aljas indokból elkövetett gyilkosságnak értékelte. A gyilkosság esetében kötelezően kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztést azonban összeegyeztethetetlennek tartotta a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével, mivel ez a büntetés véglegesen kiteszítja az elítéltet a társadalomból és lelkileg megsemmisíti.⁵¹²

A Szövetségi Alkotmánybíróság határozata rendelkező részében megállapította, hogy a gyilkosságért kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztés összeegyeztethető az emberi méltósággal. A határozat indokolásában megerősítette a korábbi gyakorlatát, miszerint az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelménye a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában különösen azt jelenti, hogy tilos a kegyetlen, embertelen és megalázó büntetés. Ezt kiegészítette az alanyként kezelés követelményével, azzal, hogy kimondta: az elkövető – az alkotmány által biztosított „szociális érték és tisztelet igény”-énél (*sozialen Wert- und Achtungsanspruch*) fogva – nem válhat „a bűnüldözés pusztá tárgyává”. Az alanyként vagy tárgyként kezelés formulája tehát összekapcsolva jelenik meg a határozatban: ha az egyéni és szociális emberi lét alapvető feltételei nem maradnak fenn, az elkövető a bűnüldözés pusztá eszközévé válik. A Szövetségi

⁵¹¹ Az ügy előzményéhez tartozik, hogy a *Grundgesetz* 102. cikke eltörölte a halálbüntetést és a StGB 211. § (1) bekezdésének „A gyilkost halálbüntetéssel büntetik.” szövegrésze helyére „A gyilkost életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetik.” szövegrész került. Így a kivételből – eredetileg a 211. § (3) bekezdése kivételként szabályozta az életfogytig tartó fegyházbüntetést – főszabály lett. Az életfogytig tartó szabadságvesztésnek a halálbüntetéssel szembeni alárendelt szerepe ellenére már a korábbi szakirodalom vizsgálta az életfogytig tartó szabadságvesztés hatását az emberi személyiségre. A halálbüntetés pártfogói azzal érveltek, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtása kegyetlenebb és embertelenebb („vég nélküli rémület”), mint a halálbüntetés végrehajtása („rémületes vég”). STUCKENBERG i. m. 272–278., 273.

⁵¹² Az ügy eldöntésekor az életfogytig tartó szabadságvesztés esetében nem volt jogi lehetőség a feltételes szabadságra bocsátásra (*vorzeitige Entlassung*) vagy a szabadságvesztés felfüggesztésére (*Aussetzung des Strafrests zur Bewährung*). Az egyetlen lehetőség a szabadulásra a – tartományokban eltérően szabályozott – kegyelem volt.

Alkotmánybíróság az emberi méltóságot ebben az ügyben nem önmagában vizsgálta, hanem a szociális jogállamiság elvével összefüggésben:

„[A] *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének a szociális jogállamiság elvével való összefüggéséből következik az államnak az a – különösen a büntetés végrehajtás során érvényesülő – kötelezettsége, hogy az emberhez méltó létminimumot biztosítsa.”⁵¹³

A következtetés pedig az, hogy

„az így értelmezett emberi méltósággal összeegyeztethetetlen lenne, ha az állam fenntartaná magának azt az igényt, hogy erőszakkal megfossza az embert a szabadságától anélkül, hogy legalább annak az esélye megmaradna számára, hogy valaha is szabaduljon”.⁵¹⁴

A Szövetségi Alkotmánybíróság a bűnelkövető reszocializáció iránti érdekét a 2. cikk (1) bekezdésének és az 1. cikk (1) bekezdésének összefüggéséből vezette le, de rögzítette, hogy „az emberi méltóság magját” érintené, ha az elítéltnak – a személyisége fejlődésétől függetlenül – a valamikori szabadulás reményét teljesen fel kell adnia.

A testület az adott esetben mégsem állapította meg az emberi méltóság sérelmét. A korlátozás vizsgálata során tekintettel volt az ügy összes körülményére. Elsőként a „tudomány jelenlegi állására” – azaz az életfogytig tartó szabadságvesztésnek az elítélt testi és lelki létére való hatásáról szóló szakirodalomra – hivatkozva kérdőjelezte meg azt, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés kényszerűen helyrehozhatatlan testi és lelki károsodáshoz vezetne, amely sérti az emberi méltóságot.

A jogsértés tagadásának a fő oka azonban a büntetés-végrehajtás humanizálása volt. A büntetés végrehajtása a határozat szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés esetében sem a „megőrzésre” (*Verwahrvollzug*) irányul, hanem a reszocializáció érdekében történő „kezelésre” (*Behandlungsvollzug*). Ennek értelmében a szabadságvesztés káros következményeit az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt esetében is ellensúlyozni kell, a végrehajtásnak ez esetben is arra kell irányulnia, hogy az elítéltnak a szabad életbe való visszailleszkedésben

⁵¹³ BVerfGE 45, 187 (228).

⁵¹⁴ BVerfGE 45, 187 (229).

segítsen. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéleteket nem szabad jobban izolálni a társadalomtól, mint amennyire az feltétlenül szükséges.⁵¹⁵ Azaz az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték a többi elítélthez hasonló bánásmódban részesülnek. Ezen túlmenően a testület figyelembe vette azt is, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés kitöltése egy ritka kivétel. Az életfogytig tartozó szabadságvesztésre ítélték rendszerint kegyelemben részesülnek.⁵¹⁶

A határozatból tehát az olvasható ki, hogy a büntetés-végrehajtás által biztosított reszocializációs cél érvényesülésében nyilvánul meg az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltnek az alanyként való kezelése. Ameddig ez a cél érvényesül, addig az elítéltet nem kezelik tárgyként. Ez a cél a veszélyes bűnelkövetők esetében nem érvényesült, mivel az ő esetükben tilos volt a kegyelem. A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint az emberi méltóság ez utóbbi esetben sem sérül. Megállapítását egyrészt azzal indokolta, hogy nem lehet megtiltani a társadalom védekezését a közösségre veszélyes bűnelkövetőkkel szemben,⁵¹⁷ másrészt, hogy a reszocializációs cél érvényesülésének kizártsága nem a büntetés jellegéből, hanem az elítélt személyiségéből adódik.⁵¹⁸ Mindazonáltal a testület sem ebben a határozatában, sem a 2006. évi veszélyes bűnelkövetőkről szóló határozatában⁵¹⁹ – amelynek tárgyát az életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtása felfüggesztésének megtagadása képezte – nem mondta ki kifejezetten, hogy az ő esetükben miben nyilvánul meg az alanykénti kezelés, hanem megelégedett annak megállapításával, hogy nem valósul meg a tárgykénti kezelés. Ezzel a Szövetségi Alkotmánybíróság a jogsértés megítélése során az egylépcsős vizsgálat keretei között maradt.

2.2.3. A légi közlekedés biztonságáról szóló törvénnyel kapcsolatos ügy

Az ügy előzményét – ahogy erre a határozat is utal⁵²⁰ – a 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államokban történt tragédia képezte, amikor is egy nemzetközi terrorszervezet az amerikai légitársaságok négy utasszállító repülőgépét

⁵¹⁵ BVerfGE 45, 187 (240).

⁵¹⁶ BVerfGE 45, 187 (241).

⁵¹⁷ BVerfGE 45, 187 (242).

⁵¹⁸ BVerfGE 45, 187 (258).

⁵¹⁹ BVerfGE 117, 71.

⁵²⁰ BVerfGE 115, 118 (119).

eltérítette. Ezeknek a New York-i World Trade Centerbe, a Pentagonba, illetve az Amerikai Egyesült Államok Honvédelmi Minisztériumának épületébe való becsapódása, illetve a negyedik gép Pennsylvania államban történt lezuhanása több mint háromezer ember halálát okozta. Ezért mind az Európai Unióban, mind Németországban lépéseket tettek a légitözlekedés biztonságának megerősítése és a merényletek elleni védelem érdekében. Ebbe a körbe tartozik a légitözlekedés biztonságáról szóló német törvény is, amelynek a 14. § (3) bekezdését a Szövetségi Alkotmánybíróság megsemmisítette.⁵²¹ A rendelkezés felhatalmazta a fegyveres erőket a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére abban az esetben, ha feltételezhető, hogy a gépet emberek ellen vetik be, és a lelövés az egyetlen mód a pillanatnyi veszély elhárítására.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a repülőgép lelövésére adott engedélyt azért találta alkotmányellenesnek, mert – mások megmentése érdekében – az utasok és a személyzet a mentési akció pusztá tárgyává válnának. A testület ugyanakkor egyértelműen különbséget tett a tettesek és áldozatok között, amikor kimondta, hogy a repülőgép eltérítőinek megölése viszont nem érinti az emberi méltóságuk tiszteletben tartását, az egyéni felelősségük beszámítása pontosan az alanyként való kezelésüket bizonyítja.

A határozat az alanyként kezelésnek a tárgyként kezeléshez kapcsolása révén egyértelműen visszacsatolt a *Grundgesetz* emberképéhez (konkrétan annak a felelősség eleméhez) és ez alapján jutott arra a következtetésre, hogy míg az egyik alanyi kör esetében ugyanazon állami cselekvés sérti az emberi méltóságot, a másik alanyi kör tekintetében nem sérti.

A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése nem csak a megalázástól, megbélyegzéstől, üldözéstől, törvényen kívül helyezéstől és harmadik személyek vagy az állam egyéb hasonló cselekvéseitől védi az egyes embert. Az emberi méltóság tisztelete és védelme – a *Grundgesetz* megalkotójának azon elképzeléséből kiindulva, miszerint az ember lényegéhez tartozik önmaga szabad meghatározása és szabad kibontakoztatása, és az egyén megkövetelheti, hogy a társadalom alapvetően egyenjogú, önértékelő rendelkező tagjaként ismerjék el – általánosan kizárja az embernek az állam pusztá eszközeként való kezelését. Ezért tilos az embernek az államhatalom által oly módon való kezelése, amely az ember alanyi minőségét, az alanyi jogállását alapvetően megkérdőjelezi, amennyiben ezzel figyelmen kívül hagyja annak az értéknek a tiszteletét, amely minden embert önmagáért, személy mivoltánál

⁵²¹ Uo.

fogva megillet.⁵²² Ezt követően pedig – a lehallgatási határozatra hivatkozva – rögzítette: azt, hogy mikor áll fenn ilyen bánásmód, azt az egyedi esetben, a szituáció különlegességére tekintettel kell megállapítani. Azaz a korlátozás vizsgálatának lépései az esetről esetre való döntés, illetve a konkrét ügy összes körülményének figyelembevétele.

Az egyedi esetben a testület – az emberi méltóság szempontjából⁵²³ – két alanyi kört különböztetett meg. Az első alanyi körbe a repülőgép személyzete és utasai tartoznak, akik teljesen kilátástalan helyzetben vannak, életkörülményeikről nem tudnak önállóan dönteni, mások döntésétől függenek. Ez a helyzet a „tettesek tárgyává” teszi őket. Ezzel a kijelentéssel a határozat visszacsatol a lehallgatási határozathoz, ezúttal is megerősítve, hogy az emberek nem ritkán tárgyai az emberi viszonyoknak. Az állam maga, amely ebben a helyzetben a légitörvénybiztonságáról szóló törvény 14. § (3) bekezdésének a beavatkozás elhárítására irányuló eszközéhez nyúl, ezeket az embereket a mentési akció érdekében puszta tárgyaként kezeli.

A „puszta tárgyként kezelés” tehát abban nyilvánul meg, hogy az állam a neki védtelenül és tehetetlenül kiszolgáltatott embereket a repülőgéppel együtt szándékosan lelövi és ezáltal a benne lévő személyzetet és utasokat szinte teljes bizonyossággal megöli. Ezzel a bánásmóddal az állam semmibe veszi az érintetteket mint méltósággal és elidegeníthetetlen jogokkal rendelkező alanyokat. Az állam azáltal, hogy a megölésüket eszközként használja mások megmentése érdekében, eldologiasítja és egyúttal jogfosztottá teszi őket. Amennyiben az állam egyoldalúan rendelkezik az egyébként az állam védelmére szoruló áldozatok életéről, megtagadja tőlük a minden embert ember voltánál fogva megillető értéket.⁵²⁴ Mindehhez hozzáadódik azoknak a körülményeknek a bizonytalansága, amelyek a repülőgép lelövésének szükségességét kérdésessé teszik.⁵²⁵ Mindezekből azt a következtetést vonta le a Szövetségi Alkotmánybíróság, hogy:

⁵²² BVerfGE 115, 118 (153).

⁵²³ A határozatban a repülőgép személyzete és utasai (első alanyi kör), valamint a bűncselekmény elkövetői (második alanyi kör) mellett említésre kerülnek azok a földön tartózkodó emberek is (harmadik alanyi kör), akik a repülőgép lezuhanása és becsapódása következtében veszélybe kerülhetnek. Ebben az esetben azonban nem merül fel az emberi méltóság sérelme; az állam ebben az esetben az élet és egészség védelmére köteles. [BVerfGE 115, 118 (164)].

⁵²⁴ BVerfGE 115, 118 (154).

⁵²⁵ BVerfGE 115, 118 (155).

„Az 1. cikk (1) bekezdésének érvényesülése mellett teljességgel elképzelhetetlen, törvényi felhatalmazás alapján olyan ártatlan embereket, akik mint az eltérített repülőgép személyzete és utasai, reménytelen helyzetben vannak, szándékosan megölni.”⁵²⁶

Azt az érvelést, miszerint a személyzet tagja vagy az utas azzal, hogy fellépett a repülőgépre, vélhetően beleegyezett a repülőgép lelövésébe és a saját megölésébe mint teljesen életidegen fikciót visszautasította a testület.⁵²⁷ A terrorcselekmény elkövetésében részt nem vevő ártatlanoknak a halálra ítéltként minősítését ismét a *Subjekt-Objekt Formel* alkalmazásával utasította vissza az Alkotmánybíróság. Az emberi élet és emberi méltóság ugyanis az egyedi ember fizikai létezésének időtartamától függetlenül egyenlő védelmet élvez. Aki ezt tagadja, vagy megkérdőjelezi, az sérti az emberi méltóságot.⁵²⁸ Hasonlóképpen sérti az emberi méltóságot az a felfogás, hogy a repülőgép túsul ejtett utasai és személyzete a repülőgép részei, amelyet fegyverként kívánnak bevetni más emberek élete ellen. Ez az elképzelés leplezetlenül kifejezésre juttatja, hogy egy ilyen esemény áldozatait már nem tekintik embernek, hanem egy tárgy részének és ezáltal őket magukat is tárgyiasítják. Ez nem egyeztethető össze a *Grundgesetz* emberképével és az emberről mint önmaga meghatározására képes lényről alkotott elképzeléssel, akit pontosan emiatt nem szabad az állami cselekvés pusztá tárgyává alacsonyítani.⁵²⁹ A testület elutasította a szolidaritással való érvelést⁵³⁰ is azzal, hogy a 14 § (3) bekezdés megvalósítása nem az államrend megsemmisítése ellen irányuló eszköz, hanem a *Grundgesetz* 35. cikk (2) bekezdés második mondata és (3) bekezdése értelmében vett katasztrófavédelem.⁵³¹ Végül a földön tartózkodó emberek életének védelme sem igazolja a repülőgép ártatlan utasainak lelövését, pontosan azért, mert az utóbbiak esetében nem csupán arról van szó, hogy az állam megtagadja a repülőgép fogva

⁵²⁶ BVerfGE 115, 118 (157).

⁵²⁷ Uo.

⁵²⁸ BVerfGE 115, 118 (158).

⁵²⁹ BVerfGE 115, 118 (159).

⁵³⁰ Enders szerint a jogi keretek között működő állam megőrzése általános szolidaritást feltételez, mivel az államnak a létezése a jogok érvényesülésének is feltétele. Nem tűnik tehát igazolhatónak, hogy az állam olyan emberek életéről rendelkezzen, akik a veszélyhelyzetről nem tehetőek felelőssé, és őket a veszély elhárítása érdekében feláldozza, de bizonyos körülmények között magának az államnak – amelynek léte minden ember szabadságának feltétele – a megőrzése indokolhatja az állampolgárok összességének (személyükre való tekintet nélkül) szolidáris helytállási kötelezettségét. Ezáltal az egyes ember alanyi jogállása nem sérül. ENDERS (2009) i. m. 69–93., 84.

⁵³¹ BVerfGE 115, 118 (159).

tartott utasai életvédelmi igényének teljesítését, hanem az állam azzal, hogy a védelem nélkül maradt áldozatok életét maga korlátozza, semmibe veszi ezeknek az embereknek az alanyi jogállását és az ebből az állam számára következő ölési tilalmat.

A Szövetségi Alkotmánybíróság – az alany fogalom értelmezése alapján – más következtetést vont le a második alanyi kör, a bűncselekmény elkövetői esetében. Az Alaptörvény emberképe ugyanis az önmagáért felelős emberre épül. Ezért a testület arra a következtetésre jutott, hogy ha a lövés kizárólag azok ellen irányul, akik a repülőgépet más, a földön tartózkodó emberek ellen fegyverként használják, őket le lehet lőni.

„Annak, aki a repülőgépet az emberi élet megsemmisítésére fordítja, mások javait jogellenesen használja, nem kérdőjeleződik meg az állam pusztá eszközeként az alanyi jogállása [...] éppen az felel meg a támadó alanyi jogállásának, ha a saját elhatározásából véghezvitt magatartás következményeit személyesen neki számítják fel, és az általa beindított történésekért őt tekintik felelősnek. Az őt is egyébként megillető emberi méltóság tisztelete ily módon nem sérül.”⁵³²

Ebben az esetben a lelövés elrendelésének szükségessége körüli bizonytalanság nem releváns, mivel az elkövetők hatalmában áll szándékuktól elállva együttműködni a hatóságokkal.⁵³³

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság negatív meghatározását (negatív fogalmi elemek) – azon magatartások leírása, amelyek nem összeegyeztethetők az emberi méltósággal – kombinálja a méltóság pozitív meghatározásával (pozitív fogalmi elemek). Míg a negatív meghatározás önmagában nem ad támpontot a későbbi jogesetek megoldásához, az emberi méltósághoz való jognak az eszmetörténetben gyökerező pozitív elemei – az alany fogalommal való összekapcsolás révén – már irányt mutatnak a jövőbeni jogesetekben az emberi méltóság tárgyi védelmi körének meghatározásához.

Mindazonáltal a tárgyként kezelés formulájának az alanyként kezeléssel való pontosítása sem teszi lehetővé az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének általános meghatározását, mivel az esetről esetre történő vizsgálat a

⁵³² BVerfGE 115, 118 (161).

⁵³³ BVerfGE 115, 118 (161).

háromlépcsős alkotmánybíróági vizsgálat második lépcsőfokán (korlátozás meghatározása) zajlik. Az emberi méltóság tartalma ezért csak az emberi méltósághoz való jog konkrét esetekben – más alapjogokkal összefüggésben – megállapított jogsérelme alapján rekonstruálható az alapjogok emberi méltóság magjának azonosítása révén.

3. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre meghatározásának kísérlete az Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.1. Az emberkép formula megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.1.1. Az Alkotmány emberképe

Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében garantált élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében jelent meg az emberkép fogalom, és ennek megfelelően az ember lényegére vonatkozó megállapítást tartalmazott.

Először Sólyom Lászlónak a halálbüntetés eltöréséről szóló határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában bukkant fel az Alkotmánybíróság emberképeként.⁵³⁴ A párhuzamos indokolásban megfogalmazott monista emberfelfogás csupán annyit árul el az ember lényegéről, hogy az ember – a test és lélek eltérő státusából kiinduló dualista állásponttal szemben – egységes és oszthatatlan. Ez a felfogás adott alapot az emberi élethez és emberi méltósághoz való jog egységét és korlátozhatatlanságát valló – a későbbiekben bemutatandó – oszthatatlansági doktrína megfogalmazására.

Az első abortusz-határozat már felvetette az élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében használt emberkép és az Alkotmány normatív ember fogalmának azonosságát, amelyet az élethez és emberi méltósághoz való jog tölt meg tartalommal.⁵³⁵ Az Alkotmánybíróság ebben a döntésében határozta meg ugyanis először az emberi méltóság lényegét:

⁵³⁴ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 104.; SCHANDA (2015a) i. m. 142. 21. lj.

⁵³⁵ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 312.

„Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.” [ABH 1991, 297, 308.]

Ebben az érinthetetlen lényegben ragadható meg az emberi méltóság abszolút védelemben részesülő önálló tartalma.

A határozatból – a negatív meghatározás lehetősége mellett – kiolvasható az emberi méltóságnak egy pozitív tartalmi eleme: az autonómia, az önrendelkezés. Az Alkotmánybíróságnak az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító korábbi határozata az általános személyiségi jog összetevőjeként, tartalmi elemeként nevezte meg – többek között – az önrendelési jogot.⁵³⁶ Az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulási formájának eltérő szerkezetéből (abszolút-relatív) az a következtetés adódik, hogy annak tartalma sem lehet azonos. Az abszolút emberi méltóság és a korlátozható általános személyiségi jog tartalmának elkülönítése azonban nem egyszerű feladat. Az elhatárolás nehézségét az okozza, hogy amíg a *Grundgesetz* az emberi méltóság klauzula mellett kifejezetten tartalmazza a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot [2. cikk (1) bekezdés], amely alapot adott a Szövetségi Alkotmánybíróság számára a két rendelkezés egymásra vetített értelmezésével az általános személyiségi jog kibontására, a korlátozhatatlan és a korlátozható rész elhatárolására a konkrét esetekben, addig a korábbi Alkotmány nem tartalmazott külön nevesített átfogó személyiségi jogot.

Az elhatárolás során Sólyom Lászlónak az oszthatatlansági doktrínát kibontó párhuzamos indokolásából indulok ki, amelyben az Alkotmánybíróság akkori elnöke elhatárolódott a dualista felfogástól, amely szerint az emberi méltóság „nembeli” jog, vagyis az egyén az emberi nem méltóságából részesedik. Ugyanakkor a párhuzamos indokolása már tartalmazta az első abortusz-határozat többségi indokolásából idézett megállapítást, amely az emberi méltóság lényegét az autonómiában, az egyéni önrendelésben ragadta meg. Sólyom az emberi méltóság lényegének az embert a többi élőlénytől megkülönböztető autonóm minőséggel való meghatározásával emberi tartalmat adott az emberi

⁵³⁶ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

méltóság jogi fogalmának, és ezzel töltötte ki a jogképesség formális kategóriáját. Az emberi méltóság lényegére vonatkozó elképzelés – ahogy a fentiekben bemutattam – bekerült az első abortusz-határozat többségi indokolásába, és ezt követően állandó hivatkozási alappá vált az Alkotmánybíróság határozataiban. Ennek megfelelően az emberi méltóság az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanúgy „nembeli” jog, mint a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában, amely a konkrét személyt az emberi nemhez tartozás jogán részesíti az emberi minőség védelmében. Az autonómia, az önrendelkezés mint az emberi minőség meghatározó jegyei az Alkotmány emberképének az elemei, amelyek egyúttal az emberi méltóság pozitív tartalmi elemei.

Az emberi méltósághoz való alapjog tehát az alkotmánybíróági gyakorlatban – a szakirodalomban képviselt álláspontokkal szemben –⁵³⁷ nem üres: az autonómiát, az egyéni önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket részesíti védelemben annak mindenféle korlátozásával szemben. Az emberi minőséget adó autonómiától, önrendelkezéstől meg kell különböztetni az egyéni önrendelkezés konkrét élethelyzetekben való kibontakoztatását, amelyet az általános személyiségi jog részjogai és a belőlük kiolvasott különös személyiségi jogok védenek. A kettő közötti összefüggéseket az általános személyiségi jog elemzése során vizsgálom.

3.1.2. Az Alaptörvény emberképe

Az emberkép formula az Alkotmánybíróság gyakorlatában először az orvosi vények adattartalmáról szóló 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban jelent meg.⁵³⁸

„Az Alaptörvény az egyén-közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené. Ez következik különösen az

⁵³⁷ Györfi Tamás szerint a Sólyom-féle koncepció gyengesége, hogy a méltóságot képességként definiálja, amely nem véd semmilyen durva bánásmód ellen, ezért üres. Álláspontja szerint a méltóság valamilyen morálisan releváns tulajdonságánál fogva (ami lehet akár az autonóm viszonyulás is) illeti meg az embert, de a méltóság nem azonos ezzel a tulajdonsággal, hanem ebből az embernek meghatározott érdekei származnak (például az autonóm viszonyulás képességét gyakorolja, s élete fontos döntéseit maga hozza meg). GYÖRFI (1998) i. m. 24. Deli és Kukorelli szerint az Alkotmánybíróság az Alkotmányhoz kapcsolódó korábbi gyakorlatában az emberi méltóságot „meghatározhatatlan fogalomként fogta fel”, és csupán a második szinten határozott meg bizonyos alapfunkciók mentén ún. beszámítási pontokat, amelyekből a harmadik szinten az egyes konkrét alapjogokat levezette. DELI-KUKORELLI i. m. 347.

⁵³⁸ Megerősítette: 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88].

Alaptörvény O) cikkéből és II. cikkéből. [...] Az egyének társadalmi lényként, szociális beágyazottsága miatt bizonyos mértékben azonban el kell tűrnie adatai kötelező kiszolgáltatását, és azok állam általi felhasználását {Indokolás [49]}.”

Az emberkép formula a cukorbetegség egészségügyi ellátásáról szóló 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban már a német mintával szinte azonos megfogalmazásában szerepel:

„Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyiségé. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből. Ez viszont azt jelenti, hogy a betegnek el kell fogadnia azokat a feltételeket, amelyeket a jogalkotó az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyéni szempontokat figyelembe veszi {Indokolás [95]}.”

Az emberkép formula – a német mintához hasonlóan – tartalmazza az egyén és közösség közötti viszony felállításával az emberkép magját, annak megalapozását és első konkretizálását. Az Alaptörvény emberképe formula tehát mind tartalmát, mind megfogalmazását tekintve hasonlóságot mutat a Szövetségi Alkotmánybíróság által kidolgozott emberkép formulával, ezért felmerül a kérdés, hogy az valóban kiolvasható-e az Alaptörvényből.

Az Alkotmánybíróság az emberkép formula megalapozása során az Alaptörvény O) cikkére és II. cikkére hivatkozott, így ezek a rendelkezések adják az emberkép formula súlypontját.

Az Alaptörvény – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével szó szerint megegyezően – kifejezetten kimondja az emberi méltóság sérthetetlenségét, így az emberi minőséget kifejező emberkép elemek és az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa közötti összefüggés változatlanul fenntartható.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően fenn is tartotta azt a gyakorlatát, miszerint az emberi méltósághoz való jog abszolút dimenziója az emberi minőség védelmére irányul. Az Alkotmánybíróság a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban és a 17/2014. (V. 30.) AB határozatban – követve a korábbi gyakorlatát – az intimszférát mint az emberi minőség egyik

megnyilvánulási formáját sorolta az emberi méltóság védelmi körébe.⁵³⁹ Az Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltóság tehát elsősorban az emberi minőség védelmére irányul, amelynek változatlanul a pozitív tartalmi elemét képezi az egyén autonómiája, önrendelkezése.

Ezt egészíti ki az Alaptörvény O) cikke az egyén felelősségének hangsúlyozásával.

Az Alaptörvény O) cikke Jakab András 2011 januárjában közzétett magántervezetéből származik, eredetileg pedig az 1999-es svájci alkotmány 6. cikkében került megfogalmazásra.⁵⁴⁰ Jakab szerint a felelősségi klauzula egy emberképet rögzít, amelynek az Alaptörvény többi rendelkezésének értelmezése során lehet szerepe.⁵⁴¹

Az Alaptörvény O) cikkének első tagmondata az egyén önmagáért való felelősségéről szól, a következmények vállalásáról a saját cselekedetekért. A saját cselekedet hatással lehet egyrészt magára az önrendelkezési jogát gyakorló egyénre (önmagának való felelősség), másrészt a személyisége kibontakoztatásának kereteit biztosító szűkebb (család, lakókörnyezet, iskola, munkahely) és tágabb értelemben vett közösségre (politikai közösség). Az Alaptörvény O) cikkének első tagmondata a közösséggel szemben fennálló felelősséget mondja ki általános érvénnyel, a második tagmondata pedig az általános szabályt konkretizálja.

Az Alaptörvény O) cikkének második tagmondata az ellátandó feladatok előtérbe helyezése mellett az állami feladatokhoz való hozzájárulásról, vagyis a közteherviselési kötelezettségről szól. Összehasonlítva a korábbi Alkotmány 70/I. §-ában szereplő közteherviselési szabállyal, ez a rendelkezés jóval szélesebb tartalommal bír, mivel az öngondoskodás gondolata jelenik meg benne.⁵⁴² A közösségi feladatok ellátásáról szóló rendelkezéssel összhangban az

⁵³⁹ „Az Alaptörvény II. cikke megalapozza a magánszféra alakítása érinthetetlen területének védelmét, ami teljesen ki van zárva minden állami beavatkozás alól, mivel ez az emberi méltóság alapja. Az Alaptörvény értelmében a magánszféra védelme azonban nem szűkül le az Alaptörvény II. cikke által is védett belső vagy intimszférára [...]” 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [84]; „Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy jelen ügy szempontjából különös jelentősége van annak, hogy a gyermekvállalás szándéka, az ennek érdekében vállalt emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósság – mindaddig amíg annak nincsenek külső jelei – az intím szférához tartozik, és mint ilyen ki van zárva minden állami beavatkozás alól.” 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [32].

⁵⁴⁰ Jakab magántervezetének 15. §-a szerint: „Mindenki felelős saját magáért, és köteles lehetőségeinek megfelelően az állami és társadalmi feladatok ellátásához hozzájárulni.” JAKAB (2011) i. m. 96.

⁵⁴¹ Uo. 196–197.

⁵⁴² ÁRVA i. m. 59.

Alaptörvény közteherviselési kötelezettséget előíró XXX. cikke a közterhekhez való hozzájárulás helyett a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulásról rendelkezik.

Az egyén közösséghez kötöttsége az Alaptörvény más rendelkezéseiben is tetten érhető.⁵⁴³ Már a Nemzeti hitvallás hitet tesz az egyén közösséghez kötöttsége mellett, mikor kimondja: „az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki”, „együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet”, „a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye”. Az I. cikk (3) bekezdése az alapjogok korlátozásának általános szabályaként rögzíti, hogy az alapvető jogok mások alapvető jogainak érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében – a szükségesség-arányosság és az alapjogok lényeges tartalmának tiszteletben tartásával – korlátozhatók. A XII. cikk a munkához és vállalkozáshoz való jog biztosítását követően rögzíti: „Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.” A XIII. cikk a tulajdonhoz való jog garantálása mellett kimondja, hogy a tulajdon társadalmi felelősséggel jár. A XVI. cikk a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez, valamint a szülők gyermekük neveléséhez való jogának biztosítást követően állampolgári kötelezettséggé nyilvánítja egyrészt a szülők gyermekükről való gondoskodási kötelezettségét, mely magában foglalja a taníttatást, másrészt a nagykorú gyermekek rászoruló szülőkről való gondoskodási kötelezettségét is. A XIX. cikk a szociális biztonságot államcélként tűzi ki, ám a (3) bekezdésében a törvényhozó számára fenntartja a lehetőséget, hogy a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez is igazodóan állapítsa meg. A XXXI. cikk állampolgári kötelezettséggé írja elő a haza védelmét.

⁵⁴³ Küpper megkülönbözteti az Alaptörvény individualista, kollektivistá és paternalista elemeit. Az individualista elemek közé sorolja az Alaptörvény O cikkének egyéni felelősség elemét abban az értelemben, hogy az egyénnek nincs szüksége se az állam, se más közösség gyámkodására, az Alaptörvény II. cikkében foglalt emberi méltóságot, amely az egyéni autonómia alapja, valamint az autonómiát biztosító egyes speciális alapjogokat. A kollektivistá elemek közé sorolja az egyén nemzethez, családhoz, kereszténységhez, a jövő generációkhoz, a közösséghez kötöttségét, amely a Nemzeti Hitvallásban és az Alapvetésben jelenik meg. A paternalista elemek közé pedig a Nemzeti hitvallás hetedik „valljuk” kezdetű mondatát, a G) cikkben foglalt általános állami kötelezettséget az állampolgárok védelmére, az I. cikk (1) bekezdésében az alapjogok védelmére vonatkozó kötelezettséget, valamint a gazdaságba való beavatkozást rögzítő rendelkezéseket. KÜPPER (2012b) i. m. 219–231.; KÜPPER (2012a) i. m. 112–113.

Mindezek a rendelkezések jól tükrözik azt a szemléletváltást, amely a korábbi Alkotmány egyén központúságától⁵⁴⁴ elmozdult az egyén közösség tagjaként való védelme irányába anélkül, hogy az egyént alárendelné a közösségnek.⁵⁴⁵ Ezt a szemléletváltást érvényesítette az Alkotmánybíróság az emberkép formulának az egyén és közösség viszonyára vonatkozó megállapításával.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő – német mintára kidolgozott – emberkép formula kiolvasható az Alaptörvényből, mivel annak az emberről és a közösséghez való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi.

3.1.3. Az emberkép funkciója

Az emberkép formula funkciója az egyén és közösség viszonyában megjelölt két szélső pontnak megfelelően a magyar alkotmánybírói gyakorlatban is az alapjog védelmi körének,⁵⁴⁶ illetve az alapjog korlátjának a meghatározása.⁵⁴⁷

A 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban⁵⁴⁸ és a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban⁵⁴⁹ egyszerre jelenik meg mindkét funkció. A határozatok az egyén egyedi értékét védő II. cikkből kiindulva jutottak arra a megállapításra, hogy

⁵⁴⁴ A korábbi Alkotmányban az egyén közösség iránti felelősségének gondolata csupán az állampolgári kötelezettségek formájában jelent meg, melyek elsősorban az állami lét fenntartását szolgálták: honvédelmi és közteherviselési kötelezettség (korábbi Alkotmány 70/H. §, 70/I. §). Kivételképpen említhető a kiskorú gyermek tanítási kötelezettsége (korábbi Alkotmány 70/I. §), valamint a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez való jogának biztosítása a család és a társadalom részéről is, mellyel szemben azonban nem állt állampolgári kötelezettség.

⁵⁴⁵ A Deli–Kukorelli szerzőpáros az Alaptörvény és az alkotmányozás során mintául szolgáló Alapjogi Charta összehasonlításával jut arra a következtetésre, hogy az Alaptörvény értékvédő, és ehhez az értékvédő alapjogi filozófiához szervesen kapcsolódik a kötelezettségek és a felelősség hangsúlyozása. Az Alaptörvény ezzel „túllép az alapjogok hagyományos, liberális krédóján, az Alapjogi Charta individuálisabb szabadságfilozófiáján. Konzervatív alapon nyit – a szabadságjogokat nem megtagadva – a felelősség és a közösség felé”. DELI–KUKORELLI i. m. 338.

⁵⁴⁶ A 40/2012. (XII. 6.) AB határozatban (megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól szóló határozat) az Alaptörvény O) cikke önmagában szolgált az Alaptörvény XIX. cikkében foglalt szociális biztonság (államcél) korábitól (szociális biztonsághoz való jog) elért felfogásának megalapozására.

⁵⁴⁷ A korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről szóló határozatokban az Alaptörvény O) cikke az egyéni felelősség megalapozására szolgál a szerzett jogok korlátozásának igazolására. 23/2013. (IX. 25.) AB határozat, Indokolás [122]; 3061/2015. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [27].

⁵⁴⁸ Indokolás [50].

⁵⁴⁹ Indokolás [88].

az Alaptörvény hatálybalépését követően is fenntartható az Alkotmánybíróság korábbi Alkotmányon alapuló azon gyakorlata, miszerint a személyes adatok védelméhez való jog – a „védelem” szó ellenére – nem pusztán állami kötelezettséget jelent (az alapjog tárgyi oldala), hanem van alanyi jogi tartalma is, amely az emberi méltóságból ered. Abból azonban, hogy az emberi méltóság alanyi jogi tartalommal tölti meg az alapjogokat, nem következik, hogy minden életviszony az emberi méltóság védelmét élvezné. Ezen a lényeges tartalom túlmenően az egyénnek társadalmi lényként el kell tűnie alapjogai korlátozását.

A 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban az emberkép formula már általános korlátként jelenik meg. Az Alkotmánybíróság a konkrét ügyben a támogatott kezeléssel folytatott analóg inzulin terápia fenntartásának feltételeit tartalmazó jogszabály⁵⁵⁰ meghatározott szövegrészeinek közvetlen vizsgálata mellett közvetetten az új gyógyszerfinanszírozási módszert is vizsgálta, amely az eltérő százalékos vagy meghatározott összegben korlátozott támogatást a beteg együttműködésétől tette függővé.⁵⁵¹ A testület az Alaptörvény emberképre hivatkozással arra a következtetésre jutott, hogy a beteg együttműködési kötelezettségének előírása összeegyeztethető az Alaptörvénnyel.⁵⁵²

Sajátos szerepet tölt be az emberkép formula a közösségi együttélés alapvető szabályairól szóló 29/2015. (X. 2.) AB határozatban, amelyben a helyi önkormányzatok jogalkotási autonómiájának kibővítését támasztotta alá {Indokolás [27]}.

3.1.4. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott emberkép formula két elemből áll. A testület egyrészt megjelölte az ember legfontosabb tulajdonságait (szabad, önálló, önértékkel és felelősségtudattal rendelkezik). Másrészt megjelölte az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot (az egyik a magányos ember képe, a másik a társadalomban, csupán annak tagjaként

⁵⁵⁰ A törzskönyvezett gyógyszerek és a különleges táplálkozási igényt kielégítő tápszerek társadalombiztosítási támogatásba való befogadásának szempontjairól és a befogadás vagy támogatás megváltoztatásáról szóló 32/2004. (IV. 26.) EszCsM rendelet 2. számú mellékletének EÜ 100 2. és EÜ 100 3. pontja.

⁵⁵¹ Az egyes egészségügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2011. évi CLXXVI. törvény 115. § (2) bekezdése 2012. január 1-jei hatállyal kiegészítette a biztonságos és gazdaságos gyógyszer- és gyógyászatisegédeszköz-ellátás, valamint a gyógyszerforgalmazás általános szabályairól szóló 2006. évi XCVIII. törvény (Gyftv.) 28. § (1) bekezdését az új támogatási módszert tartalmazó *f*) ponttal.

⁵⁵² Indokolás [95].

létező ember képe), rámutatva arra, hogy az egyént és a társadalmat az egyén közösség iránti felelőssége kapcsolja össze. Az emberkép formula újdonsága annak második elemében érhető tetten, amely a *Grundgesetz*ből hiányzó általános felelősségi szabályt hivatott pótolni. Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formulára általában az alapjogok korlátozása érdekében hivatkozott.

A dolgozatban kimutattam, hogy az emberkép formula az általános korlát funkció mellett jelentős szerepet tölt be az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározásában. Az emberi nem lényeges tulajdonságait felsoroló emberkép elemek adnak ugyanis az emberi méltóság tárgyi védelmi körének pozitív tartalmat. Az emberkép formula az emberkép következő elemeit nevesíti: önérték, önállóság, autonómia, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat, amelyeket az egyes jogfilozófiai elméletek is magukban foglalnak. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése ezzel igazolta, hogy az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét nem közvetlenül egy meghatározott filozófiai hagyományból bontja ki, hiszen az emberi méltóságnak csupán egyes aspektusait vette át az eszmetörténetből, figyelmen kívül hagyva az eltérő indokolást.

Ezek a fogalmi elemek nem is alkalmasak azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltóság védelmére. Mégis hozzájárulnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének behatárolásához azzal, hogy annak meghatározását elválasztják az egyén szubjektív méltóság érzésétől. A magyar Alkotmánybíróság átvette a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott emberkép formulát. Az azonban nem egyszerű másolása a német gyakorlatnak, mivel csupán formailag, megfogalmazásában követi a német mintát, tartalmát tekintve egyrészt az Alkotmánybíróságnak az emberi méltósághoz való jogot értelmező korábbi gyakorlatán alapul, másrészt az egyén felelősségének hangsúlyozásával az Alaptörvény szemléletváltását tükrözi a korábbi Alkotmányhoz képest. Az emberkép önmagában ebben az esetben is csupán arra alkalmas, hogy az emberi méltósághoz való jog védelmi körét elhatárolja az egyéni méltóság érzéstől.

3.2. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének negatív meghatározása az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Már a korábbi Alkotmány biztosította az Alkotmánybíróság számára az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározásának lehetőségét azzal, hogy – a

Grundgesetz rendelkezéseivel ellentétben – általánosan rögzítette a kínzás, a kegyetlen, embertelen, megalázó elbánás vagy büntetés, valamint az emberen hozzájárulása nélkül végzett orvosi vagy tudományos kísérlet tilalmát [54. § (2) bekezdés]. Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában azonban nem értelmezte a fenti rendelkezést annak ellenére, hogy a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozat indítványozói kifejezetten hivatkoztak az Alkotmány 54. § (2) bekezdésére.⁵⁵³

Az Alkotmánybíróság az első abortusz-határozatban – az emberi méltóság pozitív tartalmi elemének megnevezése mellett – élt a német gyakorlatból ismert negatív meghatározás lehetőségével, amikor elsőként megfogalmazta az emberi méltóság lényegét:

„Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.” [ABH 1991, 297, 308.].

A határozat – „a klasszikus megfogalmazás szerint” kitétele ellenére – egyértelműen a német alkotmánybírósági gyakorlatból vette át a tárgyként kezelés tilalmát (*Objektformel*) az emberi méltóság tartalmának meghatározására. Míg a tárgyként kezelés elvének alkalmazása a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság sérelmének megállapításához vezet, az Alkotmánybíróság gyakorlatában sokáig csupán „díszítő elem” maradt.

Erre jó példa a 39/2007. (VI. 20.) AB határozat, amelyben a testület – a tárgyként kezelés elvére hivatkozással –⁵⁵⁴ megállapította, hogy az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó szabályozás az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező testi-lelki integritáshoz való jog korlátozását

⁵⁵³ Az Alkotmánybíróság az eutanázia-határozatban már maga is rámutatott, hogy az indítványozók az Alkotmány 54. § (1) bekezdése mellett kifejezetten hivatkozhattak volna a rendelkezés (2) bekezdésére is, de indítvány hiányában annak sérelmét nem vizsgálta. 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2003, 235, 249.

⁵⁵⁴ „»Az ember soha nem tekinthető pusztá eszköznek valamilyen közcél eléréséhez« – ennek az elvnek különös súlya van az olyan jogi szabályozás esetében, amely alapján közérdekre hivatkozással, megelőző, gyógyító célból oltóanyagot juttatnak az emberek szervezetébe.” 39/2007. (VI. 20.) AB határozat, ABH 2007, 464, 479–480.

jelenti, de ebből nem következett az emberi méltósághoz való jog sérelmére. Ellenkezőleg: a szükségességi-arányossági vizsgálatot követően a testi-lelki integritáshoz való jog korlátozását igazolhatónak ítélte.⁵⁵⁵ Láthatóan a szükségességi-arányossági vizsgálat magában foglalja a tárgyként kezelés elvének sérelmét, amely a korlátozás abszolút határát jelzi. A konkrét esetben tehát a tárgyként kezelés elve a testi-lelki integritáshoz való jog lényeges tartalmának sérelme – amely az oszthatatlansági doktrína értelmében egyúttal az élethez való jog sérelmét is megvalósítja – esetén vezethetett volna az emberi méltóság sérelmének megállapításához.

Változást jelez azonban a kormánytisztviselők indokolatlan felmentése kapcsán hozott 8/2011. (II. 18.) AB határozat, amely megállapította, hogy

„ez a jogi megoldás – amint arra az Alkotmánybíróság a fentiekben rámutatott – magában hordozza a közszolgálati jogviszony önkényes, a munkáltató szubjektív megítélésén alapuló megszüntetésének lehetőségét, amelynek következtében előre kiszámíthatatlan módon kerülhet veszélybe a kormánytisztviselőnek és családjának létfenntartása is. Mindez feltétlen alárendeltséget, kiszolgáltatott helyzetet teremt a kormánytisztviselő számára. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a kormánytisztviselőnek ez a kiszolgáltatott helyzete, az állami feladatmegoldás »eszközeként« való kezelése ellentétes az emberi méltósággal”.⁵⁵⁶

A fent idézett szövegrészben az emberi méltósághoz való jog önállóan (nem az élethez való joggal egységben és nem is általános személyiségi jog formájában) jelent meg, a határozat annak tartalmát pedig az adott esetben a tárgyként kezelés tilalma alapján határozta meg, és ez szolgált az alkotmányellenesség alapjául.

Az Alaptörvény III. cikke fenntartotta az emberi méltóság negatív meghatározásának lehetőségét azzal, hogy az emberi élethez és méltósághoz való jogtól különálló cikkben ugyan, de változatlanul tartalmazza a kínzás, az embertelen, megállító bánásmód, illetve büntetés abszolút tilalmát.

⁵⁵⁵ ABH 2007, 464, 487–488.

⁵⁵⁶ ABH 2011, 49, 83.

3.2.1. A börtöncella méretéről szóló határozat

Az Alkotmánybíróság ennek megfelelően a börtöncella méretéről szóló 32/2014. (XI. 3.) AB határozatban megállapította, hogy

„az alkotmányozó hatalom normaszervezési módja csupán formai különállást valósít meg, így az Alkotmánybíróság értelmezésében a III. cikk (1) bekezdésében megjelenő tilalmak az emberi élethez és méltósághoz való jog megsértése tilalmának önálló, speciális megfogalmazásai is egyben”.

A határozat deklaratíván az élet és méltóság egységéből indul ugyan ki, de a fenti tilalmaknak nem adott önálló értelmet. Ehelyett – az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésének és az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének szinte szó szerinti megegyezésére, valamint a nemzetközi szerződésekben foglalt jogvédelmi szint minimális mérceként való elfogadására hivatkozással – az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata alapján ítélte meg a kifogásolt jogszabály alkotmányosságát. Megállapította, hogy e tilalmaknak a megszegése megvalósítja az – Egyezményben kifejezetten nem említett – emberi méltóság sérelmét.⁵⁵⁷

Az Alkotmánybíróság azonban nem a börtöncella jogszabályban meghatározott konkrét méretét találta alkotmányellenesnek (negatív meghatározás), de nem is határozta meg – az Emberi Jogok Európai Bíróságához hasonlóan –⁵⁵⁸ a minimális élet-, illetve mozgástér paramétereit (pozitív meghatározás), hanem a jogszabályt⁵⁵⁹ csupán annak diszpozitív jelleg miatt ítélte alkotmányellenesnek, és alkotmányos követelménnyé tette a fogvatartottak részére biztosítandó moz-

⁵⁵⁷ Annak ellenére, hogy az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdése szinte szó szerint megegyezik az EJEE 3. cikkével, a Szegedi Ítéletábra II. számú büntető fellebbviteli tanácsa sem az Alaptörvény, hanem az EJEE sérelmére hivatkozva kezdeményezte a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés felülvizsgálatát (a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét) kizáró büntetőjogi rendelkezések alkotmányossági vizsgálatát. Az Alkotmánybíróság a 3013/2015. (I. 27.) AB végzésében pusztán a jogszabályi környezet változására tekintettel megszüntette az eljárást anélkül, hogy vizsgálta volna az új jogszabály tartalmát. Ld. Lévay Miklós alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [38].

⁵⁵⁸ 32/2014. (XI. 3.) AB határozat, Indokolás [39]–[44].

⁵⁵⁹ A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet „137. § (1) A zárkában (lakóhelyiségben) elhelyezhető létszámot úgy kell meghatározni, hogy minden elítélre lehetőleg hat köbméter légtér, és lehetőség szerint a férfi elítéltek esetén három négyzetméter, a fiatakorúak, illetve a női elítéltek esetén három és fél négyzetméter mozgástér jusson.”

gástér – közelebről meg nem határozott – minimális mértékének kógens jellegű szabályozását.⁵⁶⁰ Az Alkotmánybíróság tehát nem élt az emberi méltósághoz való jog meghatározásának egyik lehetőségével sem, így nem egyértelmű, hogy a jogszabály miért sérti az emberi méltósághoz való jogot. Dienes-Oehm Egon különvéleményében hívta fel a figyelmet arra, hogy a többségi indokolás egybemosta az Alaptörvény és a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatát, és az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésének értelmezése hiányában az alaptörvény-ellenesség megállapítása megalapozatlan.⁵⁶¹ Varga Zs. András ehhez azt tette hozzá, hogy az Alkotmánybíróságnak – az Alaptörvényben meghatározott feladata alapján – egyébként is elsősorban az Alaptörvénybe ütközést kellett volna vizsgálnia.⁵⁶²

Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság csak abban az esetben állapíthatta volna megalapozottan, hogy a jogszabály diszpozitív jellege sérti az emberi méltósághoz való jogot, ha az abban meghatározott mértéket – kimondva (pozitív meghatározás) vagy kimondatlanul (negatív meghatározás) – az emberi méltósághoz való jog érvényesüléséhez szükséges minimumnak tekinti, amelytől emiatt nem lehet eltérni. Ezzel szemben a testület – anélkül, hogy legalább az Alaptörvény által minimálisan megkövetelt mozgástér szempontrendszerét megadta volna – azért találta alkotmányellenesnek a jogszabályi rendelkezést, mert a jogalkotó nem kógens jelleggel írta elő a minimális mozgásteret.⁵⁶³

Felmerül a kérdés, hogy ha a jogalkotó a jogszabályban meghatározottnál lényegesen kisebb légteret és mozgásteret ír elő a fogvatartottak számára kógens módon, az akkor már nem is sérti az emberi méltósághoz való jogot. Ez a kérdés rámutat arra, hogy az Alkotmánybíróság határozata az alaptörvény-ellenesség tekintetében nem megalapozott. De arra is, hogy az emberi méltósághoz való jog negatív megközelítése önmagában nem elegendő az emberi méltósághoz való jog sérelmének a felismeréséhez. Az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározását ezért – a német gyakorlathoz hasonlóan – mindig össze kell kapcsolni az alkotmány emberképével. Az Alkotmánybíróságnak a konkrét esetben is az Alaptörvényből kellett volna kiindulnia az alaptörvény-ellenesség vizsgálata során. Bár a nemzetközi szerződésekben foglalt, illetve az ahhoz kapcsolódó ítélkezési gyakorlatban kibontott jogvédelmi szint kétségtelenül

⁵⁶⁰ 32/2014. (XI. 3.) AB határozat, Indokolás [55].

⁵⁶¹ Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [68].

⁵⁶² Varga Zs. András alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [94].

⁵⁶³ Indokolás [56].

minimális mércét jelent az alapjogok védelme során,⁵⁶⁴ azt összhangba kell hozni a nemzeti alkotmánnyal.

Mindazonáltal az Alkotmánybíróság – nem az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésének értelmezése során ugyan, de – élt az Alaptörvény hatályba lépését követően is az emberi méltóság negatív meghatározásának lehetőségével.

3.2.2. A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatáról szóló határozat

A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatát szankcionáló szabálysértési tényállás megsemmisítéséről szóló 38/2012. (XI. 14.) AB határozat az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésére alapozta a megsemmisítést, azzal az indokolással, hogy a vitatott szabálysértési tényállás⁵⁶⁵ tekintetében nem állapítható meg egyértelműen sem a büntetendővé nyilvánítás indoka, sem a törvényhozó által védeni kívánt jogtárgy, ezen túlmenően nem felel meg a – büntetést megállapító normákkal szemben a jogbiztonságból fakadóan fokozott követelményként támasztott – normavilágosság követelményének sem.⁵⁶⁶ Ennek ellenére a határozat indokolásában – a legitim indok vizsgálata körében – jelentős szerepet kapott az Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltósághoz való jog értelmezése. Az Alkotmánybíróság abból indult ki, hogy a szabálysértési tényállás a közterület életvitelszerű lakhatásra való használatának szabálysértéssé nyilvánításával egy élethelyzetet, az utcán való élést, azaz magát a hajléktalanságot minősítette büntetendőnek.⁵⁶⁷ A hajléktalanság fogalma a testület értelmezésében a hajléktalan személy önrendelkezési jogától független hátrányos helyzet:

„A hajléktalan személyek számára az, hogy a közterületen élnek egy rendkívül súlyos krízishelyzetet jelent, ami különböző kény-

⁵⁶⁴ SONNEVEND (2015) i. m. 247–249.

⁵⁶⁵ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény elbíráláskor hatályos szövege: „186. § (1) Aki a közterület belterületét rendeltetésétől eltérő módon, életvitelszerű lakhatás céljára használja, illetve életvitelszerű lakhatáshoz használt ingóságokat közterületen tárol, szabálysértést követ el. (2) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés nem állapítható meg, ha a feladat ellátására kötelezett önkormányzat a hajléktalan-ellátás feltételeit nem biztosítja. (3) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés miatt a közterület-felügyelő is szabhat ki helyszíni bírságot.”

⁵⁶⁶ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [48], [54].

⁵⁶⁷ Indokolás [50].

szerek hatására jött létre, a legritkább esetben tudatos, átgondolt, szabad választásuk következménye. A hajléktalanok elvesztették otthonukat és nincs lehetőségük arra, hogy lakhatásukat megoldják, ezért valódi alternatíva hiányában kénytelenek – miután az egyetlen nyilvános, mindenki használatára nyitva álló terület – a közterületen élni.”

A testület szerint önmagában ennek a hátrányos helyzetnek a büntetendővé nyilvánítása sérti az emberi méltósághoz való jogot:

„Az Alaptörvény II. cikkében szabályozott emberi méltóság védelmével összeegyeztethetetlen önmagában azért társadalomra veszélyesnek minősíteni és büntetni azokat, akik lakhatásukat valamely okból elvesztették, és ezért kényszerűségből a közterületen élnek, de ezzel mások jogait nem sértik, kárt nem okoznak, más jogellenes cselekményt nem követnek el.”⁵⁶⁸

A testület tehát az emberi méltósághoz való jogot a jogsértés oldaláról közelítette ugyan meg, de azt összekapcsolta az alanyként kezelés követelményével. Nem azt állapította meg ugyanis, hogy a jogalkotó tárgyként kezeli a hajléktalanokat a közrend absztrakt védelme érdekében, hanem az emberi méltósághoz való jog pozitív tartalmi elemének, az önrendelkezésnek tulajdonított jelentőséget, amely a konkrét élethelyzetben általában hiányzik, mivel az nem szabad választás következménye. Az emberi méltósághoz való jog pedig – bár a határozat ezt kifejezetten nem mondja ki –⁵⁶⁹ abszolút módon védi az önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket. Ebből – álláspontom szerint – az államnak az a kötelezettsége származik, hogy hajléktalanság esetén is biztosítsa a megélhetési minimumot, amelynek részét képezi a szálláshoz való jog. A határozat azonban az emberi minőség védelmével (emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa) szemben az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező általános cselekvési szabadságra (emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusa) jutott arra a következtetésre: „Sérti az egyén emberi méltóságából folyó cselekvési szabadságát az is, hogy az állam a büntetés eszközeivel kényszerít a

⁵⁶⁸ Indokolás [53].

⁵⁶⁹ Ebben a határozatban sem válik szét egyértelműen az emberi méltósághoz való jog két aspektusa, így arra a következtetésre is lehet jutni, hogy az önrendelkezési jog itt a konkrét egyén személyisége szabad kibontakoztatását biztosítja, az ő személyes döntési lehetőségeit és nem az objektív mércével mért kiszolgáltatott helyzetet értékeli.

szociális szolgáltatások igénybe vételére.”⁵⁷⁰ Egyetérttek azzal, hogy önmagában a hajléktalan állapot szankcionálása sértené az emberi méltósághoz való jogot, mivel a hajléktalan embert tárgyként kezelné azzal, hogy pusztán a léte miatt felelőssé teszi. A konkrét esetben azonban nem az emberi minőség sérelme merül fel, hanem az egyén személyisége szabad kibontakoztatásához való jog (általános cselekvési szabadság) sérelme. A jogalkotó ugyanis nem kérdőjelezte meg a hajléktalan személy emberi minőségét, a hajléktalan személyt nem a pusztja léte, hanem a szociális ellátás igénybevételének elutasítása miatt tette felelőssé. Ez a magatartás az általános cselekvési szabadság védelmi körébe tartozik, amely az emberi méltósághoz való joggal szemben korlátozható. A jogalkotó által választott eszköz ennek ellenére alkotmányossági aggályokat vet fel. Még akkor is, ha az általános cselekvési szabadság korlátozását elvont közösségi érdekek (közrend, közegészség) igazolhatják, garanciák hiányában az nem volt arányos az elérni kívánt céllal.

Az Alaptörvény negyedik módosítása a XXII. cikk (3) bekezdésének beiktatásával megteremtette annak a lehetőségét, hogy törvény vagy helyi önkormányzat rendelete meghatározott alkotmányos értékek (közrend, közbiztonság, közegészség, kulturális értékek védelme) érdekében jelölhessen ki olyan közterületeket, ahol az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodás jogellenesnek (szabálysértésnek)⁵⁷¹ minősül.⁵⁷² Tehát a jogellenesség

⁵⁷⁰ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [53].

⁵⁷¹ A Szabstv. 179/A. § (4) bekezdése meghatározza az életvitelszerű tartózkodás körülményeit: „[...] életvitelszerű tartózkodásnak tekinthető minden olyan magatartás, amely alapján megállapítható, hogy a kijelölt területeken való életvitelszerű tartózkodás a lakó- és tartózkodási hely, valamint egyéb szállásra való visszatérés szándéka nélkül, a kijelölt területen való huzamos tartózkodás érdekében valósul meg, és a kijelölt területen való tartózkodás körülményeiből, vagy a magatartásból arra lehet következtetni, hogy a jellemzően lakóhelyül szolgáló kijelölt területen végzett tevékenységet – így különösen alvás, tisztálkodás, étkezés, öltözködés, állattartás – az elkövető a kijelölt területen rövid időnként visszatérően és rendszeresen végzi.”

⁵⁷² A 3/2016. (II. 22.) AB határozat rendelkező részében megállapította, hogy Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának a közösségi együttélés alapvető szabályairól szóló 7/2013. (III. 4.) önkormányzati rendelete 7. § (3) bekezdése vonatkozásában az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdéséből fakadó alkotmányos követelmény, hogy a rendelet a hatálya alá tartozó területen tartózkodó hajléktalan személyekre nem alkalmazható. A határozat indokolása szerint nincs összefüggés az Ör. által szabályozott – a közösségi együttélés alapvető szabályait sértő – magatartás (aki életvitelszerű lakhatás céljára használt ingóságait közterületen tárolja vagy helyez el) és az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdése között, mivel az Ör. nem vonatkozik a hajléktalan személyekre és – az alkotmányos értelmezés előmozdítása érdekében megállapított – alkotmányos követelmény értelmében nem is vonatkozhat. Ezért elutasította az emberi méltóság sérelmére hivatkozást azzal az indokkal, hogy önmagában az ingóságok közterületen tárolhatósága nem hozható kapcsolatba azzal. Indokolás [8], [21]. Czine Ágnes különvéleménye szerint az Ör. túllépett az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdésében megha-

minősítésre csak célhoz kötötten és csak a közterület meghatározott részére vonatkozóan kerülhetett sor.⁵⁷³ Az Alaptörvény XXII. cikk (2) bekezdése pedig az (1) bekezdésben megfogalmazott – az emberhez méltó lakhatás feltételeinek biztosítására irányuló államcél – konkretizálta azzal, hogy kimondja, az állam és a helyi önkormányzatok törekszenek valamennyi hajlék nélkül élő személy számára szállást biztosítani. Ezzel az Alaptörvény állami kötelezettséggé tette a szálláshoz való jog biztosítását, amely megfogalmazása ellenére nem csupán objektív, intézményvédelmi kötelezettséget jelent, mivel az emberi méltósághoz való jog ezt a szociális jogot is – a többi alapjoghoz hasonlóan – alanyi jogi tartalommal tölti meg.

A közterületen életvitelszerű lakhatás szankcionálása ezért akkor valósítaná meg az emberi méltósághoz való jog sérelmét, ha az állam úgy sújtaná büntetéssel ezeket a kiszolgáltatott állapotban lévő embereket, akik valójában az állam segítségére szorulnak, hogy az emberi léthez elengedhetetlen minimumot nem biztosítja számukra. Az ennek igénybevételére kötelezés azonban, amennyiben az megfelelő eszközzel történik, pontosan a hajléktalan személy kiszolgáltatottságának csökkentését szolgálja. Fontos hangsúlyozni, hogy a tárgyként kezelés elve ebben az esetben sem értelmezhető az Alaptörvény emberképétől függetlenül, amelynek alapja a saját maga iránt felelős ember. A hajléktalanság állapotának alkotmányos megítélésénél is különbséget kell tenni tehát az emberi státusz objektív mércével (tárgyként és alanyként kezelés követelménye) mérhető sérelme, valamint a konkrét élethelyzetben az egyén személyes döntésének a korlátozása között, mivel ez utóbbi a szükségesség-arányosság tesztje alapján korlátozható.

3.2.3. A majomhasonlatra építő politikai reklámfilmről szóló határozat

Az alapul fekvő ügy tényállása szerint a médiaszolgáltató megtagadta a kérelmező jelölt politikai kampányfilmjének közlését, melyben „egy katonai egyenruhába bújt majomnak öltözött ember szerepel, aki korábbi magyar

távozott felhatalmazás keretein azzal, hogy az Ör. területén általánosan tiltja a közterületen életvitelszerű tartózkodást. Indokolás [31]–[32]. Kiss László alkotmánybíró különvéleménye szerint pedig az Ör. sérti az emberi méltósághoz való jogot is, mivel a hajléktalanok körülményeit oly módon lehetetleníti el, hogy az már az egyén emberi méltóságából folyó cselekvési szabadságát sérti. Indokolás [43]–[44].

⁵⁷³ Az Alaptörvény hetedik módosítása 2018. 10. 15-i hatállyal a következőképpen módosította az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdését: „Tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás.”

miniszterelnökök hangjára tátog.”⁵⁷⁴ Az indítványozó a Nemzeti Választási Bizottság határozatát helyben hagyó bírói döntést kifogásolta, mivel az szerinte sérti a véleménynyilvánítás szabadságát. A Kúria álláspontja szerint „az állattal való azonosítás mindenkor dehumanizálja az érintett személyt, és ez az adott esetben alkalmas lehet az emberi méltóság megsértésére”.⁵⁷⁵ Az indítványozó alkotmányjogi panasz indítványában ezzel szemben azt állította, hogy „a reklámfilm »nem lejárató, hanem inkább erősen kritikus és a humor eszközt alkalmazza«, arra kíván utalni, hogy az érintettek megbízhatatlanok és komolytalanok”.⁵⁷⁶

Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog sérelmére hivatkozással elutasította az indítványt azzal az indokolással, hogy a véleménynyilvánítás köre a közhatalmat gyakorló személyekkel, valamint a közszereplő politikusokkal kapcsolatos vélemények esetében tágabb ugyan, mint más személyeknél, de „az emberi méltóságuknak az ő esetükben is van egy olyan lényegi, érinthetetlen magja, melyet az esetleges kritikát megfogalmazó személyek is kötelesek tiszteletben tartani.” A konkrét ügyben pedig megállapította, hogy „az érintetteknek állatokként történő, megalázó módon megvalósított ábrázolása ezt a lényegi tartalmat [...] sérti meg.”⁵⁷⁷

A határozat ezzel a véleménynyilvánítás szabadságának és az emberi méltósághoz való jog ütközésének a mérlegelésére az új Ptk. 2:44. §-ának absztrakt vizsgálata során lefektetett szempontrendszerrel konkretizálta. Az Alkotmánybíróság a 7/2014. (III. 7.) határozatában a közszereplők bírálhatósága körében különbséget tett az emberi méltósághoz való jog két dimenziója között – az emberi méltósághoz való jog mint az emberi státusz jogi meghatározója, valamint az általános személyiségi jog között –⁵⁷⁸ és rögzítette:

⁵⁷⁴ 3122/2014. (IV. 24.) AB határozat, Indokolás [2].

⁵⁷⁵ Indokolás [3].

⁵⁷⁶ Indokolás [4].

⁵⁷⁷ Indokolás [17].

⁵⁷⁸ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [24]. Az 1/2015. (I. 16.) AB határozat ettől eltérően összemosta az emberi méltósághoz való jog két aspektusát és az emberi méltóság, valamint a jóhírnévhez való jog szükségtelen korlátozására hivatkozással semmisítette meg az indítványozó mint magánvádló feljelentése alapján indult büntetőeljárásban a kifogásolt bírói döntést. Az alkotmányjogi panasz alapjául szolgáló ügyben az indítványozót egy magánszemély az iwiw felhasználói adatlapján, személy szerint megnevezve, az állatai között tüntette fel, valamint ügyvédi minőségét is érintően a jóhírnevét rontó bejegyzéseket tett. Indokolás [2], [45].

„Az új Ptk. 2:42. §-ában foglalt emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa csak az emberi státuszt alapjaiban tagadó véleménynyilvánítások egészen szűk körében jelenti a szólásszabadság abszolút határát.”⁵⁷⁹

A határozat – az előzetes normakontroll keretei között – igyekezett tovább pontosítani, hogy milyen magatartások valósítják meg az emberi méltósághoz való jog sérelmét:

„Indokolt lehet a polgári jogi felelősségre vonás abban a szűk körben is, amikor a megfogalmazott vélemény az érintett személy emberi státuszának teljes, nyilvánvaló és súlyosan becsmérlő tagadásaként már nem az új Ptk. 2:43. §-ában foglalt nevesített személyiségi jogokba, hanem a 2:42. §-ban foglalt emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusába ütközik.”⁵⁸⁰

Ennek értelmében az emberi méltósághoz való jog sérelmének három konjunktív feltétele van: a magatartás teljesen, alapjaiban, tagadja az emberi státuszt, azaz elvitatja az emberi minőséget (1), mégpedig mindenki számára nyilvánvaló (2) és egyúttal súlyosan becsmérlő módon (3). Az Alkotmánybíróság a hármas feltételrendszer felállításával objektív mércét szabott, mert a „becsmérlő” jelző utat nyit ugyan – a német lehallgatási határozat „megvető bánásmód” kitételéhez hasonlóan – a szubjektív értékítéletnek, de a „nyilvánvaló” kitétel kifejezésre juttatja, hogy a jogsértő szándékának nincs jelentősége, a magatartásnak a kívülálló számára, tehát objektíve kell alkalmasnak lennie a sérelmet szenvedett emberi méltósághoz való jogának megsértésére.⁵⁸¹ Ezért a fenti szempontrendszer álláspontom szerint – a véleménynyilvánításon túlmenően – minden olyan ügyben irányt mutat, amelyben felmerül az emberi méltósághoz való jog sérelme.

⁵⁷⁹ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [60].

⁵⁸⁰ Indokolás [62].

⁵⁸¹ A 13/2014. (IV. 18.) AB határozat büntetőjogi ügyben megerősítette az emberi méltósághoz való jogot sértő véleménynyilvánítások ismérveit azzal, hogy – álláspontom szerint tévesen – jelentőséget tulajdonított a jogsértő szándékának: „Nyilvánvaló emellett az is, hogy nem a közéleti véleménynyilvánítás szabadságával él, aki a másik személy emberi mivoltában való megalázása érdekében használ súlyosan bántó vagy sértő kifejezéseket. Ennek megfelelően az emberi státuszt közvetlenül megtestesítő emberi méltóság a közéleti vita szabadságának határvonalát jelöli ki.” Indokolás [29].

A majomhasonlatra építő politikai reklámfilmről szóló határozat ezeket a szempontokat külön-külön nem vizsgálta, de az egyértelműen megállapítható, hogy a konkrét esetben az érintetteknek állatokkal való azonosítása valósította meg az emberi méltósághoz való jog sérelmét. A majomfigura szerepeltetése az érintett jelöltek helyett kétségtelenül megkérdőjelezi azok emberi minőségét, mégpedig a jogsértő szándékától és a sérelmet szenvedett érzéseitől függetlenül, ezért a „megalázó módon megvalósított ábrázolás” kitételt ki kell egészíteni a „nyilvánvaló” feltétellel. Tehát az emberi méltósághoz való jog sérelmét mindazok a magatartások megvalósítják, amelyek az embert emberi mivoltánál fogva megillető értéket semmibe veszik.

3.2.4. A negatív meghatározás szűk értelmezése

Az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározása kapcsán érdemes kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság egyik tagja kizárólag az emberi méltósághoz való jog tartalmát negatíve, a jogsértések oldaláról megközelítő értelmezést fogad el, az emberi méltóságot sértő magatartások közül pedig csak a megaláztatást fogadja el, ezzel indokolatlanul szűkítve az emberi méltósághoz való jog tartalmát. Pokol Béla 25/2012. (V. 18.) AB határozathoz csatolt különvéleménye szerint ugyanis az emberi méltóság sérthetetlenlensége csupán a megaláztatás tilalmát jelenti.⁵⁸² Pokol ezzel a felfogással nem csupán az emberi méltósághoz való jog általános személyiségi joggal való azonosítását zárja ki, hanem az emberi méltóság mint az alapjogok lényeges tartalmát is csak meghatározott, megalázó magatartásokkal szemben kívánja védelemben részesíteni. Az általa előadó alkotmánybíróként jegyzett 27/2013. (X. 9.) AB határozatban az Alkotmánybíróság többsége követte őt azon az úton, hogy az Alaptörvény II. cikkének értelmezése során az emberi méltóság eredeti tartalmából, a megaláztatás tilalmából indult ki. Ennek ellenére a határozat végül az emberi méltósághoz való jog sérelmének kifejezett megállapítása nélkül – az Alaptörvény XVI. cikk (4) bekezdés szerinti szülőtartási kötelezettségre is figyelemmel – alkotmányos követelményt állapított meg. Ennek értelmében a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Sztv.) alapján az intézményfenntartónak a szociális ellátásért fizetendő személyi térítési díjat – abban az esetben, ha annak viselésére a jogosult hozzátartozója köteles –

⁵⁸² Indokolás [69].

ügy kell megállapítania, hogy az a kötelezett személy saját szükséges tartását ne veszélyeztesse.⁵⁸³

Balogh Elemér különvéleményében kiemelte, hogy az emberi méltósághoz való alapjog tartalma szélesebb a többségi határozat indokolásában az alapjog eredeti tartalmaként megjelölt megaláztatás tilalmánál. Álláspontja szerint az emberi méltóság alapjoga – az annak részét képező cselekvési autonómia anyagi alapjaként – magában foglalja az emberhez méltó lét fenntartásához elengedhetetlenül szükséges megélhetési minimum alkotmányos védelmét. Megjegyezte azt is, hogy az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdése külön rögzíti a megalázó bánásmód tilalmát.⁵⁸⁴ Balogh tehát – a kínzás, az embertelen, megalázó bánásmód és büntetés kifejezett tilalmára tekintettel – egyrészt elfogadhatatlannak, másrészt – az alapjog normatív tartalmát meghatározó korábbi gyakorlatra tekintettel – szükségtelennek ítélte az alapjogot sértő magatartások körének a megalázásra szűkítését.

3.2.5. Konklúzió

Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének pozitív meghatározása helyett a Szövetségi Alkotmánybíróság elsősorban a negatív megközelítést alkalmazza, vagyis az emberi méltóság történelem során megtapasztalt megsértéséből kiindulva azt állapítja meg, hogy a kifogásolt magatartások sértik-e az emberi méltósághoz való jogot. A negatív meghatározás eszköze a Dürigtől származó és a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlatának részévé vált *Objektformel* (a tárgyként kezelés formulája). Az eszköz tehát adott, arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy milyen magatartások valósítják meg az ember tárgyként kezelését. A negatív meghatározás következtében a háromlépcsősről – a korlátozás és jogsértés azonosságára tekintettel – eleve kétlépcsősre szűkült alkotmánybíróági vizsgálat csupán egy lépcsőfokból áll, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság azt vizsgálja, hogy megvalósult-e az emberi méltósághoz való jog korlátozása. A Szövetségi Alkotmánybíróság esetről esetre dönti el, hogy a kifogásolt magatartás megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét, így a korlátozás a konkrét ügyekben, példákön keresztül nyilvánul meg (*Beispielstechnik*). Az emberi méltósághoz való jog negatív megközelítése ily módon tág teret ad a jogértelmezés számára.

⁵⁸³ 27/2013. (X. 9.) AB határozat, Rendelkező rész 1. pont és Indokolás [23]–[25].

⁵⁸⁴ Uo. Balogh Elemér különvéleménye [35].

A Szövetségi Alkotmánybíróság kísérletet tett a tárgyként kezelés formulájának pontosítására a *Subjektprinzip* (az alanyként kezelés elve) bevezetésével. Az alany fogalmat az ember lényegére vonatkozó emberkép elemek (az ember szellemi-erkölcsi lény, aki a társadalom önértékkel rendelkező, de felelős tagja) töltik meg pozitív tartalommal. A negatív meghatározás önmagában nem ad támpontot a későbbi jogesetek megoldásához, az emberi méltósághoz való jognak az eszmetörténetben gyökerező pozitív elemei azonban – az alany fogalommal való összekapcsolás révén – már irányt mutatnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének meghatározása során.

Az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatban átvette a német alkotmánybírósági gyakorlatból a tárgyként kezelés tilalmát az emberi méltóság tárgyi védelmi körének meghatározására. Míg azonban az a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az méltóság sérelmének megállapításához vezetett, a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában sokáig csupán „díszítő elem” maradt.

Az Alkotmánybíróság annak ellenére nem élt az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározásának a lehetőségével, hogy – a *Grundgesetz*-cel szemben – már a korábbi Alkotmány általánosan rögzítette a kínzás, a kegyetlen, embertelen, megalázó elbánás vagy büntetés, valamint az emberen hozzájárulása nélkül végzett orvosi vagy tudományos kísérlet tilalmát. Változást jelez azonban a kormánytisztviselők indokolatlan felmentése kapcsán hozott 2011. évi határozat, amelyben a testület a tárgyként kezelés tilalma alapján határozta meg az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét, és ez szolgált az alkotmányellenesség alapjául.

Az Alaptörvény hatályba lépését követően több határozatban is megjelent az emberi méltósághoz való jog negatív megközelítése anélkül, hogy ezekben egyértelműen szétválna az emberi méltósághoz való jog két aspektusa. Amennyiben az Alkotmánybíróság el akarja kerülni az önkényesség vádját, a jövőben egyértelműen el kell határolnia egymástól a korlátozhatatlan emberi méltósághoz való jogot a korábbi gyakorlatában az általános személyiségi jogból kibontott különböző korlátozható jogoktól.

A német alkotmánybírósági gyakorlat elemzése bebizonyította, hogy önmagában a tárgyként kezelés elve nem ad támpontot a jövőben felmerülő ügyek megoldásához, ezért annak összekapcsolása az alany fogalommal a magyar gyakorlatban is hozzájárulhat az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározásához. Az alany fogalom pozitív tartalommal való megtöltéséhez pedig fogódzót nyújt az Alaptörvény emberképe formula.

VI. AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG TARTALMA A NÉMET ÉS MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

1. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság – a *post mortem* védelem kivételével – nem önmagában jelenik meg, hanem valamelyik konkrét alapjoggal összekapcsolva, a speciális alapjog lényeges tartalmának részeként. Ezért tisztázni kell az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonyát.

A kiindulópontot a *Grundgesetz* szövege képezi, amely két helyen tartalmazza az „érinthetetlen” kifejezést: az emberi méltóság klauzulában [1. cikk (1) bekezdés első mondat] és az alapjogok lényeges tartalma vonatkozásában [19. cikk (2) bekezdés]. A két előírás közötti lényeges különbség az, hogy az emberi méltóság tisztelete és védelme – az örökkévalósági klauzulára tekintettel [79. cikk (3) bekezdés] az alkotmányozót is köti, míg az alapjogok lényeges tartalma csupán a törvényhozót. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogok lényeges tartalma – az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan.

A testület a *Grundgesetz* 12. cikk (1) bekezdésében garantált foglalkozás szabad megválasztásához való jog értelmezése során kimondta:

„[A]z alapjog lényeges tartalmát a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének egyértelmű megfogalmazása szerint »semmilyen esetben« nem szabad korlátozni; az a kérdés, hogy a korlátozás kivételesen mégis milyen körülmények között megengedhető, tárgytalan [BVerfGE 7, 377 (411)].”

A *Grundgesetz* 6. cikk (1) bekezdését értelmező határozatában – amelyben levezette a házasságkötés szabadságát arra az esetre is, ha az egyik házasulandó fél külföldi, és a külföldi jog nem ismeri a házasság felbontásának intézményét – a lényeges tartalom garanciájában a „legkülsőbb határt” (*äußerste Grenze*) látta, amely a törvényhozó hatalmának határt szab azokban az esetekben, amelyekben a korlátozás megengedett.⁵⁸⁵ Hasonlóan fogalmazott a gerincvelői folyadékból (likvor) való mintavételről szóló határozat, amikor megállapította:

„a testi épség korlátozása előtt [...] is létezik egy abszolút határ, amelynek átlépése az alapjog lényeges tartalmának sérelmét jelentené [BVerfGE 16, 194 (201)].”

Tehát a lényeges tartalom a korlátozható alapjogok esetében a korlátok-korlátját (*Schranken-Schranke*) jelenti.

Ezekből a határozatokból azonban még nem derül fény a lényeges tartalom és az emberi méltóság egymáshoz való viszonyára. Ennek szemléltetésére a leginkább a magánszféra védelmét vizsgáló határozatok alkalmasak, mivel annak védelmét a Szövetségi Alkotmánybíróság – ahogy a későbbiekben részletesen bemutatom – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének és a 2. cikk (1) bekezdésének egymásra vetített értelmezéséből bontotta ki. Így ezekben az esetekben egyértelműen jelentkezik a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog két megjelenési formájának (általános személyiségi jog és általános cselekvési szabadság) az emberi méltóság magja és a lényeges tartalma közötti különbségtétel. A Szövetségi Alkotmánybíróság korai gyakorlatában még összemosódik ugyan a két tartalom,⁵⁸⁶ de a magánélet alakítása érinthetetlen területének (*unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung*) megalapozását követően már egyértelműen szétválnak.

A betegekre vonatkozó orvosi dokumentáció lefoglalásáról szóló határozat kimondta:

„Az alapjog [megj. *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés] tartalmának és terjedelmének meghatározása során figyelembe kell venni, hogy az 1. cikk (1) bekezdésének alapszabálya értelmében az emberi méltóság érinthetetlen és minden állami hatalommal szemben tiszteletre és védelemre tart igényt. Ezen túlmenően a *Grundgesetz* 19.

⁵⁸⁵ BVerfGE 31, 58 (69).

⁵⁸⁶ BVerfGE 6, 32 (41) – Elfes; 27, 1 (6) – Mikrocenzus.

cikk (2) bekezdése szerint a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében szabályozott alapjog lényeges tartalma sem korlátozható [BVerfGE 32, 373 (378)].⁵⁸⁷

A magánélet alakítása érinthetetlen területére vonatkozik az a tilalom, hogy még nyomós közérdek esetén sem korlátozható, nincs ugyanis helye az arányosság elve szerinti mérlegelésnek.⁵⁸⁸

Az alapjogok lényeges tartalma⁵⁸⁹ és annak az emberi méltósághoz való viszonya a szakirodalomban vitatott. A két norma egymáshoz való viszonya tekintetében három álláspont bontakozik ki: az egyik szerint az emberi méltóság tartalma és az alapjogok lényeges tartalma azonos, a másik szerint kiegészítik egymást, a harmadik szerint a lényeges tartalom az alapjogok esetében magában foglalja az emberi méltóság magot.

Dürig szerint a lényeges tartalom garanciája csupán az emberi méltóság védelmére szolgáló „jogtechnikai záró kapocs” (*gesetzestechische Schlußklammer*), amely a „következő alapjogok” határtalan korlátozása ellen nyújt védelmet. „Az egyes alapjogok emberi méltóság tartalma általa [lényeges tartalom garanciája] nyer védelmet.”⁵⁹⁰ Ezt a védelmet az örökkévalósági klauzula az alkotmányozó hatalommal szemben is biztosítja.⁵⁹¹

A lényeges tartalom és az emberi méltóság komplementer védelmét valló felfogások aszerint különíthetők el, hogy a lényeges tartalom védelmét az alapjogok tárgyi, a méltóságot pedig azok alanyi oldalához kapcsolják, vagy a lényeges tartalom védelmét relatívnak, a méltóság védelmét pedig abszolútnak tekintik.⁵⁹²

⁵⁸⁷ BVerfGE 34, 238 (245) – Tonband (hangfelvétel); 80, 367 (373) – naplófeljegyzések felhasználása büntetőeljárársban.

⁵⁸⁸ BVerfGE 34, 238 (245) – Tonband (hangfelvétel).

⁵⁸⁹ Pozsár-Szentmiklós a lényeges tartalom négyféle megközelítését különbözteti meg: absztrakt vagy konkrét meghatározás mindkét esetben tartalmi elemek rögzítésével, negatív meghatározás az alapjog-korlátozás megengedhetőségéről való döntéssel, pusztán szimbolikus szerep. A jogirodalmi megközelítések közül kiemeli Alexy megközelítését, aki elhatárolja egymástól a lényeges tartalom abszolút és relatív felfogását. A relatív felfogás értelmében az alapjogok lényeges tartalma az arányossági vizsgálat eredménye, a lényeges tartalom abszolút elmélete szerint viszont a konkrét esettől függetlenül elve adott. Alexy megkülönbözteti még a lényeges tartalom egyéni szempontokhoz igazodó szubjektív és azoktól független objektív megközelítését. POZSÁR-SZENTMIKLÓS I. M. 209–212.

⁵⁹⁰ DÜRIG (1958) I. M. 7.

⁵⁹¹ Uo. 7.

⁵⁹² GEDDERT-STEINACHER I. M. 183.

Geddert-Steinacher szerint a lényeges tartalom és az emberi méltóság nem azonos, de nem is egészítik ki egymást. A lényeges tartalom garanciája és az örökkévalósági klauzula az alapjogok lényeges tartalma védelmének – az alapjogok mindkét oldalára kiterjedő – egységes, de lépcsőzetes rendszerét biztosítják, amelyben a lényeges tartalom a törvényhozó számára korlátozhatatlan, de az alkotmányozó által korlátozható, az emberi méltóság viszont az alkotmányozó számára is abszolút határt szab.⁵⁹³ A lényeges tartalom az alapjogok esetében magában foglalja a méltóság magot. Álláspontját egyrészt a két tartalomnak az alkotmánybírói határozatok szövegében történt megkülönböztetésével, másrészt a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdése és 79. cikk (3) bekezdése címzettjei közötti különbséggel támasztja alá.⁵⁹⁴

A védelem fokozatossága valóban kiolvasható a *Grundgesetz*ből, de a lényeges tartalom és a méltóság mag absztrakt megkülönböztetése az alkotmánybírói határozatokban csak a deklaráció szintjén jelenik meg. Azokban az ügyekben, ahol az alapjog sérelme alkotmánymódosítással összefüggésben merül fel, a Szövetségi Alkotmánybíróság eleve azt vizsgálta, hogy a magatartás megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét.⁵⁹⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság korlátok korlátjára vonatkozó gyakorlata pedig azt támasztja alá, hogy a törvényalkotó alapjogsértése esetén a lényeges tartalom és az emberi méltóság mag azonos. Ha ugyanis a lényeges tartalom a korlátozható alapjogok végső korlátját képezi, az emberi méltósághoz való jog pedig a korlátozhatatlan alapjogok esetében tölti be a korlátok korlátja szerepet,⁵⁹⁶ nehezen belátható, hogy a korlátozhatatlan alapjogok törvényalkotóval szembeni védelme miért korlátozódna az emberi méltóság magra, míg a korlátozható alapjogok védelmének az alapjog lényeges tartalma szab határt. Mindazonáltal az emberi méltósághoz való jog értelmezése szempontjából elegendő azt rögzíteni, hogy az minden alapjog korlátozhatatlan magját képezi.

⁵⁹³ Ugyanakkor Geddert-Steinacher szerint az emberi méltóság az alkotmányértelmezés transzcendens mércéjeként abszolút. GEDDERT-STEINACHER i. m. 188–189.

⁵⁹⁴ Uo. 180–181.

⁵⁹⁵ BVerfGE 30, 1 (25-26) – lehallgatási határozat.

⁵⁹⁶ Például az evangélikus testvéri egyesület ügyben az emberi méltóság képezte a vallásszabadság korlátozásának határát: „A vallásszabadság keretein belül felmerülő konfliktust sokkal inkább a *Grundgesetz* értékrendje, valamint ezen alapvető értékrend egysége értelmében kellene megoldani. A vallásszabadság az alapjogi értékrend részeként a tolerancia követelményéhez tartozik, különösképpen a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében garantált emberi méltóságra vonatkoztatva, amely legfőbb értéként uralja az alapjogi értékrendet [BVerfGE 32, 98 (107)].”

A szakirodalom az emberi méltósághoz való jog tartalmát olyan szférák azonosítása révén határozza meg, amelyekben az emberi méltóság az alapjogok lényeges tartalmaként különösképpen megnyilvánul.⁵⁹⁷ Egyetértés van abban, hogy az emberi méltósághoz való jog biztosítja az egyén testi-lelki integritását, a szellemi-erkölcsi személyiség identitását, az emberek alapvető egyenlőségét és a megélhetéshez szükséges létminimumot.⁵⁹⁸

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog tartalmát dolgozatomban azokkal az egyéb alapjogokkal összefüggésben vizsgálom, amelyek emberi méltóság tartalma a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a legegységesebben kimutatható, vagyis a személyiség szabad kibontakoztatásával [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés], valamint az élethez és testi épséghez való joggal [*Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés] összefüggésben.⁵⁹⁹ Röviden kitérek az emberi méltósághoz való jog és a jogegyenlőségi klauzula [*Grundgesetz* 3. cikk], valamint a szociális jogállam [*Grundgesetz* 20. cikk (1) bekezdés] viszonyára is.

2. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya az Alkotmánybíróság gyakorlatában

A korábbi Alkotmány nem adott kellő támpontot az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalma viszonyának értelmezéséhez. Egyrészt amíg a *Grundgesetz* az emberi méltóság klauzulában és az alapjogok lényeges tartalma vonatkozásában is az „érinthetetlen” kifejezést használja, addig a

⁵⁹⁷ További hivatkozásokkal: STERN (2006) i. m. 23.; Dreiernél konszenzusos alapállítások (*konsentierte Grundausagen*) DREIER (2004a) i. m. 170.; Höflingnél probléma dimenziók (*Problemdimensionen*) HÖFLING (2009b) i. m. 84.; Pieroth és Schlink tankönyvében a tárgyi védelmi kör részterületei (*Teilbereiche*) PIEROTH–SCHLINK i. m. 85.

⁵⁹⁸ Stern különálló szféraként említi a szükséges mértéken túli állami beavatkozást (ide sorolja az élethez való jog emberi méltóság magjába ütköző eseteket), ezeknek az első esetkörtől (testi és lelki integritás) való különálló kezelése azonban az alapjogok állami beavatkozást elhárító funkciójára tekintettel nem indokolt. STERN (2006) i. m. 54–60.

⁵⁹⁹ Stern összegyűjtötte a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából azokat a határozatokat, amelyekben a testület egyéb, speciális alapjogokkal összefüggésben vizsgálta az emberi méltósághoz való jog sérelmét. A következő alapjogokkal való kapcsolat merült fel: *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés [személyiség szabad kibontakoztatásához való jog]; 2. cikk (2) bekezdés [élethez és testi épséghez való jog]; 4. cikk [lelkiismeret és vallásszabadság]; 5. cikk [véleményszabadság és sajtószabadság, művészetek szabadsága]; 6. cikk [házasság és család védelme]; 7. cikk (4) bekezdés [magániskolák alapítása]; 12. cikk [foglalkozás szabadsága]; 13. cikk [magánlakás sérthetetlensége]; 19. cikk (4) bekezdés [bíróshoz fordulás joga]; 103. cikk (1) bekezdés [tisztességes eljáráshoz való jog]. STERN (1998a) i. m. 23. 73. lj.

korábbi Alkotmány az élethez és emberi méltósághoz való jogtól való önkényes megfosztás tilalmáról, az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogairól és az alapvető jog lényeges tartalma korlátozásának tilalmáról szólt, másrészt nem tartalmazott konkrét tartalmi korlátozási fenntartásokat sem. A lényeges tartalom korlátozásának általános tilalma pedig nagy mozgásteret adott az Alkotmánybíróság számára az egyes alapjogok tartalmának kidolgozására.⁶⁰⁰ Az Alkotmánybíróság e széles körű felhatalmazással élve a lényeges tartalom fogalmát összekapcsolta az emberi méltósághoz való joggal, az emberi méltósághoz való jogot téve az alapjog-korlátozás abszolút határává.

Az alapjogok lényeges tartalma korlátozásának a régi Alkotmány 8. § (2) bekezdésében foglalt tilalma már a halálbüntetést eltörlő határozatban összekapcsolódott az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt élethez és méltósághoz való joggal. Kifejezetten viszont csak Sólyom László párhuzamos indokolásában került kifejtésre, hogy az emberi élethez és méltósághoz való jog minden más alapjog lényeges tartalmának is részét képezi, hiszen az összes többi alapjog forrása és feltétele, továbbá azok korlátozhatóságának abszolút határa.⁶⁰¹

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetés alkotmányellenességénél abból indult ki, hogy a lényeges tartalom korlátozásának tilalma az alapjog alanyi oldalára vonatkozik,⁶⁰² és ezt az értelmezést a későbbiekben nem adta fel, bár kifejezetten nem foglalt állást ebben a kérdésben.

Az Alkotmánybíróság a vallásszabadság és az emberi méltósághoz való jog viszonyát vizsgálva megállapította:

„[...] az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata – a 8/1990. (IV. 25.) AB határozattól kezdve – az emberi méltósághoz való jogot mint »általános személyiségi jogot« fogja fel, amely magában foglalja a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot. Az Alkotmánybíróság továbbá a lelkiismereti szabadság jogát a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat összefüggésében szintén a személyiség integritásához való jogként értelmezte. (Az állam nem kényszeríthet senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződéssel.) A lelkiismeret-

⁶⁰⁰ BALOGH (2000) i. m. 123.

⁶⁰¹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 106.

⁶⁰² GYÓRFI (2001a) i. m. 82.

ti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog érvényesülésének feltétele.”⁶⁰³

A fenti megállapításból az a következtetés vonható le, hogy az Alkotmánybíróság a lelkiismereti meggyőződést, a személyiség integritásához való jogként határozta meg,⁶⁰⁴ amely a lelkiismereti és vallásszabadság külön nevesített jogának lényeges tartalmát képezi, és ezért abszolút. Ebben az esetben az alapjog lényeges tartalma az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog egyik tartalmi elme.

Más következtetés adódik azonban a határozat következő bekezdéséből:

„Maga az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen (ezt fejezi ki az emberi élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlan volta), a jog csakis a külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát. Ezért a gondolat, a lelkiismeret és a vallásos hit (meggyőződés) szabadságához való jogból önmagában – ha ti. a vallás gyakorlásához való jogot most nem vesszük figyelembe – az államnak az a kötelessége következik, hogy az állam nem ítélkezhet vallásos hit vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról.”⁶⁰⁵

Az Alkotmánybíróság itt ugyanis az élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlanságával indokolta a lelkiismereti meggyőződés abszolút voltát. Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy az alapjog emberi méltóság tartalma az élethez való joggal egységes és oszthatatlan emberi méltósághoz való jog.

A lelkiismereti és vallásszabadság emberi méltóság tartalma tehát meghatározható: a lelkiismereti meggyőződés. Egyértelműen elkülöníthető az emberi méltóság lényeges tartalmán túli korlátozható tartalom is: a vallásgyakorlás, illetve a meggyőződés szerinti cselekvés. Nem egyértelmű azonban, hogy az Alkotmánybíróság mire alapozta az emberi méltóság mag korlátozhatatlanságát: az élethez és a méltósághoz való jog vagy az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező, a személyiség integritásához való jog abszolút voltára.

⁶⁰³ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 51.

⁶⁰⁴ SCHANDA (2009b) i. m. 2200.

⁶⁰⁵ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 51.

A névjogot alapjogként elismerő határozat szintén az alapjog lényeges tartalmának korlátozhatatlanságára hivatkozott a névjog első tartományához tartozó saját névhez és annak viseléséhez való jog abszolút voltának kinyilvánításakor. Az Alkotmánybíróság a saját névhez és annak viseléséhez való jog korlátozhatatlanságát már kizárólag csak az emberi méltósághoz való joggal hozta összefüggésbe.

„A saját névhez való jog csak a jog teljességével van fogalmi azonosságban, tehát a maga egészében »lényeges tartalom«: s ilyenként nem korlátozható, vagyis elidegeníthetetlen, érinthetetlen jog, amely felett az állam nem rendelkezhet. Minden embernek kell, hogy legyen saját neve, és ez a név nem helyettesíthető sem számmal, sem kóddal, sem egyéb szimbólummal. A saját név a személy identitásának egyik – mégpedig alapvető – meghatározója, amely azonosságát, egyúttal másoktól való megkülönböztetését is szolgálja, ezért a személy individualitásának, egyedi, helyettesíthetetlen voltának is az egyik kifejezője. A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. Ugyanilyen megítélést és védelmet kaphat a saját név viseléséhez való jog [...].”⁶⁰⁶

A névjog esetében egyértelmű, hogy a névjog első tartománya (a saját névhez és annak viseléséhez való jog) képezi az emberi méltóság lényeges tartalmát mint az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önazonossághoz, személyi identitáshoz való jog megnyilvánulása.

A 39/2007. (VI. 20.) AB határozat az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó határozatban kimondta:

„»Az ember soha nem tekinthető pusztán eszközhöz valamilyen közcél eléréséhez« – ennek az elvnek különös súlya van az olyan jogi szabályozás esetében, amely alapján közérdekre hivatkozással, megelőző, gyógyító célból oltóanyagot juttatnak az emberek szervezetébe.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ 58/2001. (XII. 7.) AB határozat, ABH 2001, 527, 542.

⁶⁰⁷ ABH 2007, 464, 479–480.

Az Alkotmánybíróság itt tehát az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező testi integritáshoz való jogban határozta meg az emberi méltóság lényegét,⁶⁰⁸ amely a kiskorú személyt is megilleti annak ellenére, hogy nem döntésképes, így az általános személyiségi jog másik elemét képező önrendelkezési jog már nem illeti meg.

Az Alkotmánybíróság a kamerás megfigyelés kapcsán kifejezetten hivatkozott az emberi méltóság lényeges tartalmára:

„Az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében deklarált emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát érinti az, ha az elektronikus megfigyelőrendszer alkalmazását lehetővé tevő szabályozás figyelmen kívül hagyja a magánszféra tiszteletét és védelmét [...] a szabályozás alkalmatlan arra, hogy a magánszféra különösen érzékeny területeit (intim helyzeteket: pl. próbafülkében, mosdóban, illemhelyen való tartózkodást) a megfigyelés alól teljes egészében kivonja.”⁶⁰⁹

Az Alkotmánybíróság a magánszféra védelme során – a német alkotmánybírósági gyakorlathoz hasonlóan – tehát megkülönböztette a magánszféra különösen érzékeny területeit, vagyis az intimszférát, és ezt tekintette az emberi méltóság lényeges tartalmának, mégis lefolytatta a szükségességi-arányossági vizsgálatot.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában „az emberi méltóság lényeges tartalma” az alapjogok lényeges tartalmát képezi. Arra a kérdésre viszont, hogy az emberi méltóság lényeges tartalma az emberi méltóság melyik dimenziójához tartozik (az élethez való joggal egységben jelenik-e meg vagy az általános személyiségi jog tartalmi elemeivel azonosítható), és mikor, miért korlátozhatatlan, az Alkotmánybíróság Alaptörvény hatályba lépése előtti gyakorlatából nem kaptunk egyértelmű választ.⁶¹⁰

Az emberi méltóság lényeges tartalmának korlátozhatósága kérdésében az alapjogok lényeges tartalma korlátozhatóságára vonatkozó bizonytalanságot

⁶⁰⁸ JUHÁSZ (2009a) i. m. 2575–2576.

⁶⁰⁹ 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005, 390, 401–402.

⁶¹⁰ Sólyom László arra hívta fel a figyelmet már egy korai munkájában, hogy a jogmentes magánszféra védelmében az a paradox helyzet áll elő, „hogy a szabályozás szükségessége és az ellene való védekezés egybefolyik, a szabályozás úgy nyel el mindent, hogy sokszor maga is, és önmaga ellen is véd”. SÓLYOM (1983) i. m. 315.

érhetjük tetten. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanis egymásnak el-
lentmondó értelmezések találhatók.⁶¹¹

Az egyik álláspont szerint az alapjogok lényeges tartalma az alkotmánybíró-
sági vizsgálat során, a szükségességi-arányossági teszt alkalmazásával azono-
sítható be.⁶¹² Ez az álláspont nem különbözteti meg az alapjog tárgyi védelmi
körének vizsgálatát a korlátozás vizsgálatától, és ezzel relativizálja a lényeges
tartalom fogalmát.⁶¹³ A másik álláspont – az alapjogok szerkezetéhez igazodó
háromlépcsős vizsgálatból kiindulva – szétválasztja a lényeges tartalom vizsgá-
latát és a szükségességi-arányossági vizsgálatot, ezzel eleve adottnak tételezve
a lényeges tartalmat.⁶¹⁴

A fentiekben bemutatottak szerint az Alkotmánybíróság gyakorlatában a
lényeges tartalom korlátozása körében kidolgozott relatív teória és/vagy az
abszolút elmélet érvényesül az alapjogok emberi méltóság lényeges tartalma
korlátozhatatlansága megállapításánál is. Az Alkotmánybíróság gyakorlatából
azonban nem derül ki egyértelműen, hogy az alapjogok lényeges tartalma és az
emberi méltósághoz való jog pontosan milyen viszonyban állnak egymással: az
alapjogok lényeges tartalma és azok emberi méltóság magja azonos-e, vagy a
lényeges tartalom csupán magában foglalja az emberi méltóság magot, de annál

⁶¹¹ Gárdos-Orosz három értelmezést azonosít. Az első a lényeges tartalom korlátozhatóságára
vonatkozó értelmezés, ez azonban nem releváns az emberi méltóság lényeges tartalmának
vizsgálatánál, ezért azzal nem foglalkozom. A második magyarázat a szükségesség-ará-
nyosság követelményét egyenlővé teszi a lényeges tartalommal, a harmadik pedig szét-
választja azokat. GÁRDOS-OROSZ (2009) i. m. 418–419. Sonnevend szerint a második és
harmadik magyarázat egyaránt megtalálható az Alkotmánybíróság gyakorlatában, ezért arra
a következtetésre jut, hogy „a magyar alkotmány lényeges tartalom garanciája nem pusztán
szubjektív és egyben relatív módon értelmezhető és alkalmazható, hanem van egy objektív és
egyben abszolút dimenziója is”. SONNEVEND (2003a) i. m. 33–34.

⁶¹² Az Alkotmánybíróság gyakorlatából erre példa a vagyonyilatkozat-tételi kötelezettségről
szóló 21/1993. (IV. 2.) AB határozat, amelyben a testület abból indult ki, hogy „ha a korlátozás
kényszerítő ok nélkül történik, vagy egyébként az nem áll összhangban az elérni kívánt céllal,
azaz nem elkerülhetetlen, akkor az alapjog lényeges tartalmát érintő sérelem megállapítha-
tó”. ABH 1993, 172, 175. Sólyom László szerint: „Ha tehát az alkotmány csakis a lényeges
tartalmat jelöli meg korlátként, elvileg következetesen és a gyakorlati igénnyel összhangban,
ezt a szükségesség és arányosság ismérvével kell meghatározni.” SÓLYOM (2001) i. m. 393.
Ádám Antal szerint pedig „az alapjog lényeges magva sem minősíthető mindenkorra adott
tartalomnak, tehát az érinthetetlen mag a lényeges tartalommal egybeeső (szinonim), relatív
fogalom, amelynek tartalmi kiterjedtsége a korlátozás alkotmányosan szükséges és arányos
mértékétől függ”. ÁDÁM i. m. 55–56.

⁶¹³ Ez az álláspont Györfi szerint „implauzibilis jelentést tulajdonít a lényeges tartalom kifeje-
zésnek. A lényeges tartalom ugyanis az alapjog jellemző vonása, míg a másik teszt vagy a
korlátozás jellemvonásaira utal (...), vagy pedig két szembenálló szempont viszonyára [...]”.
GYÖRFI (2001) i. m. 83. Hasonlóan: POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i. m. 219.

⁶¹⁴ 56/1995. (IX. 15.) AB határozat, Vörös Imre alkotmánybíró párhuzamos indokolása, ABH
1195, 260, 274.

tágabb. Ennek oka, hogy az emberi méltóság lényeges tartalmának érve elsősorban az általános személyiségi jog érintettsége esetén merült fel, amikor is a tágan értelmezett, de relatív alapjog emberi méltóság tartalma ugyanannak az alapjognak az abszolút megnyilvánulási formája, így a lényeges tartalom és az emberi méltóság mag értelemszerűen azonos. Ebből az is következik, hogy az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulása egymással a tágabb-szűkebb fogalom viszonyában áll.

Sajátos álláspontot képvisel Balogh, aki megkülönböztette az alapjog lényeges tartalmának fogalmától az alapjogok érinthetetlen lényegét,⁶¹⁵ amelyek közül az előbbit relatívnak, az utóbbit abszolútnak tartja.⁶¹⁶

A fenti kérdéstől függetlenül az emberi méltósághoz való jog értéktartalma az Alkotmánybíróság értelmezésében kezdettől benne rejlik minden alapjogban. Ezt az értelmezést emelte alkotmányos szintre az Alaptörvény azzal, hogy kimondta az emberi méltóság sérthetetlenségét.⁶¹⁷ Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez való jognak a korábbiakban sem volt tényleges szerepe az alapjogok emberi méltóság magjának a megalapozásában, az csak a deklaráció szintjén jelent meg. Az Alaptörvény szövegének változása azonban végképp eldönteni látszik a kérdést: az emberi méltóság önmagában tölti meg tartalommal az alapjogokat. Ez – a későbbiekben bemutatottak szerint – nem jelenti azt, hogy az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog védelmi köre közötti szoros összefüggés megszűnne. Vannak azonban olyan élethelyzetek, amelyekben csupán az emberi méltósághoz való jog érintettsége merül fel.

Az Alkotmánybíróság a terrorizmust elhárító szerv titkos információgyűjtését vizsgáló 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésének értelmezése során megerősítette az intimszférát a magánszférától megkülönböztető gyakorlatát. Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése ugyanis külön nevesíti a személyiségvédelem fontos terepét képező – az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában az emberi méltóságból mint az általános személyiségi jog megnyilvánulásából levezett – magánszférához való jogot.

A testület elvi éllel mondta ki, hogy

⁶¹⁵ Az érinthetetlen lényeg értelmezésében minden más alapjog központi magja, az emberi minőség, vagyis az élethez és méltósághoz való jog a maga egységében, amely érinthetetlen. BALOGH (2011) i. m. 7.

⁶¹⁶ BALOGH (2010) i. m. 124.

⁶¹⁷ Az Alaptörvény javaslat indokolása szerint: „Az Alaptörvény egyes alapvető jogokat tartalmazó rendelkezései élén elvi jelleggel rögzíti az emberi méltóság sérthetetlenségét, amely valamennyi alapvető jog értelmezésére kihatóan hangsúlyosan, külön is kifejezi az emberi méltóság lényeges tartalmának érinthetlenségét.”

„[a]z Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében biztosított magánszférához való jog és az Alaptörvény II. cikke által garantált emberi méltósághoz való jog között különösen szoros a kapcsolat. Az Alaptörvény II. cikke megalapozza a magánszféra alakítása érinthetetlen területének védelmét, ami teljesen ki van zárva minden állami beavatkozás alól, mivel ez az emberi méltóság alapja. Az Alaptörvény értelmében a magánszféra védelme azonban nem szűkül le az Alaptörvény II. cikke által is védett belső vagy intimszférára, hanem kiterjed a tágabb értelemben vett magánszférára (kapcsolattartás), illetve arra a térbeli szférára is, amelyben a magán- és családi élet kibontakozik (otthon). Ezen túlmenően önálló védelmet élvez az egyén életéről alkotott kép is (jó hírnévhez való jog)”.⁶¹⁸

Az Alkotmánybíróság megerősítette az emberi méltósághoz való jog és a vallásszabadság viszonyát rendező, a vallásszabadság emberi méltóság magját a lelkiismereti meggyőződésben megjelölő határozatát is.⁶¹⁹

3. A szellemi-erkölcsi személyiség identitásának védelme a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

3.1. Az emberi méltóság és a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében garantált személyiség szabad kibontakoztatásához való jog szoros kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal. A szoros kapcsolat oka, hogy az ember lényegét a méltósága adja. „A méltósága miatt kell neki [az embernek] személyisége lehető legnagyobb mértékű kibontakoztatását biztosítani.”⁶²⁰ Az emberi méltósághoz való jog tehát meghatározza a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésének tartalmát, ez azonban nem jelenti azt, hogy annak ne lenne önálló tartalma.⁶²¹

⁶¹⁸ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [84].

⁶¹⁹ 6/2013. (III. 1.) AB határozat, Indokolás [124].

⁶²⁰ BVerfGE 5, 85 (104).

⁶²¹ SCHMITT GLAESER (2000) i. m. 52.

Amíg a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése⁶²² a személy fizikai integritását és mozgásszabadságát védi, az (1) bekezdés a szellemi-erkölcsi személyiséget. Ugyanakkor a „kibontakoztatás” kifejezés túlmutat a személyiség passzív elemeinek védelmén. A 2. cikk (1) bekezdés „az egész személyiséget, vagyis az emberi lét teljességét az élet minden területén” védi, így a személyiség fejlődésének mind a dinamikus (aktív), mind a statikus (passzív) elemeire kiterjed.⁶²³

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1957. évi Elfes-ítéletben – a 2. cikk (1) bekezdés tág értelmezése révén – először az általános cselekvési szabadságot (dinamikus elem) olvasta ki.⁶²⁴ Ezt követően került sor az általános személyiségi jog megalapozására. A szakirodalom szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság az 1969. évi, a lakosságról készült statisztikai felmérés alkotmányosságát vizsgáló mikrocenzus-döntésében⁶²⁵ fogadta el az általános személyiségi jog (statikus elem) intézményét.⁶²⁶ Ebben a határozatban bukkan fel a személyiségvédelmet meghatározó szféra-elmélet, de az általános személyiségi jog fogalma *expressis verbis* csak a későbbi határozatokban jelenik meg.⁶²⁷ Az alkotmánybíróági gyakorlat tehát – a védett jogi tárgy „kétrétegűségéből” kiindulva – két alapjogot vezetett le a 2. cikk (1) bekezdéséből.⁶²⁸ A norma mindkét alapjog esetében nyitott, rugalmas és képes alkalmazkodni a tudomány és technika jövőbeli fejlődéséhez, valamint az azokkal együtt járó veszélyekhez.⁶²⁹

A 2. cikk (1) bekezdés általános szabadságjogként (*Auffanggrundrecht*) működik, amely a szabadság minden olyan állami korlátozása ellen véd, ami nem tartozik a külön nevesített szabadságjogok védelmi körébe.⁶³⁰ A 2. cikk (1) bekezdésének védelme tehát csak abban az esetben merül fel, ha és amennyiben a különös alapjogok nem érintettek (szubszidiaritás).

Az általános személyiségi jog „a védett terület tiszteletéhez fűződő jogként” mind a jog védelmi körét, mind annak korlátozását illetően különbözik „a [személyiség] kibontakoztatásának az aktív elemétől, az általános cselekvési

⁶²² *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés „Mindenkinek joga van az élethez és a testi épséghez. A személyi szabadság sérthetetlen. Ezeket a jogokat csak törvény alapján lehet korlátozni.”

⁶²³ SCHMITT GLAESER (2000) i. m. 53.

⁶²⁴ BVerfGE 6, 32 (36).

⁶²⁵ BVerfGE 27, 1.

⁶²⁶ EHMANN i. m. 193.

⁶²⁷ BVerfGE 34, 238 (246) – Eppler-határozat; 34, 269 (282) – Soraya-határozat; 35, 202 (220) – Lebach-határozat.

⁶²⁸ DREIER (2004b) 297.

⁶²⁹ SCHMITT GLAESER (2000) i. m. 58.

⁶³⁰ Az általános cselekvési jog vonatkozásában: BVerfGE 6, 32 (37) – Elfes-határozat; az általános személyiségi jog vonatkozásában: BVerfGE 54, 148 (153) – Eppler-határozat.

szabadságtól.⁶³¹ Ennek oka, hogy az általános személyiségi jog által védett jogok körét az emberi méltóság jelöli ki. A Szövetségi Alkotmánybíróság már a mikrocenzus-határozatában az emberi méltóságban határozta meg a 2. cikk (1) bekezdésének érték-szubsztrátumát.⁶³²

„[Az általános személyiségi jog] feladata, az emberi méltóság legfőbb alkotmányos elve értelmében [...] a személyes szféra és annak alapfeltételei fenntartásának biztosítása.”⁶³³ Az általános személyiségi jog „azoktól a jogsértésektől véd, amelyek alkalmazsak a személyes szféra korlátozására.”⁶³⁴

Ellentétben az általános cselekvési szabadsággal, amely alapvetően minden emberi cselekvésre kiterjed, az általános személyiségi jog tartalma – az emberi méltósággal összekapcsolt értelmezésnek köszönhetően – körülhatárolható.⁶³⁵ A szakirodalomban a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog és az emberi méltósághoz való jog szoros kapcsolatát különbözőképpen értelmezik. Az egyik álláspont szerint az általános személyiségi jog „valódi kombinációs alapjog”, azaz a védett jogi tárgyat a két alapjog együttesen védi.⁶³⁶ A másik felfogás szerint „pusztán kombinációs alapjog”, vagyis az alapjog emberi méltóság tartalma a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének, míg az azon túlmutató tartalma pusztán a 2. cikk (1) bekezdésének védelmében részesül.⁶³⁷

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott szféra-elmélet (a belső érinthetetlen terület elválasztása a külső korlátozható szférától) azt bizonyítja, hogy az általános személyiségi jog lényeges tartalmát az emberi méltóság jelöli ki, érvényesülési köre azonban szélesebb, mint az emberi méltóságé.

A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésének az 1. cikk (1) bekezdésével való összekapcsolása tehát a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog statikus aspektusának kiemelt védelmét biztosítja, de az általános személyiségi jog – az emberi méltósággal ellentétben – korlátozható. A 2. cikk (1) bekezdésének

⁶³¹ BVerfGE 54, 148 (153).

⁶³² BVerfGE 27, 1 (6).

⁶³³ BVerfGE 27, 1 (6).

⁶³⁴ BVerfGE 27, 1 (6).

⁶³⁵ DREIER (2004b) i. m. 328.

⁶³⁶ BOROWSKI i. m. 276.; BENDA (1994) i. m. 167.

⁶³⁷ ZIPPELIUS i. m. 10.

„addig, amíg” kikötése három értéket figyelembe véve – egyéni jogok, alkotmányos rend és erkölcsi törvény – relativizálja a „robinsoni szabadságot”.⁶³⁸

A nemzetközi dokumentumok nem tartalmazzak – a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdéséhez hasonló – a személyiség átfogó védelmére alkalmas jogot, de külön nevesített szabadságjogok révén biztosítják a szellemi-erkölcsi személyiség védelmét. Így az Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikkében foglalt magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog a négy védendő terület megjelölésével (magánélet, család, otthon, levelezés) az egyén személyisége szabad kibontakoztatásának kereteit jelöli ki.⁶³⁹ Az Emberi Jogok Európai Bírósága ezeket a fogalmakat szélesen értelmezi, vagyis nem csupán a szűk személyi szférára korlátozza, ugyanakkor a védelem a személyiség fejlődésében szerepet játszó magatartásokra korlátozódik. A különböző magatartások megítélése során a Bíróság az egyéni autonómia fogalmából indul ki, amely az embernek azt a képességét jelenti, hogy a saját életét a saját maga által választott módon élje.⁶⁴⁰ A védelem erőssége a védendő magatartás és az egyéni autonómia egymáshoz való viszonyától függ.⁶⁴¹ A beavatkozás azonban csak akkor tilos, ha megállapítható az Egyezmény 3. cikkének sérelme.

3.1.1. Az általános személyiségi jog

3.1.1.1. AZ ÁLTALÁNOS SZEMÉLYISÉGI JOG MEGALAPOZÁSA

Németországban először a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság magánjogi ítélezési gyakorlatában jelent meg – a személyiség szabad kibontakoztatáshoz való jog [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés]⁶⁴² és az emberi méltóság klauzulája [*Grundgesetz* 1. cikk]⁶⁴³ összefüggésére alapozva – az általános személyiségi

⁶³⁸ DÜRIG (1958) i. m. 4.

⁶³⁹ GRABENWARTER i. m. 186.

⁶⁴⁰ *Pretty kontra Egyesült Királyság ügy*, 2002.04.19, kérelemszám: 2346/02., msz. 62.

⁶⁴¹ Az Emberi Jogok Európai Bírósága a *Friend és Countryside Alliance és társai kontra Egyesült Királyság ügyben* a vadászatot azzal az indokolással zárta ki a 8. cikk védelmi köréből, hogy túlságosan távol áll az egyéni autonómiától (2009.11.24., kérelemszám: 16072/06. és 27809/08., msz. 43.).

⁶⁴² *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához addig, amíg az nem sérti mások jogait és nem ütközik az alkotmányos rendbe, vagy az erkölcsi törvénybe.”

⁶⁴³ *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés „Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége.”

jog fogalma.⁶⁴⁴ A jogalkotó által a BGB-ben nem kodifikált személyiségi jogok 1954-ben – még az alapjogként való elismerésük előtt – a BGB 823. § (1) bekezdésében⁶⁴⁵ foglalt „egyéb jog”-ként érvényesültek,⁶⁴⁶ és megsértésük esetén a BGB 253. §⁶⁴⁷ alapján kártérítést lehetett igényelni.⁶⁴⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kibontott általános személyiségi jogot mint alapjogot a hasonlóságok ellenére nem szabad azonban összekeverni a magánjogi párjával, hiszen ez utóbbi az „egyszerű jog” szintjén helyezkedik el.⁶⁴⁹ A magánjogi személyiségvédelem – bár a védelmi köre az alkotmányos kereteket meghatározó általános személyiségi jognál jóval tágabb lehet – a törvényalkotó által szélesebb körben korlátozható.⁶⁵⁰

Az általános személyiségi jogot tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányos rangra emelte és ezzel a személyiségvédelem alkotmányos alapjává tette. Az általános személyiségi jog több mint negyvenéves alkotmánybíróági gyakorlatának a határozatok kronologikus sorrendet követő teljes körű bemutatása és értékelése meghaladná a dolgozat kereteit, ezért arra vállalkozom, hogy az általános személyiségi jog tárgyi védelmi körét bemutassam a legfontosabb alkotmánybíróági határozatok tükrében, különös tekintettel annak emberi méltóság magjára.

3.1.1.2. AZ ÁLTALÁNOS SZEMÉLYISÉGI JOG TÁRGYI VÉDELMI KÖRE

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alkotmányos személyiségvédelem megalapozása során számos különös személyiségi jogot olvasott ki az általános

⁶⁴⁴ BGH 1954. május 25. BGHZ 13, 334 (338) – olvasói levél ítélet.

⁶⁴⁵ BGB 823. § (1) bekezdés „Aki szándékosan vagy gondatlanságból más ember életét, testét, egészségét, szabadságát, tulajdonát vagy egyéb jogát jogellenesen megsérti, köteles az abból származó kárt megtéríteni.”

⁶⁴⁶ Az első határozatból nem derül ki egyértelműen, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) közvetlenül a *Grundgesetz*ből (*unmittelbare Drittwirkung*) vagy a BGB közvetítésével (*mittelbare Drittwirkung*) vezette le az általános személyiségi jogot. A Cosima-Wagner határozatban mondta ki először a bíróság *expressis verbis*, hogy az általános személyiségi jog a BGB 823. § (1) bekezdése szerinti „egyéb jog” [1959. március 18. BGH, BGHZ 30, 7].

⁶⁴⁷ BGB 253. § „Nem vagyoni kár esetén csak a törvényben meghatározott esetekben lehet pénzbeli kártérítést igényelni.”

⁶⁴⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1973. évi Soraya-határozatában megengedett bírói jogalkotásnak minősítette a BGB 253. §-ának egy további esetkörrel való kibővítését [BVerfGE 34, 269 (283)].

⁶⁴⁹ JARASS (2000) i. m. 68.

⁶⁵⁰ JARASS (1989) i. m. 857., 858.

személyiségi jogból. Ezek a jogok – például a becsület védelméhez vagy a jóhírnévhez való jog, a saját képmáshoz való jog – az általános személyiségi jog különös megnyilvánulásai. Ezeknek az alkotmányban meg nem nevezett jogoknak a normatív alapja tehát a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben értelmezett 2. cikk (1) bekezdés. Ebben az értelemben az általános személyiségi jog anyajog, hiszen a „személyiség alkotóelemei” számára biztosít védelmet azokban az esetekben, amikor azokat nem védik nevesített alapjogok. A Szövetségi Alkotmánybíróság az újabb és újabb különös alapjogok megalkotásakor azoknak a személyiség fejlődésében betöltött szerepére hivatkozott. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a személyiségi jog védelmi körének az alkotmánybírói gyakorlat során történt konkretizálása nem lezárt.⁶⁵¹ Az általános személyiségi jog nyitott és rugalmas fogalma ebből következően alkalmas arra, hogy az alkotmányos személyiségvédelem lépést tartson a személyiség sérelmének a tudomány és technika fejlődése révén felmerülő újabb és újabb eseteivel. A Szövetségi Alkotmánybíróság tehát esetről esetre dolgozza ki a védendő magatartások körét,⁶⁵² mindvégig hangsúlyozva a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével való szoros kapcsolatot.⁶⁵³

Az általános személyiségi jog különböző megnyilvánulásait a szakirodalom vagy egyszerűen csak felsorolja vagy – különböző szempontok alapján – csoportosítja. A kommentár irodalom nem használja az esetkörök szerinti csoportosítást, csupán felsorolja az általános személyiségi jog egyes megnyilvánulásait.⁶⁵⁴ Az egyik csoportosítási lehetőség – a személyiség szférájának belső és külső területre való felosztása révén – a magánszféra alakításához való jog és az önábrázoláshoz való jog, illetve az információs önrendelkezési jog megkülönböztetése.⁶⁵⁵ A másik csoportosítási lehetőség az emberi minőség megnyilvánulási formái alapján való besorolás:⁶⁵⁶ az önrendelkezés (*Selbstbestimmung*),⁶⁵⁷ a magánszféra megóvása (*Selbsbewahrung*) és az önábrázolás (*Selbstdarstellung*).⁶⁵⁸ Az emberi minőség fenti megnyilvánulási formái tulajdonképpen az általános

⁶⁵¹ BVerfGE 65, 1 (41).

⁶⁵² BVerfGE 54, 148 (153).

⁶⁵³ BVerfGE 34, 238 (245).

⁶⁵⁴ Például MURSWIEK i. m. 128–131.

⁶⁵⁵ SCHMITT GLAESER (2000) 59.

⁶⁵⁶ PIEROTH–SCHLINK i. m. 91.

⁶⁵⁷ Az önrendelkezési jog itt az önazonossághoz, a személyes identitáshoz való jogot jelenti. Példaként a származás megismeréséhez való jog szerepel.

⁶⁵⁸ Az önábrázoláshoz való joghoz kapcsolódik az információs önrendelkezési jog, valamint az információs rendszerek bizalmasságához és integritásához fűződő jog is.

személyiségi jog tartalmi elemeinek tekinthetők. A dolgozat az emberi minőség német szakirodalomban megnevezett különböző megnyilvánulásai alapján – tekintettel a magyar alkotmánybíróági gyakorlatban kibontott tartalmi elemekre is – a következő tartalmi elemeket különbözteti meg, és ezeket tekinti a csoportosítás alapjának: 1. a magánszférához való jog; 2. az önazonossághoz való jog; 3. az önábrázoláshoz való jog; 4. az önrendelkezési jog. Az egyes tartalmi elemek nem minden esetben választhatók el élesen egymástól, de álláspontom szerint – kiegészítve a belső és külső szféra megkülönböztetésével – megfelelő keretet nyújtanak az általános személyiségi jog tárgyi védelmi körének bemutatásához.

A dolgozat szerkezetileg nem különíti el az alapjog védelmi körét, a korlátozását és annak igazolását, hanem a védelmi körön belül az alapjog emberi méltóság magjának rekonstruálására törekszik. Tekintettel azonban arra, hogy a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog két dimenzióban van jelen, a magyar gyakorlatban kidolgozott általános személyiségi jog védelmi körének a német gyakorlatban kidolgozott általános személyiségi joggal való összehasonlíthatósága megköveteli az alapjog önálló, emberi méltóság magon túlmutató tárgyi védelmi körének bemutatását. Az alapjog három szerkezeti elemének külön tárgyalása hiányában sem hagyható figyelmen kívül, hogy az általános személyiségi jog korlátozható, azaz meghatározott feltételekkel korlátozható. Ezek a feltételek az egyes tartalmi elemek esetében eltérőek. Az általános személyiségi jog korlátozása sok esetben nem az állam-állampolgár vertikális viszonyában, hanem a magánszemélyek egymás közötti viszonyában merül fel. Az alkotmánybíróági felülvizsgálat keretét ezekben az esetekben a hárompólusú jogviszonyokra kidolgozott intézmények és mércék adják.

3.1.1.2.1. A magánszférához való jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a szféra-elmélet⁶⁵⁹ jegyében – megkísérelte a magánszféra különböző erősségű védelmet igénylő területeinek az elhatárolását. Már az általános cselekvési szabadságot megalapozó 1957. évi Elfes-határozatban megállapította, hogy a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdése,⁶⁶⁰ 1.

⁶⁵⁹ A különböző erősségű védelmet igénylő szférák elkülönítésének modellje Hubmann általános személyiségi jogra vonatkozó magánjogi teóriájára vezethető vissza. HUBMANN i. m. 216.

⁶⁶⁰ GG. 19. cikk (2) bekezdés „Alapjog lényeges tartalmát semmilyen esetben sem szabad érinteni.”

cikk (3) bekezdése⁶⁶¹ és 2. cikk (1) bekezdése megalapozza „az emberi szabadság végső érinthetetlen területének” védelmét, amely teljesen ki van zárva az állami hatalom bármilyen behatása alól, mivel az a szabadság és méltóság alapköve.⁶⁶² Ebből a téziszből kiindulva dolgozta ki a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog keretében a szféra-elméletet. Az érinthetetlen terület védelme volt az első lépés az általános személyiségi jog különböző erősségű védelmet igénylő szférákra való bontása során.⁶⁶³

A következő állomás a reprezentatív minta alapján végzett statisztikai felmérés kapcsán hozott 1969. évi mikrocenzus-határozat, amelyben a Szövetségi Alkotmánybíróság először használta a legbelsőbb intimszféra [*innerste (Intim-) Bereich*] kifejezést az abszolút védelemben részesülő terület megnevezésére, és amelyben kísérletet tett az intimszférának – az arányosság kritériuma mellett korlátozható – magánszférától (*Privatsphäre*)⁶⁶⁴ való elválasztására. A határozat tehát megnevezte a személyiség szabad és felelősségteljes kibontakoztatásához szükséges belső szférát (*Innenraum*), ahova az egyén visszavonulhat, ahova a környezete nem nyerhet betekintést, ahol békén hagyják, és ahol a magányhoz való jogot élvez. Ebbe a szférába – a határozat szerint – az állam már az értékelésmentes betekintéssel is beavatkozik, amely a nyilvánosság pszichikai nyomása révén akadályozza a személyiség szabad kibontakoztatását. De nem minden statisztikai felmérés sérti az emberi méltóságot vagy érinti a belső szférára vonatkozó önrendelkezési jogot. Az embernek a társadalomra utalt és a társadalomhoz kötött polgárként bizonyos mértékben – például népszámlálás mint az állami cselekvés tervezhetőségének előfeltétele esetében – el kell tűrnie a statisztikai célú adatfelvételt. A statisztikai célú felmérés csak abban az esetben megalázó és veszélyezteti az önrendelkezési jogot, ha az ember titkos szféráját érinti. Abban az esetben azonban, ha a statisztikai felmérés az ember külvilágban tanúsított magatartásához kapcsolódik, „a magánélet alakításának érinthetetlen területe” (*unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung*) nem érintett.⁶⁶⁵ A fentiek alapján megállapítható, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság nem adta meg az intimszféra pozitív meghatározását és nem is választotta egyértelműen szét az intimszférát és a magánszférát. A mikrocenzus-határozat csupán egy

⁶⁶¹ GG 1. cikk (3) bekezdés „A következő alapjogok közvetlenül hatályos jogként kötelezik a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.”

⁶⁶² BVerfGE 6, 32 (41).

⁶⁶³ BALDUS i. m. 218.; TEIFKE i. m. 19.

⁶⁶⁴ A magánszféra kifejezés a későbbi határozatokban jelenik meg. BVerfGE 32, 373 (381); 35, 35 (40); 35, 202 (227).

⁶⁶⁵ BVerfGE 27, 1 (7).

negatív kritériumot jelölt meg: az intimszféra sérelme nem merül fel, ha az ember viselkedése a külvilághoz kapcsolódik.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a későbbi határozataiban sem határozta meg az intimszféra fogalmát. Csupán a terhességet és a szexuális identitást rendelte pozitív módon az intimszférához.⁶⁶⁶ Azt viszont minden határozatában kiemelte, hogy „a magánélet alakításának érinthetetlen területe” még nyomós közérdek esetén sem korlátozható, nincs helye a szükségesség-arányosság szerinti mérlegelésnek.⁶⁶⁷ A kérdés tehát minden esetben az, hogy a korlátozás érinti-e az intimszférát. A fenti kérdést a testület az intimszféra és magánszféra esetről esetre történő szétválasztásával válaszolja meg, figyelembe véve a konkrét eset körülményeit.⁶⁶⁸

A Szövetségi Alkotmánybíróság – egyes szakirodalmi álláspontok szerint – az 1983. évi népszámlálás-határozatával a személyes adatok védelmével összefüggésben feladta a szférák szerinti védelmet.⁶⁶⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság valóban felismerte, hogy az adatok megszerzése, mentése és továbbítása olyan veszélyeket rejt magában, amelyek a „szféra-elmélet” alapján nem oldhatók meg. A modern információs technológia ugyanis az egyes szférákat minden gond nélkül átugorja, és az egyes, önmagukban „jelentéktelen” személyes adatok személyiségképpé állnak össze.⁶⁷⁰ A fentiekből – álláspontom szerint – csak az a következtetés vonható le, hogy az információs önrendelkezési jog átfogóan védi a személyes adatokat. Mind az intim, mind a társadalmi vonatkozású adatok az információs önrendelkezési jog védelmi körébe tartoznak, de ezek – a hivatkozott szakirodalmi állásponttal ellentétben – alapvetően továbbra is különböző erősségű védelmet élveznek. Az adatok összekapcsolása a kivétel, amely esetében értelmét veszti az adatok jellege szerinti különbségtétel. Ilyenkor a „jelentéktelen” adat osztozik az intim adat sorsában. A szféra-elmélet fenntartását támasztja alá a határozat azon megállapítása is, miszerint nyomós közérdekről csak társadalmi jelentőségű adatok esetében lehet szó, ennek felmerülése az intim adatok esetében azonban kizárt.⁶⁷¹ Álláspontom szerint tehát az információs önrendelkezési jognak a népszámlálás döntésben történt megalapozása nem bizonyítja a szféra elmélet teljes félretételét, bár a

⁶⁶⁶ BVerfGE 39, 1 (42); 49, 286 (301).

⁶⁶⁷ BVerfGE 34, 238 (245).

⁶⁶⁸ BVerfGE 34, 238 (248).

⁶⁶⁹ DESOI–KNIERIM i. m. 401., hivatkozással korábbi szakirodalmi álláspontokra 50. lj.

⁶⁷⁰ HUFEN (2001) i. m. 117.

⁶⁷¹ BVerfGE 65, 1 (46).

meghaladását bizonyos esetekben (különböző jellegű adatokból összeállhat a személyiségprofil) igen.⁶⁷²

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1989. évi naplóbejegyzések büntetőeljárásban bizonyítékként való értékelésével kapcsolatos határozatában újra felelevenítette a magánszféra alakításának érinthetetlen területe fogalmát.⁶⁷³ De amíg korábbi határozataiban egyértelműen szinonimaként használta a magánszféra (érinthetetlen) magja (*Kernbereich*) és az intimszféra fogalmát,⁶⁷⁴ addig ebben a határozatban az intimszféra fogalma már nem jelent meg. Felmerül a kérdés, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság későbbi gyakorlatában az (érinthetetlen) mag és az intimszféra továbbra is szinonimaként jelenik-e meg. A Szövetségi Alkotmánybíróság az (érinthetetlen) mag alkotmányos alapjaként – az intimszférához hasonlóan – az alapjogok lényeges tartalmának garanciáját és az emberi méltóságot jelölte meg. A határozat megnevezte az (érinthetetlen) mag formai és tartalmi összetevőit is. Formai komponens az érintettnek a tények titokban tartására irányuló akarata, amit a határozat a konkrét ügyben már csak a gondolatok írásba foglalása miatt is megkérdőjelezett. Tartalmi komponens a személyes jelleg, valamint az a körülmény, hogy a tényállás érinti-e, és amennyiben igen, milyen intenzitással érinti mások szféráját vagy a közérdeket.⁶⁷⁵ A határozat szerint a napló tartalma túlmutatott a megírója belső szféráján és hátrányosan érintette a közérdeket.⁶⁷⁶ Fontos kiemelni, hogy a szavazatok egyenlősége miatt az ügyben eljáró Szenátus nem tudta ugyan megállapítani a naplófeljegyzések bizonyítékként való értékelésének *Grundgesetz*-be ütközését,⁶⁷⁷ de a különvéleményt megfogalmazó négy bíró azt az álláspontot képviselte, hogy a naplófeljegyzések személyes jellegűek, amely jelleget nem veszítik el pusztán a papírra vetésük által, és ezen túlmenően nem érintenek másokat és a társadalmi

⁶⁷² Dreier is csak az automatikus adatfeldolgozásra vonatkozóan állította a szféra-elmélet kifejezett feladását, egyébként pedig elismerte, hogy a különböző szférák megkülönböztetése – bár a szférák dogmatikailag egyértelmű elkülönítése aligha megvalósítható – egyfajta orientációt mégis jelent. DREIER (2004b) i. m. 341. Hufen pedig a merev szféra-elmélet legyőzéséről beszél, de elismeri a „minél közelebb-annál szigorúbb formula” (*Je-desto-Formel*) szerinti különböző erősségű védelmet. HUFEN i. m. 118.

⁶⁷³ BVerfGE 80, 367 (374).

⁶⁷⁴ BVerfGE 34, 238 (245) „Das verfassungskräftige Gebot, diesen Kernbereich, die Intimsphäre des Einzelnen, zu achten, hat seine Grundlage in dem durch Art. 2 Abs. 1 *Grundgesetz* verbürgten Recht auf freie Entfaltung der Persönlichkeit.”

⁶⁷⁵ BVerfGE 80, 367 (374).

⁶⁷⁶ BVerfGE 80, 367 (378).

⁶⁷⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény (*Bundesverfassungsgerichtsgesetz*) 15. § (4) bekezdése értelmében szavazategyenlőség esetén nem lehet megállapítani a *Grundgesetz*-be ütközést.

szférát sem.⁶⁷⁸ A különvéleményt megfogalmazó négy bíró kifejezetten felhívta a figyelmet arra, hogy a büntetőeljárásban az (érinthetetlen) magot önmagából kiindulva kell meghatározni, mert, ha a meghatározásra büntetőjogi szempontok (bűnfelelősség elve) hatnak, a büntetőjog instrumentalizálja az emberi méltóságot.⁶⁷⁹ Ha a gyanúsított személyiségszerkezetéről való ismeretszerzés pusztán lehetősége elegendő a magánjellegű feljegyzések büntetőeljárásban való abszolút védelmének megtagadásához, az (érinthetetlen) mag és a mérlegelés tárgyát képező terület (*Abwägungsbereich*) közötti határ a büntetőeljárás esetében gyakorlatilag megszűnik.⁶⁸⁰

A szakirodalom alapvetően a különvéleményekkel ért egyet, és a szerzők elsősorban a naplófeljegyzések határozattal igyekeznek alátámasztani az (érinthetetlen) mag mérlegelhetőségét.⁶⁸¹ A magánélet (érinthetetlen) magjának relativitása elvezet az emberi méltóság abszolút voltának megkérdőjelezéséhez.

Visszatérve a szféra-elmélethez, egyes szerzők a naplófeljegyzések-határozat külső szférához kapcsolódó érvelését a szféra-elmélet részleges újraélesztésének tekintették.⁶⁸² A Desoi – Knierim szerzőpáros pedig arra vállalkozott, hogy az újabb alkotmánybírói gyakorlat tükrében bebizonyítsa, hogy az intimszféra és az (érinthetetlen) mag – bár mindkettő a magánélet alakításának érinthetetlen területét védi – különböző védelmi koncepciót valósítanak meg, ezért a két fogalom nem használható szinonimaként.⁶⁸³ A két fogalom közötti különbséget elsősorban abban látták, hogy – a naplófeljegyzések-határozat értelmében – az (érinthetetlen) mag védelmi körébe – az intimszférával ellentétben – társadalmi vonatkozások is beletartozhatnak.⁶⁸⁴ A határozat kimondta:

„Az ember mint személy a személyisége magjában is szükség-szerűen társadalmi vonatkozásokban létezik. Egy tényállásnak a magánélet alakítása érinthetetlen magjához vagy a magánélet azon területéhez való besorolása, amely bizonyos körülmények között nyitva áll az állami beavatkozás előtt, nem attól függ, hogy annak

⁶⁷⁸ BVerfGE 80, 367 (376).

⁶⁷⁹ BVerfGE 80, 367 (383).

⁶⁸⁰ BVerfGE 80, 367 (382).

⁶⁸¹ BALDUS i. m. 224.; TEIFKE i. m. 23.

⁶⁸² Például AMELUNG i. m. 1755.

⁶⁸³ DESOI–KNIERIM i. m. 398–404.

⁶⁸⁴ Uo. 403.

van-e társadalmi jelentősége vagy van-e bármilyen társadalmi kapcsolat, hanem annak jellegétől és intenzitásától.”⁶⁸⁵

A határozat a konkrét ügyben azonban arra hivatkozva zárta ki a naplófeljegyzéseket az (érinthetetlen) mag védelmi köréből, hogy azok túlmutatnak a megfogalmazója belső szféráján és hátrányosan érintették a közérdeket. Ezért – álláspontom szerint – a fenti okfejtés nem támasztja alá az intimszféra és az (érinthetetlen) mag szétválasztását, a testület csupán cizellálta korábbi álláspontját a *Grundgesetz* emberképére való utalással: az intimszféra sem a magányos, hanem a társadalmi kapcsolatokban élő embert védi. A másik különbséget abban látják, hogy az intimszféra védelme az általános személyiségi jog keretein belül valósul meg, az (érinthetetlen) mag védelme azonban túlmutat ezen, és a magánlakás sérthetetlensége, valamint a távközlési rendszerek védelme körében is érvényesül.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a 2004. évi ún. nagy lehallgatási határozatában⁶⁸⁶ aktualizálta, konkretizálta és tovább építette az (érinthetetlen) mag védelmét. A határozat szerint, ha valaki megfigyelés tárgyává válik, ez nem feltétlenül jelenti az emberi minősége figyelmen kívül hagyását (tárgyként kezelés elve). Az állami megfigyelések során azonban meg kell őrizni a magánélet alakításának érinthetetlen magját. Még a nyomós közérdek sem igazolja az abszolút védelemben részesülő terület korlátozását.⁶⁸⁷ A határozat valóban elismerte az (érinthetetlen) magnak az – 2. cikk (1) bekezdése és 1. cikk (1) bekezdése összefüggéséből levezetett – általános személyiségi jogon túlmenő védelmét azzal a megállapítással: „Az emberi méltóság védelme a *Grundgesetz* 13. cikk (1) bekezdésében⁶⁸⁸ biztosított alapjogban is konkretizálódik.” Ennek oka a konkrét esetben az eset sajátosságából is adódhatott: a testület az alkotmány módosítását, vagyis a 13. cikk (3) bekezdésének *Grundgesetz*be iktatását vizsgálta, ezért mérceként csak a 79. cikk (3) bekezdésének örökkévalósági klauzulája⁶⁸⁹ jött szóba.⁶⁹⁰ Ettől függetlenül nem szabad figyelmen kívül hagyni,

⁶⁸⁵ BVerfGE 80, 367 (374).

⁶⁸⁶ BVerfGE 109, 279 – nagy lehallgatási határozat.

⁶⁸⁷ BVerfGE 109, 279 (313).

⁶⁸⁸ *Grundgesetz* 13. cikk (1) bekezdés „A lakás sérthetetlen.”

⁶⁸⁹ *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdés „A *Grundgesetz*nek a Szövetség tartományokra osztását, a tartományok alapvető közreműködését vagy az 1. és 20. cikkben lefektetett alapelveket érintő módosítása nem megengedett.”

⁶⁹⁰ DESOI–KNIERIM i. m. 403.

hogy az emberi méltóság – ahogyan már a korábbiakban kifejtettem – minden alapjog lényeges tartalmának részét képezi.

A határozat az (érintetetlen) mag meghatározásakor, arra hivatkozott, hogy a személyiség kibontakoztatásához – a magánélet érintetetlen magján belül – hozzátartozik az a lehetőség, hogy az ember belső folyamatokat, érzéseket, érzelmeket valamint személyes jellegű gondolatokat, véleményt és élményeket kifejezésre juttasson, mégpedig anélkül, hogy az állami hatóság megfigyelésétől kellene tartania.⁶⁹¹ Az (érintetetlen) maghoz tartozik az érzelmek kifejezése, a tudatalatti megnyilvánulások valamint a szexualitás megnyilvánulásai.⁶⁹² Az (érintetetlen) mag pozitív elemei egyértelműen megfeleltethetőek tehát az intimszféra azon kevés elemének, amelyeket a testület kifejezetten megnevezett.

A határozat szerint a magánlakás „utolsó menedékként” az emberi méltóság védelmét szolgálja. Ez nem jelenti ugyan a magánlakás abszolút védelmét, de annál inkább jelenti a magánlakásban tanúsított magatartások abszolút védelmét, amennyiben ezek a magatartások a magánélet magjába tartoznak.⁶⁹³ Mivel a megfigyelés során valószínűsíthető és részben elkerülhetetlen az (érintetetlen) maghoz tartozó információkhoz való hozzáférés, a Szövetségi Alkotmánybíróság a megfigyelés bevezetését az (érintetetlen) mag szigorú védelméhez kötötte. A testület a későbbi határozataiban – a telefonok lehallgatásáról szóló határozatban,⁶⁹⁴ illetve az online-átkutatás határozatban⁶⁹⁵ – tovább építette a kétlépcsős védelmet. Első lépésként az adatok felvétele során meg kell vizsgálni, hogy felmerül-e az (érintetetlen) mag sérelmének a veszélye, és ha igen, az intézkedést nem szabad elrendelni, például időben és térben teljes körű megfigyelés esetében [felhagyási kötelezettség]. Abban az esetben, ha a negatív prognózist követően, a megfigyelés során derül ki az (érintetetlen) mag érintettsége, a megfigyelést haladéktalanul abba kell hagyni (abbahagyási kötelezettség), és a feljegyzéseket meg kell semmisíteni (törlési kötelezettség). Az adatok értékelésének második lépcsőfokán az adatok felhasználásának tilalma áll.⁶⁹⁶

Az adatvédelem körében hozott újabb határozatok valóban nem használják az intimszféra fogalmat és – a korábbi gyakorlatra való hivatkozás ellenére – kizárólag az (érintetetlen) mag védelmével összefüggésben fogalmazznak meg

⁶⁹¹ BVerfGE 109, 279 (313).

⁶⁹² BVerfGE 109, 279 (314).

⁶⁹³ Uo.

⁶⁹⁴ BVerfGE 113, 348.

⁶⁹⁵ BVerfGE 120, 274.

⁶⁹⁶ Az érintetetlen mag védelmére szolgáló kétlépcsős védelemről összefoglalóan: BVerfGE 120, 274; a szakirodalomban BALDUS i. m. 220.

alkotmányos követelményeket. De az eltérő szóhasználat – álláspontom szerint – nem azt jelenti, hogy az (érinthetetlen) mag és az intimszféra két különböző fogalom. A magánszférához való jog esetében az (érinthetetlen) mag és az intimszféra tartalma – a fentiek szerint – egyértelműen megegyezik. Ezt bizonyítja a 2007. évi Esra-határozat is, amelyben a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította az Esra című regény főhősnőjében felismerhető színésznő intimszférájának sérelmét, mivel az író művében az intim részletekig bemutatta a színésznővel folytatott viszonyát. A határozat szerint:

„Ez megvalósítja a [színésznő] intím-szférájának és ezzel a személyiségi jog azon területének sérelmét, amely annak [az általános személyiségi jognak] az emberi méltóság magjához (*Menschenwürdekern*) tartozik.”⁶⁹⁷

A testület ebből vonta le azt a következtetést, hogy nincs helye a személyiségi jogok és a művészetek szabadsága közötti mérlegelésnek.⁶⁹⁸

Az Emberi Jogok Európai Bírósága is megkülönbözteti a magánéleten belül a magánélet legintimebb aspektusait (például szexuális identitás), amelyekbe a hatóságok csak különösen komoly okból avatkozhatnak be.⁶⁹⁹ A beavatkozás azonban csak akkor tilos, ha a beavatkozás okozta testi vagy lelki sérülés eléri egy bizonyos súlyossági fokot, amely alapján megállapítható az Egyezmény 3. cikkének sérelme.⁷⁰⁰

3.1.1.2.2. Az önazonossághoz való jog

3.1.1.2.2.1. A származás megismeréséhez való jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jogból vezette le a gyermek származása megismeréséhez való jogát (*Recht des Kindes auf Kenntnis der eigenen Abstammung*).⁷⁰¹ Az 1988. évi határozatában megállapította:

⁶⁹⁷ BVerfGE 119, 1 (34).

⁶⁹⁸ Uo.

⁶⁹⁹ *Dudgeon kontra Egyesült Királyság ügy*, 1981.10.22., kérelemszám: 7525/76., msz. 52.

⁷⁰⁰ GRABENWARTER i. m. 187.

⁷⁰¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság egy korábbi határozatában az általános cselekvési szabadságot nevezte meg mércéként [BVerfGE 35, 41.]. A származás megismeréséhez való jog megalapozásához összefoglalóan ld. VON SETHE i. m. 73–74.

„Az általános személyiségi jog [GG 2. cikk (1) bekezdés és 1. cikk (1) bekezdés összefüggésében] magában foglalja a származás megismeréséhez való jogot.”⁷⁰² „Az általános személyiségi jog célja az egyén számára a magánélete alakításához szükséges autonóm szféra biztosítása. [...] Az egyéniség megértése és kibontakozása azonban szoros összefüggésben van az azt meghatározó elemekkel. Ehhez tartozik többek között a származás. [A származás] nem csupán az egyén genetikai állományát határozza meg és ezáltal a személyiségét. Ettől függetlenül is kulcsfontosságú az egyén tudatában az egyénisége megtalálásához és identitása meghatározásához. [...] Az egyéniség megtalálása és önmeghatározása egy összetett folyamat, amelyben a biológiai ismérvek nem kizárólagosan mérvadók. A származás egyéni jellemzőként a személyiséghez tartozik, és az a tudományos eredményektől függetlenül fontos támpontokat nyújt az egyéniség megértéséhez és fejlődéséhez. Mindezek miatt foglalja magában a személyiségi jog a származás megismerését.”⁷⁰³

A testület tehát a származás biológiai aspektusa mellett kiemelte annak az egyéniség megtalálásában betöltött szerepét (pszichológiai aspektus).⁷⁰⁴ A gyermek származása megismeréséhez való jogának megalapozását követően a határozat az alapjog tartalmát a megszerezhető információk körére korlátozta:

„A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben nem biztosít jogot a származáshoz fűződő ismeretek megszerzésére, csak a hozzáférhető információk visszatartása ellen véd.”⁷⁰⁵

⁷⁰² BVerfGE 79, 256 (256) – *Leitsatz* 1. elvi tétel.

⁷⁰³ BVerfGE 79, 256 (268–269).

⁷⁰⁴ A szakirodalom ma már egységesen elismeri a gyermek származása megismeréséhez való jogát. MURSWIEK i. m. 18. lj. 130.; DREIER (2004b) i. m. 333. A korábbi kritikusok azonban kétségbe vonták, hogy a biológiai származás tudata bármilyen értéket is képviselne az érintett önmeghatározása szempontjából. FRANK i. m. 113–120.; HASSENSTEIN i. m. 120–123.

⁷⁰⁵ BVerfGE 79, 256 (269).

Erre a mondatra hivatkozással – igaz, az intimszféra sérelme mellett – utasította el a testület a házasságon kívül született gyermeknek az anyával szemben az apja megnevezésére irányuló igényét.⁷⁰⁶

Ugyanakkor a származás megismeréséhez való jog korlátozható a törvényalkotó által, feltéve, hogy a korlátozás legitim célt szolgál [a házasság és család *Grundgesetz* 6. cikk (1) bekezdésben garantált védelme, az anya intimszférájának védelme], és megfelel a szükségesség-arányosság követelményének. Ez utóbbi követelmény sérelme miatt semmisítette meg a Szövetségi Alkotmánybíróság a BGB 1596. § (1) bekezdés 1–5. pontjait. A hatályos családjog ugyanis az anya érvényes házassága esetén csak szűk körben biztosított a gyermek számára lehetőséget a származása bíróság előtti vitatására. A határozat a törvényhozó mérlegelésére bízta a törvényi szabályozás korrekcióját, de két lehetséges megoldási lehetőséget is felvázolt: egyrészt a megtámadási okok kibővítését, másrészt a származás felderítésére irányuló önálló eljárás bevezetését.⁷⁰⁷ A törvényalkotó több mint tíz évvel a határozat meghozatala után – az 1997. évi gyermekvédelmi törvénnyel⁷⁰⁸ – tett eleget az alkotmányos követelményeknek. A törvény értelmében az apaság tisztázására az apaság véelmének megdöntésével nyílt lehetőség. A törvényalkotó tehát eltekintett a származás kiderítésére irányuló önálló eljárás bevezetésétől.⁷⁰⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság viszont nem adta fel. Az 1994. évi határozatában alkotmányellenesnek ítélte a BGB 1598. §-át, mivel a házasságból születettség véelmének megtámadására abban az esetben is csak a nagykorúság elérését követő két éven belül nyújtott lehetőséget, ha a gyermek a házasságon kívül való születését alátámasztó körülményekről csak később szerzett tudomást.⁷¹⁰ Egyúttal megismételte az önálló, az apa és gyermek közötti rokoni kapcsolatot nem érintő, kizárólag a származás tisztázására irányuló kereset bevezetésének lehetőségét.⁷¹¹ A törvényalkotó ebben az esetben is a gyermek származása megismeréséhez való jogának a hatályos jog rendszerén belüli megoldásáról döntött. A BGB 1600b. § (3) bekezdés második mondata a tudomásszerzéshez kötötte a megtámadás határidejét.⁷¹²

A Szövetségi Alkotmánybíróság – mintegy húsz évvel a gyermek származása megismeréséhez való jogának megalapozását és tíz évvel az apasági vélelem

⁷⁰⁶ BVerfGE 96, 56 (63).

⁷⁰⁷ BVerfGE 79, 256 (274).

⁷⁰⁸ 16. 12. 1997. BGBI. I. 2942. (*Kindschaftsrechtsreformgesetz*).

⁷⁰⁹ RITGEN i. m. 410.

⁷¹⁰ BVerfGE 90, 263 (263).

⁷¹¹ BVerfGE 90, 263 (276).

⁷¹² BERGER i. m. 1496.

megdöntésére irányuló kereset (*Vaterschaftsanfechtungsklage*) bevezetését követően – szintén az általános személyiségi jogból vezette le az apa jogát a jogilag neki tulajdonított, illetve nem neki tulajdonított gyermek származásának megismerésére (*Recht des Vaters auf Kenntnis der Abstammung eines ihm rechtlich zugeordneten/rechtlich nicht zugeordneten Kindes*).⁷¹³ A testület már egy 2003-as döntésében⁷¹⁴ megállapította:

„A gyermek származása megismeréséhez való jogához hasonlóan, amely a [gyermek] személyiségi jogán alapul, a férfi annak megismerésére irányuló kívánsága, hogy egy gyermek tőle származik-e, érinti az önazonosságát, és azt a lehetőséget, hogy individuumként nem csak szociális, hanem genetikai kapcsolatban is álljon másokkal, és ebből kifolyólag [érinti] a GG 2. cikk (1) bekezdésének és 1. cikk (1) bekezdésének összefüggéséből levezetett jogot.”⁷¹⁵

Már ebből a határozatból kiolvasható tehát, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányossági védelemre érdemesnek tartotta a biológiai apa jogát a gyermekei származásának megismerésére.⁷¹⁶ A 2007. évi ún. kakukkfióka-határozat – a korábbi gyakorlatra hivatkozva – kifejezetten kimondta, hogy mind a jogi, mind a biológiai apát megilleti az a jog, hogy megtudja, a gyermek tőle származik-e.⁷¹⁷ Egyúttal előírta a származás kiderítésére irányuló önálló kereset (*isoliertes Abstammungsfeststellungsverfahren*) bevezetésének kötelezettségét.

„A férfi azon jogához, hogy megtudja, a gyermek tőle származik-e, hozzátartozik annak a lehetőségnek a megnyitása is, hogy egy

⁷¹³ A szakirodalomban használatos „a saját leszármazottak megismeréséhez való jog” (*Recht auf Kenntnis der eigenen Nachkommenschaft*). FRANK–HELMES i. m. 1277.

⁷¹⁴ A határozat szerint a gyermek biológiai apja is a *Grundgesetz* 6. cikk (2) bekezdés első mondatának védelme alatt áll. Bár a biológiai apasággal nem járnak együtt a szülői jogok, a fenti alapjog védi a biológiai apának azt az érdekét, hogy betöltse a jogi apa pozícióját. A határozat megállapította, hogy a törvényhozó mulasztást követett el, és alkotmányos követelményként határozta meg a biológiai apa számára a jogi apaság megszerzésének biztosítását, különösen abban az esetben, ha a jogi apa és a gyermek között semmilyen kapcsolat nincs [BVerfGE 108, 82 (109)].

⁷¹⁵ BVerfGE 108, 82 (105).

⁷¹⁶ Süss i. m. 25–26. A szerző kiemelte, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) már egy 1999-es határozatában elismerte az apa alkotmányos jogát a biológiai apaság megismerésére.

⁷¹⁷ BVerfGE 117, 202 (226).

[önálló] eljárás keretében tisztázzák és állapítják meg a gyermek tőle való leszármazását.”

A magánúton való bizonyítékszerzés nem biztosítja a férfinak azt a jogát, hogy megtudja: a gyermek tőle származik-e. A gyermek és az anya beleegyezése nélkül, titokban – az adott esetben a gyermek eldobott rágógumiján található nyál alapján elvégzett – DNS-teszt beszerzése sérti a gyermek információs önrendelkezési jogát és az anya gondoskodási jogát, ezért az a bírósági eljárásban bizonyítékként nem értékelhető.⁷¹⁸ Ezért a törvényalkotónak biztosítania kell a származás kiderítésére irányuló igény önálló érvényesítését a jogi apaság megszűnésének jogkövetkezménye, illetve az apaság megtámadására irányuló határidők és bizonyítási teher nélkül.⁷¹⁹ A határozat kihirdetését követően egy évvel a törvényhozó megalkotta a származás megállapítására irányuló, az apasági vélelem megdöntésétől független eljárást, ezzel létrehozva a származás megállapításának dualista rendszerét.⁷²⁰

3.1.1.2.2. A névjog

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a saját név (*Geburtsname*) nemcsak az egyén másoktól való megkülönböztetésére szolgál, hanem egyúttal a személy identitásának és individualitásának kifejezője is.⁷²¹ Ennek ellenére az alkotmánybíróság korábbi gyakorlata szerint a házastársak közös névviselési kötelezettsége nem sértette annak a házastársnak a névviseléshez való jogát, aki a korábbi nevét a házasságkötés után nem viselhette. A testület úgy jutott erre a megállapításra, hogy a törvény csak kivételesen, abban az esetben nyújtott lehetőséget a születési név (leánykori név) viselésére a házasságkötést követően, ha a névfelvételre kötelezett házasságkötés után [a BGB 1355. § (2) bekezdés második mondata értelmében a nő] a szakmában vagy a művészvilágban korábban már azt használta.⁷²² Néhány évvel később azonban a Szövetségi Alkotmánybíróság – a férfiak és nők közötti megkülönböztetés tilalmára [*Grundgesetz* 3. cikk (2) bekezdés] hivatkozva – megsemmisítette a polgári törvénykönyvnek a férj ne-

⁷¹⁸ BVerfGE 117, 202 (228).

⁷¹⁹ A határozat részletes elemzését ld. Süß i.m. 39–73.

⁷²⁰ Uo.

⁷²¹ BVerfGE 59, 216 (226).

⁷²² BVerfGE 78, 38.

vének a házassági névként való viselését kötelező módon előíró rendelkezését.⁷²³ Ennek köszönhetően 1993-ban a BGB szakított a családhoz tartozás kifelé való jelzésére szolgáló közös házassági és családi név viselési kötelezettség hagyományával. A módosítás értelmében a névegység cél, de nem kényszer, vagyis a házastársak nem kötelesek, de viselhetnek közös családi nevet.⁷²⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság – fenntartva korábbi gyakorlatát – alkotmányossági szempontból a későbbiekben sem tartotta kifogásolhatónak, hogy a törvényalkotó főszabályként továbbra is fenntartotta a házastársak közös családi név viselésének szabályát.⁷²⁵ Igaz, arra viszont lehetőséget biztosít a törvény, hogy a másik fél családi nevét felvevő házastárs a családi név élére vagy végére helyezze a saját születési nevét [BGB 1355. § (4) bekezdés].

A szülők névadási joga a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában nem a szülők általános személyiségi jogának része. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése nem biztosít önrendelkezési jogot mások felett, vagyis az önrendelkezési jog nem terjed ki a mások feletti rendelkezésre, ezért a névadás a szülők – *Grundgesetz* 6. cikk (2) bekezdése által védett – gondoskodási jogának részét képezi.⁷²⁶ A szülők jogát a gyermek születési nevének a meghatározására ugyanakkor a gyermek névjogával mint az általános személyiségi jog részét képező alapjoggal összefüggésben kell értelmezni. Ennek oka, hogy a név – ahogy a Szövetségi Alkotmánybíróság azt korábbi gyakorlatában már kifejtette – az ember identitásának és individualitásának kifejeződése és annak viselőjét egész életén át kíséri. A felcseperedő gyermeket segíti egyénisége megtalálásában és annak másokkal szembeni kinyilvánításában. A névadás tehát a személyiség fejlődésének a kulcsa.

Az alkotmánybírói gyakorlat értelmében a névadás jogához tartozik a névválasztás szabadsága. Ez elsősorban a gyermek vezetéknevének megválasztását jelenti, amely különböző funkciókat tölt be. Jelzi az egyén egyedi voltát, beazonosítja őt és egyúttal megkülönbözteti a többiektől. A családi név funkciója azonban nem merül ki az egyén individualitásának kifejezésében. A családi név a családja nyomon követésére, a családi viszonyok bemutatására, a családi státusz egyértelműsítésére is szolgál. Mivel a családi név a név viselőjének a társadalmi státuszát is jelzi, a névválasztás joga a törvényalkotó által korlátozható. A gyermek nevének a meghatározásakor a kiindulópont a szülők családi neve.

⁷²³ BVerfGE 84, 9.

⁷²⁴ BERGER i. m. 1354–1355.

⁷²⁵ BVerfGE 104, 373.

⁷²⁶ BVerfGE 104, 373 (392).

A törvényalkotó a kettős házassági (családi) nevek tilalmával a névláncolatok kialakulását akarta elkerülni, és ugyanez a célja a mindkét szülő nevéből képzett vezetéknév (*Doppelname*) tilalmának a gyermek nevének a meghatározásakor is. A kettős családi név viselése sem a szülők névválasztási szabadságából, sem a gyermek saját név viseléséhez való jogából nem vezethető le. A gyermek személyisége kibontakoztatásához való jogának része ugyan a saját név védelme, de ez a saját név viseléséhez való jogot jelenti, mivel a névadáskor nincs abban a helyzetben, hogy a saját nevét megválaszthassa.⁷²⁷

3.1.1.2.3. Az önábrázoláshoz való jog

Az önábrázoláshoz való jog szempontjából alapvető jelentőségű a Szövetségi Alkotmánybíróság ún. Lebach-határozata. A Lebach-ügy tárgya a lebachi katona-gyilkosságról készült dokumentumfilmnek a ZDF tévécsatornán való sugárzása. A film bemutatta az elítéltek közötti homoszexuális jegyeket is felvető baráti viszonyt, a bűncselekmény előkészítését és kivitelezését. A filmben láthatóak voltak a – későbbiekben színészek által alakított – elítéltek fényképei is, és meg is nevezték őket. A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította: „Alapvetően mindenki maga dönti el, hogy az életét (*Lebensbild*) vagy annak bizonyos eseményeit nyilvánosság elé tárja-e.”⁷²⁸ Tekintettel az elítéltné⁷²⁹ – szintén az általános személyiségi jogból levezetett⁷³⁰ – reszocializációs igényére is, a határozat az információs szabadsággal⁷³¹ szemben a személyiség védelmének adott elsőbbséget. Súlyos bűncselekmények elkövetése esetén a nyilvánosság tájékoztatásának igénye – a határozat szerint – megelőzi az elkövető önábrázoláshoz való jogát. Ugyanakkor az általános személyiségi jog alkotmányos védelme nem engedi meg azt, hogy a televízió az aktuális tudósításokon kívül, akár dokumentumfilm formájában is, időben korlátlanul foglalkozzék a bűncselekmény elkövetőjének személyével. A későbbi tudósítás nem engedhető meg, ha alkalmas arra, hogy az elkövető szabadon bocsátását követően annak a társadalomba való beilleszkedését veszélyeztesse. Az aktuá-

⁷²⁷ BVerfGE 104, 373 (392).

⁷²⁸ BVerfGE 35, 202 (220).

⁷²⁹ Az indítványozót bűnsegédként ítélték el, de a szabadságvesztés büntetés kétharmadát már letöltötte, és feltételes szabadlábra helyezték.

⁷³⁰ A terhelt szemszögéből az általános személyiségi jog, a társadalom oldaláról pedig a szociális jogállam elve alapozza meg a bűnelkövetők társadalmi életbe való visszailleszkedésének igényét.

⁷³¹ *Grundgesetz* 5. cikk (1) bekezdés.

lis információs igény kielégítését követően újra elsőbbsége lesz annak a jognak, melynek alapján az érintett maga döntheti el, hogy magánéletének részleteit közzé kívánja-e tenni.⁷³²

Az alkotmánybíróági gyakorlatban az egyes ember életéről alkotott kép különböző elemei önálló védelmet élveznek. Így megkülönböztethetjük a saját képmáshoz való jogot, a kimondott szó védelméhez való jogot és a jóhírnévhez való jogot. A jóhírnévhez való jog az előbbi jogokhoz kapcsolódva jelenik meg az alkotmánybíróági gyakorlatban, ezért annak önálló bemutatása nem indokolt.

Az egyén életéről alkotott teljes képet az ellenábrázoláshoz való jog (*Gegendarstellungsrecht*) védi, amely a médiában bemutatott személynek lehetőséget nyújt arra, hogy az ottani ábrázolással szembehelyezze a sajátját.⁷³³

3.1.1.2.3.1. A kimondott szó védelméhez való jog

Az önábrázolás „akusztikai oldalát” a kimondott szó védelméhez való jog védi.⁷³⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróóság már az általános személyiségi jogot megalapozó egyik első határozatában védelemben részesítette a kimondott szó védelméhez való jogot. A titkos hangfelvétel büntetőeljárás keretében bizonyítékként való értékelése kapcsán kimondta: „Mindenki maga dönti el önállóan, ki veheti fel a hangját és a hangrögzítőre felvett hangot lejátszhatja-e, és ki előtt.”⁷³⁵ A kimondott szó védelméhez való jog lényege tehát a közlés címzettjeinek meghatározása, vagyis hogy az kizárólag a beszélgető partnernek, egy meghatározott személyi körnek vagy a nyilvánosságnak szól. A Szövetségi Alkotmánybíróóság a telefonbeszélgetés lehallgatása során szerzett információk magánjogi perben bizonyítékként való értékelésének alkotmányjogi megítélése kapcsán mondta ki, hogy – míg a *Grundgesetz* 10. cikk (1) bekezdése⁷³⁶ a telekommunikáció mint műszaki eszköz megbízhatóságát védi – a beszélgető partnerek egymás iránti kölcsönös bizalmát az általános személyiségi jog részét képező, a kimondott szó védelméhez való jog garantálja. Továbbá megállapította, hogy csupán az egyik beszélgető partner tudomásával, lehallgató

⁷³² A határozat ismertetését magyarul ld. TRÓCSÁNYI i. m. 199–204.

⁷³³ BVerfGE 63, 131 (142).

⁷³⁴ DREIER (2004b) i. m. 331.

⁷³⁵ BVerfGE 34, 238 – *Leitsatz* 1. elvi tétel.

⁷³⁶ *Grundgesetz* 10. cikk (1) bekezdés „A levéltitok, valamint a posta- és távközlési titok sérthetetlen.”

készülék segítségével történt lehallgatás tanúvallomás keretében való értékelése a kimondott szó védelméhez való jog sérelmét jelenti.⁷³⁷

A közlés valótlan, hamis vagy annak értelmét elferdítő visszaadása is a kimondott szó védelméhez való jog sérelméhez vezet. A Szövetségi Alkotmánybíróság egy idézet televíziós közvetítés keretében módosított formában való visszaadása miatt megállapította a jóhírnévhez való jog sérelmét is.⁷³⁸

A kimondott szó védelméhez való jog olyan magatartásoktól is véd, amelyek az egyén szájába olyan kijelentéseket adnak, amelyeket soha nem tett, és amelyek az általa meghatározott társadalmi érvényesülési igényt sértik.⁷³⁹

3.1.1.2.3.2. A saját képmáshoz való jog

Az önábrázolás „optikai oldalát” a saját képmáshoz való jog két szempontból is védi: egyrészt védelmet nyújt az engedély nélkül készült fénykép vagy filmfelvételekkel szemben, másrészt azoknak a jogosult hozzájárulása nélküli terjesztése ellen.⁷⁴⁰ A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1999. évi Caroline von Monaco II. határozatában⁷⁴¹ leszögezte:

„A saját képmáshoz való jog [...] az egyén számára döntési lehetőséget biztosít a róla készített fényképek készítésére és felhasználására vonatkozóan. Annak nincs jelentősége, hogy ezek az egyént magánszemélyként vagy nyilvános fellépések alkalmával ábrázolják. A védelem iránti igény – a kimondott szó védelméhez való joghoz hasonlóan, amelynek következtében a saját képmáshoz való jog meghonosodott az alkotmánybírósági gyakorlatban [BVerfGE 34, 238 (246)] – elsősorban abból a lehetőségből adódik, hogy az ember egy bizonyos helyzetben való megjelenése ettől (a

⁷³⁷ BVerfGE 106, 28 (39).

⁷³⁸ BVerfGE 54, 208.

⁷³⁹ BVerfGE 54, 148 – *Leitsatz* 1. elvi tétel.

⁷⁴⁰ DREIER (2004b) i. m. 330.

⁷⁴¹ Az 1998. évi Caroline von Monaco I. határozat alapjául a hercegnő ellenábrázolási igénye szolgált. A keresetnek helyt adó bírósági döntéseket az érintett sajtóorgánum megtámadta a Szövetségi Alkotmánybíróság előtt arra hivatkozással, hogy a sajtótörvény vonatkozó rendelkezése sérti a véleménynyilvánítás szabadságát [*Grundgesetz* 5. cikk (1) bekezdés második mondat]. A testület elutasította a panaszt azzal az indokolással, hogy általános személyiségi jog érvényesítésére hivatott ellenábrázoláshoz való jognak nem feltétele sem a véleménynyilvánítás szabadságának korlátjaként kifejezetten nevesített egyéni becsület sérelme, sem az elsőként közlés valótlanágának bizonyítása [BVerfGE 97, 125 (147)].

konkrét élethelyzettől) elválasztható, adatként rögzíthető és bár-mikor reprodukálható egy át nem tekinthető személyi kör előtt. Ez a lehetőség a felvételtechnika fejlődésével, a nagy távolságokból való visszatükrözés lehetőségével, újabban akár műholdon keresztül, és rossz látási viszonyok között is, tovább nőtt.”⁷⁴²

A Szövetségi Alkotmánybíróság a képmás alapjogi védelmét tehát azzal indokolta, hogy a reprodukciós technika változásával a nyilvánosság formája is megváltozott: az átlátható nyilvánosságot felváltotta a médianyilvánosság. Ugyanakkor azt is rögzítette, hogy az általános személyiségi jogból nem olvasható ki „a személy általános és átfogó rendelkezési jog önmaga ábrázolásához,”⁷⁴³ és a védelem nem „[az ember] saját személyének értékesítése (*Kommerzialisierung*) érdekében történik”.⁷⁴⁴

A konkrét ügyben nem hamisított vagy manipulált fotók okozták a saját képmáshoz való jog sérelmét, hanem az a tény, hogy a hercegnő magánéletébe bepillantást nyújtó képek nagy nyilvánosság elé kerültek. Ezen a ponton a saját képmáshoz való jog összefonódik a – szintén az általános személyiségi jogot konkretizáló – magánszférához való joggal. A magánszféra védelme azonban – a saját képmáshoz való jog védelmével szemben – nem kifejezetten az ábrázolásra irányul, hanem a közlés témája és helye szerint ítélandó meg.⁷⁴⁵ A fotók témája egyértelműen magánjellegű, de mivel a képek nem otthoni környezetben ábrázolták a hercegnőt, felmerült az a kérdés, hogy az otthoni környezetben kívül a magánszféra meddig élvez védelmet. A nyilvános helyeken ugyanis – a határozat szerint – hiányzik a magánszféra védelmének az alapvető feltétele: a visszavonulási igény. Ugyanakkor a magánszféra védelme erősebb azokban az esetekben, amikor a szülő-gyermek kapcsolat érintett.⁷⁴⁶ Ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság a gyerekekkel közös fényképek vonatkozásában visszautalta az ügyet a rendes bíróságokhoz. Kifogástalannak találta viszont a hercegnőnek a „jelenkor abszolút személyisége”-kénti (*absolute Person der Zeitgeschichte*) minősítését. A nyilvánosság érdeklődését nemcsak aktuális események válthatják ki, hanem az egyes emberek pusztán a státusuk vagy jelentőségük okán általános érdeklődésre tarthatnak számot.

⁷⁴² BVerfGE 101, 361 (381).

⁷⁴³ BVerfGE 101, 361 (380).

⁷⁴⁴ BVerfGE 101, 361 (385).

⁷⁴⁵ BVerfGE 101, 361 (382).

⁷⁴⁶ BVerfGE 101, 361 (384–386).

Azok a képek, amelyek a kortárs személyiségeket funkciójuk ellátása közben ábrázolják, egyértelműen nem jelentik a személyiségi jogok korlátozását. A közzétehető képek körét azonban a közvélemény információs érdekére tekintettel nem lehet csak azokra a képekre korlátozni, amelyek feladatuk ellátása során mutatja be őket. A visszavonultság kritériumát nélkülöző mindennapi eseményekről készült fényképek terjesztéséhez szintén nem szükséges az érintett hozzájárulása.⁷⁴⁷

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a Caroline von Hannover kontra Németország ügyben azonban arra a megállapításra jutott, hogy a németországi bíróságok nem biztosítottak megfelelő védelmet a hercegnő számára, és ezzel megsértették az Emberi Jogok Európai Egyezményének a magánélet szabadságát védő 8. cikkét.⁷⁴⁸ A rendes bíróságok ennek megfelelően a későbbiekben már azt vizsgálták, hogy a kép a jelenkor számára releváns-e. A Szövetségi Alkotmánybíróság az ún. Caroline von Monaco III. határozatában megerősítette az Emberi Jogok Európai Bírósága álláspontját azzal, hogy kimondta: a mérlegelés során különös jelentőségű a tudósítás információértéke. Minél nagyobb az információ értéke a nyilvánosság számára, annál kevésbé védett az érintett saját képmáshoz való joga. Ebből következően annál súlyosabban esik a latba az érintett személyiségének védelme, minél jelentéktelenebb az információ értéke a nyilvánosság számára.⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ BVerfGE 101, 361 (388–390).

⁷⁴⁸ A Bíróság álláspontja szerint a magánélet védelme és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti mérlegelés szempontjából a legfontosabb kritérium annak megítélése, hogy a nyilvánosságra hozott fotók mennyiben járulnak hozzá a közérdek érvényesüléséhez szükséges vita kialakulásához, vagyis a tudósítás információs értékére helyezték a hangsúlyt. Az adott esetben Caroline von Hannover mindennapi életéről készült fotókról volt szó, olyan fényképekről tehát, amelyek őt csupán magánjellelű tevékenység közben ábrázolják. A Bíróság ebben a vonatkozásban figyelembe vette, hogy a fotók milyen összefüggésben készültek, vagyis a panaszos tudomása, beleegyezése nélkül és olykor titokban. Ezek a fotók a Bíróság szerint nem tekinthetők az általános közérdeklődésre számot tartó vitához való hozzájárulásként, mivel a panaszos épp nem folytatott hivatalos tevékenységet, a vitatott fényképek és cikkek pedig kizárólag a magánéletének egyes részeit érintették. *Hannover kontra Németország ügy*, 2004.06.24., kérelemszám: 59320/00. Az ítélet elemzését ld. STÜRNER i. m.1015–1021.

⁷⁴⁹ BVerfGE 120, 180 (205). A Szövetségi Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bíróságának viszonyához a Caroline von Hannover ügy kapcsán ld. TSOMAIA i. m. 153–155.

3.1.1.2.4. Az önrendelkezési jog

3.1.1.2.4.1. Az információs önrendelkezési jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1983-as híres népszámlálás-határozatban⁷⁵⁰ dolgozta ki az információs önrendelkezési jogot, mint adatvédelemhez való jogot (*Grundrecht auf Datenschutz*), és ezzel megteremtette az adatvédelem alkotmányos alapját.⁷⁵¹ „Az alapjog [az információs önrendelkezési jog] biztosítja az egyénnek azt a jogát, hogy alapvetően maga döntsön személyes adatainak kiadásáról és felhasználásáról.” Az információs önrendelkezési jog nem egy új alapjog, hanem az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása.⁷⁵² Az általános személyiségi jog az alkotmánybírósági gyakorlat szerint magában foglalja – az egyén önrendelkezéséből következően – az arról való döntést, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyes életviszonyait. Már a népszámlálás-határozat előtt voltak olyan határozatok, amelyek a személyhez kötődő adatok és információk vonatkozásában (házassági bontóper aktái,⁷⁵³ betegek adatai,⁷⁵⁴ kábítószerfüggőknek való tanácsadással kapcsolatos információk)⁷⁵⁵ az általános személyiségi jogot hívták fel. A népszámlálás-határozat szerint az egyéni önrendelés az információfeldolgozás modern technológiái mellett is megköveteli a saját döntés szabadságát, beleértve a döntésnek megfelelő viselkedést. A modern technika vívmányai készítették tehát a Szövetségi Alkotmánybíróságot az általános személyiségi jog tartalmának továbbfejlesztésére, de a mérce továbbra is az általános személyiségi jog maradt.⁷⁵⁶

A határozat az automatikus adatfeldolgozás két különös veszélyére hívta fel a figyelmet. Elsősorban arra, hogy a döntési folyamatokban már nem kézzel összeállított nyilvántartó-adatgyűjtő kartotékokban és aktákban való keresgélés alapján nyerhető meghatározott személyek személyi és vagyoni viszonyaira vonatkozó adat, mivel az automatikus adatfeldolgozás korlátlan tárolási lehetőséget és ezzel az adat bármikor, pillanatok alatt történő lehívását biztosítja. Másodsorban pedig ezek a személyes adatok – különösen integrált informatikai rendszerek kiépítése esetén – más adatbázisokkal együtt egy részleges vagy akár teljes személyiségképpé (*Persönlichkeitsbild*) állhatnak össze anélkül,

⁷⁵⁰ BVerfGE 65, 1.

⁷⁵¹ TINNEFELD–BUCHNER–PETRI i. m. 97., 103.

⁷⁵² PEILERT i. m. 346–347.

⁷⁵³ BVerfGE 27, 344 (350).

⁷⁵⁴ BVerfGE 32, 373 (379).

⁷⁵⁵ BVerfGE 44, 353 (353).

⁷⁵⁶ HUFEN (2001) i. m. 117.

hogy az érintett annak helyességét és felhasználását ellenőrizni tudná. A határozat szerint ezzel eddig ismeretlen módon bővült a betekintés és a befolyásolás lehetősége, amely pusztán a nyilvánosság pszichikai nyomása (*psychischer Druck*) révén kihathat az egyén magatartására. Ebből vonja le azt a következtetést, hogy az adatfeldolgozás modern körülményei között a személyiség szabad kibontakozása megkívánja az egyén védelmét személyes adatai korlátlan felvételétől, tárolásától, kezelésétől és továbbításától. Különösen fontos tehát a népszámlálás-határozat „az adatfeldolgozás modern technológiáinak körülményei között” kitétele. Erre az alapgondolatra vezethetőek ugyanis vissza az információs önrendelkezési jog egyes elemei. Az egyénnek tudnia kell, ki mit tud róla, és neki magának kell eldöntenie, milyen személyes adatokat és kinek mutat meg. Ezek az elemek azonban nem új keletűek, hanem a személyiségi jog hagyományos tartalmi elemei. Nem az alapjog normatív tartalmát bővítette ki tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság, hanem – ahogy a következőkben látni fogjuk – az alapjog korlátozás fogalmát igazította hozzá az új technikai lehetőségekhez.⁷⁵⁷

A határozat – az általános személyiségi jogra vonatkozó állandó alkotmánybírósági gyakorlatnak megfelelően – rögzítette, hogy az információs önrendelkezési jog nem korlátlan alapjog. Senkinek nincs abszolút, kizárólagos joga a saját adatai fölött; az egyén a társadalmi közösségen belül kibontakozó, kommunikációra utalt személyiség. Az információ abban az esetben, ha az a személyre vonatkozó is, a szociális valóságot képezi le, amely nem kizárólag csak az érintetthez kapcsolható. A *Grundgesetz* – ahogyan az alkotmánybírósági gyakorlat többször is kiemelte – az egyén és a közösség közötti feszültséget az egyén közösségre utaltsága és a közösséghez kötöttsége jegyében döntötte el. Ezért az egyénnek el kell fogadnia az általános személyiségi joga nyomós közérdekből (*überwiegendes Allgemeininteresse*) történő korlátozását.⁷⁵⁸ A testület ezúttal is visszacsatolt a *Grundgesetz* emberképéhez, amely nem a társadalomtól elszigetelt, hanem a szociálisan beágyazott egyént védi.

A törvényhozó tehát megfogalmazhat olyan okokat, amelyek igazolják az információs önrendelkezési jog korlátozását. De még a nyomós közérdek sem igazolhatja az összegyűjtött információk részleges vagy teljes személyiségképpé való összeillesztését, a személyiség részleges vagy teljes regisztrálását, katalógizálását.⁷⁵⁹ Az általános személyiségi jog korlátozásának ebben az eset-

⁷⁵⁷ Uo. 117–118.

⁷⁵⁸ BVerfGE 65, 1 (43).

⁷⁵⁹ BVerfGE 65, 1 (53).

ben is az abszolút határa az emberi méltóság sérelme: az ember a személyére vonatkozó adatok felvétele és feldolgozása során sem válhat pusztán információs tárggyá.⁷⁶⁰

Az információs önrendelkezési jog korlátozása – a magánszférához való joggal ellentétben – nem elsősorban az adat jellegéhez, hanem annak felhasználásához igazodik. Az információ érzékenysége nem csupán attól függ, hogy intim eseményeket érint-e. Sokkal fontosabb az adat személyiségi jogi jelentősége szempontjából a felhasználás összefüggéseinek az ismerete.

„Csak akkor lehet eldönteni, hogy az információs önrendelkezési jog korlátozása megengedhető-e, ha már világossá vált, hogy milyen célból kéri ki az adatokat és melyek az összekapcsolási és felhasználási lehetőségek.”

Egyetértünk az ehhez kapcsolódó azon megállapítással, miszerint „az automatikus adatfeldolgozás körülményei között nincs többé »jelentéktelen« adat” kijelentés mérföldkő az adatvédelem szempontjából.⁷⁶¹ Mérföldkő, azért, mert – a fent hivatkozott szakirodalmi álláspontokkal ellentétben – nem teszi ugyan félre a szféra-elméletet, de meghaladja azt abban az értelemben, hogy elismer olyan kivételes eseteket, amikor mind a belső, mind a külső szférához tartozó adatok – összekapcsolódásuk okán – ugyanolyan erősségű védelemben részesülnek. A szféra-elmélet fenntartását bizonyítja, hogy a határozat az általános kritériumok mellett különböző korlátozási feltételeket állít fel az egyéniesíthető, nem anonimizált személyes adatok és a statisztikai célú adatok megkülönböztetésének megfelelően.

Az információs önrendelkezési jogra is vonatkozik a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésben foglalt általános kritérium, miszerint az alkotmányos jogrend képezheti annak korlátját. Ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság törvényi szabályozást követel, amelyből egyértelműen és az állampolgár számára felismerhető módon kiderül a korlátozás feltétele és terjedelme, vagyis a törvénynek meg kell felelnie a normavilágosság jogállami követelményének. Az általános kritériumok megjelölése az adatok célhoz kötöttségének megjelölésével végződik, amely az adat továbbadása és értékelése esetén is kötelez.

A határozat az azonosítást lehetővé tevő (nem anonimizált) adatok vonatkozásában, mivel azok feldolgozása különös veszélyt jelent az információs önren-

⁷⁶⁰ BVerfGE 65, 1 (48).

⁷⁶¹ PEILERT i. m. 347.

delkezési jog szempontjából, szigorú mércét állít a törvényhozó elé. Az azonosítást lehetővé tevő adatok esetében különösen tilos az adatok készletezésre vagy határozatlan, illetve nem meghatározható célok érdekében való gyűjtése.⁷⁶² Az információs önrendelkezési jog védelmének a felvett adat jellegéhez, terjedelméhez, annak lehetséges felhasználási módozataihoz, valamint a visszaélés veszélyéhez kell igazodnia. Az azonosítást lehetővé tevő adatok esetében tehát jelentősége van az adat személyhez való közelségének (*Personennähe*). Minél közelebb állnak az adatok az intimszférához, annál szigorúbbak a korlátozás feltételei.

A statisztikai célú adatfeldolgozás, mivel az abban szereplő személyes adatokat fő szabály szerint anonimizálják – a személyi vonatkozások (*Personenbezug*) hiánya miatt –, kisebb veszélyt jelent az információs önrendelkezési jog szempontjából. Ugyanakkor hozzátartozik az állami politika tervezésének alapjául szolgáló statisztikai felmérések lényegéhez az adatkezelés multifunkcionalitása: a készletező adatkezelés, valamint az adatok továbbadása, értékelése. A statisztikai célú adatfelvétel és adatfeldolgozás kizárólag az állami feladatok teljesítéséhez szükséges mértékben történhet (szigorú célhoz kötöttség).⁷⁶³ Az adatfelvétel során vizsgálni kell, hogy az ne vezessen az érintettek megbélyegzéséhez (például a kábítószerfüggők, büntetett előéletű személyek, elmebetegek esetében), ezért ilyen esetekben korlátozott az adatfelvétel lehetősége (az adatfelvétel tartalmának korlátozása), illetve vizsgálni kell, hogy a cél nem érhető-e el az adatok anonim módon történő felvételével. Az információs önrendelkezési jog biztosítása érdekében az adatfelvétel megszervezése, kivitelezése különös odafigyelést igényel, mivel ebben a fázisban az adatok még lehetővé teszik az azonosítást. Ezért már az adatfeldolgozás korai szakaszában célszerű az adatok anonimizálása és a szigorú titoktartás (statisztikai titok). Az anonimizált adatok továbbítása más hatóságok számára statisztikai adatfeldolgozás céljából minden további nélkül megengedett. Alapvetően tilos azonban statisztikai célból felvett, nem anonimizált adatok közigazgatás számára való továbbítása.

Az információs önrendelkezési jog tehát átfogóan védi az egyén személyes adatait, attól függetlenül, hogy azok az ember belső vagy külső szférájához tartoznak-e. Abban az esetben, ha az adat az egyén belső szférájához tartozik, az abba való behatolással szemben a magánszféra alakításához való jog, az onnan származó adat felhasználásával szemben pedig az információs önrendelkezési jog nyújt védelmet. Abban az esetben pedig, ha a személyre

⁷⁶² BVerfGE 65, 1 (46).

⁷⁶³ BVerfGE 65, 1 (53).

vonatkozó információ a külső szférához tartozik, az önbrázoláshoz való jog a személyiségkép bizonyos elemeinek nyilvánosság előtti nem engedélyezett bemutatásától és eltorzításától véd, míg az információs önrendelkezési jog az adatok – akár publikálásuktól független – felhasználásától, a személyiségkép adatok összekapcsolása révén való részleges vagy teljes összeállításától.

3.1.1.2.4.2. Az informatikai rendszerek bizalmasságának és integritásának védelméhez való jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság az ún. online kutatás határozatában⁷⁶⁴ az általános személyiségi jognak egy újabb megnyilvánulását nevezte meg: az informatikai rendszerek bizalmasságának és integritásának védelméhez való jogot, röviden „IT-alapjogot”.⁷⁶⁵ Az újonnan kibontott különös személyiségi jog az általános személyiségi jog *Grundgesetz* által megnevezett [10. cikk a levél-, posta-, és távbeszélőitok; 13. cikk a magánlakás sérthetlensége] vagy az alkotmánybírósági gyakorlat által kidolgozott [a magánszféra védelme, az információs önrendelkezési jog] megnyilvánulásai által biztosított védelmet egészíti ki. A határozat szerint az információs technika (különösen a személyi számítógép) használata ugyanis előre nem látható szerepre tett szert a személyiség kibontakoztatásában. A személyiség kibontakoztatásának új lehetőségei pedig új veszélyekkel is járnak. A számítógéphez való hozzáférés biztosítja az adatok kifürkészését és manipulálását, kizárva a technikai eszközök révén való önvédelem lehetőségét (például az adatok titkosítását). Ezért az egyén jogosan várja el az államtól, hogy az informatikai rendszerek integritását és az abba vetett bizalmat védje (bizalomvédelem).

A határozat be is azonosítja az új veszélyek révén keletkező joghézagot. A *Grundgesetz* 10. cikke a telekommunikációs rendszerbe vetett bizalmat, és az

⁷⁶⁴ BVerfGE 120, 274 – online kutatás. A határozat ismertetését magyarul ld. BÉREZ i. m. 81–84.; MOHÁCSI i. m. 21–43.

⁷⁶⁵ Küpper szerint a német Szövetségi Alkotmánybíróság az IT-alapjog deklarálásával – az információs önrendelkezési jogot követően – másodszer „valódi” új alapjogot kreált a „semmiből”. Míg a „nem valódi” új alapjogok a meglévő alapjogok kiterjesztő vagy analóg értelmezésével kezelhetők a társadalmi gyakorlat vagy megítélés és a technika fejlődése esetén, az alkotmánybírósági gyakorlatban megfogalmazott, a tételes alkotmányszövegen túlmutató jogok a „valódi” új alapjogok. Az IT-alapjog azért „valódi” új alapjog, mert a védelmi köre (az elektronikus magánszféra) a nevesített alapjogok védelmi körén kívül esik és a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében rögzítettektől eltérő, szigorúbb feltételek mellett korlátozható. KÜPPER (2009) i. m. 1–5. Ugyanakkor Küpper szerint a német Szövetségi Alkotmánybíróság a hatáskörén belül maradt és nem lépte túl alkotmányjogi szerepének határát, mivel megfelelt az alkotmánybírósági jogalkotásra vonatkozóan megállapított arányosság követelményének. KÜPPER (2010) i. m. 4.

azon keresztül történő kommunikációt védi (beleértve az e-mail-t).⁷⁶⁶ Az online átkutatás azonban a teljes informatikai rendszer megfigyelésére és átkutatására irányul, nem csupán a folyamatban lévő beszélgetés lehallgatására. Ezért a *Grundgesetz* 10. cikk (1) bekezdésében nevesített levél-, posta-, távbeszélőtitok védelme nem jelent megfelelő garanciát. A *Grundgesetz* 13 cikk (1) bekezdése azt az életteret védi, ahol az egyén magánélete zajlik (beleértve a lakásba való behatolást, a lakás megfigyelését). De a számítógép feltörése nem feltétlenül kötődik a lakáshoz (például a laptop vagy iPhone esetében), ezért a helyhez kötött védelem sem elegendő. A magánszférához való jog – ahogyan ezt már az információs önrendelkezési joggal való összehasonlítás során láthattuk – azért nem nyújt kielégítő védelmet, mert a nem szenzitív adatok összekapcsolása is átfogó képet adhat az egyénről. Az információs önrendelkezési jog túlmegy a magánszféra védelmén, de – a határozat szerint – csak az egyszerű adatszerzés ellen véd, a teljes informatikai rendszerhez való hozzáféréstől nem.

A határozat fenti megállapítását joggal érte az a kritika, hogy az adatszerzés minősége, mennyisége és ideje csupán az információs önrendelkezési jog korlátozásának intenzitását befolyásolja, de nem indokolja egy önálló „computer-alapjog” levezetést. Azt ugyanakkor a bírálók is elismerik, hogy az általános személyiségi jog ezen megnyilvánulásának a jelentősége az informatikai rendszerek integritásának védelmében áll. A 2. cikk (1) bekezdés az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben a 13. cikk (1) bekezdése által garantált tényleges-terület védelmet a virtuális-informatikai védelemmel egészíti ki.⁷⁶⁷

Az informatikai rendszerek bizalmosságának és integritásának védelméhez való jog – az általános személyiségi jog egyéb megnyilvánulásaihoz hasonlóan – korlátozható. A jog korlátozása mind megelőzési, mind bűnüldözési célokkal igazolható. Ennek azonban meg kell felelnie a normavilágosság és az arányosság követelményének. Az informatikai rendszerekhez való titkos hozzáférésre vonatkozó felhatalmazást az érintett érdekeit biztosító szabályokkal kell összekapcsolni. A hozzáférésnek főszabály szerint bírói rendelkezésen kell alapulnia. Az online átkutatás szabályozása a fenti feltételeknek nem felelt meg, és a magánélet alakításának abszolút védelemben részesülő magját sem védte megfelelően, ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság megsemmisítette azt.

⁷⁶⁶ BVerfGE 113, 348 (383).

⁷⁶⁷ MURSWIEK i. m. 130.

3.1.2. Az általános cselekvési szabadság

A Szövetségi Alkotmánybíróságnak az Elfes-határozatban választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jog az ember cselekvési szabadságát átfogóan védi vagy csak arra a minimumra korlátozódik, amely nélkül az ember mint szellemi-erkölcsi személyiség egyáltalán nem tud fejlődni.

A szakirodalomban két nézet fogalmazódott meg az általános cselekvési szabadság szűk értelmezésére vonatkozóan. A személyiség magja teória (*Persönlichkeitskerntheorie*) értelmében a védelem a személyiség fejlődésében szerepet játszó magatartásokra korlátozódik.⁷⁶⁸ Egy másik nézet értelmében a 2. cikk (1) bekezdés védelmi körét a szűk személyi szférára kellene korlátozni függetlenül azonban attól, hogy az abban tanúsított magatartások mennyiben járulnak hozzá a személyiség szellemi és erkölcsi fejlődéséhez.⁷⁶⁹

A Szövetségi Alkotmánybíróság az Elfes-ítélet óta az általános cselekvési szabadságot tágan értelmezi, vagyis az kiterjed minden emberi cselekvésre, függetlenül attól, hogy annak milyen szerepe van a személyiség fejlődésében. A konkrét ügyben Wilhelm Elfes, a kormánypárt politikáját élesen kritizáló centripárti politikus útlevel hosszabbítási kérelmét elutasították az útlevelelől szóló törvény azon rendelkezésére hivatkozással, miszerint az útlevel kiállítását meg kell tagadni, ha az igénylő a belső vagy külső biztonságot, vagy a Német Szövetségi Köztársaság egyéb jelentős érdekét sérti. A Szövetségi Alkotmánybíróság elutasította Elfes alkotmányjogi panaszát elsősorban arra hivatkozással, hogy a hivatkozott alkotmányos rendelkezés – a szövetségi állam területén a szabad mozgás jogát biztosító 11. cikk (1) bekezdés – nem értelmezhető úgy, hogy az kiterjed a szövetségi állam területéről való kiutazásra is. Ennek ellenére a kiutazás szabadsága nem maradt alapjogi védelem nélkül,⁷⁷⁰ mivel azt a Szövetségi Alkotmánybíróság a korábbi határozataiban⁷⁷¹ alapjogként elismert általános cselekvési szabadság védelmi körébe vonta.⁷⁷²

⁷⁶⁸ PETERS (1963) i. m. 49.

⁷⁶⁹ HESSE i. m. 184–185.

⁷⁷⁰ Az általános cselekvési szabadság védelme nem terjed ki a beutazásra, mivel azt német állampolgárok esetén a *Grundgesetz* 11. cikk (1) bekezdése garantálja. A külföldiek pedig sem beutazás, sem Németországban tartózkodás esetén nem hivatkozhatnak a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésre: BVerfGE 76, 1 (71), 80, 81 (95).

⁷⁷¹ BVerfGE 1, 7 (8); 4, 7 (15).

⁷⁷² BVerfGE 6, 32 (41).

Az általános cselekvési szabadság védelmi körének tág értelmezését a korlátozások oldaláról közelítette meg, és azzal indokolta, hogy a belső szférában tanúsított viselkedés nem kerülhetne konfliktusba a hármas korláttal. A testület szerint „pontosan ezek, az egyén mint a társadalom tagja elé állított korlátok mutatják a leginkább, hogy a *Grundgesetz* a 2. cikk (1) bekezdésében a cselekvési szabadságot átfogóan érti”.⁷⁷³

A tág értelmezés alátámasztására a 2. cikk (1) bekezdés szövegtörténetére is hivatkozott azzal, hogy nem jogi, hanem stilisztikai szempontok támasztották alá az eredeti megfogalmazás – „Mindenki azt tehet vagy nem tehet, amit akar.” – jelenlegi szövegre cserélését. Az általános cselekvési szabadság védelmi körének tág értelmezése az „alkotmányos rend” korlátjának tág, alkotmányos jogrendként való értelmezéséhez vezetett. Az „alkotmányos rend” kitétel más alkotmányos rendelkezésekben is szerepel, így a 9. cikk (2) bekezdésében az egyesülési jog, a 20. cikk (3) bekezdésében a törvényhozó hatalom korlátjaként, de ez – a testület szerint – nem jelenti azt, hogy annak minden esetben ugyanaz lenne a jelentése, a fogalmat ugyanis mindig a norma címzettjeihez kell igazítani. Ennek megfelelően az állampolgár általános cselekvési szabadságát nem csupán az alkotmány vagy az alapvető alkotmányos alapelvek, hanem bármelyik formálisan és materiálisan is alkotmányos jogszabály korlátozhatja. A jogszabályokkal szemben fennálló anyagi követelmények közül a testület kiemelte a magánélet alakítása érinthetetlen területét, amely az államhatalom behatása alól teljesen ki van vonva.⁷⁷⁴

Az Szövetségi Alkotmánybíróság határozatában felhívta a figyelmet az általános cselekvési szabadság tág értelmezésének eljárásjogi következményére is.

„Bárki érvényt szerezhet annak az igényének, hogy a cselekvési szabadságát korlátozó törvény nem tartozik az alkotmányos rendhez, mivel az (formailag vagy tartalmilag) egyes alkotmányos rendelkezésekbe vagy az általános alkotmányos elvekbe ütközik; emiatt sérül a 2. cikk (1) bekezdésében biztosított alapjoga.”⁷⁷⁵

A konkrét ügyben azonban arra a következtetésre jutott, hogy az útlevétörvény az alkotmányos rend része.⁷⁷⁶

⁷⁷³ BVerfGE 6, 32 (36).

⁷⁷⁴ BVerfGE 6, 32 (40).

⁷⁷⁵ BVerfGE 6, 32 (41).

⁷⁷⁶ BVerfGE 6, 32 (43).

Az erdőben lovaglás határozatában a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadság melletti argumentációt kiegészítette egy funkcionális érveléssel:

„Az emberi cselekvés átfogó védelme a nevesített szabadságjogok mellett értékes szerepet tölt be a szabadság biztosításában, mert a széles korlátozási lehetőségek ellenére az alapjog a vázolt mércék szerint lényeges védelmet biztosít.”⁷⁷⁷

A tág értelmezés melletti további érvként hozta fel a testület, hogy a védelmi kör szűkebb, személyi szférára való korlátozása – még ha az nem is szorítkozna a szellemi és erkölcsi fejlődésre – a gyakorlatban megnyugtatóan nem megoldható elhatárolási nehézségekhez vezetne.⁷⁷⁸ A személyiség szabad kibontakoztatása ugyanis az egyéni autonómiára utal, az önrendelkezésre az „idegen (állam általi) rendelkezéssel” szemben.⁷⁷⁹

A konkrét ügyben a Szövetségi Alkotmánybíróság a lovaglást mint tevékenységet a 2. cikk (1) bekezdés védelmi körébe vonta, ugyanakkor megállapította, az nem tartozik a magánélet alakítása magjához, ezért korlátozható, és a korlátozást megvalósító rendelkezést alkotmánykonformnak találta.

A határozathoz fűzött különvéleményében Grimm rögzítette, hogy az erdőben való lovaglás nem élvez alapjogi védelmet:

„Az alapjogok abban különböznek a többi jogtól, hogy az egyén integritását, autonómiáját és kommunikációját a legalapvetőbb vonatkozásaiban védik. [...] Az alapjogoknak sem történelmileg, sem funkcionálisan nem az az értelme, hogy minden elképzelhető emberi magatartást különleges jogvédelem alá helyezzenek. A GG 2. cikk (1) bekezdése nem közvetít minden tetszés szerinti emberi tevékenységre kiterjedő hézagmentes alapjogvédelmet. A GG 2. cikk (1) bekezdése nem az egyén szabadságát védi, hogy azt tegyen vagy ne tegyen, amit akar, hanem a személyiség szabad kibontakoztatását. Így az alapjog védelmi köre széles ugyan, de nem korlátlan. Ellenkezőleg, az egyéni magatartásnak, amely különös alapjogi garancia hiányában igényt tart a GG 2. cikk (1)

⁷⁷⁷ BVerfGE 80, 137 (154) – erdőben lovaglás.

⁷⁷⁸ BVerfGE 80, 137 (154).

⁷⁷⁹ MURSWIEK (2009) i. m. 122.

bekezdés védelmére, nagyobb, a többi alapjog által védett jogi tárgyhoz hasonló relevanciával kell rendelkeznie a személyiség fejlődésében.”⁷⁸⁰

A különvélemény arra is felhívta a figyelmet, hogy nem csupán két alternatíva létezik a személyiség szabad kibontakoztatásának értelmezésére.

„A személyiség érinthetetlen magja és az általános cselekvési szabadság között a tevékenységeknek olyan sávja nyílik meg, amelyek nem találtak ugyan különös alapjogi védelemre, de a személyiség fejlődése szempontjából hasonlóan kiemelkedő jelentőségűek.”⁷⁸¹

A különvélemény szerint az általános cselekvési szabadság tág értelmezése eljelentékteleníti az alapjogokat és egyúttal kitágítja az alkotmányjogi panaszt az absztrakt utólagos normakontroll irányába.⁷⁸²

Az alkotmánybíróági gyakorlat valóban rendkívüli mértékben kiterjesztette az általános cselekvési szabadság védelmi körét, így például a privátautonómia-
ra, különösen a szerződési szabadságra,⁷⁸³ a gazdasági verseny szabadságára,⁷⁸⁴
a vállalkozók rendelkezési szabadságára gazdasági ügyekben,⁷⁸⁵ a „negatív egyesülési jogra”, vagyis a szakmai, érdekképviseleti szervezet tilalmára,⁷⁸⁶ a tisztességes eljáráshoz való jogra,⁷⁸⁷ az élettársi közösség létesítésére és fenn-
tartására.⁷⁸⁸

Az általános cselekvési szabadság jelentős tartalmi eleme a privátautonómia, különösen a szerződési szabadság. A szerződési szabadság törvény vagy bírósági ítélet általi korlátozása megvalósítja a 2. cikk (1) bekezdésében garantált privátautonómia sérelmét. Természetesen „ha az egyén önrendelkezésének (*Selbstbestimmung*) feltételei ténylegesen fennálltak”.⁷⁸⁹ Ezeket a feltételeket kell a jogalkotónak biztosítania a privátautonómia jogi szabályozása során.

⁷⁸⁰ BVerfGE 80, 137 (164).

⁷⁸¹ BVerfGE 80, 137 (167).

⁷⁸² BVerfGE 80, 137 (168).

⁷⁸³ BVerfGE 8, 274 (328); 65, 196 (210); 70, 115 (123); 74, 129 (151).

⁷⁸⁴ BVerfGE 32, 311 (316).

⁷⁸⁵ BVerfGE 12, 341 (347); 27, 375 (384); 29, 260 (266); 50, 290 (366); 65, 196 (210).

⁷⁸⁶ BVerfGE 10, 89 (102); 38, 281 (299); 78, 320 (329).

⁷⁸⁷ BVerfGE 39, 156 (163); 11, 246 (249); 57, 250 (274); 63, 45 (60).

⁷⁸⁸ BVerfGE 82, 6 (16); 87, 234 (267).

⁷⁸⁹ BVerfGE 103, 89 (100).

A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint a privátautonómiával nem összeegyeztethető „idegen (általi) rendelkezés” (*Fremdbestimmung*) valósul meg abban az esetben is, ha az egyik szerződő fél a többiekkel szemben szociális és gazdasági szempontból erőfölényben van és a szerződés tartalmát gyakorlatilag egyedül meg tudja határozni.⁷⁹⁰

A kezességről szóló 1999. évi határozatban az indítványozók bírósági ítéletek elleni alkotmányjogi panasz keretében azt a kérdést vetették fel, hogy a bíróságok az alkotmány alapján milyen mértékben kötelesek a bankokkal kötött kezességi szerződéseket korrigálni. A konkrét ügyben fiatal felnőttek kilátástalanul eladósodtak, mivel családtagjaik nagy összegű hitelszerződéseinek biztosítására kezességet vállaltak, annak ellenére, hogy csekély bevétellel rendelkeztek. A határozat rögzítette, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlata értelmében a magánjogi jogviszonyok szabad alakítása része az általános cselekvési szabadságnak. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése értelmében a privátautonómia az egyén önrendelkezési jogát jelenti a jogéletben. Mivel azonban a magánjogi jogviszonyok mindegyik résztvevője részesül a 2. cikk (1) bekezdés védelmében, és ugyanúgy hivatkozhat privátautonómiája alapjogi védelmére, nem érvényesülhet kizárólag csak az erősebb joga. A szerződési jogban az érdekek kiegyenlítése alapvetően a szerződő felek egyező akaratóból fakad. Mindkét fél kötelezettséget vállal, és ezzel egyúttal gyakorolja a cselekvési szabadságát. Ám ha az egyik szerződő fél olyan mértékű erőfölénnyel rendelkezik, hogy a szerződés tartalmát gyakorlatilag egyedül meg tudja határozni, ez a másik szerződő fél fölötti „idegen (általi) rendelkezéshez” vezet. A jogrendszer nem gondoskodhat minden egyes olyan esetről, amelyben a szerződő felek nem teljesen egyenjogúak. A jogállamiság elvére tekintettel nem lehet a szerződés érvényességét a felek egyenjogúságának bármiféle sérelme miatt megkérdőjelezni. Ám ha olyan tipikus esetekről van szó, amelyekben az egyik szerződő fél nyilvánvalóan gyengébb, és a szerződés következményei a gyengébb fél számára rendkívül megterhelők, a magánjogi jogszabályoknak erre reagálni kell, és lehetővé kell tenni a beavatkozást. Ez következik a privátautonómia alapjogából [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés] és a szociális jogállamiság elvéből [*Grundgesetz* 20. cikk (1) bekezdés, 28. cikk (1) bekezdés].⁷⁹¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság a bíróságok számára azt a kötelezettséget állapította meg, hogy a generálklauzulák [BGB 138. § jóerkölcsbe ütköző jog-

⁷⁹⁰ BVerGE 81, 242 (255) – kereskedelmi ügynök határozat; BVerfGE 89, 214 (232) – kezesség határozat; BVerfGE 103, 89 (101) – házassági szerződés.

⁷⁹¹ BVerfGE 89, 214 (232).

ügylet és 242. § jóhiszeműség és tisztesség] értelmezése és alkalmazása során arra kell törekedniük, hogy a szerződések ne szolgáljanak az „alárendelés” eszközüül. Ha a szerződés tartalma az egyik szerződő fél számára rendkívül megterhelő és az érdekek kiegyenlítésére nyilvánvalóan alkalmatlan, a bíróságok nem elégedhetnek meg azzal a megállapítással, hogy „a szerződés kötelez” (*Der Vertrag ist Vertrag*). Ellenkezőleg a generálklauzulák értelmezésével és alkalmazásával be kell avatkozniuk. A privátautonómia alapjogának sérelme merül fel, ha a bíróságok egyáltalán nem észlelik az egyensúly felbomlását vagy arra alkalmatlan eszközökkel próbálják meg helyreállítani.⁷⁹²

Az alkotmánybírói gyakorlat tehát rendkívüli mértékben kiterjesztette az általános cselekvési szabadság védelmi körét. Az általános cselekvési szabadság tág értelmezése valóban felveti az alapjogok eljelentéktelenítésének veszélyét, mivel minden törvény alapján fennálló igényt a *Grundgesetz* szintjére emel, függetlenül attól, hogy az összefüggésbe hozható-e a személyiség kibontakoztatásával. A tág értelmezés egyúttal kitágítja az alkotmányjogi panaszt az absztrakt utólagos normakontroll irányába, mivel a panasz befogadhatóságához szükséges alapjogi sérelem fogalmát parttalaná teszi.⁷⁹³

3.2. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog az Alkotmánybírói gyakorlatában

3.2.1. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog megalapozása

Az Alkotmánybírói gyakorlat az emberi méltósághoz való jog személyiségvédelmi funkciójának megjelenítésekor – a német Alkotmánybírói gyakorlatából kiindulva –⁷⁹⁴ az emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusát azonosította az általános személyiségi joggal.

Jelentős különbség a korábbi Alkotmány és a *Grundgesetz* között, hogy az utóbbi az emberi méltóság klauzula [1. cikk (1) bekezdés] mellett kifejezetten tartalmazza a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot [2. cikk (1)

⁷⁹² BVerfGE 89, 214 (256).

⁷⁹³ A Szövetségi Alkotmánybírói Szövetségéről szóló törvény (BVerfGG) „90. § (1) Bárki a Szövetségi Alkotmánybírói Szövetséghez fordulhat azt állítva, hogy az államhatalom egyik alapjogát vagy a *Grundgesetz* 20. cikk (4) bekezdésében, 33., 38., 101., 103. és 104. cikkében garantált jogát sérti.”

⁷⁹⁴ DUPRÉ (2003) i. m. 75–86.; BRÜNNER–KÜPPER i. m. 445.

bekezdés]. A Szövetségi Alkotmánybíróság pedig a 2. cikk (1) bekezdéséből bontotta ki az általános cselekvési szabadságot, a személyiség szabad kibontakoztatásához való jognak és az emberi méltóságnak az egymásra vetített értelmezéséből pedig az általános személyiségi jogot.

Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog – a német gyakorlathoz hasonlóan – szubszidiárius jog, amely minden esetben felhívható az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.⁷⁹⁵ Az Alkotmánybíróság azonban sok esetben helyettesíthetően használta az emberi méltósághoz való jogot olyan sérelmek orvoslására, amelyek más, nevesített alkotmányos jog védelmi körébe tartoztak.⁷⁹⁶

3.2.2. Az általános személyiségi jog tárgyi védelmi köre

Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog védelmi körét az Alkotmánybíróság már működése legelején meghatározta. Az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító határozata az általános személyiségi jog egyes összetevőiként, tartalmi elemeiként a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát, az önrendelkezési jogot, az általános cselekvési szabadságot és a magánszférához való jogot nevezte meg.⁷⁹⁷ Az önazonossághoz való jogot, a személyiség integritásához való jogot, illetve a testi integritáshoz való jogot későbbi határozataiban nevesítette.⁷⁹⁸ Az általános személyiségi jog a fent megnevezett tartalmi elemei révén alkalmassá vált a személyiség átfogó védelmére. A védelem kiterjed ugyanis a személyiség statikus elemeire (a személy identitása, testi-lelki integritása) ugyanúgy, mint a személyiség fejlődésének dinamikus elemeire (a szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásai).

A teljes személyiségvédelem megalapozása felé haladva, az Alkotmánybíróság ezekből a tartalmi elemekből további személyiségi jogokat (különös személyiségi jogok) vezetett le.⁷⁹⁹ Ezek azonban nem képeznek új alapjogokat,

⁷⁹⁵ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 44–45.

⁷⁹⁶ SÓLYOM (2001) i. m. 453.

⁷⁹⁷ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

⁷⁹⁸ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 236, 242.; 75/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 376, 381.

⁷⁹⁹ Holló és Balogh a tartalmi elemeknek különös személyiségi jogként és az ezekből levezetett jogoknak egyedi személyiségi jogként való megnevezését használja. A dolgozat ezzel

hanem az általános személyiségi jog egyes megnyilvánulásai, amelyekre az Alkotmánybíróság kiterjesztette az Alkotmány 54. § védelmét.⁸⁰⁰

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése után az emberi méltósághoz való jog egyes tartalmi elemeinek érvényesítése során néhány határozatában megerősítette az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jogra vonatkozó korábbi gyakorlatát. Sőt, abból egy újabb különös személyiségi jogot is kiolvasott (saját képmáshoz való jog). Mégpedig annak ellenére, hogy az Alaptörvénybe nem került bele az egész személyiség védelmére alkalmas átfogó jog és az Alaptörvény II. cikke az emberi méltóság sérthetlenségét deklarálja. Az Alaptörvény szövege ezen túlmenően még annyiban változott, hogy a VI. cikk (1) és (2) bekezdése a személyiségvédelem köréből kiemelte és különálló rendelkezésben szabályozta a magánszférához való jogot, illetve a személyes adatok védelméhez való jogot.⁸⁰¹

A személyiség védelmét lefedő tartalmi összetevők olyan rendszerezésével, mint a német szakirodalomban, a magyar szakirodalomban nem találkozunk. Az általános személyiségi jog védelmi körének bemutatása során ezért – a német modellt ismertető fejezet szerkezetét követve – elkülönítettem annak egyes tartalmi elemeit (magánszférához való jog, önzonosságához való jog, önrendelkezési jog, testi-lelki integritáshoz való jog, általános cselekvési szabadság), bár ezek a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban sem minden esetben választhatók el élesen egymástól.

3.2.2.1. A MAGÁNSZFÉRÁHOZ VALÓ JOG

Az Alkotmánybíróság a magánszféra védelmét a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdésére, valamint a – jóhírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jogot garantáló – 59. § (1) bekezdésére alapozta. Ennek során gyakorlatában összemosódott a magánszférához való jog és az információs önrendelkezési jogként meghatározott

szemben a fogalmak egyértelmű szétválasztása érdekében a Sólyom által az idézett művében alkalmazott terminológiát fogadja el.

⁸⁰⁰ HOLLÓ–BALOGH i. m. 701–702.

⁸⁰¹ Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása kiegészítette az Alaptörvény VI. cikkét. Ennek értelmében a VI. cikk (2) bekezdése az otthon nyugalmanak állami védelmét garantálja, és a VI. cikk (3) bekezdés rendelkezik a személyes adatok védelméről. A hivatkozások a vizsgált, korábbi alkotmánybírósági határozatok szövegéhez igazodnak.

személyes adatok védelméhez való jog védelmi köre.⁸⁰² A sportrendezvényeken történő kamerás megfigyelés ügyben a testület mind magát a megfigyelést, mind az adatok kezelését a személyes adatok védelméhez való jog sérelmeként értékelte.⁸⁰³ A próbafülkés megfigyelés ügyben az intim helyzetekben történő megfigyelést kifejezetten az emberi méltósághoz való joggal, a megfigyelő rendszer alkalmazásával nyert adatok kezelését pedig elsősorban az információs önrendelkezési joggal összefüggésben vizsgálta, de a kép- és hangfelvételek hosszabb ideig való tárolását ellentétesnek tartotta az egyén autonómiájának védelmével is.⁸⁰⁴

Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése viszont – a korábbi Alkotmány 59. § (1) bekezdésével ellentétben – külön nevesíti a magánszférához való jogot, amely átfogóan védi a magánszférát: az egyén magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jóhírnevét. Az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdése pedig különálló bekezdésben rendelkezik a személyes adatok védelméről.

Az Alkotmánybíróság a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban elutasította a rendőrségről szóló törvény azon rendelkezése⁸⁰⁵ alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványt, amely felhatalmazást adott a – rendőrség részeként, de szervezetileg elkülönülten működő – terrorizmust elhárító szerv számára, hogy nemzetbiztonsági feladatai ellátása során az igazságügyért felelős miniszter engedélye alapján titokban információkat gyűjtsön. A testület azzal indokolta döntését, hogy az erre az esetre irányadó nemzetbiztonsági törvény lehetővé tette az engedélyezési eljárás végrehajtó hatalomtól független szervek általi ellenőrzését.⁸⁰⁶ Ugyanakkor alkotmányos követelményként előírta, hogy az igazságügyért felelős miniszter a titkos információgyűjtést engedélyező határozatát a külső kontroll hatékonysága érdekében kellő részletességgel indokolni köteles. Az engedélyezőnek az előterjesztésben foglaltakra kell ugyan alapoznia döntését, az előterjesztés azonban értelemszerűen egyoldalú, csak a nemzetbiztonsági érdekre van tekintettel. A határozat szerint az engedélyező feladata a nemzetbiztonsági érdek és a titkos megfigyeléssel érintett magánszemély magánszférához való jogának és információs önrendelkezési jogának kiegyenlítése.⁸⁰⁷

⁸⁰² JÓRI i. m. 2172.

⁸⁰³ 35/2002. (VII. 19.) AB határozat, ABH 2002, 199, 206.

⁸⁰⁴ 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005, 390, 401–402.

⁸⁰⁵ A Rendőrségről szóló törvény 7/E. § (3) bekezdése

⁸⁰⁶ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [122]–[123].

⁸⁰⁷ Uo., Indokolás [130]–[134].

Az Alkotmánybíróság határozatában elhatárolta a két alapjog védelmi körét.

A magánszféra lényege tekintetében fenntartotta a korábbi gyakorlatában megfogalmazott – a magánélet fogalmának esszenciáját jelentő, általános érvényű – megállapítást, miszerint a magánszféra lényegi fogalmi eleme, hogy az érintett akarata ellenére mások oda ne hatolhassanak be, illetőleg be se tekinthessenek. A testület ezen túlmenően – ahogy az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmának rekonstruálása során már bemutattam – német mintára megkülönböztette a magánszféra különböző erősségű védelmet igénylő területeit. Ennek során megnevezte az abszolút védelmet élvező belső vagy intimszférát, illetve a relatív védelemben részesülő tágabb magánszférát.⁸⁰⁸

A konkrét ügyben megállapította, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (Nbtv.) 56. §-ában felsorolt titkos információgyűjtés (magánlakás átkutatása, magánlakásban törtétek megfigyelése, postai küldemény felbontása, elektronikus kommunikáció tartalmának megismerése, számítástechnikai eszköz útján továbbított vagy azon tárolt adatok megismerése) lehetővé teszi a magánszféra minden (akár az intim) szegmenseibe történő erőteljes beavatkozást, és a megfigyelt személyen kívül másokat is érinthet. Kimondta, hogy bár a magánszféra különböző területei különböző erősségű védelmet igényelnek, mivel a beavatkozás titkos, és mint ilyen beláthatatlan lehetőségeket ad a megfigyelést végrehajtó hatóság számára, elengedhetetlen, hogy maga az eljárás kellő garanciát nyújtson a magánszféra minden területének megfelelő védelmére.⁸⁰⁹

Az Alkotmánybíróság – a német alkotmánybírósági gyakorlatból kiindulva – rávilágított az információs önrendelkezési jog és a magánszférához való jog szoros kapcsolatára is. Az információs önrendelkezési jog az arról való döntést foglalja magában, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyéhez köthető adatokat, vagyis az egyén adatainak felhasználását védi, de attól függetlenül, hogy azok hogyan jutottak az adatkezelő birtokába.⁸¹⁰ Abban az esetben tehát, ha az adat a magánszférába történő behatolás révén jutott az adatkezelő birtokába, a magánszféra sérelme merül fel.

Az Alkotmánybíróság a 17/2014. (V. 30.) AB határozatban a várandós nők számára a Munka törvénykönyvében szabályozott felmondási védelem igénybeviteléhez a munkáltató tájékoztatására előírt időbeli feltétel („felmondás

⁸⁰⁸ Uo., Indokolás [84].

⁸⁰⁹ Uo., Indokolás [85].

⁸¹⁰ Uo., Indokolás [88]–[89].

közlését megelőzően”) vizsgálata során megerősítette a fenti határozatát.⁸¹¹ Abból indult ki, hogy

„a gyermekvállalás szándéka, az ennek érdekében vállalt emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósság – mindaddig, amíg annak nincsenek külső jelei – az intim szférához tartozik, és mint ilyen ki van zárva minden állami beavatkozás alól”.⁸¹²

A határozat elhatárolta egymástól az Alaptörvény VI. cikk (1) és (2) bekezdésének védelmi körét és az adatok jellegének meghatározó jelentőségére tekintettel (a gyermeket vállaló nő magán- vagy intim szférájába tartozó körülmények) megállapította, hogy a fenti adatok munkáltató részére történő kötelező kiszolgáltatásának törvényi előírása a magánszférához való jogot korlátozza.

A korlátozás megítélése során különbséget tett az intimszféra és a magánszféra között. A testület pozitív módon az intimszférába sorolta a gyerekvállalás szándékát, a reprodukciós eljárást és a várandósságot mindaddig, amíg annak nincsenek külső jelei, és különösen súlyosnak ítélte a magánszféra sérelmét a reprodukciós eljárásban való részvételről történő kötelező tájékoztatás előírása esetén, mivel az minden esetben az intimszférába tartozó körülmény feltárására irányul. Kiemelte, hogy a reprodukciós eljárás esetében a gyermekvállalás szándéka csak a reprodukciós eljárás eredményessége esetén nyilvánul meg külső jelekben, tehát figyelembe vette, hogy a gyermeket vállaló nőnek adott esetben a sikertelen eljárásról is tájékoztatnia kell a munkáltatót.⁸¹³

A határozat a magánszféra korlátozásának vizsgálata során a gyermeket vállaló munkavállaló magánszférához való alanyi jogának és az állam – gyermeket vállaló munkavállalók érdekeit absztrakt módon védő – intézményvédelmi kötelezettségének [Alaptörvény L) cikk (1)–(2) bekezdés, XV. cikk (3)–(5) bekezdés] ütközéséből indult ki. A felmondási védelem érvényesítéséhez előírt tájékoztatási kötelezettséget szükségesnek, annak időbeli feltételhez kötését azonban szükségtelennek ítélte, mivel az a gyermeket vállaló nőt a felmondási

⁸¹¹ 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [29].

⁸¹² Uo., Indokolás [32].

⁸¹³ Uo., Indokolás [32].

védelemre okot adó körülménytől (felmondás közlése) függetlenül kötelezte a magánszférába tartozó körülményekről való tájékoztatásra.⁸¹⁴

Az Alkotmánybíróság a 3018/2016. (II. 2.) AB határozatában nem követte az emberi méltósághoz való jog két aspektusának, valamint a korlátozható dimenzió tartalmi elemeinek szétválasztására irányuló gyakorlatát. A konkrét ügyben a testület elutasította az indítványozó anya alkotmányjogi panaszát, amely az újszülött gyermeke ideiglenes hatályú elhelyezéséről szóló közigazgatási határozatot felülvizsgálata tárgyában hozott bírói döntések ellen irányult.

A határozat összemosta az emberi méltósághoz való jog (Alaptörvény II. cikk), a magánszférához való jog [VI. cikk (1) bekezdés] és a szülő neveléshez való jogának [XVI. cikk (2) bekezdés] vizsgálatát azzal, hogy csak az utóbbi tekintetében folytatta le a vizsgálatot. A különálló vizsgálat mellőzését azzal indokolta, hogy

„[A]z Alaptörvény II. és VI. cikk (1) bekezdésében biztosított jogokat a XVI. cikk (2) bekezdése a szülők vonatkozásában bontja ki, megadva a gyermekeknek adandó nevelés megválasztásához való jogot. Indokolás [28].”

A határozat ezzel figyelmen kívül hagyta, hogy a hivatkozott alapjogok védelmi köre és a korlátozás mértéke is eltérő lehet.

A határozat a neveléshez való jog és a magánszférához való jog kapcsolatának vizsgálata során a 21/1996. (V. 17.) AB határozatból indult ki, miszerint

„[a]z államnak az Alkotmány 67. §-ából folyó kötelezettségei a gyermek fejlődésének védelmére, de alkotmányos lehetőségei is, elsősorban a nyilvánosság szférájában jelenhetnek meg; egyrészt a gyermek nyilvánosság előtti tevékenységét szabályozhatják, másrészt általános szabályokkal nyújthatnak intézményes védelmet. A magánszférában a gondoskodás és védelem joga és kötelessége elsősorban a szülőket illeti. [...] Az állam csak a gyermek fejlődésének súlyos és konkrét sérelme vagy veszélyeztetése esetén avatkozik be – például a szülői felügyelet megszüntetése révén {(ABH 1996, 74, 80.) Indokolás [34]}”.

⁸¹⁴ Uo., Indokolás [37], [42]–[43].

A szülők neveléshez való joga valóban a magánszférában gyökerezik, de az alapvetően a társadalmi szférában nyilvánul meg (a konkrét esetben: gyermek beoltatása, óvodába, iskolába járatása), amely éppen ezért sokkal inkább korlátozható (a konkrét esetben az anyát megfosztották ettől a jogától). A magánszférán belül pedig meg kellett volna különböztetni az intimszférát (a konkrét esetben: gyermekvállalás), amely az alkotmánybíróság gyakorlata értelmében a magánszféra érinthetetlen területéhez tartozik, valamint a tágabb magánszférát (a konkrét esetben: az anya életkörülményeinek és életvitelének vizsgálata), amely korlátozható.

Az Alkotmánybíróság a 13/2016. (VII. 18.) AB határozatban – a 32/2013. (XI. 22.) AB határozat megerősítését követően – az otthon nyugalmanak⁸¹⁵ védelmére hivatkozva megállapította, hogy az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdését sértő mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenes helyzet áll fenn annak következtében, hogy a törvényalkotó nem szabályozta a magánszférához való alapjog és a gyülekezéshez való alapjog kollíziója esetén a kollízió feloldásának szempontjait és annak eljárási kereteit.⁸¹⁶

3.2.2.2. AZ ÖNAZONOSSÁGHOZ VALÓ JOG

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog tartalmi elemeként megnevezte az önazonossághoz való jogot, a gyermek identitáshoz való jogából pedig levezette és külön nevesítette a vérségi származás kiderítéséhez (kétségbe vonás, felkutatás) való jogot, amelyet a törvényes képviselő korlátlan perindítási jogosultsága végérvényesen elvont.

A konkrét ügyben a Csjt. egyik rendelkezése alapján a kiskorú gyermek a gyámhatóság által kirendelt eseti gondnok útján keresetet nyújtott be az apasági vélelem megdöntésére, amelynek eredményeképpen a gyermeket az apától elvették. A gyermeknek a nagykorúsága elérése után már nem maradt lehetősége arra, hogy vérségi származását maga vitassa.⁸¹⁷

⁸¹⁵ A határozat az amerikai Legfelsőbb Bíróság gyakorlatára hivatkozott, amely szerint az otthon nyugalma („a fáradt emberek utolsó menetszára”) az a tér, ahova az emberek visszahúzódhatnak a mindennapi nyüzsgés elől, és ez kiemelten fontos érték. Indokolás [43].

⁸¹⁶ Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása – az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésének kiegészítésével – kifejezetten kimondta, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével.

⁸¹⁷ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 236, 242.

Az Alkotmánybíróság nem ismerte el viszont a biológiai apának a jogilag nem neki tulajdonított gyermek (más férfit jegyeztek be apaként a Csjt.-ben megállapított apasági vélelmekből következően) tőle való származása megismeréséhez való jogát.⁸¹⁸ Álláspontom szerint a gyermek származása megismeréséhez való jogához hasonlóan, a férfi annak megismerésére irányuló kívánsága, hogy egy gyermek tőle származik-e, érinti az önazonosságát. Ezért mind a jogi, mind a biológiai apát meg kell hogy illesse a magyar jogrendszerben is az a jog, hogy megtudja, a gyermek tőle származik-e. Németországban ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság 2007. évi ún. kakukkfióka-határozata kifejezetten elismerte az apa jogát a jogilag neki tulajdonított, illetve nem neki tulajdonított gyermek származásának megismerésére, és megállapította a származás kiderítésére irányuló önálló kereset bevezetésének kötelezettségét.

Az önazonossághoz való jogból kikristályosodó különös személyiségi jog a névjog is. Az Alkotmánybíróság korábban nem tekintette a név megválasztásának, viselésének jogát önálló alapjognak, hanem az ember olyan jogának, amely bizonyos kapcsolatban áll az emberi méltósághoz való joggal.⁸¹⁹ Az Alkotmánybíróság az 58/2001. (XII. 7.) AB határozatában a névjogot már önálló alapjognak tekinti,⁸²⁰ és egyúttal különbséget tesz a jog első és második tartománya között. A névjog első tartományához tartozik a saját névhez és annak viseléséhez való jog.

„A saját név a személy identitásának egyik – mégpedig alapvető – meghatározója, amely azonosítását, egyúttal másoktól való megkülönböztetését is szolgálja, ezért a személy individualitásának, egyedi, helyettesíthetetlen voltának is az egyik kifejezője. A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. Ugyanilyen megítélést és védelmet kaphat a saját név viseléséhez való jog is, amely a saját névhez való jognak kifelé, mások felé való megjelenítése. Tartalmát tekintve azt fejezi ki, hogy a meglévő –

⁸¹⁸ 340/E/2006. AB határozat, ABH 2011, 1599.

⁸¹⁹ 995/B/1990. AB határozat, ABH 1990. 515. 522.

⁸²⁰ A névjog mint különös jog megítélése az Alkotmánybíróságon belül nem volt egységes. Ezt tükrözi a határozathoz csatolt két különvélemény. Harmathy Attila különvéleménye kétségsbe vonta a névjognak mint átfogó alkotmányjogi kategóriának a létezését. Szerinte csak a saját névhez való jog hozható összefüggésbe az emberi méltósághoz való joggal. ABH 2001, 527. 565. Tersztyánszkyne Vasadi Éva pedig nem tartja indokoltnak a névjog alapjoggá minősítését sem, szerinte a Ptk. elégséges védelmet nyújt. ABH 2001, 527, 571.

állam által regisztrált – neve senkitől sem vehető el, s az állam az érintett beleegyezése nélkül a nevet nem is változtathatja meg. Vagyis a saját név viselésének a joga is korlátozhatatlan alapvető jog (ABH 2001, 527, 542.).”

A névjog második tartományába tartozó részjogok azonban a szükségesség és arányosság tesztje alapján korlátozhatók. Ide tartozik a névválasztáshoz, a névváltoztatáshoz, illetve a névmódosításhoz való jog.⁸²¹ A névválasztás joga az egyén – a saját vagy leszármazója – identitása meghatározásának egyik eszköze, a személyiség kinyilvánításának egyik módja. A névváltoztatás, névmódosítás joga pedig az identitás tudati felfogásának bekövetkezése után nyilvánvalóvá váló, a névhordozó és a névadó közötti elképzelésbeli eltérések kiküszöbölésének eszköze, a személyiség kiteljesítésének egyik módja.⁸²²

A határozat a névnek az egyén individualitását kifejező funkciója mellett hangsúlyozta annak társadalmi-történeti-kulturális kötöttségét. A név formai értelemben annyiban tradíció-kötött, amennyiben családi és utónév összetételéből áll, tartalmát tekintve pedig azért, mert a felmenők által viselt családi név az adott családhoz tartozást hivatott kifejezni, az utónevek körét pedig a hagyomány és a nyelvtudomány jelöli ki. Ezek a kötöttségek éppúgy korlátját képezik a nevek anyakönyveztetésére vonatkozó állami szabályozásnak, mint a névjog részjogosítványai állampolgárok általi gyakorlásának.

A határozat a konkrét esetben megsemmisítette az anyakönyvi eljárásról szóló törvény végrehajtási rendeletének⁸²³ azon rendelkezését, amely a megkülönböztető betűjel anyakönyvezésénél előírta, hogy azt a családi nevet megelőzően nagybetűvel kell bejegyezni és ponttal elkülöníteni a családi névtől. Az Alkotmánybíróság szerint ez a rendelkezés – a magasabb szintű jogszabállyal való ütközésen túlmenően – azért alkotmányellenes, mert

„következménye adott esetben a névviselési jog alkotmányellenes korlátozása lehet, mivel továbbhatásában azoknak a neveknek a megváltoztatásával is együtt jár, amelyeknél a megkülönböztetés a felmenőket illetően korábban, iratokkal igazolhatóan a családi név után került anyakönyvezésre. A betűjelzés sorrendi megállapításá-

⁸²¹ ABH 2001, 527, 542.

⁸²² TILK i. m. 656., 657.

⁸²³ Az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 2/1982. (VIII. 14.) MTTH rendelet, amely az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. tvr. végrehajtására szolgált.

val a vizsgált esetben a kérelmező számára teljesen idegen, nem is a családját és őt magát azonosító név jött létre. A más sorrend új nevet keletkeztetett, amely már nem képes arra sem, hogy a felmenőkkel való kapcsolatot érzékeltesse. A vizsgált esetben az Atvr. és az Atvr. Vhr. közötti ütközés eredményeként az indítványozótól gyakorlatilag a saját nevét – annak beleegyezése nélkül – elvették, és az állam őt arra kényszerítette, hogy az ő általa meghatározott nevet viselje. Márpedig a saját névhez és annak viseléséhez minden embernek joga van: az, mint az önazonossághoz való alapvető jog, a születéssel keletkező elidegeníthetetlen emberi jog, amely az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. A jelen esetben viszont az állam a regisztrálandó név tényleges tartalmát maga határozta meg. (ABH 2001, 527, 553.)”

Az Alkotmánybíróság tehát a névjogot önálló alapjogként elismerő első határozatában – a formai alkotmányellenesség mellett – a kifogásolt rendelkezés tartalmi alkotmányellenességét az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusának sérelmére alapozta. A határozat a névjog első tartományába tartozó, a névjog tartalmi elemeit képező saját névhez és annak viseléséhez való jogot az emberi méltósághoz való jog megnyilvánulásaként részesítette védelemben, de különbséget tett a saját név viseléséhez való jogon belül a korlátozhatatlan és korlátozható tartalom között, és a konkrét esetben annak ellenére megállapította a lényeges tartalom sérelmét, hogy a saját név viseléséhez való jog tartalmát az állam által regisztrált név viselésében jelölte meg.⁸²⁴

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában – az emberi méltósághoz való jog pozitív és negatív meghatározása során bemutatottak szerint – a konkrét egyén emberi minőségének védelmét jelenti. Ebből kiindulva a saját névhez és annak viseléséhez való jog csak akkor élvezi az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusának védelmét, amennyiben az ember egyedi személy voltának kifejezésére, beazonosítására szolgál. Kétségtelenül „minden embernek kell, hogy legyen saját neve és ez a név nem helyettesíthető sem számmal, sem kóddal, sem egyéb szimbólummal. ABH 2001, 527. 542.”. Ezek a magatartások ugyanis

⁸²⁴ Az 58/2001. (XII. 7.) AB határozat indokolása ellentmondásos, mivel ugyanazon bekezdésen belül ellentétes megállapításokat tartalmaz: „A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan.”; „[a] saját névhez való jog fogalmilag is korlátozhatatlan jog: s nem lehet különbséget tenni annak korlátozható és korlátozhatatlan része – lényeges és lényegtelen tartalma – között.” ABH 2001, 527, 542.

a tárgyként kezelés tilalmában ütköznek, és ezzel megvalósítják az emberi méltóság sérelmét. A konkrét esetben azonban nem az egyén egyedi személy voltának kétségbe vonása merült fel, hanem a családhoz tartozás kifejezése. Ahogy arra a határozat is utalt, a családi név funkciója nem merül ki az egyén individualitásának kifejezésében, a családi név a családfa nyomon követésére, a családi viszonyok bemutatására és a családi státus kifejezésére is szolgál. Mivel a családi név a viselőjének társadalmi státusát is jelzi, a törvényalkotó által korlátozható. A konkrét esetben a törvénnyel ütköző rendelet valóban korlátozta a név viseléséhez való jogot, de nem annak a lényeges tartalmában, hanem csupán a viselés módjában azzal megakadályozva a családfa nyomon követését.

A 1231/E/2007. AB határozat a kettős állampolgárok névváltoztatási jogát vizsgálta. A konkrét esetben az indítványozó kanadai-magyar kettős állampolgárként a kanadai jog alapján felvette a „von” előnevet. Ezt a névváltoztatást a magyar szabályozás alapján mint kéttagú családi nevet kötőjellel anyakönyvezték. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy nem áll fenn mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség, mivel kettős állampolgár esetén, ha az egyik állampolgárság a magyar, a magyar szabályok irányadóak névváltoztatás esetén. Az Alkotmányból pedig nem vezethető le, hogy a méltányossági jogkör gyakorlása keretében különös méltánylást érdemlő eset lenne a nemesi előnév felvételének lehetősége, mivel az egyenlő méltóságú személyként kezelés elvével összeegyeztethetetlen a nemesi címek adományozása és viselése.⁸²⁵

A 988/B/2009. AB határozat kifejezetten a nemesi címek viselésének kérdésével foglalkozott és megállapította, hogy nem sérti az emberi méltósághoz való jogból levezetett, a saját név viseléséhez fűződő alkotmányos alapjog tartalmát a nemesi címre utaló előnév bejegyzésének a tilalma. A testület ezúttal is különbséget tett a saját név viseléséhez való jog korlátozható és korlátozhatatlan aspektusa között, de ezúttal elutasította az emberi méltósághoz való jog sérelmét azzal az indokolással, hogy:

„az államnak – ha a saját név viselésének alkotmányos alapjogát biztosította – akkor azon belül már lehetősége van annak eldöntésére, hogy mit tekint az egyes személyek nevének, továbbá, hogy a név megválasztásának, viselésének, megváltoztatásának szabályait miként határozza meg”.⁸²⁶

⁸²⁵ 1231/E/2007. AB határozat, ABH 2009, 2249, 2253.

⁸²⁶ 988/B/2009. AB határozat, ABH 2011, 2037, 2041.

Az Alaptörvény hatálybalépését követően a 27/2015. (VII. 21.) AB határozat fenntartotta a névjogra vonatkozó korábbi gyakorlatát. A konkrét ügyben megállapította, hogy a kéttagú születési családi nevek kötőjellel való anyakönyvezésének szabálya⁸²⁷ az Alaptörvény II. cikkének sérelme miatt alaptörvény-ellenes volt. A határozat abból indult ki, hogy a kéttagú családi nevek kötőjellel történő anyakönyvezése abban az esetben, ha azt az adott családban a felmenők kötőjel nélkül használták ugyanúgy megvalósítja a névjog sérelmét, mint a megkülönböztető betűjelzés családi név előtti anyakönyveztetése akkor, ha azt a családban a felmenők bizonyíthatóan nem a családi név előtt használták. Mivel az indítványozó névváltoztatási kérelme arra irányult, hogy az érintett személy a felmenői által viselt családi nevet „visszakaphassa”, a testület a konkrét ügyben kimondta, hogy az alaptörvény-ellenes rendelkezés nem alkalmazható.⁸²⁸

Lényeges különbség a névjogot elismerő első határozat és jelen határozat között, hogy az előbbi a lényeges tartalom abszolút teóriájából indult ki, míg az utóbbi a relatív teóriából, így lefolytatta a szükségességi-arányossági vizsgálatot és a névjog korlátozást szükségtelennek ítélte.⁸²⁹ Ezen túlmenően a határozat összemosta a névjog két tartományát azzal, hogy a névviselés és névváltoztatás sérelmét vizsgálta,⁸³⁰ mégis az Alaptörvény II. cikkének sérelmét állapította meg.

A többségi határozat azt sem vette figyelembe, hogy az Alaptörvény szövege lényegesen megváltozott. Czine Ágnes⁸³¹ és Pokol Béla⁸³² mutatott rá, hogy a támadott szabályozás alaptörvény-ellenességét nem az Alaptörvény II. cikkével,

⁸²⁷ Az egyes törvényeknek az elektronikus anyakönyv kialakításával összefüggésben szükséges módosításáról szóló 2013. évi LXXVI. törvény 2014. január 1-jével hatályba léptette a jelenleg hatályos, az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvényt, és egyúttal hatályon kívül helyezte a konkrét ügy elbírálásakor még alkalmazandó, az anyakönyvekről, az házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. tvr.-t.

⁸²⁸ 27/2015. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás [43]–[44].

⁸²⁹ Uo., Indokolás [45].

⁸³⁰ Uo., Indokolás [42].

⁸³¹ Czine Ágnes – a magánszférajogok és az emberi méltósághoz való jog szoros összefüggésének elismerése mellett – az európai emberi jogi dokumentumok és az azon alapuló emberi jogi bírások eredményeinek hasznosítására, az egységes értelmezésre hivatkozott. Czine Ágnes alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [57]–[62].

⁸³² Pokol Béla a névjognak a levezetését az emberi méltósághoz való jogból az emberi méltósághoz való jog túlfeszítésének ítélte, mivel az értelmezésében pusztán a megaláztatás tilalmát jelenti. Ezért a családi név viselése álláspontja szerint az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében garantált magán- és családi élethez való jog védelmében részesül. Arra is hivatkozott, hogy kerülni kell az általános formulákra való hivatkozást abban az esetben, ha az Alaptörvény tartalmaz egy konkrét rendelkezést, amely alkalmas az adott ügyben felmerülő magatartás védelmére. Pokol Béla alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [64].

hanem a VI. cikk (1) bekezdésével összefüggésben kellett volna megállapítani. Álláspontom szerint az Alaptörvény II. cikk és VI. cikk (1) bekezdésének az egymásra vetített értelmezéséből kellett volna kibontani a névjogot mint önálló alapjogot, amelynek része a saját névhez való jog, ez azonban csak abban az esetben tartozik az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusához, ha az ember egyedi személy voltának kifejezésére szolgál (névjog első tartománya).

A konkrét esetben az indítványozónak nem a névviseléshez és a névváltoztatáshoz való joga sérült (névjog második tartománya), hanem a saját névhez való joga, mégpedig már akkor, amikor kötőjellel anyakönyvezték a családi nevét, a korlátozás azonban a szabályozás változatlansága miatt fennmaradt és a névváltoztatási kérelem elutasításával ismét sérült. A konkrét esetben pedig nem az indítványozó egyedi személy voltának kétségbe vonása merült fel, hanem a családhoz tartozás kifejezése, amely nem tartozik az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan dimenziójához.

Akárcsak a névjog, az önazonosság fontos eleme az egyes személyeknek valamelyik nemzeti és etnikai kisebbséghez való tartozásának vállalása is. Az, hogy az egyén a kisebbséghez tartozását nem akarja nyilvánosságra hozni, már az önrendelkezési jog körébe tartozik.⁸³³ Bármilyen közösséghez tartozás az egyén személyiségének meghatározó eleme lehet, de az emberi méltóságból kibontott alapjogok csak az egyénhez kapcsolhatók, ezért a „közösségek méltósága” – az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körénél bemutatottak szerint – önálló alapjokként nem értelmezhető.

3.2.2.3. AZ ÖNRENDELKEZÉSI JOG

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog tartalmi elemeként nevezte meg és állandó gyakorlatában széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember saját teste és sorsa feletti rendelkezési jogát. Míg az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa az autonómia, az egyéni önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket részesíti védelemben annak mindenféle korlátozásával szemben, az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog az egyéni önrendelkezés konkrét élethelyzetekben való kibontakoztatását biztosítja. Az Alkotmánybíróság gyakorlata ezért a mindenkit megillető egyenlő emberi méltósággal szemben az egyéni önrendelkezési jog gyakorlásánál meghatározó jelentőséget tulajdonít

⁸³³ 45/2005. (XII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 569, 577.

a személy döntésképeségének a tekintetben, hogy gyakorolni tudja-e az önrendelkezéshez való jogot.

Az 54/2004 (XII. 13.) AB határozat szerint a „szabad ártalomra jogosító” döntés – vagyis a kábulat saját maga részére történő kiváltása – azért nem tartozik hozzá az egyén alkotmányos garanciákkal védett szabad személyiség-fejlődéséhez, mert az emberi méltósággal csak az egyeztethető össze, ha kellő ismeretekkel rendelkező, döntésképes emberek határozhatnak sorsuk alakításáról.⁸³⁴ A jogszabályokban „kábitószereknek” nevezett anyagok fogyasztása azonban nem tudatos döntés. Az egyénnek nincs szabad választása, mivel a függés felé megtett út fordított arányban áll a cselekvési szabadság fokával.⁸³⁵ A „mámorhoz való jog”⁸³⁶ ezért nem vezethető le az önrendelkezési jogból.

3.2.2.3.1. Az információs önrendelkezési jog

Az Alkotmánybíróság a személyes adatok védelméhez való jogot a 15/1991. (IV. 13.) AB határozattól⁸³⁷ nem hagyományos védelmi jogként értelmezte, hanem német mintára annak alanyi oldalát is figyelembe véve, információs önrendelkezési jogként.⁸³⁸ Ennek értelmében a korábbi Alkotmány 59. § (1) bekezdésében foglalt személyes adatok védelméhez való jogot az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezés töltötte meg tartalommal. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a személyes adatok védelméhez való jognak

⁸³⁴ ABH 2004, 690, 724, 730–731.

⁸³⁵ Györfi az Alkotmánybíróság droghatározata átfogó kritikájaként megállapítja, hogy a testületnek az önrendelkezési joggal kapcsolatos fogalmi kerete olyan kidolgozatlan, hogy eleve nem teszi lehetővé a kábítószer-fogyasztással kapcsolatos kérdések adekvát megválaszolását. Szerinte a többségi vélemény több ponton értelmetlennek tűnik azon feltevés nélkül, hogy a kábítószer-fogyasztás az önrendelkezési jog védelme alatt áll. Az önrendelkezés hiányának érvét nem tartja használhatónak a probléma általános rendezésére, ugyanis nem minden fogyasztó esetében hiányzik. Györfi (2005) i. m. 76., 78., 82. Az önrendelkezési jog természetéről elmélkedve pedig megállapítja, hogy az önrendelkezési jog – legalábbis az autonómia általa elfogadott tágabb fogalma által igazolt változatban – fogalmi kontúrjai az Alkotmánybíróság dogmatikájában hiányoznak. Szerinte e jog esetén nem a döntés tárgyán, hanem a döntésen van a hangsúly, a döntés részesül védelemben, amennyiben nem sért másokat. Györfi (2001b) i. m. 30.

⁸³⁶ A „mámorhoz való jog” (*Recht auf Rausch*) fogalma a Szövetségi Alkotmánybíróság 1994. évi ún. kannabisz-döntéséből származik. A testület is elutasította a kábítószer-fogyasztáshoz való alkotmányos jog létezését (BVerfGE 90, 145. 171).

⁸³⁷ A korai gyakorlathoz ld. MAJTÉNYI L. i. m. 249–253.

⁸³⁸ Herbert Küpper szerint az Alkotmánybíróság az információs önrendelkezési jogot a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából „importálta”. KÜPPER (2009) i. m. 1.

„eszerint az a tartalma, hogy mindenki maga rendelkezik személyes adatainak feltárásáról és felhasználásáról. Személyes adatot felvenni és felhasználni tehát általában csakis az érintett beleegyezésével szabad; mindenki számára követhetővé és ellenőrizhetővé kell tenni az adatfeldolgozás egész útját, vagyis mindenkinek joga van tudni, ki, hol, mikor, milyen célra használja fel az ő személyes adatát.”⁸³⁹

Az információs önrendelkezési jog az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa, vagyis a szükségesség-arányosság kritériuma szerint korlátozható. Ezt az általános tesztet az Alkotmánybíróság egy speciális feltétellel egészítette ki, mikor kimondta:

„Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltétele és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség. Ez azt jelenti, hogy személyes adatot feldolgozni csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad. Az adatfeldolgozásnak minden szakaszában meg kell felelnie a bejelentett és közhitelűen rögzített célnak.”⁸⁴⁰

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését követően megerősítette korábbi gyakorlatát {legutóbb: 12/2014. (I. 21.) AB határozat, Indokolás [17]}. Ezen túlmenően tisztázta az információs önrendelkezési jog [Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdés] és a magánszférához való jog [VI. cikk (2) bekezdés] viszonyát. Kimondta: az információs önrendelkezési jog az arról való döntést foglalja magában, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyéhez köthető adatokat, vagyis az egyén adatainak felhasználását védi, de attól függetlenül, hogy azok hogyan jutottak az adatkezelő birtokába {32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88 –[89]}.

Az Alkotmánybíróság az orvosi vényekről szóló 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban megállapította, hogy a személyazonosító adatok (név, lakcím, születési év, 12 év alatti gyermek esetén hónap), illetve – társadalombiztosítási támogatással történő rendelés esetén – a BNO kód vényen történő rögzítése és a gyógyszerész felé történő továbbítása szükséges. Egyúttal – a gyógyszerészre is vonatkozó orvosi titoktartási kötelezettségre tekintettel – arányos módon is korlátozza az információs önrendelkezési jogot, mivel az adatkezelés célja az egészség megőr-

⁸³⁹ ABH 1991, 40, 42.

⁸⁴⁰ ABH 1991, 40, 42.

zése, és ennek érdekében a gyógyszerellátás folyamatos és biztonságos nyújtása {Indokolás [71]–[76]}. A határozat szerint a TAJ szám egészségügyi szolgáltató által vezetett nyilvántartásban rögzítése és OEP felé továbbítása is indokolt az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalából folyó állami kötelezettség teljesítése céljából (társadalombiztosításon alapuló finanszírozási rendszer működtetése) {Indokolás [95]}. A testület szerint a támogatott egészségügyi szolgáltatás során az OEP által kezelt adatok 15 éves megőrzési ideje is szükséges – többek között – az egészségbiztosítási finanszírozási jogosultság ellenőrzéséhez, és az adatkezelés kereteinek meghatározottságára, valamint az adatbiztonság garantálására tekintettel arányos {Indokolás [87]}.

3.2.2.3.2. A saját képmáshoz való jog

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően kifejezetten az Alaptörvény II. cikkében biztosított emberi méltóság garanciájára alapozta a saját képmáshoz való jog alkotmányos védelmét. A 28/2014. (IX. 29.) AB határozat a képmáshoz való jogot az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezési jogból vezette le arra hivatkozva, hogy az arról való döntést jelenti, az egyénről milyen képet és milyen összefüggésben hoznak nyilvánosságra.⁸⁴¹

A testület az újonnan kibontott különös személyiségi jogot – a német Carolina von Monaco II. határozat mintájára –⁸⁴² elhatárolta a magánszférához való jogtól:

„A magánszféra védelme – a saját képmáshoz való jog védelmével szemben – nem kifejezetten az ábrázolásra irányul, hanem a közlés témája és helye szerint ítélendő meg. Nyilvános helyeken általában hiányzik a magánszféra védelmére való hivatkozás alapvető feltétele: a visszavonulási igény.”⁸⁴³

A képmáshoz való jog a testület értelmezésében több mint a személyes adatok védelméhez való jog, mivel

⁸⁴¹ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [22]–[23].

⁸⁴² Ld. 3.1.1.2.3.2. pont.

⁸⁴³ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [25].

„[a] képmáshoz való jog az emberi személyiség külső megnyilvánulását védi. A képmás és hangfelvétel közvetetten a személyiség azonosítására szolgál, a személyiség lényeges tulajdonságait közvetíti”.⁸⁴⁴

Ezzel tehát a határozat – a német alkotmánybíróági gyakorlatból kiindulva – kiterjesztette az általános személyiségi jog egyik megjelenési formájának tekintett emberi méltósághoz való jog védelmi körét az önábrázolás „optikai” és „akusztikai” oldalára is.

A testületen belül vitatott volt a saját képmáshoz való jog megalapozása. Dienes-Oehm az egyedi azonosításra alkalmas felvételt személyes adatnak tekintette, amelynek védelme az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdés védelmi körébe tartozik.⁸⁴⁵ Pokol szerint a rendőrök arcképének a médiatudósításokban való nyilvánosságra hozatala az érintettek rendőri tevékenysége közben is megsértett magánszférához való jogát sértette.⁸⁴⁶

Az Alkotmánybíróság a konkrét ügyben megsemmisítette a kifogásolt bírói döntést, amely elmarasztalta a hírportálként működő sajtószervet a rendezvény biztosításában részt vett rendőrökről készített fénykép nyilvánosságra hozatala miatt egy tüntetésről szóló tudósításban. Az Alkotmánybíróság a sajtószabadság és az emberi méltóság ütközéséből indult ki, és csupán azt vizsgálta, hogy az emberi méltósághoz való jog védelme indokolta-e a sajtószabadság érvényesülésének korlátozását.

A határozat általános jelleggel rögzítette, hogy „az emberi méltóság védelmével összefüggésben a személyiségi jogok sérelmére való hivatkozás ritkán alapozza meg a sajtószabadság gyakorlásának korlátozását”.⁸⁴⁷ Ezt követően megkülönböztette az emberi méltósághoz való jog két aspektusát és csupán abban az esetben látta megállapíthatónak az emberi méltósághoz való jog sérelmét, ha az engedély nélkül készített és közzétett felvétel

„a rendőr emberi méltóságának – mint az emberi mivolt benső lényegét feltétlenül megillető védelemnek – sérelmét jelenti; ilyen lehet például a hivatása gyakorlása során megsérült rendőr szenvedésének bemutatása”.

⁸⁴⁴ Indokolás [39].

⁸⁴⁵ Dienes-Oehm Egon alkotmánybírói különvéleménye, Indokolás [52].

⁸⁴⁶ Pokol Béla alkotmánybírói különvéleménye, Indokolás [59].

⁸⁴⁷ Indokolás [41].

Akkor tehát nem minősül a jelenkor eseményeiről szóló vagy a közhatalom gyakorlása szempontjából közérdeklődésre számot tartó tájékoztatás „közügyet érintő képi tudósításnak”, ha sérti az emberi méltóság abszolút dimenzióját. Az emberi méltósághoz való jog megállapításának eszköze ebben az esetben is annak a korlátozása felől történő, negatív megközelítése, az eredmény pedig az emberi méltóságot sértő magatartás mint a sajtószabadság gyakorlásával való „visszaélés”⁸⁴⁸ kizárása a véleménynyilvánítás szabadságának védelmi köréből.

A testület – az 1/2012. Büntető-közigazgatási-munkaügyi-polgári jogegységi határozattal szemben – látszólag nem annak tulajdonított jelentőséget, hogy a nyilvános helyen vagy közterületen szolgálati kötelezettséget teljesítő vagy munkát végző személy e tevékenységének gyakorlása során közszereplőnek minősül-e, hanem a tudósítás információs értékére (jelenkor eseményeiről szóló, közügyet érintő képi tudósítás) helyezte a hangsúlyt. A bírói döntés megsemmisítésének indoka ennek megfelelően az volt, hogy a bíróság csupán annak az egyetlen szempontnak tulajdonított jelentőséget, hogy a rendőr a szolgálati feladatainak ellátása során általában közszereplőnek minősül-e, és figyelmen kívül hagyta a jelenkor eseményeiről való szabad tájékoztatáshoz fűződő érdeket, vagyis alkotmányellenesen leszűkítette a véleménynyilvánítás szabadságának védelmi körét. A testület megkülönböztette ugyan a saját képmáshoz való jog önálló tárgyi védelmi körét (saját képpel való rendelkezés) és annak emberi méltóság magját (kiszolgáltatott helyzetben való ábrázolás tilalma), ezzel kijelölve a minimális védelmi szintet, de a konkrét esetben megelégedett az emberi méltóság sérelmének vizsgálatával. Ennek oka, hogy az Alkotmánybíróság – a jogegységi határozattal szemben – közszereplőnek tekintette a szolgálatot teljesítő rendőröket, és ezért korlátozta a vizsgálatot az emberi méltóság magra. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanis a közhatalmat gyakorló személyek esetében a személyiségvédelem korlátozása mindenki máshoz képest szélesebb körben minősül indokoltnak a szólás- és sajtószabadság érdekében. A szólás- és sajtószabadság abszolút határát ezekben az esetekben kizárólag az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa, azaz az emberi mivolt legbensőbb lényegét sértő közlések jelenthetik.⁸⁴⁹

Bár a határozatból hiányzik a képmáshoz való jog korlátozásának vizsgálata, mégis találunk szempontokat a jog sérelmének megítéléséhez a jövőbeli esetekben: a felvételek nem közvetíthetnek megalázó, lealacsonyító képet, nem

⁸⁴⁸ Indokolás [42].

⁸⁴⁹ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [56]–[63].

közvetíthetnek torz képet, nem kelhetnek rossz benyomást az ábrázolt személyekről,⁸⁵⁰ az érintett személyt tárgyilagosan kell ábrázolniuk.⁸⁵¹

A megismételt eljárást követően a rendőrképmás-ügy visszakerült az Alkotmánybírósághoz. A testület a 17/2016. (X. 20.) AB határozat rendelkező részében ismét megsemmisítette – az elbíráláskor még hatályban lévő jogegységi határozatra alapított – bírói döntéseket, mivel a bíróságok az előzmény határozatban foglalt jogértelmezést figyelmen kívül hagyták.⁸⁵²

3.2.2.3.3. Az egészségügyi önrendelkezési jog

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezési jogból vezette le és nevesítette az egészségügyi önrendelkezési jogot. Az egészségügyi önrendelkezési jog tágabb kategória, mint az Eütv.-ben szereplő önrendelkezési jog és az egészségügyi beavatkozások visszautasításához való jog. Az Alkotmánybíróság elismerte ezt a művi terhességmegszakítás esetében⁸⁵³ és általában véve is.⁸⁵⁴

Az 56/2000. (XII. 19.) AB határozat értelmében az egészségügyi önrendelkezési szabadság része az orvosválasztás joga is, amelyet sértett a körzethatárok módosításával kapcsolatos rendelkezés, miszerint a betegek választott orvosuktól automatikusan átkerültek az új körzet szerinti háziorvoshoz.⁸⁵⁵ Az Alkotmánybíróság a 1213/B/2006. határozatban megerősítette, hogy a biztosított szabad orvosválasztáshoz való joga – eltekintve a vészhelyzetektől vagy a különleges jogi kötelezettségektől – az önrendelkezési jog kifejeződése. Mindemellett másként látta érvényesülni e jogot a háziorvosi ellátásban és másként a kórházi ellátásnál. Ezért nem minősítette alkotmányellenesnek, hogy

⁸⁵⁰ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [41].

⁸⁵¹ Indokolás [44].

⁸⁵² Indokolás [29].

⁸⁵³ „A terhesség olyan változásokkal jár az anya szervezetében, s – normális esetben – a gyermeknevelés olyannyira meghatározza az anya további életét, hogy az Alkotmánybíróság megítélése szerint az abortusz lehetőségének [...] szűk körű kizárása is közvetlenül és lényegesen érinti az anya önrendelkezési jogát.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297. 301.; Megerősítette: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 343.

⁸⁵⁴ „Az Eütv. – az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi méltósághoz való jogot érvényre juttató – garanciális rendelkezéseket tartalmaz a betegek önrendelkezési joga tekintetében.” 36/2000. (X. 27.) AB határozat, ABH 2000, 254, 255.; 56/2000. (XII. 19.) AB határozat, ABH 2000, 527, 535.

⁸⁵⁵ ABH 2000, 527, 530.

a törvény feltételétől (térítési díj) tette függővé a választott egészségügyi szolgáltatónál a beosztott orvos helyett másik orvos igénylését.⁸⁵⁶

Az önrendelkezési jog ugyanakkor magában foglalja a konvencionális orvosi beavatkozás helyett a „nem konvencionális” orvosi beavatkozás választását is.⁸⁵⁷

Az ellátásban szükséges személyek jelenlétének meghatározása azonban már nem képezi a beteg önrendelkezési joga részét.⁸⁵⁸ Az egyes reprodukciós eljárások (mesterséges megtermékenyítés, dajkaterhesség) sem illetnek meg alapjogként senkit. A mesterséges megtermékenyítésnek ez a formája intézményes gyógy mód, amelynek célja, hogy utódhoz segítse azokat az embereket, akiknek házasságából természetes úton gyermek nagy valószínűség szerint nem származhat. A mesterséges megtermékenyítés egészségügyi szolgáltatás, mely feltételhez köthető.⁸⁵⁹ Az általános személyiségi jog, illetve az önrendelés szabadságához való jog nem terjed ki arra, hogy az államnak lehetőséget kellene biztosítania bármilyen tetszőleges egészségügyi beavatkozás elvégzésére. A dajkaterhesség pedig individuális önrendelkezésként nem is értelmezhető, mivel az önrendelkezési jog személyes jellegű jog, a dajkaterhesség pedig szükségszerűen több ember jogait (az embrió szüleit, a dajkaanyát, valamint a dajkaanyaság nyomán megszülető gyermeket is) érinti.

Ezzel szemben a testület széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember saját teste és sorsa feletti rendelkezési jogát. Ennek megfelelően a 43/2005. (XI. 14.) AB határozat elismerte, hogy mind az egészségügyi, mind a családtervezési okból történő művi meddővé tétel kéréséhez való jog az önrendelkezési jog körébe tartozik, és megsemmisítette a családtervezési indokú⁸⁶⁰ sterilizációs szabályokat, ezzel megnyitva minden cselekvőképes, nagykorú személy számára ezt a lehetőséget.⁸⁶¹

⁸⁵⁶ ABH 2010, 1627, 1633–1634.

⁸⁵⁷ 684/B/1997. AB határozat, ABH 2002, 820, 821.

⁸⁵⁸ 11/2006. (III. 23.) AB határozat, ABH 2006, 224, 228.

⁸⁵⁹ 750/B/1990. AB határozat, ABH 1991, 634, 635.

⁸⁶⁰ Eütv. „187. § (2) Családtervezési célból művi meddővé tétel 35. életévét betöltött vagy három vér szerinti gyermekkel rendelkező személynél végezhető el.”

⁸⁶¹ ABH 2005, 536, 543.

A testületben Harmathy Attila,⁸⁶² Tersztyánszkyne Vasadi Éva⁸⁶³ és Kovács Péter⁸⁶⁴ különvéleményt képviseltek, ők a többség által megsemmisített rendelkezést alkotmányosnak tartották.

Az Alkotmánybíróság a 386/B/2005. AB határozatban – a fogvatartott személyek korlátozott szabadságára hivatkozva (a fogvatartott nincsen olyan helyzetben, hogy befolyásmentesen, szabadon döntést hozhasson) – az önrendelkezési jog szükséges és arányos korlátozásának ítélte, hogy a fogvatartott személyek kizárólag szűk hozzátartozói körnek jogosultak szervet adományozni, így érzelmi alapon nyugvó donációra nincs lehetőségük.⁸⁶⁵

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően az egészségügyi önrendelkezési jogot változatlanul az emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusából vezette le anélkül, hogy említette volna az általános személyiségi jogot. A 30/2013. (X. 28.) AB határozat megállapította ugyan, hogy az emberi méltóságra vonatkozó rendelkezés szövege némiképp módosult, mégis arra a következtetésre jutott, hogy a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény egyezően rögzíti minden ember jogát az emberi méltósághoz. A testület konkrétan a tartalmi és kontextuális egyezésre hivatkozott anélkül, hogy azt ténylegesen megvizsgálta volna.⁸⁶⁶

⁸⁶² Harmathy szerint ugyanúgy nem tartozik az önrendelkezési jog védelmi körébe a meddővé tételre vonatkozó döntés, mint a dajkaterhesség vagy a mesterséges megtermékenyítéssel történő gyermekszülés. A meddővé tétel kizárását az alapjog védelmi köréből a beavatkozással szemben álló egészségvédelmi kötelezettséggel indokolta, és ezzel az alanyi jog és az intézményvédelmi kötelezettség ütközését az alapjog védelmi körének szintjén döntötte el. Az érvelés azonban nem következetes, mert ugyanott a meddővé tételről történő döntés jogának a maradandó egészségkárosodás megakadályozására vonatkozó állami egészségvédelmi kötelezettségen alapuló indokolt korlátozásáról ír, vagyis ezúttal a korlátozás igazolásának szintjén dönti el a problémát. ABH 2005, 536, 557–558. A két érvelés kizárja egymást, egy magatartás ugyanis vagy az alapjog védelmi körébe tartozik, és akkor kell vizsgálni a korlátozás igazolhatóságát, vagy nem és akkor nincs érdemi alkotmányossági összefüggés a hivatkozott alapjoggal.

⁸⁶³ Tersztyánszkyne szerint sem terjed ki az önrendelkezési jog a nem egészségügyi okból történő művi meddővé tételre, mivel az olyan fogyatékoságot okoz, amely önmagában az emberi méltóság sérelmével jár. Tekintettel arra, hogy a többségi határozat vizsgálta a korlátozás alkotmányosságát, ebben a tekintetben a különvélemény arra a következtetésre jutott, hogy a családtervezési célból végzett művi meddővé tétel nem szükséges, mivel számos más hatékony, fogyatékoságot, egészségromlást nem okozó, veszélytelen családtervezési eszköz érhető el széles kör számára. Ha pedig a jogalkotó mégis lehetővé teszi, akkor az élethez, az emberi méltósághoz és az egészséghez való jog védelmében legalább ki kell zárnia mind a visszaélések, mind a felelőtlen döntés lehetőségét. ABH 2005, 536, 562–563.

⁸⁶⁴ Kovács a többségi indokolással szemben a 35 éves korhatár megállapítását orvostudományi kérdésnek és az alapján indokoltnak tartotta. ABH 2005, 536, 558–559.

⁸⁶⁵ ABH 2011, 1529, 1539–1540.

⁸⁶⁶ 30/2013. (X. 28.) AB határozat, Indokolás [16] Pokol Béla alkotmánybíró szerint a többségi indokolással szemben az ellátás visszautasításának joga nem minősül alapvető jognak,

3.2.2.3.4. Az egészségügyi önrendelkezési jog tartalma az életvégi döntéseknél

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az egészségügyi önrendelkezési jog sajátos módon érvényesül az életvégi döntéseknél.

Az Alkotmánybíróság már a kiszolgáltatott betegekről szóló 36/2000. (X. 27.) AB határozatban egyértelművé tette, hogy a betegek önrendelkezési jogához tartozik az egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezés és az ellátás visszautasításának joga is.⁸⁶⁷ Az Eütv. 16. § (2) bekezdésének az „illetve korlátozottan cselekvőképes” szövegrésze a törvényes képviselők megnevezésével elvonta a korlátozottan cselekvőképes személyek fenti jogát, ezért a testület megsemmisítette azt.

Az eutanázia megítélése szempontjából különösen fontos megállapítása a határozatnak, hogy az önrendelkezési jog mint az emberi méltóságból fakadó cselekvési autonómia kifejeződése személyhez kötött. Ebből vonta le a testület azt a következtetést, hogy amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog más személy fellépését intézményesíti, nem az önrendelkezési jogot „ruhazza át” másra. A „helyette történő joggyakorlás” az önrendelkezési jog egyidejű törvényi korlátozása mellett biztosít másnak döntési lehetőséget; az önrendelkezési jog „helyette történő gyakorlása” – a személyiségtől elválaszthatatlan volta folytán – fogalmilag kizárt.⁸⁶⁸

Az Alkotmánybíróság az Eütv. 20. § (3)–(4) bekezdését vizsgáló 22/2003. (IV. 28.) AB határozatban (továbbiakban: első eutanázia határozat) az önkéntes eutanáziát is kifejezetten az egészségügyi önrendelkezési jog védelmi körébe utalta. A testület az eutanázia kifejezést nem használta ugyan, de megállapításai – az általam alapul vett tipológiának megfelelően –⁸⁶⁹ az eutanázia különböző típusaira vonatkoznak.

mivel azt egyszerű törvény biztosítja. Az emberi méltósághoz való jogból pedig – az általa képviselt szűk értelmezésnek megfelelően – nem tartotta levezethetőnek ezt a jogot. Különvéleményében arra is fel kívánta hívni a figyelmet, hogy a többség a korábbi határozatra való hivatkozással a régi Alkotmányra alapozta döntését. Indokolás [46]–[48].

⁸⁶⁷ ABH 2000, 241, 254–255.

⁸⁶⁸ ABH 2000, 241, 255–256.

⁸⁶⁹ Az eutanázia fogalmának a szakirodalomban többféle értelmezése fordul elő. Éppen ezért tartózkodik az Alkotmánybíróság is a fogalom használatától, amely csak az első eutanázia határozathoz fűzött párhuzamos indoklásokban és különvéleményekben jelenik meg. Az eutanázia típusainak átlátható rendszerezését nyújtja Tóth Gábor Attila. Az említett szerző az eutanázia következő típusait különbözteti meg: a beteg kérésére történő önkéntes eutanáziát és a beleegyezése nélkül bekövetkező nem önkéntes eutanáziát; a passzív eutanáziát, amely esetben az orvos nem kezeli a beteget vagy beszünteti a kezelést és ezzel engedi a halál természetes bekövetkeztét, illetve az aktív eutanáziát, amely esetben az orvos olyan tevékenysége okozza a beteg halálát, amely egészséges ember esetén is halálhoz vezetne;

Az önrendelkezési jogot első lépésként kiterjesztette az önkéntes passzív eutanáziára a következő megállapítással: „a gyógyíthatatlan beteg döntése arról, hogy életének a rá váró szenvedésekkel teli hátralevő részét nem akarja végigélni”, „ezért visszautasítja az életben tartásához feltétlenül szükséges orvosi beavatkozást”, önrendelkezési jogának része.⁸⁷⁰ Más megfogalmazásban: „a gyógyíthatatlan betegnek az elhatározása, hogy életét az életfenntartó orvosi beavatkozás igénybevételével nem kívánja fenntartani, illetőleg meghosszabbítani, önrendelkezési jogának része”.⁸⁷¹

Második lépésként pedig kiterjesztette azt az önkéntes eutanáziára általában véve azzal, hogy kimondta: „[A] saját haláláról való döntés mindenkit megillet, függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg, és ha beteg, betegsége az orvostudomány szerint gyógyítható-e vagy nem.”

A testület összefüggésbe hozta az önrendelkezési joggal az öngyilkosságot is, a határozat szerint ugyanis az önrendelkezési jogból következik, hogy a korszerű jogrendszerek, így a magyar jog sem tilalmazza az öngyilkosságot, csak az ahhoz nyújtott segítséget bünteti.⁸⁷² Ezt a megállapítást az állam semlegességének filozófiai álláspontjával támasztotta alá az Alkotmánybíróság.⁸⁷³

A határozat szerint az életmentő orvosi beavatkozás visszautasításának joga (önkéntes passzív eutanázia) a beteg önrendelkezési jogának olyan része, me-

a direkt eutanáziát, ahol az orvos szándéka a beteg halála és az indirekt eutanáziát, amely esetben az orvos tevékenységének előre látott, de nem szándékolt következménye a beteg halála. TÓTH (2003) i. m. 347–348. Az eutanázia problémához részletesebben ld. az Eutanázia című fejezetet.

⁸⁷⁰ ABH 2003, 235, 261.

⁸⁷¹ ABH 2003, 235, 264.

⁸⁷² Tersztyánszkyé Vasadi Éva ebben nem értett egyet a többségi állásponttal és különvéleményében kifejtette, hogy az emberi méltósághoz való jogból, illetve az abból levezetett önrendelkezési jogból nem következik a saját haláláról való döntés joga, sem pedig az öngyilkosság elkövetéséhez való jog; ilyen jogok nem léteznek. Nem az önrendelkezési jogból következik az öngyilkosságot elkövetők büntetlensége, hanem abból, hogy az öngyilkosság olyan jogon kívüli szituáció, amelyet a jog nem büntet, de nem is támogat. Ugyanezt az álláspontot képviseli a szakirodalomban JOBBÁGYI (2007b) i. m. 259., 260. Frivaldszky szerint az öngyilkosságban való közreműködés is jogtalan emberölés, ezért a politikai közösség erre irányuló hatalommal rendelkező szerveinek minden körülmények között és minden esetben tiltania és megakadályoznia szükséges. FRIVALDSZKY–FRIVALDSZKYÉ JUNG i. m. 7–33.

⁸⁷³ Gyórfi még a határozat megszületése előtt felveti, hogy lehetséges és célszerű a semlegességnél kevésbé vitatott igazolást is találni. Szerinte az eutanázia nem pusztán a testünk fölötti önrendelkezés egy sajátos esete, és az élet végéről való döntés nem redukálható a betegre váró fájdalmak és örömek valamilyen költség-haszon elemzésére. Itt nem pusztán az önrendelkezési joggal állunk szemben, hanem annak egy olyan esetével, ami egyben a lelkiismereti szabadság alá is foglalható. Így nem az állam semlegességének elve az erős önrendelkezési jog legjobb alátámasztása, hanem az önrendelkezési jognak a lelkiismereti szabadsággal való együttes értelmezése. GYÓRFI (2003) i. m. 146–147.

lyet a törvény más alapjog védelméhez elkerülhetetlenül szükséges mértékben korlátozhat ugyan, de nem vonhat el.⁸⁷⁴ Az Alkotmánybíróság tehát nem az élethez való jog alanyi oldalából, hanem az általános személyiségi jog autonómia tartalmából vezeti le a saját halálról való döntés jogát.

Az Alkotmánybíróság ugyanakkor csak az önkéntes passzív eutanáziát tartja alkotmányosnak, a nem önkéntes passzív eutanázia – azaz, hogy az orvos a gyógyíthatatlan beteg rendelkezésének hiányában is elősegítheti annak halálát az életmentő, életfenntartó beavatkozás beszüntetésével –⁸⁷⁵ a testület szerint nincs közvetlen alkotmányos összefüggésben a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési jogával, nem a beteg önrendelkezésén alapul. Az Alkotmánybíróság megállapította: az életmentő, életfenntartó orvosi beavatkozás beszüntetése a beteg óhajának hiányában éppen azt az elemet – a beteg beleegyezését – iktatná ki a döntésből, amely kapcsolatot teremtene az élet folytatása vagy befejezése közötti választás és a beteg önrendelkezési joga között.⁸⁷⁶

Amíg az önkéntes passzív eutanázia az alkotmánybíróság gyakorlatában egyértelműen az egészségügyi önrendelkezési jog védelmi körébe tartozik, nem teljesen egyértelmű az aktív eutanázia megítélése. Elsősorban azzal a problémával szembesülünk, hogy válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a határozat által elbírált tényállások közül melyik minősül aktív eutanáziának. A határozat az életfenntartó, életmentő orvosi beavatkozás beteg általi visszautasításától megkülönbözteti azt az esetet, amikor az orvos a beteg kívánságára a beteg életének tevélegesen segítséggel vet véget,⁸⁷⁷ más megfogalmazásban, amikor az orvos cselekvőleg idézi elő a gyógyíthatatlan beteg személy kívánságára annak halálát.⁸⁷⁸ A passzív és aktív eutanázia elhatárolása valóban az orvos eltérő szerepében érhető tetten, de a hangsúly nem a cselekvésen van, hanem a halál előidézésén. Az életmentő, életfenntartó beavatkozás visszautasítása esetén a halál bekövetkezte ugyanis a betegség természetes lefolyásának eredménye, amit az orvos megfelelő ellátással időben kitolhat ugyan, de nem akadályozhat

⁸⁷⁴ ABH 2003, 235, 262.

⁸⁷⁵ Az indítványozók két esetben tartották volna alkotmányosnak a nem önkéntes passzív eutanáziát: amennyiben a közeli halállal viaskodó betegnek nem tulajdonítható olyan, az emberi méltóság körében értelmezhető érdek, mely életének fenntartása mellett szólna, illetve méltányolható száralomból. (Indoklás V. rész 1. pont) Ismerve a németországi nemzetiszocialista eutanázia programot, amelynek keretében értéktelennek tartott személyek tömeges legyilkolása zajlott, különösen veszélyes lenne az ilyen szabályozás, az élettől való önkényes megfosztás forrásává válhatna.

⁸⁷⁶ ABH 2003, 235, 263.

⁸⁷⁷ ABH 2003, 235, 261.

⁸⁷⁸ ABH 2003, 235, 267.

meg. Az aktív eutanázia lényege, hogy a halál az orvos magatartásának és nem a betegségnek a következménye. Az orvos magatartására felhozott példák alapján egyértelmű, hogy a határozat megfelelően határolja el egymástól az eutanázia aktív és passzív formáját.⁸⁷⁹ A testület szerint ugyanis a gyógyíthatatlan betegnek az a kívánsága, hogy halálát az orvos idézze elő, például erre alkalmas szer rendelkezésre bocsátásával vagy beadásával (aktív eutanázia) már nem tekinthető önrendelkezési joga olyan részének, melyet a törvény más alapjog védelme érdekében akár teljes egészében is ne vonhatna el.⁸⁸⁰ A határozatban ugyanakkor az a megállapítás is szerepel, hogy a gyógyíthatatlan beteg halálának kívánságára, aktív orvosi tevékenységgel való előidézése nem vezethető le a minden beteget megillető általános önrendelkezési jogból.⁸⁸¹ Ezért felmerül a kérdés, hogy az aktív eutanázia az alkotmánybíróági gyakorlatban az önrendelkezési jog védelmi körébe tartozik-e.

Az Alkotmánybíróság a saját haláláról való döntést általában véve ítélte az önrendelkezési jog megnyilvánulásának és megvizsgálta, hogy a beteget megillető önrendelkezési jog korlátozásának minősül-e az aktív eutanázia tilalma.⁸⁸² Így nem egyértelmű, hogy az Alkotmánybíróság az önkéntes aktív eutanáziát is az önrendelkezési jog védelmi körébe utalta-e, vagy csak annak korlátozását ítélte – az állam objektív életvédelmi kötelezettségére tekintettel – szükségesnek és arányosnak.

Az Alkotmánybíróság a 24/2014. (VII. 22.) AB határozatban (a továbbiakban: második eutanázia-határozat) kiterjesztette az egészségügyi önrendelkezési jog tartalmát az önkéntes passzív eutanázia Eütv.-ben szabályozott másik esetére is: az előzetes jognyilatkozatra [Eütv. 22.§].⁸⁸³ Az önrendelkezési jog tartalmának vizsgálata során azonban nem tett különbséget az előzetes jognyilatkozat Eütv. 22. § (1) és (2) bekezdésében szereplő két fajtája között. Így a határozatból az a következtetés vonható le, hogy az előzetes jognyilatkozat mindkét fajtája, tehát az ún. helyettesített döntés is az önrendelkezési jog gyakorlásának részét képezi.

⁸⁷⁹ Ezzel ellentétes következtetésre jutott HALMAI (2011a) i. m. 58.

⁸⁸⁰ ABH 2003, 235, 262.

⁸⁸¹ ABH 2003, 235, 266. Tóth J. értelmezése szerint az Alkotmánybíróság az orvos lelkiismereti szabadságára hivatkozással utasítja el az aktív eutanáziát, ami az abortuszhoz hasonlóan önkéntességi alapon megoldható lenne. TÓTH J. (2005) i. m.

⁸⁸² ABH 2003, 235, 269.

⁸⁸³ A határozat az előzetes nyilatkozattétel jogát nem sorolja kifejezetten az önrendelkezési jog védelmi körébe, de megállapítja, hogy mind az Alaptörvény, mind pedig az Alkotmány széleskörű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember rendelkezési jogát {Indoklás [133]}, illetve ezt követően rögzíti, hogy az élő végrendelet jogintézménye alkotmányos jog gyakorlását teszi lehetővé {Indoklás [144]}.

Ezért felmerül az a probléma, hogyan gyakorolhatja a helyettesített döntéshozó a beteg önrendelkezési jogát.

A probléma megoldására Balogh Elemér alkotmánybíró különvéleménye ad választ. A különvélemény szerint helyettesített döntés esetén a cselekvőképes személy – mivel ő maga nevez ki cselekvőképtelensége esetére egy olyan cselekvőképes személyt, akire „átruházza” a döntés jogát – közvetett módon az ellátás visszautasítására irányuló önrendelkezési jogát gyakorolja, vagyis a helyettesített döntés az önrendelkezési jog gyakorlásának egy speciális esete. Ez az álláspont nem tér el a kiszolgáltatott betegekről szóló határozattól, mivel az arra az esetre vonatkozik, amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog intézményesíti más személy fellépését. Helyettes döntéshozó nevezése esetén a személyhez kötöttség megmarad, bár kétségkívül közvetetté válik, ezért az élet folytatása vagy befejezése közötti választás és a beteg önrendelkezési joga között gyengébb a kapcsolat.

3.2.2.3.5. A perbeli önrendelkezési jog

Az Alkotmánybíróság az önrendelkezési jogból vezette le a felek perbeli rendelkezési jogát annak ellenére, hogy a korábbi Alkotmány 57. § (1) bekezdése tartalmazta a tisztességes eljáráshoz való jogot.

A jogi önrendelkezés sérelmének kimondásával a szakszervezet meghatalmazás nélküli eljárása folytán a dolgozó munkaügyi pereiben az Alkotmánybíróság már megalapozta a személyiségi jogok tág értelmezését, de kifejezetten a perbeli önrendelkezési jog elismerése a törvényességi óvás megszüntetésére nyúlik vissza.⁸⁸⁴ A 9/1992. (I. 30.) AB határozatban az Alkotmánybíróság alkotmányértőnek minősítette a törvényességi óvás jogintézményét, amely lehetővé tette a legfőbb ügyész, illetve a Legfelsőbb Bíróság elnöke számára, hogy diszkrecionális jogkörben, a felek akaratától függetlenül óvást emeljen a jogerős határozatok ellen.⁸⁸⁵ Később ez a határozat több olyan döntés alapjául szolgált, amely a bírósági határozatok meghozatala során érvényesülő rendelkezési jog egyes aspektusait fogalmazta meg. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság az 1/1994. (I. 7.) AB határozatban a polgári eljárásban az ügyész általános keresetindítási, fellépési, fellebbezési és a jogerős ítélet felülvizsgálatára irányuló általános indítványozási jogát találta alkotmányellenesnek és semmisítette meg. A támadott jogszabály eredményeképpen ugyanis az is előfordulhatott, hogy az

⁸⁸⁴ SÓLYOM (2001) i. m. 456.

⁸⁸⁵ ABH 1992, 59, 67.

ügyész az egyén kifejezett akarata ellenére pert indított.⁸⁸⁶ Ezzel összhangban adott megszorító alkotmányos értelmezést a perújítási kérelem ügyész általi előterjesztésére az 5/1996. (II. 23.) AB határozat.⁸⁸⁷ Az ügyekből kitűnően ez az új jog az ügyész és a szakszervezetek szocializmusból örökölt beavatkozási lehetőségeinek leépítésével indult.⁸⁸⁸

A perbeli önrendelkezés ezen messze túlmutatott azzal, hogy a testület szerint magában foglalta az egyén jogát arra, hogy alanyi jogait a különböző állami szervek, így a bíróság előtt érvényesítse. Magában foglalta a jogérvényesítéstől való tartózkodás lehetőségét is.⁸⁸⁹

A 39/1997. (VII. 1.) AB határozat a hatékony bírói jogvédelem követelményét a közigazgatási határozatokkal szemben már a korábbi Alkotmány 57. § (1) bekezdéséből olvasta ki.⁸⁹⁰

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően a bírósághoz fordulás jogát egyértelműen a tisztességes bírósági tárgyalás⁸⁹¹ követelménye részének tekintette.⁸⁹²

3.2.2.3.6. A házasságkötés szabadságához való jog

Az önrendelkezési szabadságból vezette le az Alkotmánybíróság a házasságkötés szabadságához való jogot is.⁸⁹³

A konkrét esetben megsemmisítette a kifogásolt jogszabály azon rendelkezését, amely szerint a fegyveres erők, fegyveres testületek, a tűzoltóság hivatásos, valamint a fegyveres erők továbbszolgáló állományába tartozó házасuló a házasságkötést megelőző eljárásban az anyakönyvvezető előtt igazolni köteles, hogy az illetékes parancsnok a házasságkötéshez engedélyt adott, és az abban megjelölt határidő nem járt le. A fegyveres erők tagja házasságkötéséhez

⁸⁸⁶ ABH 1994, 29, 35.

⁸⁸⁷ ABH 1996, 47, 48–49.

⁸⁸⁸ SÓLYOM (2001) i. m. 457.

⁸⁸⁹ 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, ABH 2007, 606.

⁸⁹⁰ ABH 1997, 263.

⁸⁹¹ A 3195/2015. (X. 14.) AB határozat az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében garantált tisztességes eljáráshoz való jog, valamint a XXIV. cikk (1) bekezdésében biztosított tisztességes hatósági eljáráshoz való jog közötti különbség jelzése céljából az előbbi tisztességes bírósági tárgyaláshoz való jognak nevezi {Indokolás [26]}.

⁸⁹² 3215/2014. (IX. 22.) AB határozat, Indokolás [11].

⁸⁹³ A házasság és család védelméhez részletesebben ld. CSINK–SCHANDA i. m. 490–500.

szükséges parancsnoki engedély korlátozza ugyanis a házasuló önrendelkezési jogát, ezért alkotmányellenes.⁸⁹⁴

A házasságkötéshez való jog csak a különmemű párokat illeti meg, mivel az Alkotmánybíróság értelmezésében a házastársak különmeműsége a házasság fogalmi eleme. Az önrendelkezési jogból ugyanakkor nem csupán a házasságkötéshez való jog vezethető le, hanem az élettársi kapcsolat létesítése is szorosan e joghoz kötődik.⁸⁹⁵

3.2.2.4. A TESTI-LELKI INTEGRITÁSHOZ VALÓ JOG

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog alkotóelemének tekinti a személyiség testi-lelki integritásához való jogot is, amelynek szintén az egészségügyben van különös szerepe. A testi-lelki integritáshoz való jog azonban a személy fizikai integritását védi és – a szellemi-erkölcsi személyiséget védő jogokkal ellentétben – attól függetlenül illeti meg a személyeket, hogy döntésképesnek minősülnek-e.

A testület a testi-lelki integritáshoz való jogot elsőként a peres eljárásokban részesítette védelemben.

A 75/1995. (XII. 21.) AB határozatban megállapította, hogy a tanú vérvizsgálatra kötelezése az apasági és származás megállapítása iránti perekben azért, hogy olyan helyzetbe hozza, mintha alperese lenne a pernek, miközben az alperest megillető eljárásjogi garanciák hiányoznak, sérti a tanú önrendelkezési jogát és cselekvési autonómiáját. A tanú vérvizsgálatra kötelezésével ugyanis arra irányult a bizonyítás, hogy a tanú a gyermek apja-e. Ugyanez a határozat megállapította, hogy a vérvételre – egyéb orvosi vizsgálatra – kötelezés kényszerű beavatkozást jelent a tanú általános személyiségi joga részét képező testi integritáshoz fűződő jogába is.⁸⁹⁶

Az Alkotmánybíróság későbbi gyakorlatában rámutatott a korábbi Alkotmány 70/D. § (1) bekezdésében elismert testi és lelki egészséghez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolatára: az alapjog alanyi oldalát a személyiség testi-lelki integritáshoz való jogként határozta meg.

⁸⁹⁴ 22/1992. (IV. 10.) AB határozat, ABH 1992, 122, 123.

⁸⁹⁵ 154/2008. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2008, 1203, 1214. Megerősítette a 43/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [28].

⁸⁹⁶ ABH 1995, 376, 380.

A 39/2007. (VI. 20.) AB határozatban a testület megállapította, hogy az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó szabályozás korlátozza a gyermek testi integritáshoz való jogát, de úgy foglalt állást, hogy a gyermekek egészségének védelme és a fertőző betegségek elleni védekezés alkotmányosan elfogadható indok az alapjog-korlátozásra.⁸⁹⁷

Az Alaptörvény hatálybalépését követően a testület fenntartotta korábbi gyakorlatát. A 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat általánosan megállapította, hogy az egészséghez való alanyi jog az egyén testi és lelki integritását védi, s mint ilyen az ember egészségének megőrzésére szolgál. A konkrét ügyben azt is rögzítette, hogy a cukorbetegség esetében az egészség megőrzése a megfelelő anyagcsere-egyensúly elérését jelent, de arra a következtetésre jutott, hogy az egészséghez való jog alanyi oldalából nem vezethető le meghatározott gyógyszer (analóg inzulin) feltétel nélküli támogatása.⁸⁹⁸

3.2.2.5. AZ ÁLTALÁNOS CSELEKVÉSI SZABADSÁG

Az Alkotmánybíróság kezdeti joggyakorlatában az általános cselekvési szabadság a szerződési szabadság Alkotmányhoz kapcsolásának helye lett. Az Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságból vezette le a jogügyletek létrehozásának szabadságát, az önálló, minden hatalmi befolyástól mentes döntési jogot a magánjogi ügyekben.⁸⁹⁹

Az Alkotmánybíróság későbbi joggyakorlatában is elismerte ugyan, hogy a szerződési szabadság végső soron visszavezethető a cselekvési autonómiára, mégsem részesítette alapjogi védelemben. Kimondta, hogy

„[a]z, hogy a szerződési szabadság joga végső soron az emberi méltósághoz való jogból levezethető, nem jelenti azt, hogy az egyérszemszind alapjogi védelmet is kap. A szerződési szabadságot az Alkotmánybíróság nem az egyén legbensőbb szféráját érintő megállapodások megkötésének szabadságával azonosítja, hanem ennél szűkebben, az egyén gazdasági életben való részvételét biztosító jogként részesíti védelemben, és azt hangsúlyozza, hogy a szerződési szabadság a piac működésének és a gazdasági versenynek az

⁸⁹⁷ ABH 2007, 464, 487.

⁸⁹⁸ Indokolás [59]–[66].

⁸⁹⁹ 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 111.

egyik fontos feltétele. Ebből következik az, hogy az alkotmánybírószági gyakorlatban a szerződési szabadság az Alkotmány 9. § (1) bekezdésében biztosított piacgazdaság lényegi elemének és önálló alkotmányos jognak (de nem alapvető jognak) minősül.”⁹⁰⁰

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően rámutatott arra, hogy bár az Alaptörvény – szemben a korábbi Alkotmánnyal – nem nevesíti külön a piacgazdaság követelményét, az alkotmánybírószági gyakorlat alapján annak két létfontosságú elemét, a vállalkozás és a verseny szabadságát azonban tartalmazza. Kifejtette továbbá:

„A piacgazdaság, és így az Alaptörvény M) cikke által védett vállalkozás és verseny szabadsága működésének elengedhetetlen feltétele a szerződési szabadság, amely ennek következtében szintén élvezzi az Alaptörvény védelmét.”⁹⁰¹

Az Alkotmánybíróság tehát az általános cselekvési szabadság védelmi körét – a német alkotmánybírószági gyakorlattal szemben – szűken értelmezte, mivel annak gyakorlását a belső szférára korlátozta.

3.3. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jog általános szabadságjogként működik, amely a szabadság minden olyan állami korlátozása ellen véd, ami nem tartozik a külön nevesített szabadságjogok védelmi körébe. A 2. cikk (1) bekezdésének védelme tehát csak abban az esetben merül fel, ha és amennyiben a különös alapjogok nem érintettek (szubszidiaritás). Az alkotmánybírószági gyakorlat – a védett jogi tárgy „kétrétegűségéből” kiindulva – két alapjogot vezetett le a 2. cikk (1) bekezdéséből: a személyiség fejlődésének statikus (passzív) elemeit védő általános személyiségi jogot és a dinamikus (aktív) elemeit védő általános cselekvési szabadságot.

⁹⁰⁰ 7/2006. (II. 22.) AB határozat, ABH 2006, 181, 198–199.

⁹⁰¹ 3192/2012. (VII. 26.) AB határozat, Indokolás [19]–[21]; megerősítette a 3175/2013 (X. 9.) AB határozat, Indokolás [9].

Az általános személyiségi jog mind a jog védelmi körét, mind annak korlátozását illetően különbözik az általános cselekvési szabadságtól, mivel az általános személyiségi jog által védett jogok körét az emberi méltóság jelöli ki. Ezzel az emberi méltóság garanciája kiemelt védelmet biztosít a személyiség fejlődése statikus elemeinek, de egyúttal – az emberi méltóság (érinthetetlen) magja révén – kijelöli a védelem abszolút határát is. Az általános személyiségi jog normatív tartalma – az alapjog tartalmi elemeinek elkülönítése révén – körülhatárolható, de nem lezárt.

Az alapjog emberi méltóság magja az emberi méltóság sérelmét megállapító határozatokból rekonstruálható. A testület pozitív módon az emberi méltóság védelmi körébe sorolta ugyan a magánélet alakításának érinthetetlen területét, amely az általános személyiségi jog esetében megegyezik az intimszférával, de ennek sérelméről esetről esetre, a korlátozás körülményeire tekintettel dönt.

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában tehát az általános személyiségi jog „valódi kombinációs alapjog”, azaz a védett jogi tárgyat a két alapjog együttesen védi, legalábbis a korlátozható rész és az érinthetetlen mag közötti határ absztrakt módon nem határozható meg. Azt a testület esetről esetre – általában negatív módon – határozza meg.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságot rendkívül tágan értelmezi, vagyis az kiterjed minden emberi cselekvésre, függetlenül attól, hogy annak milyen szerepe van a személyiség fejlődésében, ezért felveti az alapjogok eljelentéktelenítésének veszélyét, és egyúttal kitágítja az alkotmányjogi panaszt az absztrakt utólagos normakontroll irányába.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában külön nevesített általános személyiségi jog hiányában az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulási formáját különböztette meg, annak korlátozható aspektusát pedig azonosította az általános személyiségi joggal. Az általános személyiségi jog megalapozása dogmatikailag mégsem volt vitatható, mivel a testület az emberi méltósághoz való jogot nem két különálló jognak tekintette, hanem egy átfogó személyiségvédelmi jognak, amelynek a magja az érinthetetlen emberi méltósághoz való jog (az élethez való joggal együtt).

A testület ezt az álláspontját következetesen érvényesítette akkor, amikor a személyiség védelmét kiterjesztette mind annak statikus (például önazonossághoz való jog, testi-lelki integritáshoz való jog), mind dinamikus elemeire (önrendelkezési jog, általános cselekvési szabadság), ugyanakkor az általános cselekvési szabadságot – a német alkotmánybírósági gyakorlattal szemben – az egyén belső szféráját érintő magatartásokra korlátozta, illetve a testi-lelki integritás védelmét nem választotta szét. Ennek megfelelően az általános szemé-

lyiségi jog védelme a magyar alkotmánybíróági gyakorlatban szűkebb, mint a német gyakorlatban, amennyiben a személyiség megnyilvánulásait elsősorban a belső szférában (magán- és intimszféra) védi. Így viszont fölöslegesség válik az önrendelkezési jog és az általános cselekvési szabadság megkülönböztetése. Az alkotmánybíróági gyakorlatban a magánszemélyek esetében nem is válik el élesen egymástól az általános személyiségi jog két megnyilvánulása, így ennek csupán a jogi személyek esetében van jelentősége, mivel ez utóbbiakat csak az általános cselekvési szabadság védelme illeti meg.

A személyiség védelmének megalapozása az Alaptörvény hatálybalépését követően annyiban változott, hogy az Alkotmánybíróság a magánszférához való jogot az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdéséből, az információs önrendelkezési jogot a VI. cikk (2) bekezdéséből vezeti le. Változatlanul az emberi méltósághoz való jog képezi az alapját – az általános személyiségi jog említése nélkül – a névjognak, az egészségügyi önrendelkezési jognak és a képmáshoz való jognak. Ezen alapjogok tekintetében azonban nem egyértelmű, hogy hol húzódik az emberi méltóság korlátozható és korlátozhatatlan dimenziója közötti határ. Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában ennek a kérdésnek azért nem volt különösebb jelentősége, mert az Alkotmány szövege lehetővé tette az emberi méltósághoz való jog korlátozását, és a testület az emberi méltósághoz való jogot elsősorban általános személyiségi jog formájában hasznosította. Az Alaptörvény szövege azonban megváltozott, az emberi méltóság sérthetlenségét írja elő. Ezért nem tartható fenn az emberi méltósághoz való jog két aspektusának megkülönböztetése. Ezért a személyiség egyes aspektusait védő korlátozható jogokat az Alaptörvényben külön nevesített jogokhoz, így a magánszférához való joghoz, illetve az egészséghez való joghoz kell kapcsolni.

4. Az egyén testi-lelki integritásának védelme a német és magyar alkotmánybíróvási gyakorlatban

4.1. Az emberi méltósághoz való jog és az élethez, valamint a testi épséghez való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondata biztosítja az élethez való jogot és a testi épséghez való jogot.⁹⁰² A két jog együtt biztosítja az ember mint a test, lélek és szellem egységének fizikai létét, amely egyúttal a szellemi lét előfeltételét képezi.⁹⁰³ A két jog tárgyi védelmi köre között átfedés van, így az élethez való jog egyúttal testi épséghez való jog, és az élet sérelme egyúttal testi sértést is megvalósít. A testi épség védelme azonban az életet már annak veszélyeztetéstől védi, így annak az élethez való jogtól különálló tartalma van. Az élethez való jog szorosabb kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, mivel az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti.

A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint „az élethez való jog az alapjogok rendszerében legfőbb értéket (*Höchstwert*) képvisel, mivel az emberi méltóság lét alapját (*vitale Basis*) és a többi alapvető jog előfeltételét képezi [BVerfGE 39, 1 (42)]”. Ezért nem összeegyeztethető az emberi méltósággal⁹⁰⁴ „a gyermek létezésének a kár forrásakénti jogi minősítése”.⁹⁰⁵

Az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolata tehát sajátos: emberi élet nélkül ugyanis nincs emberi méltóság. Ahol pedig emberi élet van, azt megilleti az emberi méltóság.⁹⁰⁶

A két jog közötti szoros kapcsolatból azonban a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint nem következik azok tárgyi védelmi körének azonossága.⁹⁰⁷

⁹⁰² *Grundgesetz* „2. cikk (2) Mindenkinek joga van az élethez és a testi épséghez. A személyi szabadság sérthetetlen. Ezeket a jogokat csak törvény alapján lehet korlátozni.”

⁹⁰³ BVerfGE 56, 54 (78).

⁹⁰⁴ A második abortusz határozathoz csatolt különvélemény által *obiter dictum*nak minősített megállapítás a Szövetségi Alkotmánybíróság két Szenátusa között – a német alkotmánytörténetben egyedülálló – konfliktushoz vezetett. Az első Szenátus ugyanis egy alkotmányjogi panasz tárgyában hozott határozata rendelkező részében kimondta, hogy a fogyatékossgal született gyermek utáni szülői kártérítési igények (*wrongful birth*) esetén nem állapítható meg az emberi méltóság alapjogába való ütközés (BVerfGE 96, 375.).

⁹⁰⁵ „Eine rechtliche Qualifikation des Daseins eines Kindes als Schadensquelle kommt von Verfassungs wegen (Art. 1. Abs. 1 GG.) nicht in Betracht.” [BVerfGE 88, 203 (296)].

⁹⁰⁶ BVerfGE 39, 1 (41).

⁹⁰⁷ További szerzőkre hivatkozással: SCHULZE-FIELITZ i. m. 357.

Lorenz az élethez való jog önállóságát – az emberi méltóság védelmében játszott kiegészítő szerep elismerése mellett – azzal indokolta, hogy az nem csupán az emberi méltóság konkretizálása, mint a többi alapjog, hanem annak az alapja, amelynek az emberi méltóságtól elkülöníthető normatartalma az ember fizikai-biológiai létének védelmében ragadható meg. A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése tehát akkor is védi az életet, ha az emberi méltóság nem érintett.⁹⁰⁸

Az emberi élet és méltóság tárgyi védelmi köre Di Fabio szerint sem minden esetben esik egybe. Az élethez való jog korlátozása csak abban az esetben valósítja meg egyúttal az emberi méltóság sérelmét is, ha a tárgyként kezelés tilalmába ütközik. Az emberi méltóság sérthetlenségéből tehát nem következik az élet abszolút védelme.⁹⁰⁹

A többségi véleménytől részben eltérően Starck szerint az emberi méltóság normatív tartalma mindenképpen magában foglalja az emberi élet védelmét az állami beavatkozásokkal szemben.⁹¹⁰ Ezt a kijelentést az első abortusz-határozat fent idézett megállapítására alapozta, miszerint az élet az emberi méltóság alapja. Értelmezésében az élethez való jog – Dürig megállapításából kiindulva – jog a testi jelenlétre, vagyis a biológiai-fizikai létezésre.⁹¹¹ Ebben az összefüggésben tárgyalja a halálbüntetés, az élet feláldozása mások megmentése érdekében, valamint a rendőri lőfegyverhasználat témaköreit.⁹¹² Ezen túlmenően az emberi méltósághoz való jog alapozza meg az államnak a magzati élet, valamint a környezet (ökológiai létminimum) védelmére vonatkozó kötelezettségét is a magánszemélyekkel szemben.⁹¹³

Ugyancsak a többségtől eltérő álláspontot fogalmaz meg Kloepfer, aki – a két rendelkezés közötti különbségek felismerése ellenére – az élethez és méltósághoz való jog védelmi körének egységét vallja. Kloepfer az élet és a méltóság jogi védelmének egysége ellen ható érveként a két alapjogi norma teljesen különálló, még csak nem is közvetlenül egymást követő rendelkezésekben való szabályozását,⁹¹⁴ illetve a két norma struktúrájából adódó különbségeket

⁹⁰⁸ LORENZ i. m. 6.

⁹⁰⁹ DI FABIO (2004a) i. m. 22.

⁹¹⁰ STARCK (1999b) i. m. 74.

⁹¹¹ Uo. 275.

⁹¹² Uo. 58., 68., 69.

⁹¹³ Uo. 74–76.

⁹¹⁴ Az emberi méltósághoz való jogot a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése, az élethez való jogot a 2. cikk (2) bekezdése garantálja. A két rendelkezést elsősorban a 1. cikk (3) bekezdése, különösen annak „a következő alapjogokra” utalása, illetve a 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jog választja el egymástól. KLOEPFER (2001) i. m. 80.

hozza fel.⁹¹⁵ Véleménye szerint ez utóbbi különbség – miszerint az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan, az élethez való jog korlátozható – a Szövetségi Alkotmánybíróság és a szakirodalom álláspontja szerint áll fenn, ezt azonban nem tartja meggyőzőnek. Ezen túlmenően a két jog egységét egyrészt azzal támasztja alá, hogy mindkét alapjog tartalmaz az állami beavatkozást elhárító funkció mellett védelmi kötelezettséget is. Másrészt a Szövetségi Alkotmánybíróság azon megállapításából, miszerint minden embert megillet az emberi méltóság, azt a következtetést vonta le, hogy ebben érhető tetten az ember élete és méltósága közötti viszony konstitutív jellege.⁹¹⁶ Az élet és méltóság tehát az embernek nem tetszőleges, hanem konstitutív tulajdonságai. Ezért azokat a kérdéseket, hogy alkotmányjogi értelemben mikor kezdődik és mikor végződik az emberi lét, illetve annak határai merevek vagy rugalmasak, egységesen kell megválaszolni. Mindazonáltal Klopfert szerint az élet és méltóság védelme nem minden esetben egymás tárgyi védelmi körét erősítő alapjogi egységként (*Grundrechtsverbund*) jelenik meg,⁹¹⁷ hanem konfliktusba kerülhet egymással.

Véleménye szerint az alapjogi kollízió problémamentes azokban az esetekben, amikor különböző jogalanyok élethez és méltósághoz való joga ütközik, mivel álláspontja szerint az emberi méltósághoz való jog is korlátozható, és így a konfliktus az alapjogok kíméletes kiegyenlítése keretében feloldható.⁹¹⁸ Klopfert szerint különleges helyzet áll azonban elő, ha ugyanannak a személynek az élethez és méltósághoz való joga ütközik, mert ezekben az esetekben (például eutanázia), valamelyik alapjog háttérbe szorul.⁹¹⁹

Tehát Klopfert élet és méltóság egységére vonatkozó koncepciója a két jog egymást erősítő egységét jelenti azokban az esetekben, amikor az emberi lét érintett. Ez az egység viszont nem oszthatatlan, mivel Klopfert elismeri a két jog ütközésének lehetőségét és ezzel azt, hogy a két jog tárgyi védelmi köre között nem teljes mértékű az átfedés. Ezen túlmenően a két jog egysége nem

⁹¹⁵ A két jogi norma különálló szabályozása és eltérő normaszervezete mellett megemlíti, hogy tekintettel kell lenni arra is, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondata az élethez való jog és a testi épséghez való jog védelmi körének egységéből indul ki. KLOEPFER (2001) i. m. 80.

⁹¹⁶ Uo. 83.

⁹¹⁷ Az egységként való megjelenés esetei a következők: a mesterséges megtermékenyítés eredményeképpen létrejött embrió emberi méltóságának kérdése, az emberi élet mint kár problémaköre, az eutanázia, a rendőri löfgyverhasználat kérdése. Uo. 79.

⁹¹⁸ Például: a beleegyezés nélküli szervátültetés esetében. Uo. 79.

⁹¹⁹ Uo. 79.

korlátozhatatlan. Ellenkezőleg, Kloepfer – többek között –⁹²⁰ az élethez való jog korlátozhatóságával indokolta az emberi méltósághoz való jog korlátozhatóságát. Értelmezésében ugyanis az élethez való jog a legfőbb alkotmányos jogtárgy (*höchstes Verfassungsgut*), amelynek egyszerű törvényi korlátja egyúttal kijelöli az alapjogok korlátozási lehetőségének minimumát.⁹²¹

Összefoglalóan megállapítható, hogy a különböző szakirodalmi álláspontok egyetértenek abban, hogy az élethez és a méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének van egy közös halmaza, de ezen túlmenően az élethez való jognak önálló tartalma is van. A két halmaz terjedelme és a védelem abszolút vagy relatív volta azonban vitatott.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberre úgy tekint mint a test, lélek és szellem egységére, ebből azonban nem következtet az élethez és az emberi méltósághoz való jog egységére. Az egység gondolata kifejezetten fel sem merül az alkotmánybírósági gyakorlatban, mivel a *Grundgesetz* azon túlmenően, hogy két különálló rendelkezésben szabályozza a két alapjogot, az emberi méltóságot érinthetetlennek [1. cikk (1) bekezdés], az élethez való jogot pedig korlátozhatónak [2. cikk (2) bekezdés 3. mondat] nyilvánította.

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában – ahogy a fentiekben bemutattam – az emberi méltósághoz való jog alapozza meg az alapjogi értékrendet és ennek megfelelően minden alapjog lényeges tartalmának részét képezi. Ezért a következőkben megvizsgálom, hogy az élethez való jog tárgyi védelmi körén belül milyen problémakörök tartoznak az élethez való jog emberi méltóság magjába, illetve miben nyilvánul meg az élethez, a testi épséghez való jog önálló tartalma.

4.1.1. Az élethez és testi épséghez való jog alanyi oldala

4.1.1.1. AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG ALANYI OLDALA

Az élethez való alanyi jog az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál, amely megtiltja az államnak azt, hogy az ember életéről rendelkezzen, az embert életétől megfossza. Felmerül a kérdés, hogy az élethez való alanyi jog értelmezhető-e úgy, hogy negatív szabadságjogként magában foglalja a halálhoz

⁹²⁰ Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatósága melletti legfőbb érv a jog gyakorlati alkalmazhatóságának széles körű biztosítása. Uo. 101.

⁹²¹ KLOEPFER (1976) i. m. 405.

való jogot. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a német jogrend szerint sem az öngyilkosság, sem az abban való közreműködés nem bűncselekmény.⁹²²

A Szövetségi Alkotmánybíróság ebben a kérdésben még nem foglalt állást, a szakirodalomban pedig két ellentétes nézet küzd egymással. Pieroth és Schlink szerint az élethez való jog negatív szabadságjogként magában foglalja a halálhoz való jogot, így az öngyilkossághoz való jogot is.⁹²³ A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint viszont a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése semmilyen formában nem biztosítja az élet befejezéséhez való jogot,⁹²⁴ mivel az kioltja az alapjog lényeges tartalmát.⁹²⁵ Az érintett akarata vagy beleegyezése sem képezhet kivételt az emberölés tilalma alól, mivel az élethez való jog nem az egyéni szabadság kibontakoztatását, hanem az ember fizikai-testi létét biztosítja.⁹²⁶ Ugyanakkor az élet végigélése nem alkotmányos kötelezettség. Ezért nem büntethető az öngyilkosság.⁹²⁷

Schulze-Fielitz szerint az élethez való jog nem foglalja ugyan magában a saját halál előidézését, de a halál bekövetkezte rendjének és módjának alakítását igen.⁹²⁸

Lorenz nem az élethez való jog alanyi oldalából, hanem a testi épséghez való jog autonómia tartalmából (testi épségről való önrendelkezési jog) vezeti le a méltó halálhoz való jogot. Álláspontja szerint a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatában foglalt negatív szabadság azt jelenti, hogy az állam nem akadályozhatja meg a halál természetes – az érintett akaratának megfelelő – lefolyását, különösen mivel az élet mesterséges fenntartása általában testi sértést valósít meg.⁹²⁹

Dreier egyenesen az emberi méltósághoz való jogban véli felfedezni az élet szabad akaratból történő befejezésének alapját.⁹³⁰

⁹²² Az StGB emberölési tényállása más ember megölését bünteti, ezért nem bűncselekmény az öngyilkosság. Más országok (például Magyarország) jogrendszerétől eltérően alpbűncselekmény hiányában nem bünteti az öngyilkossághoz kapcsolódó részesi alakzatokat sem (kivéve az üzletszerű elősegítését).

⁹²³ PIEROTH–SCHLINK i. m. 97.

⁹²⁴ SCHULZE-FIELITZ i. m. 363.

⁹²⁵ DREIER (2007b) i. m. 319.

⁹²⁶ SCHULZE-FIELITZ i. m. 363.

⁹²⁷ Schulze-Fielitz szerint ebből következik az öngyilkosságban való közreműködés büntetlensége is. Ez az érvelés azonban nem elfogadható, mivel ez más ember megölését jelenti, még ha a cselekmény közvetett módon valósul is meg. SCHULZE-FIELITZ i. m. 364.

⁹²⁸ Uo. 363.

⁹²⁹ LORENZ i. m. 37.

⁹³⁰ DREIER (2007b) i. m. 319.

A halálhoz való jog megítélése szempontjából figyelemre méltó az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata. A Bíróság a *Pretty kontra Egyesült Királyság ügyben* leszögezte:

„A 2. cikk nyelvi torzítás nélkül nem értelmezhető úgy, hogy az magában foglalja a homlokegyenest ellenkező tartalmú halálhoz való jogot vagy az önrendelkezési jogot abban az értelemben, hogy az feljogosítaná az egyént az étellel szemben a halál választására. [...] az Egyezmény 2. cikkéből nem vezethető le sem a mások keze általi, sem az állami intézmények közreműködésével megvalósított halálhoz való jog.” (2002.04.29., kérelemszám: 2346/02., msz. 39–40.).

Álláspontom szerint sem képezheti a halálhoz való jog az élethez való jog részét, mivel az ellentétes lenne a jog lényegével.

4.1.1.2. A TESTI ÉPSÉGHEZ VALÓ JOG ALANYI OLDALA

A testi épséghez való jog az ember testi integritását védi a fizikai és egyéb behatásoktól.⁹³¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjog tárgyi védelmi köre kiterjed a testi integritásról való önrendelkezési jogra is.⁹³² A testi épséghez való jog azonban nem azonos az egészséghez való joggal, mivel nem átfogóan az egészséget, hanem csupán annak meghatározott elemeit védi. A Szövetségi Alkotmánybíróság arra hivatkozással, hogy a *Grundgesetz* csupán a testi épség védelmét nevesíti, elhatárolódott az Egészségügyi Világszervezet egészség fogalmától, miszerint az egészség nem csupán a betegség hiányát jelenti, hanem a teljes testi-lelki és szociális jóllét állapotát.⁹³³ Az egészségnek a fenti fogalma a szakirodalom szerint is túlmutat a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének tárgyi védelmi körén.⁹³⁴

⁹³¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a testi épséghez való jog abban az esetben nyújt védelmet az egyént ért esetleges pszichikai hatásoktól, ha azoknak az emberi testre gyakorolt hatása a fizikai hatással azonos [BVerfGE 56, 54 (75)].

⁹³² BVerfGE 128, 282 (300).

⁹³³ BVerfGE 56, 54.

⁹³⁴ Starck a testi épséghez való jog védelmi körének az egészséghez való jogtól való elhatárolását – a WHO egészség definíciójából kiindulva – két okból tartotta szükségesnek: egyrészt a lelki és szociális jóllét fogalma nem elég egyértelmű, másrészt a WHO kötelező erővel nem rendelkező proklamációjával szemben a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése minden állami

A testi épséghez való jog ugyanakkor magában foglalja a betegséghez való jogot (*Freiheit zur Krankheit*) is, és ezzel az orvosi ellátás visszautasításának jogát, még az orvostudomány pillanatnyi állásának megfelelő sürgős szükség esetén is.⁹³⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint alapvetően az egyénnek kell döntenie a kizárólag az ő gyógyulását előmozdító egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezésről.⁹³⁶

4.1.2. Az élethez és testi épséghez való jog korlátozása

Az élethez és testi épséghez való jog védelmi köre (*sachlicher Schutzbereich*) között átfedés van, mivel az élethez való jog egyúttal testi épséghez való jog is és ez utóbbi sérelme egyúttal az életet is veszélyeztetheti. Tekintettel azonban arra, hogy az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti, a két alapjog korlátozását (*Eingriff*) külön vizsgálom annak ellenére, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése harmadik mondatában foglalt törvényi korlát (*Gesetzesvorbehalt*) mindkét alapjogra vonatkozik. Ez ugyanis semmit nem árul el az alapjog normatív tartalmáról, amely a korlátozás igazolása (*Rechtfertigung*) során az arányossági vizsgálat eredményeképpen bontakozik ki.

4.1.2.1. AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG KORLÁTOZÁSA

Az élethez és testi épséghez való jog a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondata értelmében törvénnyel vagy törvény felhatalmazása alapján⁹³⁷ korlátozható (egyszerű törvényi korlát). Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez való jogot az egyik legfőbb értéknek tekinti, de az élet kiemelkedő értéként való elismerése nem jelenti annak korlátozhatatlanságát. A korlátozás fogalmát a testület tágan értelmezi, így az nem csupán az élet szándékos elvételét jelenti, hanem annak veszélyeztetését is.

hatalomra kötelező. STARCK (1999b) i. m. 277.; LORENZ i. m. 13.; MURSWIECK i. m. 150.; SCHULZE-FIELITZ i. m. 364

⁹³⁵ BVerfGE 58, 208 (226); 30, 47 (53); 22, 180 (219).

⁹³⁶ BVerfGE 22, 180 (219).

⁹³⁷ A *Grundgesetz* korlátozási klauzulái (*Vorbehaltsklausel*) – a törvényre utalás ellenére – csupán az alapjog korlátozásra vonatkozó törvényi felhatalmazást követelik meg, ami önmagában nem zárja ki a felhatalmazás kereteinek tág megfogalmazását. PIEROTH–SCHLINK i. m. 63–64.

Az élethez és testi épséghez való jog kiemelkedő jelentőségére tekintettel a korlátozás igazolhatóságának formai feltétele – a lényegesség tana (*Wesentlichkeitstheorie*) értelmében⁹³⁸ – az, hogy a korlátozás törvényben szabályozott legyen. Az élet és testi épség veszélyeztetése esetén a Szövetségi Alkotmánybíróság mégsem értelmezte szigorúan a korlátozás törvényben való szabályozásának követelményét, amennyiben alacsonyabb szintű jogszabály esetén azzal is megelégedett, hogy az életveszélyt kiváltó technológia jóváhagyása a törvényalkotó akaratán alapul.⁹³⁹

A Szövetségi Alkotmánybíróság különbséget tesz az élethez való jog korlátozásának közvetlen (például halálbüntetés, rendőri löfegyverhasználat) és közvetett (például kiadatás halálbüntetés végrehajtásának veszélye esetén) megvalósulása között.

A különböző esetszortok megítélésében közös, hogy a lényeges tartalom garanciája (*Wesengehaltsgarantie*) [*Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdés] nem képezi akadályát az egyedi emberi élet elvételének annak ellenére, hogy az alapjog tárgyi védelmi körét az alapjog jogosultja szempontjából kiüresíti. Pieroth – Schlink a dilemma feloldása során abból indul ki, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének harmadik mondata kifejezetten megengedi az élethez való jog korlátozását, az pedig elsősorban az élet elvételében nyilvánul meg. Ezért a lényeges tartalom szubjektív és egyben relatív követelménye az élethez való egyéni jogosultságára vonatkoztatva nem értelmezhető, hanem csupán általános, kollektív értelemben.⁹⁴⁰

Mindazonáltal az élethez való jog korlátozása nem igazolható, ha az egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot.

⁹³⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság a lényegesség tanának (*Wesentlichkeitslehre*) bevezetésével akadályozza meg azt, hogy a törvényalkotó a túlságosan tág felhatalmazással átruhazza a felelősséget a végrehajtó hatalomra. PIEROTH–SCHLINK i. m. 64. Ennek értelmében a törvényalkotónak az alapvetően normatív területeken – kiváltképpen az alapjogok gyakorlása terén – amennyiben az egyáltalán hozzáférhető az állami szabályozás számára, magának kell meghoznia a döntéseket [BVerfGE 61, 260 (275); 88, 103 (116)].

⁹³⁹ MURSWIECK i. m. 152. Hivatkozással a Kalkar-határozatra: BVerfGE 49, 89 [129].

⁹⁴⁰ A német szakirodalom megkülönbözteti a lényeges tartalom abszolút és relatív értelmezését. A relatív értelmezés szerint az alapjogok lényeges tartalmát esetről esetre kell meghatározni az egymással ütköző érdekek mérlegelése során. Az abszolút értelmezés szerint a lényeges tartalom eleve adott, ezért annak tartalma nem függ a konkrét esettől. Ezért az alapjog korlátozása ellenére abból valaminek meg kell maradnia. PIEROTH–SCHLINK i. m. 72–73., 100.; Az élethez való jog korlátozhatósága tekintetében hasonlóan: MURSWIECK i. m. 152.

4.1.2.1.1. Halálbüntetés

Az emberi élet védelme területén az európai jogfejlődés egyértelműen abba az irányba mutat, hogy a halálbüntetés megvalósítja az emberi méltóság sérelmét. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 2. cikkének eredeti rendelkezése szűk törvényes keretek között kivételesen megengedte a halálbüntetést. Azt azonban a Hatodik kiegészítő jegyzőkönyv a háború esetét kivéve megtiltotta, amely kivételt végül a Tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv eltörölte. Ennek értelmében a halálbüntetéshez ugyanúgy abszolút tilalom kapcsolódik, mint a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak. Ennek megfelelően az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2. cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy „[s]enkit sem lehet halálra ítélni vagy kivégezni”, a 19. cikk (2) bekezdése pedig, hogy „[s]enki sem toloncolható ki vagy utasítható ki olyan államba, vagy adható ki olyan államnak, ahol komolyan fenyegeti az a veszély, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak vagy büntetésnek vetik alá.”

A *Grundgesetz* 102. cikke is kifejezetten kimondja a halálbüntetés megszüntetését. A rendelkezés alapjogi jellege a szakirodalomban vitatott, az azonban általánosan elfogadott, hogy a halálbüntetés az élethez való jog korlátozása alól kivételt képez (*Schranken-Schranke*), azaz a korlátozás ezen módja nem igazolható.⁹⁴¹ A *Grundgesetz* 102. cikke azonban csupán a törvényalkotót köti, ezért felmerül a kérdés, hogy alkotmánymódosítással hatályon kívül lehet-e helyezni, megnyitva az utat a halálbüntetés bevezetése előtt. A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a halálbüntetés a tárgyként kezelés tilalmába ütközik, és ezért – a nemzetközi kötelezettségvállalástól függetlenül – vonatkozik rá az alkotmányozó hatalmat is kötelező örökkévalósági klauzula.⁹⁴²

Starck szerint a *Grundgesetz* 102. cikke közvetlen kapcsolatban áll az emberi méltósághoz való joggal, az emberi élet legfőbb értéként való elismerését jelenti, amely az emberi méltóság lét alapjaként – a rendőri löfgyverhasználat kivételével mások életének megmentése érdekében – ki van véve az államhatalom rendelkezése alól.⁹⁴³

Degenhart az emberi méltóság garanciájának a jogrendszerben elfoglalt központi jelentőségéből és a náci rezsím halálbüntetésre vonatkozó gyakorlatával való szembehelyezkedésből (teleologikus értelmezés) vonja le ugyanazt a követ-

⁹⁴¹ További hivatkozásokkal: DEGENHART (2009a) i. m. 1969.

⁹⁴² LORENZ i. m. 25.

⁹⁴³ STARCK (1999b) i. m. 58.

keztetést.⁹⁴⁴ Dreier szerint a *Grundgesetz* 102. cikke pusztá deklaráció, mivel a 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondatában a törvényhozó számára biztosított korlátnak is meg kell felelnie az arányosság követelményének, a halálbüntetés pedig, még ha alkalmas is lehet a büntetés céljának elérésére, se nem szükséges, sem nem arányos.⁹⁴⁵

Németországban tehát egyértelműen nem lehet újra bevezetni a halálbüntetést, de felmerül a kérdés, hogy a kiadatás olyan állam számára, amelynek jogrendszere tartalmazza a halálbüntetést, felvetheti-e az élethez való jog sérelmét.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a kiadatásról szóló 1964. évi határozatában (első kiadatás-határozat) alkotmánykonformnak ítélte azt a bírósági határozatot, amelyben a rendes bíróság kiadhatónak ítélte az algériai falut kiirtó idegenlégióost annak ellenére, hogy a többrendbeli gyilkosság büntetése az akkor hatályos francia büntető törvénykönyv értelmében a halál volt.⁹⁴⁶

A testület a kiadatás alkotmányosságát a *Grundgesetz* 102. cikkéhez mérte⁹⁴⁷ és egyáltalán nem vette figyelembe a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése és 102. cikke közötti szoros kapcsolatot.⁹⁴⁸

A kiadatás kérdése 1982-ben egy terrorcselekmény végrehajtását visszautasító palesztin férfi Libanonnak való kiadatása kapcsán ismét a Szövetségi Alkotmánybírósághoz került. A második kiadatási-határozatban a testület

⁹⁴⁴ DEGENHART (2009a) i. m. 1971.

⁹⁴⁵ SCHULZE-FIELITZ i. m. 372.

⁹⁴⁶ Az első kiadatás határozat ismertetését ld. MENZEL i. m. 142–147.

⁹⁴⁷ A testület a következő szempontokra volt tekintettel: 1. A rendelkezés nyelvtani értelmezéséből nem következik a kiadatás tilalma, mivel az a halálbüntetést az ország területén tiltja meg; 2. A rendszertani értelmezésből sem következik, mivel az nem szerepel a *Grundgesetz* menedékjogról szóló rendelkezésében [16. cikk (2) bekezdés]; 3. A testület a halálbüntetés tilalmának alkotmányban való rögzítését a német jogrendszer sajátos reakciójának minősítette a halálbüntetéssel való visszaélések miatt a nemzetiszocializmus időszakában, amely értékítéletet nem lehet kiterjeszteni más jogrendszerekre. 4. Hivatkozott a norma keletkezéstörténetére, konkrétan a halálbüntetés ellen az alkotmány vitája során felhozott érvekre is, ezeket azonban a konkrét ügy szempontjából irrelevánsnak tekintette. 5. Végül arra a nemzetközi gyakorlatra utalt, amely a kiadatást a halálbüntetés végrehajtásáról való lemondás feltételéhez kötötte.

⁹⁴⁸ Menzel szerint a kiadatási egyezmények egyrészt mint nemzetközi egyezmények (amelyek nem képezik a *ius cogens* részét) az egyszerű törvények szintjén helyezkednek el, így meg kell felelniük az alkotmányos követelményeknek; másrészt a konkrét ügyben nem a halálbüntetés eltörlése más jogrendszerekre való kiterjesztésének kérdése merült fel, hanem az a kérdés, hogy a német állam köteles-e segédkezni a halálbüntetéshez vezető eljárás lefolytatásában. MENZEL i. m. 144. Degenhart szerint a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdéséből a kiadatás vonatkozásában is levezethető az állam életvédelmi kötelezettsége. DEGENHART (2009a) i. m. 1969.

elhatárolódott a korábbi döntésétől.⁹⁴⁹ A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdéséből és 102. cikkéből azt az alkotmányos követelményt olvasta ki, hogy biztosítani kell a kiadott személy halálbüntetés végrehajtásával szembeni megfelelő védelmét.⁹⁵⁰ A konkrét esetben azonban – különös tekintettel a kiadási gyakorlatot kodifikáló törvényjavaslatra – elfogadta az állam kiadási gyakorlatára való hivatkozást, amely szerint a kiadás feltétele a halálbüntetés végrehajthatatlanságába való beleegyezés.⁹⁵¹

Figyelemre méltó az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Szövetségi Alkotmánybíróság második kiadási-határozatát követően a *Soering kontra Egyesült Királyság* ügyben hozott döntése, amelyben a kiadást a halálbüntetés veszélyének fennállása esetén a kínzás tilalmába ütközőnek ítélte.⁹⁵² A Bíróság ezzel meghatározta az állami cselekvés végső határát.

4.1.2.1.2. A rendőri lőfegyverhasználat

A jogos védelem általánosan elismert intézménye a magánszemélyek számára biztosítja a jogtalan támadásokkal szembeni védekezés lehetőségét, amely akár a támadó halálához is vezethet, a rendőri lőfegyverhasználat meghatározott célból⁹⁵³ az állam számára biztosítja a jogos védelmet.⁹⁵⁴

Szakirodalmi álláspontok szerint az élet mint legfőbb érték védelméből az következik, hogy a rendőri lőfegyverhasználat célja elsősorban a támadó ártalmatlanná tétele, valamint a szökés megakadályozása kell hogy legyen. Ugyanakkor alkotmányjogi szempontból nem kifogásolható az élet elvétele sem, feltéve hogy élet áll szemben élettel és az élet elleni jogtalan támadás a támadó életének kioltásával megakadályozható.⁹⁵⁵ Mindazonáltal esetről esetre kell megítélni az arányosság követelménye alapján, hogy a rendőri

⁹⁴⁹ BVerfGE 60, 348 (354).

⁹⁵⁰ Uo.

⁹⁵¹ BVerfGE 60, 348 (355).

⁹⁵² *Soering kontra Egyesült Királyság ügy*, 1989.07.07., kérelemszám: 14038/88., msz. 101–104.

⁹⁵³ Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2. cikk (2) bekezdése megtiltja az élettől való megfosztást, amennyiben az a feltétlenül szükségesnél nagyobb erőszak alkalmazásából ered, de megfogalmaz három kivételt: személyek jogtalan erőszakkal szembeni védelme, törvényes letartóztatás foganatosítása vagy a törvényesen fogva tartott személy szökésének megakadályozása, zavargás vagy felkelés elfojtása céljából törvényesen tett intézkedés. Harmadik személyek védelme, az állami büntető igény érvényesítése és az alkotmányos rend védelme (a tulajdon védelme önmagában nem) tehát indokolhatja az állami erőszak alkalmazását. A korlátozást igazoló okok kivételt képeznek az élethez való jog megsértése alól.

⁹⁵⁴ DREIER (2007a) i. m. 264.

⁹⁵⁵ STARCK (1999b) i. m. 69.; DI FABIO (2004a) i. m. 41.

lőfegyverhasználat – hasonlóan a jogos védelemhez – azokban az esetekben is igazolható-e, ha azt nem az élet megmentése, hanem különböző egyéb alapjogok tárgyi védelmi körébe tartozó értékek (például testi integritás) vagy az alkotmányos rend védelme indokolja, és a jogtalan támadás elhárítására nem áll rendelkezésre más eszköz.⁹⁵⁶

A Szövetségi Alkotmánybíróság a légi közlekedés biztonságáról szóló döntésében a terroristák által eltérített repülőgép lelövésére adott felhatalmazás vizsgálata során megállapította, hogy a terroristák lelövése – feltéve, hogy a repülőgépen nem lennének ártatlan utasok –⁹⁵⁷ nem sérti azok emberi méltóságát.⁹⁵⁸ Azt a kérdést nem vizsgálta, hogy a rendőri lőfegyverhasználat ebben az esetben megvalósítja-e az élethez való jog korlátozását, illetve az milyen szempontok alapján igazolható. Az egyértelmű, hogy a rendőri lőfegyverhasználat nem ütközhet a halálbüntetés tilalmába még akkor sem, ha a gyanúsított

⁹⁵⁶ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata szerint az élethez való jog tárgyi oldala azt a kötelezettséget rója az államokra, hogy hatékony hivatalos vizsgálatot folytassanak le azokban az esetekben, amikor az állami szervek vagy közhatalmat gyakorló személyek okozták az áldozat halálát. Ezeknek a vizsgálatoknak függetlennek, az áldozat hozzátartozói számára hozzáférhetőnek és gyorsnak kell lenniük. A vizsgálatnak alkalmasnak kell lennie annak megállapítására, hogy a körülmények megfelelően indokolták-e az alkalmazott erőszakot és egyébként jogszerűek voltak. A megfelelő vizsgálat kötelezettsége különösen fontos a következő esetekben: belföldi fegyveres konfliktus során az állam által alkalmazott erőszak emberi életek kioltásához vezetett (például brit hatóságok IRA elleni harca, a török hatóságok küzdelme a kurd felszabadítási mozgalom ellen, Oroszország csecsenföldi háborúja során); az áldozat a fogva tartása alatt hal meg; felmerül a bűnelkövető összejátszása a hatóságokkal (például a későbbi áldozat kifejezetten segítséget kért a hatóságtól az élete elleni fenyegetésekre tekintettel, a hatóságok pedig ezt nem csupán megtagadták, hanem el is ítélték); eltűnt személyek holtteste nem került elő. A Bíróság kiterjesztette a fenti kötelezettséget a nemzetközi fegyveres konfliktus során alkalmazott állami erőszakra is, amennyiben a másik állam területén közhatalmat gyakorló állam hajtott végre erőszakos cselekményt (extraterritoriális hatály). (*Al-Skeini és mások kontra Egyesült Királyság ügy*, 2011.07.07., kérelemszám: 55721/07.) Az Egyezmény 2. cikkének rendelkezéseitől ugyanis – a jogszerű háborús cselekmények következtében okozott halálesetek kivételével – szükséghelyzet esetén sem lehet eltérni. KORFF i. m. 35–58. A fenti követelmények az egyes államok alapjogi bíráskodásában a tisztességes eljáráshoz való jog alanyi oldalából fakadnak.

⁹⁵⁷ A rendőri lőfegyverhasználat ebben az esetben a jogtalanul támadó ellen irányul, aki a saját halálát a jogellenes cselekmény abbahagyásával megakadályozhatja. Az élethez való jog akkor sérül, ha a rendőri lőfegyverhasználat nagy valószínűséggel ártatlanok életének kioltásához vezet. A repülőgép utasai élethez való jogának korlátozása aránytalan, mivel legitim célt követ ugyan és alkalmas a cél elérésére, sőt szükségesnek is tekinthető, de életük nem mérlegelhető a földön tartózkodók életével szemben, önfeláldozási kötelezettségük pedig nincs. DREIER (2007a) i. m. 266. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel MURSWIEK, aki szerint az ártatlan utasok halála a mentési akció nem célzatos, ugyanakkor szükségszerű következménye, az életek közötti mérlegelés pedig megengedett, mivel a terrorista akció áldozatai emberi számítás szerint úgyszólván életüket veszítik. MURSWIEK i. m. 155.

⁹⁵⁸ BVerfGE 115, 118 (161).

halálához vezet, mivel az nem büntetés.⁹⁵⁹ Tekintettel arra, hogy az élethez való jog a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondata értelmében korlátozható, a rendőri lőfegyverhasználat alkotmányosságának kérdése a korlátozás általános elvei alapján megválaszolható.

4.1.2.1.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében

Az általános hadkötelezettség a legtipikusabb példája annak, amikor az állam elvárja az állampolgáraitól életük feláldozását mások, illetve az állam védelme érdekében.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a hadkötelezettséget (*Grundgesetz* 12a. cikk) alkotmányos kötelezettségnek tekinti,⁹⁶⁰ amit azonban mind hivatásos hadsereg felállításával, mind az általános hadkötelezettség előírásával meg lehet valósítani.⁹⁶¹

Az állam az általános hadkötelezettség bevezetésével nem maga korlátozza az élethez való jogot, hanem csupán veszélyezteti azt. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában ez nem jelenti azt, hogy nem sérült az élethez való jog, mivel már az élet és testi épség veszélyeztetése is megvalósíthatja az alapjog sérelmét.⁹⁶²

Murswiek szerint azok a kockázatok (*Risiken*), amelyek elég nagyok ahhoz, hogy veszélyt (*Gefahr*) képezzenek, rendszerint nem igazolhatók és így alapjogsértők.⁹⁶³ A kockázat pedig akkor minősíthető veszélynek, ha a kár bekövetkezte valószínűsíthető. Annak a kérdésnek a megítélése, hogy a valószínűség mikor tekinthető elégségesnek, elsősorban a felmerült kár mértékétől függ: minél nagyobb a kár, annál alacsonyabb a bekövetkezés valószínűségére vonatkozó követelmény.⁹⁶⁴ A valószínűség követelményének megítélése a kár mértékén és az érintett alapjog értékén túlmenően a jogsértés visszafordíthatóságától is függ.⁹⁶⁵

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez való jog és a testi épséghez való jog súlyos sérelme – az alapjogok kiemelkedő jelentőségére

⁹⁵⁹ STARCK (1999a) i. m. 69.

⁹⁶⁰ BVerfGE 28, 243 (261) – katonai szolgálat megtagadása; BVerfGE 48, 127 (159) – általános hadkötelezettség.

⁹⁶¹ BVerfGE 48, 127 (160); BVerfGE 105, 61 (71) – a szökés büntethetősége.

⁹⁶² BVerfGE 51, 324 (346); 52, 214 (220); 66, 39 (57).

⁹⁶³ MURSWIEK i. m. 153.

⁹⁶⁴ Uo. 153.

⁹⁶⁵ BVerfGE 49, 89 (141).

tekintettel – már távoli összefüggés esetén is megalapozzák a sérelem veszélyének fennállását.⁹⁶⁶

Mindazonáltal a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános hadkötelezettséget az élethez való joggal összefüggésben nem vizsgálta. Az általános hadkötelezettségről szóló első határozatában a katonai szolgálat lelkiismereti okból történő megtagadásának jogát kifejezetten a sérthetetlen emberi méltóságból vezette le.⁹⁶⁷

A katonai szolgálat megtagadásáról szóló határozatában azonban már óvatosabban fogalmazott:

„A *Grundgesetz* az emberi méltóság tiszteletének gondolatához közel álló megfontolások alapján meghatározott feltételek mellett engedélyezte a katonai szolgálat megtagadásának jogát [BVerfGE 12, 45 (53)]. Ezzel a testület egyúttal lezárta azon lelkiismereti meggyőződésből fakadó magatartások körét, amelyek igazolják a katonai szolgálat megtagadását. Nem ismeri el sem a *Grundgesetz* 4. cikk (3) bekezdésén túlmenően felmerülő további lelkiismereti korlátokat, sem az emberi méltóságra hivatkozást a *Grundgesetz* 4. cikk (3) bekezdése alapján elvárható kötelezettségekkel szemben [BVerfGE 23, 127 (132)].”

Ennek megfelelően az a katona, akinek a katonai szolgálat megtagadására vonatkozó kérelméről még nem döntöttek, katonai szolgálatra kötelezhető és annak megtagadása esetén elítélhető anélkül, hogy az emberi méltóság sérelme megvalósulna.⁹⁶⁸

A határozatból az a következtetés vonható le, hogy a katonai szolgálat megtagadása nem tartozik a lelkiismereti szabadság emberi méltóság magjába, azaz maga a katonai szolgálat sem ütközik az emberi méltósághoz való jogba. Bár a katonai szolgálat korlátozza az élethez való jogot (az élet veszélyeztetése nyilvánvaló), az igazolható az arányossági vizsgálat alapján.

⁹⁶⁶ BVerfGE 49, 89 (142).

⁹⁶⁷ BVerfGE 12, 45 (53).

⁹⁶⁸ BVerfGE 28, 243 (263).

4.1.2.2. A TESTI ÉPSÉGHEZ VALÓ JOG KORLÁTOZÁSA

A testi épség korlátozása kifejezetten a testi integritás sérelmét veti fel, de a testi-fizikai, valamint a lelki-pszichikai sérelem elhatárolása sokszor nehézségekbe ütközik. A Szövetségi Alkotmánybíróság például a zajártalmat abban az esetben tekinti a testi épséghez való jog korlátozásának, amikor az már egészségkárosodáshoz vezet, vagy olyan mértéket ölt, hogy fizikai fájdalmat okoz.⁹⁶⁹

A testi épség korlátozása eltérő intenzitású lehet, a maradandó egészségkárosodástól a teljesen fájdalommentes, diagnosztikai eljárásokon át az egészségre semmilyen negatív következményekkel nem járó beavatkozásokig.

4.1.2.2.1. A kínzás

A nemzetközi emberi jogi dokumentumok és a nemzeti alkotmányok jelentős része⁹⁷⁰ tartalmazza a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalmát. A *Grundgesetz* nem mondja ki általános érvénnyel a kínzás tilalmát, de a 104. cikk (1) bekezdése különös szabályként a fogvatartottak⁹⁷¹ számára biztosítja a testi és lelki bántalmazás tilalmát. A testi épséghez való jog és a fenti speciális alapjog tárgyi védelmi köre között láthatóan átfedés van, azzal a lényeges különbséggel, hogy ez utóbbi kifejezetten védelmet nyújt a pszichikai hatásokkal szemben is, attól függetlenül, hogy azok fizikai fájdalmat okoznak-e.⁹⁷² A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a testi vagy lelki bántalmazás az emberi méltóság megsértésének egyik tipikus esete, így azt az emberi méltóság klauzula alapján kell megítélni.⁹⁷³ A kínzás tilalmába ütköző cselekmények elbírálásának alkotmányos mércéje akkor is az emberi méltóság klauzula, ha a *Grundgesetz* 104. cikk (1) bekezdésének érintettsége – a speciális személyi körre tekintettel – nem merül fel, mivel az emberi méltóság minden

⁹⁶⁹ BVerfGE 56, 54 (75).

⁹⁷⁰ Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikk; Az Európai Unió Alapjogi Chartája 4. cikk „Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”; Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 5. cikk „Senkit nem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.” Polgári és Politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 7. cikk „Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni [...]”

⁹⁷¹ A *Grundgesetz* 104. cikk (1) bekezdés második mondata attól függetlenül védi a fogvatartottakat, hogy a fogvatartást a nyomozati szakaszban vagy a bírósági eljárásban rendelték-e el. DEGENHART (2009c) i. m. 2026.

⁹⁷² *Grundgesetz* 104. cikk (1) bekezdés második mondata „A fogvatartottak lelki és testi bántalmazása tilos.”

⁹⁷³ BVerfG (K) NJW 2005, 656.

embert megillet. Tekintettel arra, hogy az emberi méltóság érinthetetlen, különösen fontos a kínzás fogalmának a pontos meghatározása.

A kínzás, az embertelen, megalázó bánásmód és büntetés tilalmának mint az emberi méltóság tipikus sérelmének nevesítése a nemzetközi jogi dokumentumokban sem ad önmagában választ arra a kérdésre, mit kell értenünk ezeken a bánásmódokon. Az Emberi Jogok Európai Bírósága legelőször az Írország kontra Egyesült Királyság ügyben értelmezte az Egyezmény 3. cikkébe foglalt tiltott magatartásokat és dolgozta ki azok megvalósulásának feltételeit,⁹⁷⁴ de esetről esetre dönti el, hogy a kifogásolt bánásmód megvalósítja-e és pontosan melyik tilalmazott magatartást. Az Egyezmény 3. cikkében felsorolt bánásmódok tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában is az ember testi és lelki integritását védelmezi. A Bíróság gyakorlatában az Egyezmény 3. cikkében foglalt tilalmak „lépcsőfokszerűen” épülnek egymásra: a kínzás a legsúlyosabb bánásmód, amely alatt egymást követően helyezkednek el a „fokról fokra enyhébb” magatartások, amelyek csupán a testi-lelki fájdalom mértékében és súlyában térnek el egymástól.

Az Egyesült Nemzeteknek (ENSZ) az 1984-ben elfogadott a kínzás és más kegyetlen vagy megalázó büntetések elleni nemzetközi egyezménye 1. cikk (1) bekezdése a következő definíciót tartalmazza:

„Az Egyezmény szempontjából a kínzás kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen

⁹⁷⁴ 1978.01.18., kérelemszám: 5310/71.

személy kifejezett vagy hallgatólagos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”⁹⁷⁵

A fenti definícióban jól elkülöníthető a kínzás fogalmának három alkotó eleme: éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása (objektív tényállási elem); szándékosság és célzat (szubjektív tényállási elem); a tettes és az állami hatalom viszonya.

Di Fabio a kínzás fogalmát az emberi méltóság fogalmából kiindulva fogalmazta meg: a hivatali személyek önkényének való kilátástalan kiszolgáltatottság állapota, a reménytelen tehetetlenség mások túlerejével szemben.⁹⁷⁶ Ennek megfelelően a testi épség sérelme nem minden esetben veti fel az emberi méltóság sérelmét.⁹⁷⁷

Az emberi méltóság érinthetetlensége körüli vita egyik központi témáját képező mentő kínzás (*Rettungsfolter*)⁹⁷⁸ abban különbözik a kínzás „szokásos” módjától, hogy az információ megszerzése az emberi élet megmentésére szolgál.⁹⁷⁹ Ebben a konstellációban az elkövető emberi méltósághoz való jogának és az áldozat emberi méltósághoz való jogának ütközése merül fel.

4.1.2.2.2. A bűnüldözés érdekében elrendelt korlátozások

A Büntető eljárásjogi törvénykönyv (*Strafprozessordnung – StPO*) 81a. § (1) bekezdése kifejezetten felhatalmazást ad a testi épség korlátozásának különböző módozataira a bűncselekményi törvényi tényállás megállapítása céljából. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a bűnüldözés érdekében elrendelt korlátozások akkor igazolhatók, ha azok csekély jelentőségűek és nem jelentenek aránytalan megterhelést (például haj- és szakállviselet megváltoztatása szembesítés céljából),⁹⁸⁰ és a korlátozás egyébként arányban áll a gyanú alapjául

⁹⁷⁵ Magyarország 1988-ban rendelkezett az egyezmény kihirdetéséről: A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet.

⁹⁷⁶ SCHMITT GLAESER (2007) i. m. 513., 516.

⁹⁷⁷ Uo. 521.

⁹⁷⁸ A mentő kínzás kifejezést elsőként Milos Vec használta a Frankfurter Allgemeiner Zeitung (FAZ) 2003. március 4-ei számának 38. oldalán.

⁹⁷⁹ HILGENDORF i. m. 334.

⁹⁸⁰ BVerfGE 47, 239 (248) – haj- és szakállviselet megváltoztatása.

szolgáló bűncselekmény súlyával (például gerincvelő folyadékából mintavétel hűtlen kezeléssel gyanúsított üzletvezető elleni eljárásban).⁹⁸¹

4.1.2.2.3. A testi épséget sértő egészségügyi beavatkozások

A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint a testi épséget sértő egészségügyi beavatkozások, még ha gyógyítás céljából is történnek, megvalósíthatják az alapjog korlátozását. A testi épség korlátozásának nem képezi feltételét az, hogy károkozásra irányuljon.⁹⁸²

Az egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezés ugyanakkor nem csupán igazolja, hanem eleve ki is zárja a korlátozás megvalósulását, feltéve, hogy azt a beleegyezési képességgel rendelkező beteg – orvosi tájékoztatást követően –⁹⁸³ önként teszi.⁹⁸⁴ A beleegyezési képesség hiánya önmagában mégsem zárja ki a beavatkozás elleni védelmet.⁹⁸⁵

Az alkotmánybírósági gyakorlatban a beteg akarata ellenére történő gyógykezelése (kényszergyógykezelés) a testi épséghez való jog (és egyúttal a testi épségről való önrendelkezési jog) korlátozásának egyik tipikus esete. Az érintett ebben az esetben olyan intézkedések elviselésére kényszerül, amelyek megvalósítják a testi sértés bűncselekményének törvényi tényállását, és csupán az érintett – büntetőjogi szempontból érvényes – beleegyezése esetén nem büntethetők.⁹⁸⁶

A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy a pszichiátriai intézetbe zárt beteg testi épségének a beteg akarata ellenére történő korlátozása akár az érintett saját védelme érdekében is szükséges lehet, feltéve, hogy a betegség jellege miatt nincs betegség tudata és nem ismeri el a kezelés szükségességét.⁹⁸⁷

A betegség okozta belátási képesség hiánya megakadályozza a beteget abban, hogy a saját érdekeit felfogja (például szabadulás).⁹⁸⁸ Pusztán abból a tényből azonban, hogy az érintett a kezeléshez szükséges olyan orvosi ellátást utasít

⁹⁸¹ BVerfGE 16, 194 (202) – gerincvelő folyadékából mintavétel.

⁹⁸² BVerfGE 89, 120 (130).

⁹⁸³ A Szövetségi Alkotmánybíróság az orvos tájékoztatási kötelezettségét az információs önrendelkezési jogból vezette le [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben]. BVerfGE 52, 131 (168). A különvéleményt megfogalmazó Hirsch, Niebler és Steiberger alkotmánybírák azonban hivatkoztak a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésére is.

⁹⁸⁴ BVerfGE 128, 282 (301).

⁹⁸⁵ BVerfGE 58, 208 (224).

⁹⁸⁶ BVerfGE 128, 282 (302).

⁹⁸⁷ BVerfGE 58, 208 (224).

⁹⁸⁸ BVerfGE 58, 208 (225).

vissza, amely a gyógyulás esélyeire tekintettel általában elfogadott, még nem lehet a betegség okozta belátási képesség hiányára következtetni.

A betegség okozta belátási képesség hiánya különböző konjunktív feltételek esetén áll fenn. Az első feltételek az egészségügyi beavatkozásra vonatkoznak, így az annak indokát képező ellátás sikere valószínűsíthető kell hogy legyen. A kényszergyógykezelés azonban ebben az esetben is csak végső eszközként vehető igénybe, ha az enyhébb eszközök nem vezetnének sikerhez. A beteget a beavatkozásról és annak módjáról mindenképpen tájékoztatni kell. A beavatkozás pedig akkor arányos, ha az ellátás előnyei meghaladják az elmaradása esetén bekövetkező hátrányokat.⁹⁸⁹ A további feltételek a hatóságok és bíróságok eljárásának részleteire is kiterjednek a teljes ellátás alatti orvosi felügyelettől az ellátás részletes dokumentálásán túl a bírói út biztosításáig.⁹⁹⁰

4.1.2.2.4. Ártalmatlan beavatkozások

A Szövetségi Alkotmánybíróság a testi épséghez való jogba történt ártalmatlan beavatkozásokat is alapvetően az alapjog korlátozásának tekinti és azok igazolhatóságáról az arányossági vizsgálat alapján dönt. A testület tehát – a szakirodalmi kritikákkal ellentétben – nem zárja ki eleve az alapjog védelmi köréből a társadalmilag elfogadott (*sozial adäquat*) beavatkozásokat.⁹⁹¹

Az agykamrák levegővel való feltöltéséről szóló határozat valóban különbséget tett a határozatnak nevet adó kisebb agyműtétnek minősülő orvosi beavatkozás, valamint a teljesen ártalmatlan EEG-eljárás (elektro-enkefalográfia) között. A testület megállapította, hogy az EEG-eljárás nem tartozik azon beavatkozások közé, amelyek csak a beteg beleegyezésével végezhetőek el. Azt a kérdést azonban, hogy a beavatkozás a csekély jelentőségére és eltűrésének elvárhatóságára tekintettel egyáltalán korlátozásnak minősül-e, nyitva hagyta.⁹⁹² Az agykamrák levegővel való feltöltésének eljárását viszont a testi épséghez való jog súlyos korlátozásának tekintette, amelynek alkalmazását a konkrét

⁹⁸⁹ BVerfGE 128, 282 (309)–(311).

⁹⁹⁰ BVerfGE 128, 282 (311)–(317).

⁹⁹¹ SCHULZE-FIELITZ i. m. 369. Hivatkozással az agykamrák levegővel való feltöltéséről szóló alkotmánybírósági határozatra [BVerfGE 17, 108 (115)], valamint a Szövetségi Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság (*Bundesverwaltungsgericht – Bwerg*) határozataira [BWERGE 46, 1 (7); 54, 211 (223)].

⁹⁹² BVerfGE 17, 108 (115).

ügyben a gyanúsítottal szemben szükségtelennek és a bűncselekmény súlyára tekintettel aránytalannak ítélte.⁹⁹³

A szakirodalom szerint a társadalomban szokásos beavatkozásoknak a testi épséghez való jog tárgyi védelmi köréből való kizárására irányuló gyakorlat az alapjogok korlátozásának igazolása kérdését az alapjog tárgyi védelmi körének szintjén akarja megoldani, holott az formális kritériumok alapján behatárolható lenne.

A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése tehát a csekély jelentőségű vagy társadalmilag elfogadott beavatkozások ellen is védelmet nyújt, az elhanyagolható bagatell beavatkozások, azaz a mindennapi kellemetlenségek vagy egyéni érzékenységek kivételével.⁹⁹⁴ A beavatkozás csekély jelentősége nem zárja ki a korlátozást, de megkönnyíti annak igazolását.⁹⁹⁵

4.1.3. Az élethez és testi épséghez való jog tárgyi oldala

A Szövetségi Alkotmánybíróság az állam alapjogokra vonatkozó védelmi kötelezettségét az érintett speciális alapjogok tárgyi oldalából olvassa ki. A védelmi kötelezettség elsősorban az élethez és testi épséghez való joggal összefüggő esetekben merült fel, így annak tartalma elsősorban az abortusz határozatokban bontakozik ki.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a magánszemélyek behatásaival szembeni védelmi kötelezettség révén olyan dogmatikai konstrukciót dolgozott ki, amely eltér a hagyományos állami beavatkozást elhárító jogok felépítésétől, és amely meghatározza annak a tartalmát is.

4.1.3.1. ABORTUSZ

Az abortusz jogi szabályozásának megítélésében Európában a második világháborút követően nem alakult ki a halálbüntetés megítéléséhez hasonló elvi egyetértés. Két egyformán erős emberi jogi meggyőződés került szembe egymással. A *pro choice* mozgalmak vagy „választáspártiak” a nő önrendelkezési jogának

⁹⁹³ BVerfGE 17, 108 (117).

⁹⁹⁴ SCHULZE-FIELITZ i. m. 369.

⁹⁹⁵ MURSWIEK i. m. 151. Murswiek szerint a környezetvédelem körében sok, alig észrevehető bagatell hatás összeadódva végül súlyos, krónikus betegségekhez vezethet. Éppen ezért annak eldöntése, hogy mely beavatkozások minősíthetők olyan csekélynek, hogy társadalmilag elfogadotként el kell őket tűrni, a jogalkotó feladata.

adnak elsőbbséget, a *pro life* mozgalmak vagy „életvédők” a méhmagzat életjogának.⁹⁹⁶ Az európai államok abortusz szabályozásában az elvi különbségek miatt két kompromisszumra törekvő modell érvényesül. A határidős modell vagy időbeli korlátozások rendszere alapján a terhesség első szakaszában (általában a fogantatástól számított 10–12. hétig) a nő önrendelkezési joga alapján szabadon dönthet a terhesség megszakításáról. A meghatározott időpont eltelte után általában csak meghatározott indikáció esetében szakítják meg a terhességet. Ez a szabályozási modell érvényesül a következő európai államokban: Ausztria, Franciaország, Görögország, Hollandia, Norvégia, Románia, Svájc, Svédország, Törökország. Az indikációs modell lényege, hogy a terhesség megszakításra csak valamilyen törvényben meghatározott ok esetén kerülhet sor. Az okok megválasztásánál azonban különbségek vannak az egyes országok között. Az indikációs rendszert követő országok közé sorolható Anglia, Belgium, Dánia, Finnország, Írország, Luxemburg, Magyarország, Németország.⁹⁹⁷

A Szövetségi Alkotmánybíróság két határozatban vizsgálta a terhesség-megszakítás alkotmányosságát.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1975. évi első abortusz-határozat rendelkező részében a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatával és 1. cikk (1) bekezdésével ellentétesnek minősítette a Büntető Törvénykönyv (*Strafgesetzbuch – StGB*) 1974-ben elfogadott módosítását, amely büntetlenséget biztosított a várandósság első 12 hetében a várandós nő kérésére, orvos által elvégzett abortusz vonatkozásában.⁹⁹⁸

A határozat kiemelkedő jelentőségét az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának kidolgozása adja. A Szövetségi Alkotmánybíróság a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatából vezette le az állam kötelezettségét minden egyes emberi élet védelmére, de arra is hivatkozott, hogy az az (1) cikk (1) bekezdés második mondatának az emberi méltóság védelmére vonatkozó előírása védelmében is részesül.⁹⁹⁹

⁹⁹⁶ TÓTH (2003) i. m. 328.

⁹⁹⁷ JOBBÁGYI (1997a) 75–91.

⁹⁹⁸ BVerfGE 39, 1 (2). A határozat ismertetését magyarul ld. TÓTH (2003) i. m. 334–335.

⁹⁹⁹ BVerfGE 39, 1 (41).

Az állam védelmi kötelezettségét annál komolyabban kell venni, minél nagyobb a védett jogi tárgy értéke az alapjogok értékrendszerén belül. Ennek megfelelően az életet mint legfőbb értéket különösen komolyan kell venni.¹⁰⁰¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság az objektív értékrendszerre vonatkozó gyakorlatára hivatkozással kifejtette, hogy „már az alapjogi normák tárgyi oldalából” kikövetkeztethető az állami védelem szükségessége és megvalósulási módjai.¹⁰⁰² Az államnak a magzati életre kiterjedő védelme elsősorban arra vonatkozik, hogy megóvja azt mások jogellenes beavatkozásától.¹⁰⁰³

Az abortusz probléma alapjául – a „kettősség az egységben” „egyedi állapota” (*singuläre Lage der Zweiheit in Einheit*)¹⁰⁰⁴ ellenére – felismerhetően egy háromszög konstelláció szolgál.

„Az állam azon kötelezettsége, hogy a fejlődő életet védelmezze, alapvetően az anyával szemben is fennáll. A meg nem született élet és az anya közötti természetes összefonódás kétségtelenül egy különös minőségű kapcsolatot alapoz meg, amellyel nem lelhető fel párhuzam más életviszonyokban. A várandósság a nő intimszférájába tartozik, amelynek alkotmányos védelmét a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése és 1. cikk (1) bekezdése biztosítja. Ha az embrióra kizárólag az anyai szervezet részeként tekintenénk, akkor a terhesség-megszakítás a magánélet alakítása körében maradna, amelybe a törvényhozó behatolása tilos [...]. Mivel azonban a méhmagzat egy önálló emberi lény, amely az alkotmány védelme alatt áll, a terhességmegszakításnak társadalmi dimenziója van, amely őt az állami szabályozás számára hozzáférhetővé és arra rászorulttá teszi. Bár hasonlóképpen elismerést és védelmet igényelhet a nő személyisége szabad kibontakoztatásához való joga, amely magában foglalja a tág értelemben vett cselekvési szabadságot, és ezzel a nő arra vonatkozó egyéni felelősségét is, hogy az anyaság és az abból fakadó kötelezettség ellen döntsön. Ez a jog azonban nem korlátlan – mások jogai, az alkotmányos rend és az erkölcsi törvények korlátozzák azt [BVerfGE 39, 1 (42–43)].”

¹⁰⁰¹ BVerfGE 39, 1 (42).

¹⁰⁰² Uo.

¹⁰⁰³ Uo.

¹⁰⁰⁴ BVerfGE 88, 203 (253).

Az egyik oldalon a meg nem született emberi élet áll, amelyre kiterjed az élethez és emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre. Az állam élet és méltóság védelmére vonatkozó kötelezettségével szemben a másik oldalon az anyának az állami beavatkozást elhárító joga áll (személyiség szabad kibontakoztatásához való jog).¹⁰⁰⁵ Az állam mint az alapjogok címzettje áll a háromszög csúcán; rá vonatkozik mind a magzati élet védelmének kötelezettsége, mind a várandós nő alapjogának tisztelete. Az alapjogok jogosultjai között nem jön ugyan létre alapjogi jogviszony, de az alapjogok közvetetten hatnak a védelmet igénylő és a jogsértő között. A védelmi kötelezettség az alapjogok magánszemélyek közötti jogviszonyaiban való érvényesülés tételén alapul: az alapjogok mindenki irányában tartalmazzák az általuk védett érdekek megsértésének tilalmát. A konfliktus feloldása az állam feladata, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság elsősorban a törvényhozó számára jelöl ki, annak ellenére, hogy az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség a *Grundgesetz* 1. cikk (3) bekezdése szerint mindhárom hatalmi ágat köti. A törvényalkotónak a jogalkotás során mérlegelnie kell, és ennek során kell eldöntenie, hogyan tud a hatékony védelem követelményének megfelelni:

„Arról, hogyan teljesíti az állam hatékonyan a kialakuló élet védelmére vonatkozó kötelezettségét, elsősorban a törvényalkotónak kell döntenie. Ő határozza meg, milyen védelmi intézkedéseket (*Schutzmaßnahmen*) tart célszerűnek és szükségesnek a hatékony életvédelem biztosításához [BVerfGE 39, 1 (44)].”

A törvényalkotónak a jogalkotás számára alapul szolgáló életviszonyok szabályozásában, a szükséges prognózis és az eszközök megválasztásában mérlegelési lehetősége (*Beurteilungsspielraum*) van. Bár az Alkotmánybíróság nem helyezheti magát a törvényalkotó helyébe, az ő feladata annak felülvizsgálata, hogy a törvényhozó a rendelkezésére álló lehetőségek keretei között megtette-e a szükséges lépéseket, hogy kivédje a védett jogtárgyat érő veszélyeket.¹⁰⁰⁶ Tehát a törvényalkotó mérlegelési lehetőségének alapvető elismerése mellett, a törvények alkotmánybírósági vizsgálat alapjául szolgálhatnak.

¹⁰⁰⁵ Az Emberi Jogok Európai Bírósága az Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikke alapján ítéli meg az abortuszhoz való hozzáférést, amelyet a tág értelemben vett egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés részeként értelmez. Ennek megfelelően – az abortuszhoz való alanyi jog deklarációja nélkül – esetről esetre vizsgálja, hogy az állam abortusz szabályozása megfelel-e az eljárási követelményeknek. FENWICK: i. m. 214–241.

¹⁰⁰⁶ BVerfGE 39, 1 (51).

Az első abortusz-határozatban – a mértéken aluli korlátozás kivételével – megtalálható minden olyan, az alkotmánybíróági gyakorlatban a védelmi kötelezettség számonkérésére kidolgozott mérce, amely az alapul szolgáló konfliktus feloldásában szerepet kap. Ahogy arra már hivatkoztam, a Szövetségi Alkotmánybíróság az érintett alapjog jelentőségéből indult ki. A védelmi kötelezettséget annál komolyabban kell venni, minél nagyobb az alapjog által védett jogi tárgy értéke az alapjogok által alkotott objektív értékrendszerben. Ennek során a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy az emberi élet az alapjogok rendszerén belül az egyik legfőbb értéket képviseli, mivel az az emberi méltóság alapja és a többi alapjog előfeltétele.¹⁰⁰⁷

Az érintett jogi tárgy értékelése mellett különös jelentősége van annak, hogy mekkora az alapjog veszélyeztetésének esélye és mértéke, illetve az milyen és mekkora súlyú következményekkel jár. Az abortusz-határozatban ez a lényeges tartalom megsértését jelenti. Az anya önrendelkezési jogának és a születendő emberi élet védelmének kiegyenlítése ugyanis lehetetlen, mivel a terhességmegszakítás minden esetben a meg nem született élet megsemmisítéséhez vezet. Ezért a mérlegelés során mindkét alkotmányos értéket az emberi méltósághoz mint az alkotmány értékrendszerének központjához való viszonyuk alapján kell megítélni. A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez való igazodás – a 19. cikk (2) bekezdésre tekintettel – azt eredményezi, hogy a méhmagzat életvédelmének elsőbbséget kell tulajdonítani.

„Nem lehetséges olyan egyensúly, amely mind a méhmagzat életvédelmét biztosítaná, mind pedig a várandós nőnek a terhességmegszakítására vonatkozó szabadságát meghagyná, mivel a terhességmegszakítás mindig a meg nem született élet megsemmisítését jelenti. Ezért a szükséges mérlegelés során »mindkét alkotmányos értékre aszerint kell tekinteni, hogy hogyan viszonyulnak az alkotmányos értékrendszer központját képező emberi méltósághoz« [..]. A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez való igazodás esetén a magzat életének védelme elsőbbséget élvez a várandós nő önrendelkezési jogával szemben. Ez utóbbit a terhesség, a szülés és a gyermeknevelés a személyiségének számos kibontakozási lehetősége tekintetében korlátozhatja. Ezzel szemben a meg nem született életet megsemmisíti a terhességmegszakítás. Ezért az egymással versengő, alkotmányosan védett pozíciók közötti

¹⁰⁰⁷ BVerfGE 39, 1 (42).

legkíméletesebb egyensúly megteremtésére vonatkozó elv szerint – a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének alap gondolata figyelembevételével mellett – a méhmagzat életvédelmének elsőbbséget kell adni. Ez az elsőbbség alapvetően a várandósság teljes időtartama alatt fennáll és nem vonható kétségbe egy meghatározott határidőn belül sem [BVerfGE 39, 1 (43)].”

Az egyenrangú alapjogi pozíciók közötti konfliktus feloldásának eszköze az alapjogok ütközésének az alapjogi pozíciók kíméletes kiegyenlítése révén való feloldásának elve (*Prinzip des schonenden Ausgleichs konkurrierender grundgesetzlich geschützter Positionen*). Ez az elv a Konrad Hesse nevéhez köthető gyakorlatias összhang vagy praktikus konkordancia (*praktische Konkordanz*) fordulatra vezethető vissza, melynek értelmében az alkotmányosan védett értékeket a probléma megoldása során úgy kell egymás mellé rendelni, hogy lehetőség szerint mindegyik megvalósulhasson és az alkotmány egységére tekintettel mindkettő optimális módon érvényesülhessen.¹⁰⁰⁸

Mivel az élet védelme gyakorlatilag csak akkor érvényesülhet, ha a mások alapjogainak érvényesülését szolgáló bármilyen korlátozás tilos, a törvényalkotónak a terhességmegszakítás során annak tilalmából és a várandós nőnek a gyermek kihordására vonatkozó kötelezettségéből kell kiindulnia.

„A jogrend nem szabhatja a nő önrendelkezési jogát a szabályozás egyedüli irányelveként. Az államnak alapvetően egy, a terhesség kihordására vonatkozó kötelezettségéből kell kiindulnia, azaz annak megszakítását alapvetően jogtalannak kell tekintenie. A terhességmegszakítás helytelenítésének egyértelműen meg kell nyilvánulnia a jogrendben. El kell kerülni azt a téves benyomást, mintha a terhességmegszakítás esetében ugyanazon szociális folyamatról lenne szó, mint például az orvos felkeresése betegség gyógyítása végett, vagy akár a fogamzásgátlás egy jogilag irreleváns alternatívája. Az állam nem vonhatja ki magát a felelősség alól egy »jogmentes tér« elismerésével sem, oly módon, hogy tartózkodjon az értékítéllettől, és ezt az egyén saját felelősségi körébe tartozó döntésére hagyja [BVerfGE 39, 1 (44)].”

¹⁰⁰⁸ HESSE i. m. 317.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az ütköző alapjogi pozíciók kiegyenlítésének megítélésébe bevonta az arányossági elvet is:

„A törvényalkotónak a keletkezett konfliktust kétségtelenül a két egymással szemben álló alapérték vagy szabadságszféra mérlegelésével kell feloldania az alapjogi értékrendhez mérten, az arányosság jogállami elvére tekintettel [BVerfGE 39, 1 (47)].”

Mindazonáltal a védelmi kötelezettség különösen súlyos esetekben megkövetelheti egy meghatározott intézkedés meghozatalát, ha másként nem érhető el hatékony védelem és az az alapjog védelme céljából szükséges¹⁰⁰⁹ (fordított arányossági vizsgálat).¹⁰¹⁰ Ennek érdekében szükséges lehet a büntetőjog *ultima ratioként* való alkalmazása.

Mindazonáltal a határozat szerint a még meg nem született élet esetében is érvényes az a vezérlő elv, miszerint a megelőzés elsőbbséget élvez a megtorlással szemben. Ezért az állam feladata elsősorban az, hogy szociálpolitikai és jóléti intézkedéseket vezessen be a leendő élet védelme érdekében. A Szövetségi Alkotmánybíróság felhívta a figyelmet arra, hogy az állam védelmi kötelezettsége mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kialakuló élet védelme a természet rendelése szerint elsősorban az anyára van bízva. Ezért az anyai ösztön újraélesztése vagy erősítése kell legyen az állami életvédelmi erőfeszítések legnemesebb célja.¹⁰¹¹

Ha viszont a büntetőjog eszközt választja, kiegészítő elvként szolgál az elvárhatóság kritériuma, amely tulajdonképpen az arányossági vizsgálat méltányossági szempontjának felel meg. Bár a fogalomból magából nem következik közvetlenül, de az elvárhatóságot sohasem lehet elszigetelten vizsgálni, mindig fel kell tenni a kérdést, hogy mihez képest vagy mi ellen merül fel az elvárhatóság. Így sor kerül a védelmi intézkedés által érintett jogi tárgyak súlyozására. Ha az állami beavatkozást elhárító jog védelmi kötelezettségből következő szükséges korlátozásának elviselése az érintettől nem elvárható, ez a védelem szintjének csökkentéséhez vezethet.¹⁰¹² Ez határt szab a büntetőjog védelmi eszközként való alkalmazásának azokban az esetekben, amikor a védelmi kötelezettség következményei az érintett önmagával való meghasonulásához vezetnek.

¹⁰⁰⁹ BVerfGE 46, 160 (164) – Schleyer.

¹⁰¹⁰ MAYER i. m. 31.

¹⁰¹¹ BVerfGE 39, 1 (45).

¹⁰¹² MAYER i. m. 31.

„Az államnak a leendő élet védelmére vonatkozó kötelezettsége – ahogyan bemutatásra került – az anyával szemben is fennáll. Itt viszont a büntetőjog bevetése különös problémákat vet fel, amelyek a várandós nő egyedi állapotából adódnak. A terhesség mélyreható hatásai a nő testi és lelki állapotára egyértelműen beláthatóak, és nem igényelnek részletes magyarázatot. [...] Itt felmerül az elvárhatóság kérdése, más szavakkal az a kérdés, hogy az állam ezekben az esetekben is kikényszerítheti-e a büntetőjog eszközével a terhesség kihordását. Egymásnak ütközik a meg nem született élet és a nő azon jogának tiszteletben tartása, hogy az elvárható mértéken túl ne kényszerüljön saját értékeinek feladására a meg nem született élet védelme érdekében. Ilyen konfliktushelyzetben, amely nem tesz lehetővé egyértelmű erkölcsi értékítéletet, és amelyben egy, a terhesség megszakítására vonatkozó döntés is tiszteletreméltó lelkiismereti döntés rangjára emelkedhet, a törvényhozónak különös visszafogottságot kell tanúsítania. Ha ilyen helyzetben a várandós nő magatartását nem minősíti büntetést érdemlőnek, és lemond a kriminális szankció eszközéről, akkor ezt a törvényhozó felelősségi körébe tartozó mérlegelés eredményeként alkotmányjogilag el kell fogadni [BVerfGE 39, 1 (48)].”

Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság négy feltétel (indikáció) bekövetkezése esetében arra a következtetésre jutott, hogy a várandós nő védendő érdekeire tekintettel a terhesség kihordása nem tűnik elvárhatónak. Ez a négy eset a következő: 1. a várandós nő élethez és testi épséghez való jogának veszélyeztetése (orvosi indikáció); 2. fogyatékos gyermek (genetikai indikáció); 3. nemi erőszak (kriminológiai indikáció); 4. a várandós nő szükséghelyzete (szociális indikáció) esetében.¹⁰¹³ Míg az első esetben a Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjogok ütközésével megindokolta az indikáció létjogosultságát,¹⁰¹⁴ a további esetekben csupán a törvényelőkészítés során elhangzott, „meggyőző”-nek minősített feltételekre hivatkozott.¹⁰¹⁵ Minden egyéb eset vonatkozásában kimondta ugyan, hogy a terhességmegszakítás jogellenes és büntetendő,¹⁰¹⁶ de gyakorlatilag biztosította a törvényalkotó széles körű mérle-

¹⁰¹³ BVerfGE 39, 1 (49–50).

¹⁰¹⁴ BVerfGE 39, 1 (49).

¹⁰¹⁵ BVerfGE 39, 1 (50).

¹⁰¹⁶ Uo.

gelésének lehetőségét a kivételes feltételek meghatározására, amelyek teljesülése esetén a büntetőjogi felelősségre vonás elmaradhat. A határozat vívmánya tehát az, hogy megállapította a minden megszorítás nélküli határidős modell alkotmányellenességét.

Rupp-v. Brünneck alkotmánybíró és Simon alkotmánybíró különvéleménye a bírói önmérséklet (*judicial self-restraint*) parancsolatát kérte számon a többségi véleménytől. Álláspontjuk szerint a törvényhozó ugyanis dönthet mind a tanácsadó és határidős szabályozás, mind pedig az indikációs szabályozás mellett.¹⁰¹⁷ A különvélemény szerint az értékeken alapuló döntéseket a törvényalkotónak kell meghoznia.

„Csak akkor léphet fel a törvényhozóval szemben, ha az egy érték-alapú döntést teljesen figyelmen kívül hagyott, vagy annak megvalósításának rendje és módja nyilvánvalóan hibádzik. Ennek ellenére a többség a törvényhozónak – annak mérlegelési szabadságának állítólagos elismerése mellett – *de facto* felrója, hogy egy önmagában elismerten érték-alapú döntést véleménye szerint nem a lehető legjobb módon valósított meg [BVerfGE 39, 1 (70)].”

A két német állam újraegyesítését követően ismét a Szövetségi Alkotmánybíróság elé került az abortusz probléma, az egyesülési szerződés alapján megalkotott szabályozás ugyanis – az egészségügyi és kriminológiai indokú terhességmegszakítások szabályozása, valamint a válsághelyzet indikáció megszüntetése mellett –, „nem jogellenesnek” minősítette a várandósság első három hetében a kötelező tanácsadást követő harmadik napon túl elvégzett abortuszt [StGB 218a. §].

A Szövetségi Alkotmánybíróság 1993. évi határozata rendelkező részében a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésébe és 2. cikk (2) bekezdésébe ütköznek minősítette és megsemmisítette a StGB 218a. §-át.¹⁰¹⁸

A testület megerősítette az első abortuszhatározatban tett elvi megállapításait a magzati élet védelmére vonatkozóan. Rögzítette, hogy a jogrendnek biztosítania kell a meg nem született számára az élethez való jog védelmét, és kiemelte, hogy ez a védelem nem csupán általában az emberi életre vonatkozik, hanem az

¹⁰¹⁷ BVerfGE 39, 1 (69).

¹⁰¹⁸ A határozat ismertetését magyarul ld. SCHANDA (1993) i. m. 483–487.

egyéni életre.¹⁰¹⁹ Ezzel gyakorlatilag elismerte, hogy a védelmi kötelezettséggel szemben egyéni alanyi jog áll a védelem érvényesítésére.

A Szövetségi Alkotmánybíróság továbbra sem látott lehetőséget az arányos kiegyenlítésre (*verhältnismäßige Ausgleich*), mivel a meg nem született esetben nem a több vagy kevesebb jog, nem a hátrányos következmények és korlátozások eltérése merül fel, hanem maga az élet kérdőjeleződik meg.¹⁰²⁰ Ezért a testület bevezette a szükséges mértéken aluli védelem (*Untermaßverbot*)¹⁰²¹ mércéjét.

Miután a határozat röviden meghatározta a szükséges mértéken aluli védelem tilalmának tartalmi követelményeit, a határozatban 73 oldalon keresztül bontotta ki a magzati élet védelmére vonatkozó konkrét követelményeket.¹⁰²² A szükséges mértéken aluli védelem tilalma miatt az állam nem mondhat le arról, hogy a kivételes helyzeteket felsoroló indikációk hiányában végrehajtott terhességmegszakítást jogellenesnek minősítse.¹⁰²³ Ugyanakkor a határozat – értékelve, hogy a terhességmegszakítás büntetése a terhesség korai szakaszában hatástalannak bizonyult – megállapította, hogy a büntetőjogi szankciót fel lehet váltani a magzat életének megtartására irányuló tanácsadási koncepcióval, amely megteremti a nő magatartásának pozitív feltételeit.¹⁰²⁴ Ennek keretében a tanácsadást kötelezővé kell tenni.¹⁰²⁵

A Szövetségi Alkotmánybíróság további követelményeket támasztott a tanácsadás tartalmával, szervezetével és felügyeletével, valamint az orvos kötelezettségeivel kapcsolatban.¹⁰²⁶ A testület ehelyütt rögzítette azt a sok vitát kiváltott megállapítását is, miszerint a gyermeket, illetve az eltartásával felmerülő költségeket az emberi méltóságba ütközés miatt nem lehet kárként minősíteni.¹⁰²⁷

¹⁰¹⁹ BVerfGE 88, 203 – Leitsatz 1., 2.

¹⁰²⁰ BVerfGE 88, 203 (255).

¹⁰²¹ A kifejezést Tóth „minimális védelmi szint”-ként fordítja. TÓTH (2003) i. m. 335.; Korábbi saját tanulmányban az „alsó mércé követelménye” fogalmat használtam. ZAKARIÁS i. m. 96.

¹⁰²² BVerfGE 88, 203 (255–328).

¹⁰²³ BVerfGE 88, 203 (257).

¹⁰²⁴ BVerfGE 88, 203 (263).

¹⁰²⁵ BVerfGE 88, 203 (270).

¹⁰²⁶ BVerfGE 88, 203 (282, 289).

¹⁰²⁷ BVerfGE 88, 203 (296).

A védelmi koncepcióba a határozat szerint be kell vonni a családot is.¹⁰²⁸ Továbbá fontos olyan szociális körülmények megteremtése, amely nem kínál alkalmat a terhesség anyagi szükséghelyzet miatti megszakítására.¹⁰²⁹

A védelmi kötelezettségből a törvényalkotónak az a kötelezettsége is következik, hogy az idő előrehaladásával továbbra is biztosítsa a védelem hatékonyságát. A kiválasztott védelmi koncepció hatását figyelemmel kell kísérnie a társadalmi valóságban, és ennek megfelelően szükség esetén korrigálnia kell a koncepciót. Tehát a mértéken aluli védelem tilalma mellett kiegészítő elvként megjelent a védelmi kötelezettségből fakadó utánkövetési (*Beobachtungs- und Nachbesserungspflicht*) kötelezettség. A törvényhozó ennek a kötelezettségének a terhességmegszakítás szabályozása során eleget tett.¹⁰³⁰

Mindazonáltal a tanácsadási koncepció keretén belül sem lehet lemondani az orvossal szembeni büntető szankciók alkalmazásáról a tanácsadási és tájékoztatási kötelezettség kikényszerítésére, illetve a családtagokkal szemben, akik a nőt a terhesség megszakításra kényszerítik vagy a szükséges támogatást megtagadják.¹⁰³¹

Alkotmányellenes az indikáció nélküli terhességmegszakítás elvégzésének a társadalombiztosítás rendszeréből történő támogatása.¹⁰³² Ugyanakkor nem sérti a magzati élet védelmét, ha az állam a nő rászorultsága esetén a terhességmegszakítás költségeihez szociális segílyt nyújt.¹⁰³³

A Szövetségi Alkotmánybíróság a magzati élet védelmére vonatkozó kötelezettség kibontása során – a szükséges mértéken aluli védelem tilalmának bevezetésével – meghúzta az állam mérlegelési szabadságának határait és egyúttal korrigálta a korábbi gyakorlatát azzal, hogy kimondta: a mérlegelési szabadság nem olyan széles, hogy alkotmányjogi szempontból csupán teljesen alkalmatlan és teljesen elégtelen védelmi intézkedések kifogásolhatók.¹⁰³⁴ A testület tehát fenntartotta magának a jogot a törvényhozó kezdetben tágan értelmezett mérlegelési szabadsága szigorú alkotmányossági vizsgálatára. Ennek keretében elismerte ugyan, hogy a törvényhozó a védelmi koncepcióban bekövetkezett

¹⁰²⁸ Uo.

¹⁰²⁹ BVerfGE 88, 203 (258).

¹⁰³⁰ BVerfGE 88, 203 (264).

¹⁰³¹ BVerfGE 88, 203 (293, 298).

¹⁰³² BVerfGE 88, 203 (312).

¹⁰³³ Uo.

¹⁰³⁴ BVerfGE 88, 203 (262). A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel egyértelműen eltért a korábbi gyakorlatától: BVerfGE 56, 54 (80) – reptéri zajártalom; 77, 170 (214) – vegyi fegyverek telepítése; 79, 174 (201) – közlekedési zajártalom.

változás során figyelemmel volt a büntetőjogi szankció hatástalanságára, de megállapította, hogy az indikáció nélkül végrehajtott terhességmegszakítás jogellenes, még akkor is, ha azt a törvényalkotó nem bünteti. Mahrenholz és Sommer alkotmánybírák nem értettek egyet a várandósság korai szakaszában, a tanácsadást követően elvégzett terhességmegszakítás jogellenessé minősítésével.

4.1.3.2. TERRORISTA ERŐSZAKCELEKMÉNYEK

Két és fél évvel a „jogi indulónak”¹⁰³⁵ (*juristischer Paukenschlag*) aposztrófált első abortusz-határozat után, amellyel a védelmi kötelezettség tana útjára indult, a Szövetségi Alkotmánybíróság azzal a kérdéssel találta szemben magát, hogyan érvényesül az államnak az alkotmánybírósági gyakorlatban kidolgozott átfogó életvédelmi kötelezettsége. A Schleyer ügyben terroristák elrabolták az ügynek nevet adó magas rangú tisztségviselőt és azzal fenyegetőztek, hogy kivégzik túzsukat, ha nem engedik szabadon az évek óta raboskodó tizenegy társukat.¹⁰³⁶

A sértett fia által ideiglenes intézkedés iránt előterjesztett indítvány arra hivatkozott, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése alapján az állam köteles az élet védelmére, ami az első abortusz-határozat értelmében azt jelenti, hogy meg kell védenie azt harmadik személyek jogellenes beavatkozásától. A határozat kimondta, hogy a hatóságoknak maguknak kell eldönteni, hogyan tudják hatékonyan teljesíteni az élet védelmére vonatkozó kötelezettségüket. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel minden állami szervet a védelmi kötelezettség címzettjének nyilvánított anélkül, hogy hivatkozott volna a törvényhozó elsőbbségére.¹⁰³⁷ Egyúttal elismerte, hogy bizonyos esetekben a védelmi kötelezettség egy meghatározott intézkedés megtételére korlátozódik. A konkrét esetben azonban kifejtette, hogy az életet veszélyeztető terrorista akcióknak pontosan az a jellemzője, hogy a szükséges intézkedéseket hozzá kell igazítani az egyedi eset sajátosságaihoz. A Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettség funkcióját egy újabb aspektussal egészítette ki azáltal, hogy az egyén irányában fennálló védelmi kötelezettséget szembeállította a pol-

¹⁰³⁵ ISENSEE (1983) i. m. 27. A szerző ugyanakkor arra is utal, hogy ezt a határozatot szinte észrevétlenül, de a korábbi gyakorlat készítette elő.

¹⁰³⁶ BVerfGE 46, 160. Az ügy ismertetését németül ld. DEDERER (2000b) i. m. 279.

¹⁰³⁷ BVerfGE 46, 160, (164).

gárok közösségét (*Gesamtheit aller Bürger*) megillető védelmi kötelezettséggel. Kiemelte: egy meghatározott intézkedés megkövetelése oda vezetne, hogy a terroristák előre számolhatnának az állam reakciójával, és ez lehetetlenné tenné polgárai hatékony védelmét.¹⁰³⁸

4.1.3.3. KÖRNYEZETI ÁRTALMAK

A Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez és a testi integritáshoz való jog védelmének feltételeit együtt vizsgálta az egészségre különösen veszélyes tevékenységekkel kapcsolatos döntéseiben.¹⁰³⁹

Az 1978. évi Kalkar-határozat alapozta meg az atomenergia békés célú felhasználásának és az atomerőművek létesítésének alkotmányos feltételeit. A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy az atomenergia békés célú felhasználása során jelentkező veszélyek legkisebb valószínűsége is megalapozza – azok módozataitól és súlyától függetlenül – a törvényalkotó védelmi kötelezettségét.¹⁰⁴⁰ A határozat különös jelentősége a védelmi kötelezettség terjedelme szempontjából abban rejlik, hogy kimondta a törvényalkotó utánkövetési kötelezettségét arra az esetre, ha a védelem a tudomány és technika fejlődésével elégtelenné válna.¹⁰⁴¹ A törvényalkotó köteles megvizsgálni, hogy egy korábban elfogadott jogszabály fenntartható-e abban az esetben, ha az abban foglaltakat új, a törvény elfogadásának pillanatában előre nem látható szempontok megkérdőjelezzik.¹⁰⁴² A konkrét biztonsági előírásokat azonban a közigazgatásnak kell érvényesíteni. A tudomány mindenkori állásának mindenben megfelelő biztonsági előírásokat nem is lehet normatív előírásokkal meghatározni.¹⁰⁴³

Fél évvel a Kalkar-határozat után a Szövetségi Alkotmánybíróságnak lehetősége nyílt az atomenergia békés célú felhasználása korábban lefektetett alkot-

¹⁰³⁸ BVerfGE 46, 160 (165).

¹⁰³⁹ Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint is megfelelő lépéseket kell tenniük az államoknak a környezeti ártalmak megelőzésére, illetve csökkentésére (elsőként: *L.C.B. kontra Egyesült Királyság ügy*, 1998.06.09., kérelemszám: 23413/94.). Ennek keretében az állam köteles megfelelő jogszabályok megalkotására és az azokat végrehajtó közigazgatás működtetésére (engedélyezési eljárás és felügyelet), megelőzőképpen a nyilvánosság tájékoztatására, környezeti ártalmak bekövetkezése esetén pedig független és pártatlan eljárás lefolytatására. (Öneryildiz *kontra Törökország ügy*, 2004.11.30., kérelemszám: 48939); KORFF i. m. 59–73.

¹⁰⁴⁰ BVerfGE 49, 89 (141) – Kalkar-határozat.

¹⁰⁴¹ CORNILS (2000) i. m. 296.

¹⁰⁴² BVerfGE 49, 89 (130).

¹⁰⁴³ BVerfGE 49, 89 (142).

mányos kereteinek kiegészítésére. A Mülheim-Kärlich határozat legfontosabb megállapítása az eljárásjog szerepének hangsúlyozása az alapjogok védelme során. A jogalkotó a modern technológiák alkalmazásából eredő veszélyek minimalizálására vonatkozó védelmi kötelezettségének nem csupán anyagi jogi biztonsági előírásokkal tehet eleget, hanem előzetes engedélyezési rendszer bevezetésével. Az engedélyezési eljárás lehetővé teszi az állam számára egyrészt a veszélyeztetett polgár, másrészt a veszélyforrás üzemeltetője alapjogi pozíciójának kiegyenlítését.¹⁰⁴⁴ Az állam tehát az engedélyezési eljárással a szabadság szférák koordinátorává válik.¹⁰⁴⁵

A környezetvédelmi szempontból releváns ügyek alapjául ugyanis szintén egy hárompólusú jogviszony szolgál. Az államnak a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés 1. mondatából eredő védelmi kötelezettsége konfliktusba kerül a védelmi kötelezettséget kiváltó veszélyforrást (például atomerőmű) működtető gazdasági társaságoknak¹⁰⁴⁶ a foglalkozáshoz való jogával (*Grundgesetz* 12. cikk), valamint a tulajdonhoz való joggal (*Grundgesetz* 14. cikk). Ennek megfelelően az élet és egészség védelmében hozott intézkedéseket nem csupán a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdéséből fakadó védelmi kötelezettséghez kell mérni, hanem figyelembe kell venni a veszélyforrást működtetők alapjogaiból következő állami beavatkozást elhárító funkciót is. Az állami cselekvés ket-tős irányultsága különösen egyértelmű abban az esetben, ha a törvényalkotó előzetes engedélyezési rendszert hozott létre, amely alapján közigazgatási engedélyeket bocsát ki, ezzel felelősséget vállalva a magánszemélyek alapjogsértéséért.¹⁰⁴⁷ A határozat szerint amennyiben egy atomerőmű működését az állam az energiaszolgáltatáshoz fűződő közérdekből – a benne rejlő különös veszélyek ellenére – engedélyezi, ez az arra semmilyen befolyással nem rendelkező magánszemélyek testi integritásának veszélyeztetését jelenti. Ezzel az állam a maga részéről is felelősséget vállal. Ezért az atomerőművek engedélyezési szabályainak vizsgálatakor a védelem szintjének vizsgálata során nem lehet enyhébb mércét alkalmazni, mint az állami beavatkozások vizsgálata során.¹⁰⁴⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel egyértelművé tette, hogy a vizsgálat mércéi ugyanazok az alapjog állam általi közvetlen korlátozása és a magánszemélyek beavatkozása esetén.

¹⁰⁴⁴ BVerfGE 53, 30 (57) – Mülheim-Kärlich határozat.

¹⁰⁴⁵ ISENSEE (2000) i. m. 225.

¹⁰⁴⁶ Más a helyzet, ha az állam maga is részt vesz a gazdasági társaságban. Ebben az esetben ugyanis az alapjogi jogviszony kétpólusúvá válik.

¹⁰⁴⁷ MAYER i. m. 25.

¹⁰⁴⁸ BVerfGE 53, 30 (59).

A reptéri zajártalom határozatban¹⁰⁴⁹ 1981-ben a Szövetségi Alkotmánybíróság kiterjesztette a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatából fakadó védelmi kötelezettséget a repülőgépek által okozott zajártalomra. Ebben a határozatban a testület kifejezetten a testi épséghez való jogot tekintette mércének. Abból indult ki, hogy a korábbi gyakorlat alapján nem egyértelmű a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatából fakadó védelmi kötelezettség terjedelme: a testi épség védelme csupán annak biológiai-fizikai sérelmére vagy a szellemi-lelki szférára, azaz a pszichikai jólétre terjed ki. A Szövetségi Alkotmánybíróság arra hivatkozással, hogy a *Grundgesetz* csupán a testi épség védelmét nevesíti, elhatárolódott az Egészségügyi Világszervezet egészség fogalmától, miszerint az egészség nem csupán a betegség hiányát jelenti, hanem a teljes testi-lelki és szociális jólét állapotát. Ugyanakkor felvetette azt a kérdést, hogy egyáltalán összeegyeztethető-e egy szűkítő értelmezés az emberről mint test, lélek, szellem egységéről alkotott felfogással, valamint a fizikai és pszichikai egészségkárosodás ismert összefüggéseivel. Elismerte, hogy a testi épséghez való jognak a nem kifejezetten fizikai beavatkozások elleni védelmet is magában kell foglalnia, amennyiben azok hatása megegyezik a testi beavatkozásokéval, vagyis fájdalmat okoz. Tekintettel arra, hogy a testi épség szűk értelmezése mellett sem vonható kétségbe, hogy a zajártalom miatti alvászavar fizikai beavatkozást jelent, a testület a testi épség veszélyeztetésének minősítette a repülőgépek okozta zajártalmat.¹⁰⁵⁰

4.1.3.4. EUTANÁZIA

Az élethez való jog védelme bizonyos esetekben kiterjed – az egyén önrendelkezési jogának tiszteletben tartása mellett – a saját magával szembeni védelemre is.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁹ BVerfGE 56, 54 – reptéri zajártalom.

¹⁰⁵⁰ BVerfGE 56, 54 (80).

¹⁰⁵¹ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában az élethez való jog azt a pozitív kötelezettséget rója az államokra, hogy megelőzzék az öngyilkosságot, ha annak elkövetése nem a következmények ismeretében hozott tudatos és önkéntes döntés. Ennek során azokat az általános módszereket kell előnyben részesíteni, amelyek az egyéni autonómia megsértése nélkül alkalmazhatók az önkárosító magatartások megelőzésére. Fogvatartottak esetében viszont indokolt lehet szigorúbb intézkedések alkalmazása az öngyilkosság megelőzésére, ha a hatóság tudott vagy tudnia kellett volna arról, hogy fennáll az öngyilkosság valós és közvetlen veszélye (*Keenan kontra Egyesült Királyság ügy*, 2001.04.03., kérelemszám: 27229/95., msz. 90–93.; *Haas kontra Svájc ügy*, 2011.01.20., kérelemszám: 31322/07., msz. 54.); KORFF i. m. 73–75.

Az egyén saját magával szembeni védelme körében különösen vitatott az eutanázia kérdése. Az eutanázia görög eredetű szó, jelentése: jó halál. Az eutanázia fogalomnak többféle értelmezése fordul elő és sokféle, jogilag különbözőképpen értékelhető magatartás minősülhet eutanáziának. Egységes meghatározás hiányában az eutanázia körébe sorolható, ha a gyógyíthatatlan vagy haldokló beteg érdekében az orvos a halába segíti, illetve életfenntartó vagy életmentő beavatkozást megszüntet vagy elmulaszt. Ezen belül az eutanázia különböző típusai különböztethetők meg: a beteg kérésére történő önkéntes és a beleegyezése nélkül bekövetkező nem önkéntes eutanázia; a passzív eutanáziát, amely esetben az orvos nem kezeli a beteget vagy abbahagyja a kezelést, és ezzel engedi a halál természetes bekövetkezését, illetve az aktív eutanázia, amely esetben az orvos olyan tevékenysége okozza a beteg halálát, amely egészséges embernél is halálhoz vezetne; a direkt eutanázia, ahol az orvos szándéka a beteg halála és az indirekt eutanázia, amikor az orvos tevékenységének előre látott, de nem szándékolt következménye a beteg halála.¹⁰⁵²

A német szakirodalomban különbséget tesznek az eutanázia (*Euthanasie*) és a halálba segítés (*Sterbehilfe*) fogalma között. Az eutanázia kifejezést negatív értelemben elsősorban a nemzetiszocialista időszakban az állam által gyakorolt tömeges gyilkosságra tartja fent, ezzel szemben a halálba segítés fogalmát a halál megkönnyítésére vonatkoztatva alapvetően pozitív értelemben használja.¹⁰⁵³

Álláspontom szerint az eutanázia fogalom értelmezésénél a görög eredetű szó eredeti jelentéséből kell kiindulni (jó halál), amely a nemzetiszocialista időszakban elkövetett gyilkosságokra nem vonatkoztatható, ezért a kifejezést eredeti értelmében használom.

A Szövetségi Alkotmánybíróság nem vizsgálta érdemben az eutanázia problémát,¹⁰⁵⁴ az aktív eutanázia megengedhetőségére irányuló alkotmányjogi panaszt ugyanis visszautasította. A szakirodalom pedig az orvos által a beteg halálához nyújtott segítség kérdését a rendes bírósági gyakorlat alapján elsősorban az orvos büntethetősége szempontjából vizsgálta, mivel a német Büntető Törvénykönyv (*Strafgesetzbuch – StGB*) 216. §-a tartalmazza a kívánatra ölés tényállását.¹⁰⁵⁵ A bírósági gyakorlat szerint a direkt aktív eutanázia (az orvos megöli a beteget) bűncselekmény, még akkor is, ha az az öngyilkosságra kép-

¹⁰⁵² TÓTH (2003) i. m. 347–348. Az eutanázia meghatározásokról a szakirodalomban részletesebben ld. KOVÁCS i. m. 399–401., 410–411.

¹⁰⁵³ PIEROTH–SCHLINK i. m. 98.

¹⁰⁵⁴ BVerfGE 76, 248.

¹⁰⁵⁵ Az öngyilkosságban való közreműködés és a kívánatra ölés tényállásának elhatárolása a büntetőjog egyik klasszikus vitatémája, amely máig nem jutott nyugvópontra.

telen beteg kérésére történik.¹⁰⁵⁶ Ezzel szemben a bíróságok már a nyolcvanas években elfogadták, hogy az indirekt aktív eutanázia (a fájdalomcsillapítóként adott gyógyszerek mellékhatásaként az élet megrövidülése),¹⁰⁵⁷ valamint a passzív eutanázia (életfenntartó kezelés visszautasítása) a beteg egyetértése esetén nem büntethető.¹⁰⁵⁸ A bírósági gyakorlat szerint a kérdés megítélésének legfontosabb eleme a beteg önrendelkezési joga.¹⁰⁵⁹ A beteg önrendelkezési joga még az orvosi szempontból érthetetlen döntésekre is kiterjed.¹⁰⁶⁰ A beteg kezelésének az akarata ellenére történő folytatása a testi integritásról való önrendelkezési jog alapján tilos.¹⁰⁶¹ Az előzetes jognyilatkozat 2009. évi szabályozása¹⁰⁶² előtt azonban gondot okozott az önrendelkezési jog érvényesülése a belátási képességgel nem rendelkező betegek esetében. A BGH az 1994. évi

¹⁰⁵⁶ BGH NJW 2003, 2326 (2327).

¹⁰⁵⁷ BGHSt 42, 301 (305).

¹⁰⁵⁸ Már a BGHSt 11, 111 (112). Az Európai Bizottság Parlamenti Közgyűlésének 1418 (1999) sz. ajánlása szerint is elfogadható – a gyógyíthatatlan beteg vagy haldokló életének szándékos kioltásával szemben (direkt aktív eutanázia) – a megfelelő fájdalomcsillapító kezelés járulékos hatásaként az élet megrövidülése (indirekt aktív eutanázia), valamint az életfenntartó vagy életmentő kezelés visszautasítása (passzív eutanázia) abban az esetben is, ha azt az akaratának kinyilvánítására képtelen gyógyíthatatlan haldokló beteg előzetesen nyilatkozatba foglalta (*living will*).

¹⁰⁵⁹ BGHSt 32, 367 (378).

¹⁰⁶⁰ BGHZ 90, 103 (111).

¹⁰⁶¹ BGHSt 40, 257 (262).

¹⁰⁶² A BGB szerint az előzetes jognyilatkozat a beleegyezési képességgel rendelkező nagykorú személynek a beleegyezési képességének elvesztése esetére tett írásos nyilatkozata, amelyben bizonyos, a nyilatkozat megtételekor még nem közvetlenül bekövetkező vizsgálatok, kezelések, beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve utasítja vissza azokat. Ha a beteg tett ilyen nyilatkozatot, akkor a gondnokának vizsgálnia kell, hogy az abban foglaltak az aktuális szituációra vonatkoztathatók-e, és ha igen, köteles a gondnokolt akaratát kifejezésre juttatni (BGB § 1901a). Ha nem áll rendelkezésre a fentiek szerinti nyilatkozat, illetve annak megállapításai nem vonatkoztathatók az aktuális élet- és kezelési szituációra, a gondnoknak a beteg kívánságát vagy vélhető akaratát kell megállapítania, és ez alapján kell döntenie a kezelésbe való beleegyezésről (BGB § 1901 b). A gondnoknak a vizsgálatba, kezelésbe történő beleegyezése vagy a beleegyezés megtagadása főszabályként csak a bíróság jóváhagyásával érvényes abban az esetben, ha alaposan feltételezhető, hogy a gondnokolt az orvosi beavatkozás elvégzése vagy annak megszakítása, illetve elmaradása következtében meghal. Abban az esetben nincs szükség a bíróság jóváhagyására, ha a gondnok és a kezelőorvos között egyetértés van abban, hogy a beleegyezés megadása vagy megtagadása a gondnokolt akaratának megfelel (BGB § 1904 Abs. 3). Ezek a rendelkezések tartós meghatalmazott megnevezése esetén (BGB § 1901c) a helyettes döntéshozóra is vonatkoznak, amennyiben a meghatalmazás kifejezetten kiterjed az ilyen döntések meghozatalára is (BGB § 1904 Abs. 5).

ítéletében a kómában lévő beteg esetében a beteg – konkrét viszonyítási pontok alapján rekonstruálható – vélhető akaratát tekintette döntő fontosságúnak.¹⁰⁶³

A Szövetségi Alkotmánybíróság testi épséghez való jogra vonatkozó gyakorlata alapján – eutanázia határozat hiányában is – megállapítható, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése védelemben részesíti az egyén döntését az egészségügyi ellátás visszautasításáról, még abban az esetben is, ha a kezelés elmaradása a halálához vezet.

Lényegesen nehezebb arra a kérdésre válaszolni, hogyan nyilvánul meg az állam életvédelmi kötelezettsége az eutanázia szituációban. Az élethez való jog tárgyi oldalából fakadó védelmi kötelezettség ugyanis sajátosan érvényesül abban az esetben, ha a két állampolgár és az állam egymáshoz való viszonyára épülő háromszög konstelláció látszólag ismét kétpólusúvá válik, amennyiben az alapjogot veszélyeztető személy és az alapjog jogosultja egybeesik.¹⁰⁶⁴ Murswiek szerint az alapjog [élethez való jog] „objektív értéktartalma” nem játszható ki az alapjog jogosultjának önrendelkezési jogával szemben. Az élet célzott megsemmisítésével ellentétben a védelmi kötelezettség az általános vélekedés szerint ebben az esetben nem léphet közbe.¹⁰⁶⁵ Az aktív eutanázia esetében viszont elismeri, hogy az emberölés tilalmának tabuként való fenntartása, a visszaélés veszélyének elkerülése, a betegre és az orvosra gyakorolt társadalmi nyomás megakadályozása igazolja az aktív eutanázia tilalmát (*StGB* 216. §).¹⁰⁶⁶

Di Fabio arra hívja fel a figyelmet, hogy az élet nem csupán egyéni jogosultságként élvez védelmet, hanem az emberi méltósággal összefüggésben objektív elvként. Ezért ugyanúgy ahogy az emberi méltóság nem áll szabadon az egyes jogosultak rendelkezésére, az élethez való jogról sem lehet teljesen szabadon rendelkezni.¹⁰⁶⁷ Az állam életvédelmi kötelezettsége két irányban érvényesül: elsősorban az érintett egyén irányában, különösen, ha az nem képes szabad döntéshozatalra, de objektíve az életet igenlő társadalom irányában is, amely felé a saját életét feladó ember elkeseredettségében téves jelzést ad.¹⁰⁶⁸ Di Fabio értelmezésében az ember saját testéről való rendelkezése is ott ér véget, ahol az

¹⁰⁶³ BGHSt 40, 257 (262). A beteg vélhető akaratának rekonstruálásában konkrét viszonyítási pontot jelenthetnek a beteg szóbeli és írásbeli megnyilvánulásai, az értékrendszere, vallási meggyőződése, halálhoz való viszonyulása.

¹⁰⁶⁴ DI FABIO (2004a) i. m. 51.

¹⁰⁶⁵ MURSWIEK i. m. 160.

¹⁰⁶⁶ MURSWIEK i. m. 160.; SCHULZE-FIELITZ i. m. 375.

¹⁰⁶⁷ DI FABIO (2004a) i. m. 51–52.

¹⁰⁶⁸ Uo. 52.

emberi méltóság objektív tartalma megjelenik. Az emberi méltóság ugyanis a teremtmény védelmére irányul.¹⁰⁶⁹

Az állam fent vázolt kettős kötelezettsége – álláspontom szerint – kiolvasható a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából: a testi épséghez való jog autonómia tartalma ugyanis az általános cselekvési szabadsággal szemben, amely minden emberi cselekvésre kiterjed, feltételezi a tudatos döntést, a polgárok közösségével szembeni védelmet pedig kifejezetten az élethez való joggal összefüggésben fogalmazta meg a testület a Schleyer-ítéletben.

4.2. Az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolata az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az élethez és az emberi méltósághoz való jogot mind a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdése, mind az Alaptörvény II. cikke együtt említi: minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Az Alaptörvény preambuluma pedig meghatározza az élet és méltóság egymáshoz való viszonyát: az emberi méltóságot az emberi lét alapjának tekinti, ezzel kifejezve, hogy az emberi méltóság az emberi léthez kapcsolódó minőség. Ugyanakkor az Alaptörvény II. cikke csupán az emberi méltóság sérthetlenségét mondja ki, ezért különös súllyal merül fel az élethez és emberi méltósághoz való jog kapcsolatának kérdése.

A két jog egymáshoz való viszonyának kibontásakor az Alkotmánybíróság a 23/1990. (X. 31.) AB határozatban abból indult ki, hogy az „emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték”.¹⁰⁷⁰ Ez a felfogás alapot adott az oszthatatlansági doktrína megfogalmazására, melynek értelmében az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog. Az oszthatatlansági elv első kinyilvánítása része a 23/1990. (X. 31.) AB határozat többségi indokolásának, részletes kidolgozása Sólyom László párhuzamos véleményében található,¹⁰⁷¹ ezért először annak tételeit¹⁰⁷² elemzem, különös tekintettel arra, hogy azok beépültek az alkotmánybírósági gyakorlatba.

¹⁰⁶⁹ DI FABIO (2004) i. m. 62.

¹⁰⁷⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 93.

¹⁰⁷¹ ABH 1990, 88, 93, 104–107.

¹⁰⁷² A Sólyom-féle koncepció elemzését ld. KIS (1992b) i. m.120–122.; GYÖRFI (1998) i. m. 23–25.

4.2.1. Az oszthatatlansági doktrína

Az oszthatatlansági doktrína első tétele az, hogy az emberi méltósághoz és az élethez való jog sajátossága a többi alapjoghoz képest azok elválaszthatatlan egységében nyilvánul meg. Az összekapcsolás mellett a következő érv olvasható ki a szövegből:

„Az élethez és méltósághoz való jog egysége különbözteti meg az embert egyrészt a többi személytől, másrészt a többi élőlénytől.” „[A]z élethez való alanyi jog és a méltósághoz való alanyi jog egysége adja meg specifikusan a konkrét egyénre vonatkozó státust.”¹⁰⁷³

A dualista felfogással szemben a monista emberfelfogásból a két jog oszthatatlansága folytán következik a doktrína második tétele: az élethez és emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlansága. A korlátozhatatlanság követelménye az emberi méltósághoz való alanyi jogból következik, amely megtiltja, hogy méltóságától megfoszjunk az egyént. De Sólyom szerint „az emberi méltóságtól az embert csakis életének elvételével lehet megfosztani”,¹⁰⁷⁴ ezért korlátozhatatlan az élethez való jog is.

Az élethez való alapjog ennek értelmében az emberi, tehát méltósággal rendelkező élet védelmére szolgál. Nem pusztán a „biológiai-fizikai létezés jogát” jelenti, hanem az emberként – az autonóm viszonyulás képességével rendelkező lényként – létezés jogát.

A két jog elválaszthatatlan egysége mögött bevallottan és tudatosan vállaltan az ember életét és méltóságát egységben szemlélő monista emberfelfogás áll, szemben a test és lélek dualizmusára épülő felfogással, amely szerint különválaszthatók az ember lelki-szellemi és biológiai dimenziójához fűzhető jogok. A szövegből a monista emberfelfogásról csupán annyit tudunk meg, hogy az egységes és oszthatatlan ember felfogásból indul ki, de se annak a filozófiai hátterére, se a nemzetközi joggyakorlatban való hasznosítására nem utal. Annál több szó esik a dualista felfogásról, amelytől elhatárolódik. A dualista felfogás a test és lélek eltérő státusának különböző szekularizált változataiból táplálkozik, amely a „biológiai-fizikai létezés jogát” biztosító (individuális) „testi jogok”, valamint az absztrakt, a konkrét egyéntől könnyen elválasztható „nembeli jog”,

¹⁰⁷³ ABH 1990, 88, 105.

¹⁰⁷⁴ Uo.

mellyel az egyén az emberi nem méltóságából részesedik, megkülönböztetésére épül. A megkülönböztetés abban nyilvánul meg, hogy ebben az elképzelésben a „testi” jogok alacsonyabb rendűek, mint a méltósághoz való jog. A két jog hierarchiájának következménye az absztrakt méltósághoz való jog abszolút védelme és a konkrét egyén élethez való jogának korlátozhatósága.

Az oszthatatlansági doktrína következtében az élethez és az emberi méltósághoz való jog egysége mind az alapjogok személyi, mind tárgyi védelmi körnek egységét jelenti. A személyi védelmi kör (az alapjogok jogosultjai) egysége egyértelműen következik abból, hogy az emberi méltóságot – német mintára – az emberi léttel eleve együtt járó minőségnek tartja.¹⁰⁷⁵ Ennek megfelelően az élethez és az emberi méltósághoz való jog jogosultja az ember. Az ember itt biológiai fogalom, amely az első abortuszhatározatban összekapcsolódik ugyan a jogképesség formális kategóriájával, az élethez és méltósághoz való jognak a magzatra való kiterjeszhetőségének felvetésével azonban egyértelműen elmozdul az ember biológiai fogalma irányába.

A tárgyi védelmi kör (jogi tárgy) azonossága abból következik, hogy a párhuzamos indokolás szerint „az emberi méltóságtól az embert csakis életének elvételével lehet megfosztani, s ezzel mindkettő végérvényesen megszűnik”,¹⁰⁷⁶ illetve „az élethez és méltósághoz való jog csak elvehető, mégpedig csakis visszafordíthatatlanul, és akkor minden más jog is megszűnik.”¹⁰⁷⁷ Amíg a „megfosztás” kifejezés még teret enged az emberi méltóság korlátozása enyhébb eseteinek, addig a „csak elvehető” kitétel kizárja a méltósághoz való jog önmagában való korlátozását és ezzel az emberi méltósághoz való jog önálló – az élethez való jogon túlmutató – tartalmát.

Az élethez és méltósághoz való jog a párhuzamos indokolás szerint ebben az oszthatatlan egységben „minden más alapjog lényeges tartalmának is részét képezi, hiszen az összes többi alapjog forrásai és feltételei, továbbá azok korlátozhatóságának abszolút határai.”¹⁰⁷⁸

Súlyom párhuzamos indokolásban kidolgozott tézisei az első abortuszhatározatban immár többségi véleményként jelennek meg. Az alkotmánybírósági gyakorlatban azonban – az alapjogok lényeges tartalmánál bemutatottak szerint – nem egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog önállóan vagy

¹⁰⁷⁵ Uo.

¹⁰⁷⁶ Uo.

¹⁰⁷⁷ ABH 1990, 88, 106.

¹⁰⁷⁸ Uo.

az élethez való joggal együtt képezi az alapjogok lényeges tartalmának részét, mivel több esetben önállóan jelent meg.

4.2.2. Az élethez való jog alanyi oldala

Az élethez való alanyi jog a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban is az ember életének biztosítására szolgál. Az élethez való jog alanyi oldalából az oszthatatlansági doktrína következtében – ellentétben a német gyakorlattal – az a kötelezettség származik, hogy az állami intézmények, illetve a közhatalmat gyakorló személyek egyáltalán nem korlátozhatják az egyén élethez való jogát.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában nem merült fel az a kérdés, hogy az élethez való alanyi jog magában foglalja-e a halálhoz való jogot.¹⁰⁷⁹ Bár a tesztületnek szembe kellett néznie az eutanázia problémával, azt nem az élethez való joggal (az élettől megfosztás), hanem az élet saját elhatározásából való befejezésének összefüggésében vizsgálta.¹⁰⁸⁰

Az Alkotmánybíróság nem foglalkozott¹⁰⁸¹ az emberi élet mint kár problémával sem,¹⁰⁸² így nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy a fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igénye¹⁰⁸³ esetében a meg nem születés-

¹⁰⁷⁹ Halmai Gábor szerint az eutanázia felfogható az élethez való jog egyfajta negatív érvényesítéseként. HALMAI (2011) i. m. 59.

¹⁰⁸⁰ ABH 2003, 235, 262–263.

¹⁰⁸¹ 2008. szeptember 10-én az Alkotmánybíróság előtt utólagos normakontroll hatáskörben kezdeményezték a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE sz. jogegységi határozatának vizsgálatát, amely rendelkező részében kimondta, hogy a fogyatékossgal született gyermek saját jogon kártérítést nem igényelhet. Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 71. § (1) bekezdése alapján azonban 2012. január 1-jei hatállyal minden olyan folyamatban levő eljárás megszűnt, amely tartalma szerint jogszabály alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányul, és amelyet nem az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés e) pontjában meghatározott indítványozó (a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede vagy az alapvető jogok biztosa) terjesztett elő.

¹⁰⁸² A joggyakorlatban több mint hetven évvel ezelőtt, először az Amerikai Egyesült Államokban merült fel a fenti kérdés egy kártérítési perben. Európában a nem kívánt gyermek születése kapcsán kibontakozott jogi vita negyven évvel ezelőtt kezdődött. DÓSA (2004) i. m. 136., 142. Magyarországon a rendszerváltást követően indultak ilyen egészségügyi kártérítési eljárások az ítélkezési gyakorlatban. KÖLES i. m. 203–250., 287–291.

¹⁰⁸³ A magyar szakirodalom – az angol-amerikai szakirodalomból átvett, Európában is meghonosodott módon és kifejezéssel – három esetre bontotta a nem kívánt gyermek születésével kapcsolatos kártérítési igényeket: 1. az egészséges, de nem kívánt gyermek világrajövelele esetén a szülők kártérítési igénye (*wrongful conception vagy wrongful pregnancy*) 2. a fogyatékossgal született gyermek utáni szülői kártérítési igény (*wrongful birth*) 3. magának a fogyatékos gyermeknek a kárigenye (*wrongful life*). DÓSA (2000) i. m. 143.; LÁBADY i. m. 15.; HERPAI i. m. 691.

hez való jog a kártérítés alapjául szolgálhat-e. Álláspontom szerint ugyanúgy ahogy az élethez való jog nem foglalja magában a halálhoz való jogot, bár a halál az élet része, a meg nem születéshez való jog sem vezethető le az élethez való jogból.

Az Alkotmánybíróság a 201/B/1995. AB határozatban megállapította, hogy az élethez való jog részét képezi az önvédelemhez való jog. De a testület szerint abból nem vezethető le a szabad lőfegyvertartás joga.¹⁰⁸⁴ Ellenkezőleg, ha korlátlanul lehetne lőfegyvert beszerezni, mivel a fegyvert nemcsak önvédelemre, hanem jogtalan támadásokra is fel lehet használni, az élethez való jogtól való önkényes megfosztások számának növekedésével kellene számot vetni. A jogszabályok azért teszik lehetővé a fegyvertartást a kiemelkedő jelentőségű közmegebízást ellátó személyek számára, mert feladatuk miatt életük és testi épségük védelmet igényel. Más személyek viszont önvédelmi célból csak akkor tarthatnak lőfegyvert, ha igazolják, hogy tevékenységük miatt életük, testi épségük fokozott védelmet igényel.¹⁰⁸⁵ Korábbi határozatára hivatkozva utasította el a testület azokat az indítványokat, amelyek a fegyvertartási engedélyezési eljárás szigorítását, a büntetlen előéleti feltételnek¹⁰⁸⁶ a kérelmet előterjesztőtől való megkövetelését alkotmányellenesnek találták.¹⁰⁸⁷

4.2.3. Az élethez való jog korlátozása

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatban kidolgozott oszthatatlansági doktrína részeként rögzítette, hogy az élethez való jog az állam által korlátozhatatlan. Az Alkotmánybíróság ezt a tételét a későbbi gyakorlatában is fenntartotta azzal, hogy megkülönböztette az élettől való megfosztástól az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam általi, biztosan bekövetkező megfosztást tekintette az élethez való

¹⁰⁸⁴ Az Alkotmánybíróság a lőfegyvertartás korábban hatályos szabályait már több alkalommal vizsgálta. Ennek során megállapította, hogy a lőfegyvertartás nem tartozik az alapvető emberi jogok körébe és emberi életet veszélyeztet. 14/1992. (III. 30.) AB határozat, ABH 1992, 338, 340–341.

¹⁰⁸⁵ ABH 1995, 774, 775.

¹⁰⁸⁶ A lőfegyvertartásra vonatkozó hatályos jogszabályok: a lőfegyverekről és lőszerkekről szóló 2004. évi XXIV. törvény; a fegyverekről és lőszerkekről szóló 253/2004. (VIII. 31.) Korm. rendelet. A Rendelet 3. § (1) bekezdés c) pontja szerint nem kaphat fegyvertartási engedélyt, akit az ott felsorolt bizonyos bűncselekmények miatt elítéltek, illetve vele szemben intézkedést alkalmaztak, illetve a d) pont szerint, akik bünszervezetben követtek el bűncselekményt.

¹⁰⁸⁷ 9/2007. (III. 7.) AB határozat, ABH 2007, 177, 194.

jog korlátozásának. A különbségtétel kiindulópontja, hogy – az oszthatatlansági doktrína értelmében – az élethez és méltósághoz való jogot nem lehet részben ellehetetleníteni, attól az embert csupán teljesen megfosztani lehet. Ennek megfelelően a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban azt vizsgálom, hogy mely magatartások valósítják meg az élethez való jog korlátozását. Tekintettel arra, hogy a korlátozás – az emberi méltósághoz való joggal fennálló egység miatt – nem igazolható, a háromlépcsős alkotmánybírósági vizsgálat a korlátozás szintjén zajlik. A végeredmény pedig az élethez és az emberi méltósághoz való jog semmivel sem igazolható sérelme.

4.2.3.1. HALÁLBÜNTETÉS

A Halálbüntetést Ellenzők Ligájának indítványára¹⁰⁸⁸ az Alkotmánybíróság a 23/1990. (X. 31.) AB határozat rendelkező részében¹⁰⁸⁹ alkotmányellenesnek nyilvánította a halálbüntetést és megsemmisítette mindazokat a törvényi rendelkezéseket, amelyek a halálbüntetés kiszabására és végrehajtására vonatkoztak.¹⁰⁹⁰ A halálbüntetésről szóló határozatban jelenik meg először az élethez és méltósághoz való jog egymásra vonatkoztatott értelmezése.¹⁰⁹¹ Az Alkotmánybíróság határozatának indokolásában megállapította, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az élettől és az emberi méltóságtól való önkényes megfosztást tiltja, tehát nem zárja ki a nem önkényes megfosztás lehetőségét. A halálbüntetés alkotmányosságának megítélésénél azonban a 8. § (2) bekezdést tekintette irányadónak, a halálbüntetés ugyanis az élethez és az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát korlátozza, sőt annak teljes és helyrehozhatatlan megsemmisítését eredményezi, ezért alkotmányellenes. Az Alkotmánybíróság több

¹⁰⁸⁸ Az indítványt és az ügyben az Alkotmánybírósághoz benyújtott szakvéleményeket ld. HORVÁTH (1991) i. m.

¹⁰⁸⁹ ABH 1990, 88, 89.

¹⁰⁹⁰ A halálbüntetés elleni mozgalomnak több mint száz éve igen erős hagyományai vannak Magyarországon, ld. HORVÁTH (1990) i. m. A nemzetközi jogi jogfejlődés pedig a második világháborút követően a halálbüntetés visszaszorításától a halálbüntetés teljes megszüntetésének irányába mutat. A nemzetközi jogi tendenciával szoros kölcsönhatásban a demokratikus államok sorra rendelkeztek alkotmányban vagy törvényben a halálbüntetés eltörléséről. Az alkotmánybírósági abolíció azonban a nemzetközi gyakorlatban egyedülálló volt. Később a magyar példát más országok is követték.

¹⁰⁹¹ Az alkotmánybírák többsége (nyolc alkotmánybíró) egyetértett a halálbüntetés eltörlésével, az alapul szolgáló alkotmányos indokok tekintetében azonban mély véleménykülönbségek osztották meg őket, amit a testületi indokoláshoz csatolt szokatlanul sok (szám szerint öt) egyéni vélemény jól tükröz.

megjegyzést is fűzött határozata indoklásához. Megállapította, hogy az 54. § (1) bekezdés és a 8. § (2) bekezdés nincs összhangban és az országgyűlésre hárul a feladat, hogy az összhangot megteremtse.¹⁰⁹² Megállapította továbbá, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele, amely korlátot jelent az állam büntető hatalmával szemben.

A halálbüntetés 54. § (1) bekezdés alapján való alkotmányellenessége alkotmányjogi akadályát az „önkényesség” fogalom többféle értelmezése jelentette.¹⁰⁹³ Az Alkotmánybíróság tagjainak többsége helyezkedett arra az álláspontra, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdésben foglalt „önkényesen” kitétel nem zárja ki az élettől és az emberi méltóságtól történő nem önkényes megfosztás lehetőségét. Ezen álláspont szerint tehát értelmezhető úgy, hogy mint nem önkényes megfosztás lehetővé teszi a halálbüntetést. E felfogás szerint az önkényesség a törvénynek megfelelő eljárás hiányát jelenti.

Az ezzel szemben álló felfogás szerint a halálbüntetés akkor is önkényes, ha törvényi szinten van szabályozva.¹⁰⁹⁴ Egyik álláspont szerint az élettől való megfosztás minden esetben önkényes, a halálbüntetés az élettől való megfosztás aleseteként minősül önkényesnek. Az élethez és méltósághoz való jog sajátosságaiból (oszthatatlan, korlátozhatatlan) következően e jogoktól való megfosztás fogalmilag önkényes.¹⁰⁹⁵ Ennek következtében a jogos védelem köre is szűkebb

¹⁰⁹² Az összhang megteremtését az Alkotmánybíróság az országgyűlésre bízta, az adott konfliktust azonban a saját hatáskörében eldöntötte. A határozatból három indok gyűjthető ki a konfliktus eldöntése mellett: 1. a *lex posterior derogat legi priori* elv 2. a halálbüntetés eltörlése irányába mutató nemzetközi fejlődési tendencia 3. a kriminológia és kriminálstatisztika adatai a halálbüntetés hatástalanságáról. Schmidt Péter különvéleménye vitatta az Alkotmánybíróság hatáskörét az egymással ellentétes alkotmányi rendelkezések feloldása miatt (ABH 1990, 88, 94.).

¹⁰⁹³ Az indítványozó, Horváth Tibor a Halálbüntetést Ellenzők Ligája nevében az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezésre hivatkozással kezdeményezte a halálbüntetést elrendelő jogszabályok alkotmányellenességének megállapítását és három párhuzamos vélemény az 54. § (1) bekezdés alapján is alkotmányellenesnek és eltörlelendőnek tartja a halálbüntetést. A jogi szakirodalomban pedig utólag Kis János felvetette az 54. § (2) bekezdés figyelembevételének lehetőségét. Kis (2000) i. m. 208.

¹⁰⁹⁴ Az önkényesség fogalmának ilyen értelmezése Lábady Tamás, Tersztyánszky Ödön, valamint Súlyom László és Zlinszky János párhuzamos véleményében jelenik meg (ABH 1990, 88, 96, 106–107.).

¹⁰⁹⁵ Súlyom László párhuzamos véleménye, ABH 1990, 88, 106–107. Kis János szerint az élethez való jog helyt nem álló, abszolút felfogásának az ugyancsak helyt nem álló következménye, hogy az élet elvételének nincsenek nem önkényes esetei. Szerinte vannak olyan rendkívüli helyzetek, amelyekben az élethez való jog „él”, de áthágása megengedett. Kétféle helyzetben fordul elő, hogy az ember életének elvétele nem önkényes. Egyrészt, ha az egyik ember élete közvetlen konfliktusban van a másik ember életével – erre példaként a jogos védelmet és a végszükséget hozza fel –, vagy ha egy másik ember valamilyen nyomós érdeke a mérlegelés

lesz, mert élet csak élettel lehet arányos.¹⁰⁹⁶ A jogos védelmi helyzetet jogon kívüli szituációnak tartja, amellyel a természeti állapot tér vissza azokra a pillanatokra, amíg az életek közötti választás fennáll.

Más vélemény abból indul ki, hogy mivel az Alkotmány 54. § (1) bekezdés az élettől és méltóságtól való önkényes megfosztást tilalmazza, az Alkotmány szerint kell hogy maradjon tere a nem önkényes megfosztásnak is. Nem állítható, hogy az élettől való minden megfosztás fogalmilag önkényes, ugyanakkor a halálbüntetés – mint büntetési nem – nem tartozik a halálokozás nem önkényes esetei közé.¹⁰⁹⁷

Ehhez hasonló álláspont szerint a halálbüntetés eleve önkényes volta nem vezethető le az Alkotmányból. Az Alkotmány eredetileg a halálbüntetést, ha azt törvény alapján rendes bírói eljárásban szabták ki, nem tekintette önkényesnek. A halálbüntetést azért tartja önkényesnek, mert szükségessége a relatív büntetési elmélet értelmében nem igazolt.¹⁰⁹⁸

A halálbüntetést eltörlő AB határozat és a később ratifikált nemzetközi egyezmények¹⁰⁹⁹ ellenére több esetben is állampolgári kezdeményezés indult a halálbüntetés visszaállításáról rendelkező országos népszavazás megtartása érdekében.¹¹⁰⁰ A népszavazás kiírását támogató aláírások gyűjtésére azonban nem kerülhetett sor, mert az OVB minden alkalommal megtagadta az aláírásgyűjtő

során megelőzi az élethez fűződő érdeket és így nem konkurál vele – ilyennek tekinti az abortusz esetét. Másrészt, ha magának az élettől megfosztandó személynek jobb meghalnia, mint élnie vagy ha a személy már a testi halál beállta előtt visszafordíthatatlanul megszűnt. Ld. Kis (1992b) i. m. 120–123.

¹⁰⁹⁶ Újvári Ákos ebből a jogos védelem büntetőjogi alkalmazása számára azt a következtetést vonja le, hogy a közvetlen személy elleni erőszakot vagy fenyegetést nem hordozó vagyron elleni támadások elhárítása esetén a szükségesség és a védelmi szándék dualista követelményének van egy kiegészítő, szűkítő kritériuma: a jogtalan támadó élete szándékos kioltásának tilalma. ÚJVÁRI i. m. 93.

¹⁰⁹⁷ Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön párhuzamos véleménye, ABH 1990, 88, 96.

¹⁰⁹⁸ Zlinszky János párhuzamos véleménye, ABH 1990, 88, 113. Szabó András párhuzamos véleményében kifejti, hogy a halálbüntetés az abszolút büntetési elmélettel sem igazolható, ugyanakkor az Alkotmánybíróság a halálbüntetés büntetési rendszerünkben való kiiktatását nem büntetőjogi megfontolásokra, hanem az Alkotmányra alapozta. Így az Alkotmány 8. §-a értelmében az állam büntetőhatalmának nincs joga életet elvenni (ABH 1990, 88, 109–110.)

¹⁰⁹⁹ Az 1993. évi XXXI. törvénnyel az országgyűlés elfogadta és kihirdette az Emberi jogok európai egyezményét, annak halálbüntetést békeidőben tiltó 6. kiegészítő jegyzőkönyvével egyetemben. Az 1995. évi II. törvénnyel pedig az ENSZ Egyezségokmányának a halálbüntetés eltörlésére vonatkozó második fakultatív jegyzőkönyvének a kihirdetése történt meg.

¹¹⁰⁰ TÓTH J. (2010) i. m. 320. 47. lj.

ív mintapéldányának hitelesítését.¹¹⁰¹ Az Alkotmánybíróság megerősítette, hogy népszavazással nem lehet visszaállítani a halálbüntetést.¹¹⁰²

Az Alaptörvény nem mondja ki kifejezetten a halálbüntetés eltörlését, de az Alaptörvény II. cikkéből kiolvasható a halálbüntetés tilalma. Az élethez és emberi méltósághoz való jogot biztosító alkotmányi rendelkezés több lehetőséget is kínál a halálbüntetés alkotmányellenességének levezetéséhez.

Álláspontom szerint a halálbüntetés alkotmányellenessége már az emberi méltóság lényeges tartalmából és annak a II. cikk első mondatában deklarált sérthetlenségéből is következik, mivel az ember az élete fölötti állam általi rendelkezés révén a bűnüldözés pusztá tárgyává válik. Ez a felfogás viszont csak akkor lenne összeegyeztethető az Alkotmánybíróság gyakorlatával, ha egyáltalán nem adna teret az élethez való jog korlátozásának. Az Alkotmánybíróság ugyanis az élethez való jog értelmezése során nem tett különbséget – német mintára –¹¹⁰³ a lényeges tartalom abszolút és relatív értelmezése között, mely utóbbi lehetővé tenné az élethez való szubjektív jog korlátozását, és ezzel teljes mértékben kizárta az élethez való jog korlátozhatóságát.

Fenntartható azonban az Alkotmánybíróság monista felfogásához fűződő korábbi gyakorlata annyiban, hogy ebben a speciális esetben (a halálbüntetés mint az élet elvételére irányuló büntetőjogi szankció megítélésénél) az élethez és az emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységben jelenik meg az emberi lét egészének védelmére, és ezért korlátozhatatlan. Álláspontom szerint ez nem jelenti azt, hogy az emberi méltósághoz való abszolút jognak ne lenne az élethez való jogtól önálló tartalma.

A II. cikkéből tehát a halálbüntetés kifejezett alkotmányi rendelkezésben való rögzítése nélkül is kiolvasható a halálbüntetés tilalma.

4.2.3.2. A RENDŐRI LŐFEGYVERHASZNÁLAT

Az Alkotmánybíróság állást foglalt az élethez való joggal kapcsolatos egyik legfontosabb alkotmányjogi kérdésben is, a rendőri lőfegyverhasználat kérdésében és megsemmisítette a rendőrségről szóló törvény¹¹⁰⁴ néhány rendel-

¹¹⁰¹ Az OVB az Alkotmányra hivatkozott, nevezetesen a 28/C. § (5) bekezdésre, ld. 1/1999. (I. 14.) OVB határozat; 8/1999. (III. 29.) OVB határozat.

¹¹⁰² 11/1999. (V. 7.) AB határozat, ABH 1999, 100, 103–104.

¹¹⁰³ Ld. Az élethez való jog korlátozása című 6.4.1.2.1. pont alatt.

¹¹⁰⁴ A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 17. § (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy kényszerítő eszköz alkalmazása esetén az emberi élet kioltását „lehetőleg kerülni kell” a

kezését. A 9/2004. (III. 30.) AB határozatban megállapította, hogy az Rtv. támadott rendelkezéseiben – az alkotmányos alapjogvédelem szempontjából – közös elem, hogy nem az életnek az állam általi, bizonyosan bekövetkező elvételéről van szó, hanem az emberi élet más emberek általi eshetőleges elvételéről, az élet kockáztatásáról, az élethez való jog esetleges sérelmének megengedéséről. Az élet önkényes elvételének állam általi megengedése sértené az élethez való jog lényeges tartalmát. A jog ugyanakkor bizonyos esetekben eltúri az élet elvételét, ugyanis nem tekinti jogellenesnek a jogos védelmi helyzetben vagy végszükségben elkövetett emberölést. A lőfegyver használati esetek azonban nem tartoznak ehhez a szabályozási területhez. Más megítélés alá esnek, mert nem az élet kioltására, legfeljebb annak kockáztatására adnak felhatalmazást, másrészt azért is, mert a rendőr nem magánemberi minőségben jár el, hanem olyan személyként, aki az államot terhelő életvédelmi kötelezettséget teljesíti.¹¹⁰⁵

Az élet veszélyeztetésén alapuló lőfegyverhasználati jogosítvány a testület szerint azért nem vet fel alkotmányossági aggályokat, mivel az a Rtv.-ben szabályozott esetek jelentős részében nem valósítja meg az élethez való jog korlátozását (veszélyeztetési esetkör).¹¹⁰⁶ Így az Alkotmánybíróság azt vizsgálta, hogy alkotmányosan megengedhető-e az élet kockáztatása akkor, ha ez nem életveszély elhárítását célozza. A testület szerint, aki más életének kioltásával már megsértette az élethez való jogot, magára vonja azt a kockázatot, hogy a vele szemben alkalmazható jogszerű fegyverhasználat révén a saját élete kerül veszélybe. Ennek a helyzetnek a kialakulásához a szándékos¹¹⁰⁷ magatartások

rendőri intézkedés során. Ugyanakkor a törvény biztosítja a lőfegyver használati jogot a jogos védelem és a végszükség esetein kívül is. Az 54. § *a)–k)* pontja tartalmazza azokat az esetköröket, amikor a rendőr fegyvert használhat. Fontos, hogy az Rtv. 53. § (1) bekezdés értelmében „lőfegyverhasználatnak csak a szándékosan, személyre leadott lövés minősül”. Megállapítható, hogy az 54. § az élet elleni közvetlen fenyegetés vagy támadás esetein túl, különféle bűnmegelőzési, bűnüldözési, igazságszolgáltatási célból is lehetővé teszi az életet közvetlenül veszélyeztető fegyverhasználatot. Az 54. § alapján a rendőr fegyvert használhat: *„g)* az emberi élet kioltását szándékosan elkövető elfogására, szökésének megakadályozására; *h)* az állam elleni (Btk. X. fejezet), az emberiség elleni (Btk. XI. fejezet) bűncselekményt elkövető személy elfogására, szökésének megakadályozására; *i)* azzal szemben, aki a nála lévő fegyver vagy más veszélyes eszköz letételére irányuló rendőri felszólításnak nem tesz eleget, és magatartása a fegyveres vagy más veszélyes eszköz ember elleni közvetlen felhasználására utal; *j)* az elfogott, bűncselekmény elkövetése miatt őrizetbe vett vagy bírói döntés alapján fogva tartott menekülésének, erőszakos kiszabadításának megakadályozására vagy elfogására, kivéve ha a fogva tartott fiatalokú.”

¹¹⁰⁵ ABH 2004, 179, 186–187.

¹¹⁰⁶ Rtv. 54. § *a)–g)*.

¹¹⁰⁷ A szándékosságnak tulajdonított jelentőséget az Alkotmánybíróság a 135/B/2006. AB határozatban is, amikor megállapította: „Az indítványozó különösen sérelmesnek tartotta, hogy a fedett nyomozó gondatlan emberölés esetén büntetlen marad annak ellenére, hogy

egybefüggő, zárt láncolata az előfeltétel, melyet az Rtv. meghatároz: 1. emberölés, 2. az elkövető nem veti alá magát a jogi eljárásnak, 3. menekül, 4. ezen a szándékán a figyelmeztető lövés sem változtat.¹¹⁰⁸ Mindazonáltal

„[a]z indokoltságot nem a bűnüldözés hatékonyságának fokozása teremti meg, nem is önmagában a büntetőeljárás lefolytathatósága, hanem az élethez való jogból fakadó követelmény: az élet kioltását elkövető személynek jogi eljárással kell szembesülnie”.¹¹⁰⁹

Amennyiben ezek a feltételek hiányoznak, az élet a közvetlen veszély esetein túl nem kockáztatható.¹¹¹⁰

Holló András különvéleményében rámutatott arra, hogy a többség a nem életveszély elhárítására szolgáló rendőri lőfegyverhasználat alkotmányosságának kimondásával túllépet a halálbüntetés határozatban kidolgozott oszthatatlansági doktrínán, mivel az nem csupán az állam büntető hatalmával szemben, hanem általánosán mondta ki az élethez való jog korlátozhatatlanságát.¹¹¹¹ Álláspontja szerint

„önmagában az elkövetett bűncselekmény súlyára (szándékos emberölés) tekintettel az elkövető elfogásának, szökésének megakadályozása érdekében a fegyverhasználat biztosítása alkotmányosan nem indokolható szempont”.¹¹¹²

az élethez való jog abszolút jellegű. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a jogalkotó azzal, hogy az élet szándékos kioltását tiltja meg, eleget tesz objektív, intézményes védelmi kötelezettségének. Erre az elvi alapra helyezkedett az Rtv. lőfegyverhasználati szabályainak alkotmányosságát vizsgáló 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 2004, 179.” (ABH 2007, 1942, 1946.) Ezzel szemben Lévy szerint: „Csupán abból a körülményből, hogy a fedett nyomozó intézménye titkos eszköz, nem következhethet az, hogy magatartása minősítésére jogszabályban pontosan körül nem határolt feltételek mellett, szubjektív mérlegelést lehetővé tevő módon kerüljön sor [...]. Túl azon, hogy ez a megoldás nem egyeztethető össze az államnak – az abszolút alkotmányos védelem alatt álló élethez való jog tekintetében fennálló – intézményvédelmi kötelezettségével, a jelenlegi szabályozással a jogállamiság további elemei is sérülnek.” Lévy Miklós alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2007, 1942, 1953.

¹¹⁰⁸ Ezért utasította el a testület a Rtv. 54. § g) pont alkotmányellenességére vonatkozó indítványt.

¹¹⁰⁹ ABH 2004, 179, 201.

¹¹¹⁰ Ezért semmisítette meg a testület a Rtv. 54. § h), i), és j) pontját. 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 179, 199–207.

¹¹¹¹ Holló András alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2004, 179, 209. A különvéleményhez csatlakozott Kukorelli István alkotmánybíró.

¹¹¹² ABH 2004, 179, 210.

Holló tehát – a többséggel szemben – az élethez való jog korlátozhatatlansága miatt alkotmányellenesnek tekintette a rendőri lőfegyverhasználatot abban az esetben, ha az nem életveszély elhárítására szolgál.

Tersztyánszkyne Vasadi Éva nem értett egyet a Rtv. kifogásolt rendelkezéseinek megsemmisítésével, mivel álláspontja szerint

„[a] jogszabály, amikor végső eszközként engedi az erőszak e formájának az alkalmazását is, csupán eltűri azt, hogy a végső eszközként alkalmazott erőszak a fegyvert használó rendőr akarata ellenére, szándékán kívül, cselekedetének egyik hatásaként halál okozásához vezessen”.¹¹¹³

Álláspontja szerint az ember ellen fegyverhasználatra jogosító szabálynak azt kell tiltani, hogy a fegyverhasználat szándékosan az élet kioltására irányuljon.

Az Alkotmánybíróság többsége az élethez való jog kockáztatásának, veszélyeztetésének az élethez való jog korlátozásától való megkülönböztetésével a korlátozás fogalmát – ellentétben a német és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatával –¹¹¹⁴ az élet szándékos elvételére szűkítette. Ezzel látszólag az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradt, valójában azonban túllépett rajta.

Az oszthatatlansági doktrínán belül elfogadható lenne az az értelmezés, hogy a rendőri fegyverhasználatot – az élethez való jog korlátozásának és veszélyeztetésének megkülönböztetésével – mindaddig ki lehet vonni az élethez való jogot korlátozó magatartások köréből, amíg az nem az élet kioltására irányul. A magatartás megvalósítójának szándéka azonban – a bűncselekmények megítélésével szemben – az alapjog korlátozásának megítélésénél nem vehető figyelembe. A magatartásnak objektíve kell alkalmasnak lennie arra, hogy az alapjog gyakorlását ellehetetlenítse. Egyetértek Holló különvéleményével: az oszthatatlansági doktrína fenntartása mellett nem lehet a nem életveszély elhárítására szolgáló rendőri lőfegyverhasználat alkotmányossága mellett érvelni. Az Alkotmánybíróság a korlátozás fogalmának szűkítése (a veszélyeztetés nem korlátozás) mellett ugyanis a korlátozható alapjogok vizsgálatára kidolgozott

¹¹¹³ Tersztyánszkyne Vasadi Éva alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2004, 179, 212.

¹¹¹⁴ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában az élethez való jog korlátozása nemcsak szándékos emberöléssel valósul meg, hanem az állam által tanúsított olyan magatartásokkal is, amelyek során az áldozat megengedett erőszak nem szándékos eredményeként halt meg. *McCann és társai kontra Egyesült Királyság ügy*, 1995.09.27., kérelemszám: 18984/91., msz. 148.

szükségességi-arányossági vizsgálat alapján jutott arra a következtetésre, hogy az élet kockáztatása, veszélyeztetése akkor is igazolható, ha nem életveszély elhárítását célozza. Az az érvelés, miszerint az emberi élet kioltását elkövetővel szembeni rendőri löfegyverhasználat alkotmányos indoka az elfogása vagy szökése megakadályozása érdekében tulajdonképpen az áldozat élethez való jogából fakadó követelmény, nem elfogadható az élethez való jog korlátozhatóságának alátámasztására. A bűncselekmény áldozatának az elkövető élethez való jogával ütköző alanyi joga a halála után már nem értelmezhető. Ezzel a testület tulajdonképpen az élethez való alanyi jog korlátozásának igazolhatóságát állapította meg az állam büntető igényének érvényesítésére. Ezzel szemben az elkövető felelősségére való hivatkozás megalapozott, de ugyanúgy túllép az oszthatatlansági doktrínán, mivel az élethez való jog korlátozását azért tartja indokolhatónak, mivel a rendőri löfegyverhasználat során az emberi méltóság sérelme nem merül fel.

4.2.3.3. AZ ÉLET FELÁLDOZÁSA MÁSOK MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN

Az Alkotmánybíróság elutasította azt az indítványt, amely a katonai szolgálatot teljesítők esküjének az élet feláldozására vonatkozó szövegrészét¹¹¹⁵ kifogásolta. Megállapította, hogy amikor az állam a honvédelmi kötelezettség keretében végső esetben az élet feláldozását is megköveteli a fegyveres szolgálatot végző katonától, nem az élettől való állam általi, bizonyosan bekövetkező megfosztásról van szó. Az eskü szövegében az élet feláldozásának kockázatát vállalja a katona. Erre olyan szituációban kerülhet sor, amelyben a katona közvetlen veszélyben van, és amelyben a jog eltűri, hogy a katona a támadó életét kioltsa. Emellett az Alkotmány lehetővé tette lelkiismereti meggyőződésre hivatkozással a fegyveres szolgálat teljesítésének visszautasítását.¹¹¹⁶ Ezt az álláspontját erősítette meg a testület a rendőr életének kockáztatásával kapcsolatban is,

¹¹¹⁵ A honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény Melléklete 1. pont második mondat: „A Magyar Köztársaság érdekeit, állampolgárai jogait és szabadságát bátran, a törvények betartásával életem árán is megvédem.” Az Alkotmánybíróság határozata óta a honvédelmi kötelezettségre vonatkozó szabályozás módosult, a testület élethez való alanyi joggal kapcsolatos megállapításai azonban nem veszítették el aktualitásukat. (Jelenleg a honvédelemre vonatkozó legfontosabb szabályok a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvényben, a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvényben, valamint a polgári védelemről szóló 1996. évi XXXVII. törvényben találhatók.)

¹¹¹⁶ 46/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994, 274, 276–277.

ugyanakkor megállapította, hogy itt nem alkotmányos kötelezettség teljesítésével összefüggésben merül fel az élet kockáztatása, hanem önként választott élethivatás (foglalkozás) gyakorlása során.¹¹¹⁷ Az Alkotmánybíróság gyakorlatában tehát az élet feláldozása (kockáztatása) mások megmentése érdekében sem valósítja meg az élethez való jog korlátozását.

4.2.4. Az élethez való jog tárgyi oldala

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 8. § (1) bekezdésében foglalt „védelem” kifejezésből vezette le az alapjogok védelmére vonatkozó kötelezettséget. Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége elsősorban az élethez való joggal összefüggő esetekben merült fel, így annak tartalma az abortusz és eutanázia határozatokban bontakozik ki.

4.2.4.1. ABORTUSZ

Az Alkotmánybíróság két határozatban foglalkozott az abortusz jogi szabályozásával. Mindkettőben központi szerepet játszik az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldala.

Az Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat (első abortusz-határozat) rendelkező részében megállapította, hogy a terhességmegszakításra vonatkozó szabályok rendeletben való meghatározása alkotmányellenes. Ezért megsemmisítette az egészségügyi törvény vonatkozó rendelkezését, valamint a megtámadott rendeleteket.¹¹¹⁸

Az Alkotmánybíróság határozata indokolásában megállapította, hogy a terhességmegszakítás szabályozása számos alapjogot érint, de az élethez való jog és méltósághoz való jog (önrendelkezés) összefüggése az abortusszal követeli meg, hogy a terhességmegszakításról törvény rendelkezzen. Formai szempontból állapította meg az abortusz szabályozásának alkotmányellenességét.¹¹¹⁹

¹¹¹⁷ 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 2004, 179, 201.

¹¹¹⁸ Az egészségügyről szóló 1972 évi II. törvény 29. § (4) bekezdés első mondata a terhesség megszakításának engedélyezett eseteit jogszabály általi szabályozáshoz köti, amely kitévelt az Alkotmánybíróság a terhességmegszakításról szóló 76/1988. (XI. 3.) MT rendelet és az annak végrehajtására kiadott 15/1988. (XII. 15.) SZEM rendelettel együtt megsemmisítette.

¹¹¹⁹ Lábady Tamás a határozathoz fűzött párhuzamos véleményében a terhességmegszakítás szabályozását tartalmilag is alkotmányellenesnek tartja. Az ember és veleszületett

Az Alkotmánybíróság mégis rámutatott azokra az alkotmányos keretekre, amelyek – a törvényhozónak a magzat jogalanyiságára vonatkozó döntésétől függően – az abortusz alkotmányos szabályozásának lehetőségeit behatárolják.

Ha a törvényhozó a magzatot jogilag embernek tekinti, a magzatnak alanyi joga van az élethez, mely kioltja a nő önrendelkezési jogát. Így az anya önrendelkezési joga szabály szerint nem, hanem csupán néhány rendkívüli határesetben érvényesül. Ilyen például amikor az anya életének megmentése érdekében válik szükségessé az abortusz.¹¹²⁰ Az Alkotmánybíróság szerint tehát az élethez való jog erősebb alapjog az önrendelkezési jognál.¹¹²¹

Ha a törvényhozó úgy dönt, hogy a magzat jogilag nem ember, az országgyűlésnek mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát és az élethez való jogból folyó, a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget. Az államnak az élet védelmére vonatkozó objektív köteletségéből következik, hogy az állam nem engedheti meg alkotmányosan az indok nélküli abortuszt.¹¹²² A határozat állást foglalt az abortusz szabályozásának két ismeretes modellje, a határidős modell és az indikációs modell alternatívájában, és kizárólag a terhesség kezdetétől fogva megfelelő indoktól függővé tett terhességmegszakítást tekinti alkotmányosnak.

Fontos hangsúlyozni, hogy az Alkotmánybíróság szerint a terhességmegszakítást mint az egyedi élet szándékos kioltását csak akkor lehet az 54. §-ból következő relatív, intézményes életvédelem hatálya alá tartozónak venni, ha a

(velekeletkezett) fogalmaknak a többségi állásponttól eltérő értelmezése vezetett ehhez a következtetéshez.

¹¹²⁰ Ez az álláspont azonban hagy egy komoly támadási felületet, nem oldja meg a nemi erőszak révén bekövetkező terhesség problémáját. Ld. Judith Thomson analóg példájának rövid összefoglalását GYÖRFI (2001a) i. m. 101. A többségi határozat fenti fél mondatán kívül („csupán néhány rendkívüli határesetben”) csak Zlinszky János véleménye hagyott helyt a probléma megoldására. Zlinszky az anya önrendelkezési joga kapcsán megállapította, hogy szabad döntési joga van abban, hogy kíván-e gyermeket, ugyanakkor az anya emberi, erkölcsi kötelezettségére figyelmeztet, hogy magzatát kihordja. Ez a kötelezettség azonban csak akkor áll fenn, ha a magzat szabad aktus révén fogant. A jogalkotó döntésétől függ, hogy ezt az erkölcsi kötelezettséget jogi kötelezettséggé teszi-e. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 290.

¹¹²¹ Kis János szerint a terhes nő önrendelkezési joga nem verseng, nem konkurál a magzat élethez való jogával. A terhesség kihordásának kötelezettsége csak akkor áll fenn, ha az anya önként vett részt a terhességi viszony létrehozásában. A terhességi viszony létrehozásának önkéntessége a magzat megszületéshez való jogának előkérdése. Kis (1992b) i. m. 129.

¹¹²² Ádám Antal nem az állam objektív életvédelmi kötelezettségén belül, az élethez való jog objektív oldalán keresi a magzati élet védelmének megoldását. Szerinte a magzatot akkor is megilleti a születéshez való jog, ha a törvényhozó nem minősíti jogi értelemben vett embernek. Ez a jog azonban nem abszolút, hanem származékos jogosultság, nem azonos a jogi értelemben vett ember élethez és méltósághoz való jogával ABH 1991, 258, 275.

magzat individualitását jogilag nem ismerik el. Az abortusz személytelenségének a végletekig fokozásával oldja fel az 54. §-ból származó általános, személytelen életvédelmi kötelezettség és az abortusz individualitásának ellentmondását. Nem az egyedi életet, hanem az életet mint értéket védi. Kis János ezzel szemben nem ismeri el az állam életvédelmi kötelezettségének kiterjesztését a szubjektív jog védelméen túlra, arra figyelmeztet, hogy alapjogot csak egy másik fontosabb alapjog védelmében szabad korlátozni.¹¹²³

Ezzel szemben Frivaldszky eleve helyteleníti a még meg nem született emberi személy vonatkozásában a relatív és részleges állami intézményes védelem kötelezettségének megállapítását. Álláspontja szerint

„[e]z úgy válik csupán lehetségessé, hogy elvitatják – életkori diszkriminációval – az életének korai szakaszában lévő emberi személy ember jellegét s ezáltal jogalanyiságát, ami által tagad(hat)ják a magzati korú személy élethez való elidegeníthetetlen alanyi jogát. Ennek egyik eszköze (hazánkban) a pandektisztikából örökölt, állami juttathatóságot kifejező ’jogképesség’ fogalom, amelyet a ’jogalanyiság’ helyett, azt kiváltó módon használnak – nézetünk szerint helytelenül.”¹¹²⁴

Egy évvel az Alkotmánybíróság első terhességmegszakításról szóló határozatának kihirdetése után alkotta meg az országgyűlés a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt.¹¹²⁵ A törvény nem terjesztette ki az ember jogalanyiságát a megszületés előtti időre, de a preambuluma kinyilvánítja, hogy „a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel”. A törvény indikációs rendszert vezet be és indikációként elfogadta a nő súlyos válsághelyzetét.¹¹²⁶

Az Alkotmánybíróság a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatának rendelkező részében megállapította, hogy nem alkotmányellenes, ha a törvény az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén lehetővé teszi a terhesség megszakítását.¹¹²⁷

¹¹²³ Kis (1992b) i. m. 127–128. Ld. még HALMAI (2007) i. m. 273.

¹¹²⁴ FRIVALDSZKY (2015) i. m. 7–8.

¹¹²⁵ A törvény kritikájához ld. Kis (1998) i. m. 97–113., a törvény értékelését ld. továbbá JOBBÁGYI (2007a) i. m. 128–130.

¹¹²⁶ 1992. évi LXXXIX. törvény a magzati élet védelméről 6. § (1) bekezdés *d*) pontja.

¹¹²⁷ Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleményében az egész határozat koncepcióját elveti. Megismétli az első alkotmánybíróági döntéshez csatolt párhuzamos véleményében megfogalmazott gondolatmenetet, mely szerint a magzat az Alkotmány értelmében jogalanynak tekintendő, így megilleti az élethez való abszolút jog. Lábady a határozat koncepcióján belül

Ugyanakkor a súlyos válsághelyzet fogalmának és alkalmazása feltételeinek meghatározása kizárólag törvényben történhet. Ezért megsemmisítette a súlyos válsághelyzet törvény által meghatározott fogalmát,¹¹²⁸ valamint a törvény végrehajtásáról szóló rendelet e fogalmat konkretizáló rendelkezését.¹¹²⁹ Így a súlyos válsághelyzet intézménye meghatározás nélkül maradt. A jogi szabályozás lehetőségének alkotmányos határát állapítja meg az Alkotmánybíróság azzal az előírással, hogy a súlyos válsághelyzet vizsgálatáról a törvényhozó alkotmányosan kizárólag akkor mondhat le, ha a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is megállapít. Elutasítja az Alkotmánybíróság azokat az indítványokat, amelyek a Magzativédelmi törvény egészének alkotmányellenességét arra alapozva állították, hogy a törvény a magzat jogállását kifejezetten nem határozta meg, valamint az arra irányuló indítványt is, hogy a testület állapítsa meg, hogy ember-e a magzat.

Az Alkotmánybíróság a határozat indokolásában megállapította, hogy az országgyűlés a Magzativédelmi törvény megalkotásával formailag eleget tett a korábbi határozatban meghatározott követelményeknek. A törvényalkotó nem rendelkezik kifejezetten a magzat jogalanyiságáról, a terhességmegszakítás e törvényben foglalt szabályozásával az országgyűlés implicite azt juttatta kifejezésre, hogy a magzat jogilag nem ember és nem illetik meg jogok. A magzat jogalanyiságának el nem ismerése azonban nem jelenti azt, hogy a magzati élet nem élvez alkotmányos védelmet. A törvényhozónak mérlegelnie kell a magzati életre is kiterjedő objektív életvédelmi kötelezettséget és az anya önrendelkezési jogát.

A súlyos válsághelyzet az arányosság kritériumának az abortusz sajátos tényállására alkalmazott konkretizálása. A magzat életvédelmének korlátozását az anya joga által az teszi arányossá, hogy a magzat védelmének érvényesítése olyan megterhelést jelentene a várandós nő számára, amely lényegesen nagyobb a normálnál. Tágabb értelemben valamennyi klasszikusan elismert indikáció

is elégtelennek tartja az állam objektív életvédelmi kötelezettségével bevezetett védelmi szintet. ABH 1998, 333, 346. Tersztyánszky Ödön különvéleménye szerint pedig a súlyos válsághelyzetet mint a terhességmegszakítás indokát meg kellett volna semmisíteni. ABH 1998, 333, 346.

¹¹²⁸ 1992. évi LXXXIX. törvény a magzati élet védelméről 12. § (6) bekezdés „Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz, és ez által veszélyezteti a magzat egészséges fejlődését. A súlyos válsághelyzet fennállását az állapotos nő a kéréslap aláírásával igazolja.”

¹¹²⁹ 32/1997. (XII. 23.) NM rendelet 9. § (3) bekezdés „A feltétel fennállását a terhessége megszakítását kérő nő nyilatkozatával igazolja, a nyilatkozat tartalmával, illetőleg valódiságával kapcsolatban a munkatársnak mérlegelési jogköre nincs.” (A munkatárs itt a Családvédelmi szolgálat munkatársát jelenti.)

súlyos válsághelyzet, szűkebb értelemben azonban a szociális indikáció fedi a súlyos válsághelyzet elnevezést. A nő súlyos válsághelyzetének mint önálló indikációnak mindig a terhes nő állapotát kell minősíteni, akinek az állapota igazolhatja a magzat védelmének feladását. A Magzatvédelmi törvény azonban ellentmond az indikáció természetének és feladatának, és így nem tesz eleget a magzati élet védelmére vonatkozó állami kötelezettségnek.¹¹³⁰ Az alkotmányossági problémát tovább súlyosbítja, hogy a nő súlyos válsághelyzetére vonatkozó nyilatkozata nem vizsgálható. Az általános válság-indikáció és az elbírálásról lemondás hatása a határidős megoldással ér fel. Az indikáció legalább szimbolikus fenntartásának komoly elvi jelentősége van, azt hivatott kifejezni, hogy az állam legalább elvileg és alkotmányos okból nem engedi szabadjára az abortuszt. Ezért, ha a válsághelyzet ellenőrizhetőségét a jog feladja, az ezzel kieső védelmet máshol pótolni kell.¹¹³¹

Az országgyűlés az Alkotmánybíróság határozata alapján a 2000. évi LXXXVII. törvénnyel módosította a Magzatvédelmi törvényt.¹¹³²

4.2.4.2. EUTANÁZIA

Az Alkotmánybíróság két határozatában is vizsgálta az eutanázia problémát, bár a fogalom használatától tartózkodott, ezért az csak a párhuzamos indokálásokban és különvéleményekben jelent meg. Az alkotmánybírósági vizsgálat tárgyát képező Eütv. sem használja az eutanázia kifejezést, de az életfenntartó, illetve életmentő beavatkozás visszautasításának két esetét is szabályozza. Egyrészt a cselekvőképes beteg számára biztosítja az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasításának jogát abban az esetben, ha a törvény által meghatározott feltételek bekövetkeztek [Eütv. 20. § (3) bekezdés]. Másrészt a cselekvőképes személy – későbbi esetleges cselekvőképtelensége esetére – közokiratban előre is visszautasíthat életfenntartó, életmentő beavatkozásokat, illetve közokiratban megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki ilyen esetben a visszautasítás jogát helyette gyakorolja (Eütv. 22. §).

¹¹³⁰ A Magzatvédelmi törvény oksági kapcsolatba hozta a nő válsághelyzetét és a magzat fejlődését, márpedig e két szempontot egymással szemben kellene mérlegelni.

¹¹³¹ Holló András párhuzamos véleményében arra figyelmeztet, hogy a válsághelyzet ellenőrizhetőség tétele sértené a nők önrendelkezési jogát és magánszférához való jogát, ezért az állammak a magzati élet védelme érdekében új jogintézményeket kell bevezetni és a terhes nő megsegítésére hivatott intézményi hálózatot kifejleszteni. ABH 1998, 333, 370.

¹¹³² Értékelését ld. JOBBÁGYI (2007a) i. m. 131–133.

Az Eütv. 22. §-a tartalmában az eredetileg angolszász „élő végrendelet” (*living will*) jogintézményének megfelelő rendelkezéseket tartalmaz. A dolgozatban mégis a magyar szakirodalom által kimunkált, a jogintézmény lényegét jobban kifejező előzetes jognyilatkozat¹¹³³ kifejezést használom. Ez azért is indokolt, mert az új Ptk. is lehetőséget teremt a cselekvőképesség jövőbeli (részleges vagy teljes) korlátozása esetére előzetes jognyilatkozatban való rendelkezésre. A cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezés szabályai ugyanakkor eltérnek a Ptk. szabályaitól, így az Eütv. 22.§-a az előzetes jognyilatkozat speciális fajtáját tartalmazza. Ennek megfelelően az előzetes jognyilatkozaton a cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezést értem.

A magyarországi egészségügyi jogi szakirodalomban vitatott az eutanázia fogalom használatának helyénvalósága az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására. Kovácsy Zsombor szerint hatályos jogunk az életfenntartó, életmentő beavatkozás visszautasításával biztosítja – az élet továbbfolytatásához nélkülözhetetlen cselekmények, beavatkozások tudatos elmulasztásával véghezvitt – passzív eutanázia lehetőségét.¹¹³⁴ A hatályos magyar egészségügyi szabályozás az Eütv. 20. § (3) bekezdése révén Filó Mihály szerint is lehetőséget ad a passzív eutanáziára.¹¹³⁵ Ezt vitatja Jobbágyi Gábor,¹¹³⁶ illetve Hegedűs Katalin¹¹³⁷ arra hivatkozva, hogy az eutanázia esetében az orvos szándéka a beteg életének befejezésére irányul. A Magyar Orvosi Kamara Etikai kódexe szerint sem eutanázia, ha a beteg kellő felvilágosítás után – a jogszabályban rögzített feltételek mellett – életfenntartó kezelést utasít vissza, mert így a halál a betegség természetes lefolyása következtében áll be.

A probléma alkotmányjogi megítélése szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasításához való jog az Eütv. által szabályozott esetekben passzív eutanáziának tekinthető-e, de a szakirodalmi elterjedtsége miatt – a dolgozat által alapul vett tipológiának megfelelően – elengedhetetlennek tartom az eutanázia fogalmának használatát az Alkotmánybíróság két eutanázia határozatának bemutatása során.

Az Alkotmánybíróság meghatározta, hogy az eutanázia kapcsán miben nyilvánul meg az állam intézményes életvédelmi kötelezettsége. Az állam e körben fennálló életvédelmi kötelezettsége kettős. Egyrészt biztosítania kell a beteg

¹¹³³ DÓSA (2012) i. m. 105.

¹¹³⁴ KOVÁCSY i. m. 62–63.

¹¹³⁵ Összefoglalóan ld. FILÓ i. m. 38.

¹¹³⁶ JOBBÁGYI (2007a) i. m. 59.

¹¹³⁷ HEGEDŰS i. m. 735.

önrendelkezési jogának érvényesülését, vagyis hogy azt a folyamatot, amelynek során a beteg arról dönt: él-e az életmentő vagy életfenntartó beavatkozás visszautasításának lehetőségével (önkéntes passzív eutanázia), ne zavarhassák meg e döntési folyamattól idegen hatások. A törvényhozó tehát csak annyiban engedhet teret a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési joga érvényesülésének, amennyiben képes biztosítani, hogy a döntés a beteg saját, valódi, befolyástól mentesen kialakított akaratát testesítse meg.¹¹³⁸

Másrészt az állam intézményes életvédelmi kötelezettségének az életről és halálról döntést hozó betegen kívül, tágabb értelemben mindenki más életének védelmében is érvényesülnie kell, aki a jövőben kerülhet hasonló helyzetbe.¹¹³⁹

Ennek megfelelően a szabályozásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy az önrendelkezési jog érvényesülésének lehetővé tétele ne járjon együtt az egészségügyi szolgáltatások és az egészségügyi intézmények iránti közbizalom megrendülésével azok részéről, akik e lehetőséggel nem kívánnak élni, illetve a közösség valamennyi tagja – betegek és hozzátartozók egyaránt – annak tudatában vehessenek igénybe egészségügyi szolgáltatást, hogy ha arra kerül sor, életük és méltóságuk kérdésében hozott döntésüket a törvény megfelelő garanciákkal veszi körül.¹¹⁴⁰ Ezért az Alkotmánybíróság arra a következtetésre jutott, hogy a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogának korlátozása az aktív eutanázia engedélyezésének hiánya miatt az élethez való jog védelme érdekében szükséges. A határozat kiemelte, hogy ezekben az esetekben a halál más személy – az orvos – aktív tevékenysége folytán következik be.¹¹⁴¹ Hivatkozott arra is, hogy ebben az esetben különös jelentősége van annak, hogy az orvos cselekvő részesévé válik már a döntés folyamatának is.¹¹⁴² Hangsúlyozta, hogy a gyógyíthatatlan betegség előrehaladott szakaszában lévő, általában hosszadalmas betegségtől megviselt betegek érdekeik érvényesítésére csökkent mértékben képesek, ezért az élet és halál közötti választásuk során fokozott mértékben ki vannak téve környezetük befolyásának.¹¹⁴³

Az Alkotmánybíróság szerint az állam intézményes életvédelmi kötelezettségéből következik az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása (önkéntes passzív eutanázia) jogi szabályozásának sajátos feltételrendszere

¹¹³⁸ ABH 2003, 235, 265.

¹¹³⁹ ABH 2003, 235, 269.

¹¹⁴⁰ ABH 2003, 235, 266, 269.

¹¹⁴¹ ABH 2003, 235, 266.

¹¹⁴² ABH 2003, 235, 262.

¹¹⁴³ ABH 2003, 235, 268.

is.¹¹⁴⁴ A határozat rögzítette, hogy a „rövid idő” követelményének előírásával a törvény az orvosi bizottságot nem a beteg önrendelkezési joga körébe eső kérdésben (a beteg az életéből hátra lévő időt rövid vagy hosszú időként éli meg) ruházta fel döntési joggal, hanem egy objektív elemet vitt be a szabályozásba: a „rövid idő” fogalmát az orvostudomány mindenkori állásához mérve kell megítélni.¹¹⁴⁵

Az államnak az emberi életre vonatkozó intézményvédelmi kötelezettségére tekintettel nem ítélte alkotmányellenesnek, hogy a törvényhozó azon súlyos, gyógyíthatatlan betegek számára, akiknek a halála az orvostudomány jelenlegi ismeretei alapján előreláthatólag csak hosszabb idő múlva következik be, jelenleg ne tegye lehetővé.¹¹⁴⁶

A testület az állam intézményvédelmi kötelezettségéből vezette le a pszichiáter szakorvos nyilatkozattételi kötelezettségét is arról, hogy a betegnek a beavatkozás visszautasítására vonatkozó akarata világos és egyértelmű-e. A régi Ptk. ugyanis ismerte a gondnokság alá helyezés nélküli cselekvőképzetlenség esetét is (17. §), az Eütv. pedig csak cselekvőképes személy számára biztosítja az életfenntartó beavatkozás visszautasítását.¹¹⁴⁷

Az Alkotmánybíróság az első eutanázia határozatban az egészségügyi önrendelkezési jog és az állam objektív életvédelmi kötelezettségének szembeállításával kijelölte az eutanázia szabályozás alkotmányossága megítélésének kereteit. A határozatból azonban az is kiderül, hogy a törvényi szabályozás területén a még alkotmányos és alkotmányellenes szabályozás közötti határvonal nem egyszer és mindenkorra adott, az ismeretek szintje, az intézmények állapota és egy sor további tényező befolyással lehet e kérdés alkotmányosságának megítélésére.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁴ ABH 2003, 235, 271. A többségi véleménnyel ellentétben Holló András és az ő különvéleményéhez csatlakozó Kukorelli István szerint az Eütv. szükségtelenül és aránytalanul korlátozza az élet méltó befejezésére irányuló önrendelkezési jogot, ezáltal kiüresítve annak lényeges tartalmát. Hasonlóképpen Bihari Mihály is alkotmányellenesnek tartja az önkéntes passzív eutanázia gyakorlásának alaki feltételeken (döntés közokiratba foglalása) túli további korlátozását. A szakirodalomból Halmai számonkéri az Alkotmánybíróságtól az élő jog, a kezelés visszautasítása gyakorlatának vizsgálatát. HALMAI (2007) 277.

¹¹⁴⁵ ABH 2003, 235, 272–273.

¹¹⁴⁶ ABH 2003, 235, 274.

¹¹⁴⁷ ABH 2003, 235, 274–275.

¹¹⁴⁸ ABH 2003, 235, 268. Holló András párhuzamos indokolásában megerősítette, hogy az élet méltó befejezésére irányuló önrendelkezési jognak a szélesebb értelmezése az állam objektív életvédelmi kötelezettségének, e kötelezettség mértékének, határának és tartalmának meghatározása a törvényhozó mérlegelésétől függ. Az önrendelkezési jog jelenlegi alkotmányos igazolása (határának megvonása) nem zárja ki az önrendelkezési jog – *pro futuro* – alkotmányosan lehetséges, megfelelő garanciákkal biztosított szélesebb értelmezését. Szerinte

Az Alkotmánybíróság a 24/2014. (VII. 22.) AB határozat (a továbbiakban: második eutanázia-határozat) rendelkező részében megállapította, hogy az előzetes jognyilatkozat érvényességének Eütv. 22. § (3) bekezdésében szabályozott feltételei¹¹⁴⁹ alkotmányellenesek, ezért a rendelkezésnek a pszichiáter szakorvos szakvéleményére, valamint a nyilatkozat kétéves megújítási kötelezettségére vonatkozó előírását megsemmisítette. Hasonlóképpen megsemmisítette az egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet mellékletének azt a rendelkezését is, amely szerint a közokirati formában kiállítandó előzetes nyilatkozat kötelező tartalmi elemét képezi a közjegyző nyilatkozata arról, hogy az érintett személy bemutatta egy pszichiáter szakorvos egy hónapnál nem régebbi szakvéleményét.¹¹⁵⁰

Az alkotmányossági vizsgálat kiindulópontját az első eutanázia határozathoz hasonlóan ebben az esetben is az emberi méltóság korlátozható dimenziója (az általános személyiségi jog tartalmi elemét alkotó önrendelkezési jog) képezte. Feltűnő azonban, hogy a testület az önrendelkezési jogot az első eutanázia határozattól eltérően nem az állam életvédelmi kötelezettségével állította szembe. A testület miután az előzetes jognyilatkozat érvényességi feltételeit az előzetes nyilatkozat tételére kiterjedő önrendelkezési jog korlátozásának tekintette,¹¹⁵¹ azt – az első eutanázia-határozattól eltérően – nem az élet védelmére vonatkozó objektív intézményvédelmi kötelezettséggel, hanem az önrendelkezési jog védelmével szemben mérlegelte.

A határozat kifejezetten kizárta az objektív életvédelmi kötelezettség mint alkotmányosan igazolható cél figyelembevételét, arra hivatkozással, hogy a

az anya önrendelkezési joga alkotmányosságának alkotmánybírósági értelmezéséből is következik, hogy a „rendelkezés” nemcsak a másik fél passzív magatartását idézheti csak elő, hanem az orvos tevéleges segítségét is. Vele ellentétben Tersztyánszkyné Vasadi Éva alkotmánybíró az élethez való jog elfogadhatatlan relativizálásának tekinti az olyan megfogalmazásokat, melyek az eutanáziával kapcsolatos döntés kulturális kötöttségére utalnak, és azt sugallják, hogy az életről való gondolkodás a jövőben alapvetően megváltozhat. Szerinte az élet jövőbeli védelme tágítható, de nem szűkíthető.

¹¹⁴⁹ Az Eütv. 22. § (3) bekezdése az előzetes nyilatkozat mindkét fajtájának érvényességét – a közokirati forma mellett – további feltételekhez kötötte. Egyrészt egy pszichiáter szakorvosnak – egy hónapnál nem régebbi – szakvéleményben igazolnia kellett, hogy a személy döntését annak lehetséges következményei tudatában hozta meg. Másrészt a nyilatkozat érvényességét két évre korlátozta, így azt kétévente meg kellett újítani.

¹¹⁵⁰ A határozat a megsemmisítésen túlmenően elutasítást, visszautasítást és megszüntetést is tartalmaz, ezek azonban nem tesznek hozzá az Alkotmánybíróságnak az eutanázia alkotmányos megítélésére vonatkozó gyakorlatához, így ismertetésüktől eltekintek.

¹¹⁵¹ Salamon László alkotmánybíró különvéleményében vitatta azt, hogy az előzetes nyilatkozat érvényességének feltételei az önrendelkezési jog korlátozásának tekinthetők, Indoklás [200]–[202].

beteg életét semmilyen beavatkozás nem tudja (az orvostudomány állása szerint) megmenteni.¹¹⁵² Ily módon viszont figyelmen kívül hagyta az alapjogok objektív oldalának első eutanázia-határozat által is kiemelt lényegét: annak nem csupán az önrendelkezési jogát gyakorló beteg védelmében kell érvényesülnie, hanem mindenki más életének védelmében. Az élet védelméből ugyanis nem csupán az orvosnak az élet megmentésére, hanem a gyógyíthatatlan beteg esetén az élet, testi épség és egészség fenntartására vonatkozó kötelezettsége is következik.

A Balogh Elemér különvéleménye ezzel szemben megállapította: a többségi határozatnak arra kellett volna választ adnia, hogy az egyén önrendelkezési jogának korlátozása a méltósággal rendelkező EMBER életének mint legfőbb értéknek a védelme érdekében szükséges-e, és amennyiben igen, az elérni kívánt céllal arányos-e.¹¹⁵³ A különvélemény alapján az a konklúzió vonható le, hogy önmagában a közokirati forma nem biztosítja az élet védelmét előzetes nyilatkozat tétele esetén.¹¹⁵⁴ A garanciák hiányát nem orvosolja, hogy az egészségügyi szabályozás hiányosságai (speciális nyilvántartás hiánya) miatt az előzetes nyilatkozat eutanázia szituációban történő érvényesülése kérdéses.

4.2.4.3. KÖRNYEZETVÉDELEM

Az Alkotmánybíróság értelmezésében a korábbi Alkotmány 18. §-ában biztosított egészséges környezethez való jog nem sorolható a klasszikus, védelmi jellegű alapjogok közé és nem hasonlítható a szociális jogokhoz sem. Az egészséges környezethez való jog elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátossága folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket

¹¹⁵² Indokolás [147].

¹¹⁵³ Indokolás [185].

¹¹⁵⁴ Miután az Alkotmánybíróság a rendelkezést részben megsemmisítette, az Eütv. 22. § (3) bekezdése csupán azt írja elő, hogy a nyilatkozatát a beteg bármikor – cselekvőképességére, illetve alaki kötöttségre tekintet nélkül – visszavonhatja. Így az előzetes nyilatkozat egyetlen érvényességi feltétele a hatályos szabályozás szerint a közokirati forma.

másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.¹¹⁵⁵

Az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy a legszorosabb kapcsolat az élethez való joggal áll fenn: a környezethez való jog valójában az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának egyik része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami köteletséget nevesíti külön alkotmányos „jogként”. Az egészséges környezethez való jog hiányában a környezetvédelemmel kapcsolatos állami kötelezettségek az élethez való jogból is levezethetők.¹¹⁵⁶

Az állam a környezetvédelem elvi alapjainak és módszereinek megválasztásában szabad, és szabad annak meghatározásában is, hogy a környezethez való jog tartalmát adó sajátos állami kötelezettségekből milyen konkrét jogalkotási és kormányzati teendők származnak. Az állam azonban nem élvez szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje vagy a romlás kockázatát megengedje. A környezethez való jog egyik aspektusával kapcsolatban fogalmazta meg az Alkotmánybíróság, hogy az élethez való joggal fennálló kapcsolat szorossága következtében a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét csakis olyan feltételekkel lehet csökkenteni, mint amilyen feltételek valamely alapjog korlátozását alkotmányosan megengedhetővé teszik (szükségesség-arányosság).¹¹⁵⁷

4.3. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez és testi épséghez való jog együtt biztosítja az ember mint a test, lélek és szellem egységének fizikai létét, amely egyúttal a szellemi lét előfeltételét képezi. Az élethez való jog a Szövetségi Alkotmánybíróság értelmezésében szoros kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, mivel az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti, de a két jog oszthatatlanságának gondolata nem merült fel. A két jog közötti szoros kapcsolatból a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint pedig nem következik azok tárgyi védelmi körének azonossága. Az

¹¹⁵⁵ Az alkotmánybírósági gyakorlat részletesebb elemzését ld. MAJTÉNYI B. (2009a) i. m. 512–530.

¹¹⁵⁶ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 134, 137–139.; 37/2000. (X. 31.) AB határozat, ABH 293, 296–297.

¹¹⁵⁷ 996/G/1990. AB határozat, ABH 1993, 533, 535.; 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 134, 137–139.

Alkotmánybíróság ezzel szemben az élethez és emberi méltósághoz való jog egységéből és oszthatatlanságából indul ki, amely a két alapjog tárgyi védelmi körének egységén keresztül az élethez való jog korlátozhatatlanságához vezet.

Az élethez való alanyi jog mindkét Alkotmánybíróság gyakorlatában az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál azzal a különbséggel, hogy a magyar Alkotmánybíróság szerint a testi lét elválaszthatatlan a lelki-szellemi léttől, ezért nem korlátozható. Az Alkotmánybíróság az élethez való jog korlátozását szűken értelmezi: megkülönbözteti az élettől való megfosztástól az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam általi, biztosan bekövetkező megfosztást tekinti az élethez való jog korlátozásának. Ezzel szemben a Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez való jog korlátozását tágan értelmezi. Így már az élet és testi épség veszélyeztetése is megvalósíthatja az élethez való jog sérelmét, ha a veszélyeztetés korlátozásnak tekinthető. Az élethez való jog korlátozása a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában azonban igazolható, kivéve, ha az egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot, mint például a halálbüntetés. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog korlátozását már szűken értelmezi, így nem érinti az emberi méltóságot a rendőri löfegyverhasználat, amely harmadik személy védelme céljából az állam számára biztosítja a jogos védelmet. Az ember biológiai-fizikai és lelki-szellemi létének az elválasztása, illetve egysége nyilvánul meg a testi épséghez való jog és az egészséghez való jog tartalmában is amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjog korlátozás szintjén elhatárolja a két-féle sérelmet, míg az Alkotmánybíróság gyakorlata az egészséghez való alanyi jog testi-lelki integritáshoz való joggal történő azonosításával megőrzi a testi és lelki jogok egységét.

Az élethez való jog tárgyi oldalának tartalma elsősorban az abortuszhatározatokban jelenik meg. A magyar Alkotmánybíróság német mintára különböztette meg az élethez való jog alanyi és tárgyi oldalát, az abortusz probléma alkotmányjogi megítélésében mégis jelentős különbség van a német és magyar alkotmánybíróság gyakorlatában. A német gyakorlat szerint az abortuszkonfliktus alapjául – a „kettősség az egységben” „egyedi állapotában” is felismerhetően egy „háromszög konstelláció” szolgál. Az egyik oldalon a meg nem született emberi élet áll, amelyre kiterjed az élethez való jog védelmi köre. Az állam életvédelmi kötelezettségéből fakadó életvédelmi igénnyel szemben a másik oldalon az anya szabadságjogainak (élethez és testi épséghez való jog, általános személyiségi jog, általános cselekvési szabadság) érvényesüléséhez fűződő igény áll. Az alapjogok ütközése esetén a törvényhozó feladata az alapjogi pozíciók kiegyenlítése révén való feloldása. A kollízió azonban a

magzatelhajtás esetében nem oldható fel, az életbe való behatás a „mindent vagy semmit” elven alapul. Ebből adódik az az alapvető következtetés, hogy a meg nem született élet a terhesség egész időtartama alatt elsőbbséget élvez. A Szövetségi Alkotmánybíróság kimondta, hogy a magzat kihordására vonatkozó jogi kötelezettség megszegése a meg nem született ember életébe való jogellenes behatás, amelyet a törvényhozónak helytelenítenie kell. A Szövetségi Alkotmánybíróság azonban lehetőséget látott arra, hogy a törvényhozó olyan kivételes élethelyzeteket is meghatározzon, amelyekben a meg nem született életbe való behatás jogszerű. Az egyetlen elfogadható kritérium: az elvárhatóság; bizonyos esetekben az állam nem várhatja el az állapotos nőtől magzata kihordását.

A magyar Alkotmánybíróság – legalábbis a testület többsége – ezzel szemben a nő önrendelkezési jogának elsőbbségéből indult ki. Csupán Zlinszky szól az első abortusz-határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában a nő magzat kihordására vonatkozó erkölcsi kötelezettségéről, amelynek jogi kötelezettség-gé tétele a jogalkotó döntésétől függ. Ez valóban szerény kötelezettség-megfogalmazás, amely az első abortusz-határozat többségi véleményének teljesen elhibázott logikáját próbálta „menteni”, amely abból indult ki, miszerint „az abortusz lehetőségének szűk körű kizárása is közvetlenül és lényegesen érinti az anya önrendelkezési jogát”.

A nő önrendelkezési jogának eltérő értelmezése mellett mindkét alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az élethez való jog védelme az anyával szemben a magzatra. A magzat életvédelmének terjedelme azonban eltérő, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság a magzat élethez való jogát állítja szembe az anya személyisége szabad kibontakoztatáshoz való jogával, és ennek megfelelően szigorúbb mércét alkalmaz. A jogalkotó feladata egyrészt az, hogy megfelelő egyensúlyra törekedjen és ennek megfelelően csak meghatározott feltételek esetén engedélyezze a terhesség megszakítását. Másodsorban pedig szociálpolitikai és jóléti intézkedéseket vezessen be a magzat életének védelme érdekében, amely intézkedéseknek ki kell állniuk a fordított arányossági teszt próbáját.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az állam objektív életvédelmi kötelezettségéből elsősorban az a követelmény fakad, hogy a jogalkotó a terhességmegszakítást törvényi szinten szabályozza. Ezen túlmenően pedig a német gyakorlathoz hasonlóan csak meghatározott okból teheti lehetővé az abortuszt.

Az élethez való jog védelme az Alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az egyén saját magával szembeni védelmére. Az életfenntartó vagy életmentő

ellátás visszautasítása esetén az állam életvédelmi kötelezettsége arra irányul, hogy biztosítsa a beteg megfelelő tájékoztatáson alapuló döntésének befolyástól való mentességét (mások általi nyomás, gazdasági kényszer). Az első eutanázia-határozat azt is kimondta, hogy az életről és halálról döntést hozó betegen kívül, mindenki más életének védelmében is érvényesülnie kell, aki a jövőben kerülhet hasonló helyzetbe. Ennek megfelelően a szabályozásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy az önrendelkezési jog érvényesülésének lehetővé tétele ne járjon együtt az egészségügyi szolgáltatások és az egészségügyi intézmények iránti közbizalom megrendülésével azok részéről, aki e lehetőséggel nem kívánna élni. Az utóbbi követelményeket azonban a második eutanázia-határozat figyelmen kívül hagyta, ezzel csökkentve az életvédelem korábban meghatározott szintjét.

Bár a Szövetségi Alkotmánybíróság nem döntött az eutanázia kérdésében, a fenti követelmények levezethetők a gyakorlatából.

5. Az emberi méltósághoz való jog mint az emberek közötti jogegyenlőség és a megélhetéshez szükséges létminimum alapja

5.1. Az emberi méltósághoz való jog és az általános jogegyenlőségi klauzula viszonya a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában mindezidáig nem kapcsolódott össze a konkrét ügyek vizsgálata során a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése, valamint 3. cikke. Az egyenlőség követelményének mércéje (önkényesség és az arányos egyenlőség követelménye) a *Grundgesetz* 3. cikk (1) bekezdésében foglalt általános jogegyenlőségi szabály, valamint a (2) és (3) bekezdésében foglalt speciális egyenlőségi klauzulák.¹¹⁵⁸

Ettől függetlenül a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog az emberek közti egyenlőség alapját képezi, mivel a minden emberben benne rejlő önértéket (az egyéni önrendelkezés potenciális képességét) egyenlően védi. A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy:

¹¹⁵⁸ HÖFLING (2009b) i. m. 95.; OSTERLOH i. m. 174–179.

„Mindenki rendelkezik vele, tekintet nélkül tulajdonságaira, teljesítményére és társadalmi státusára. Annak is sajátja, aki testi vagy szellemi állapota miatt nem tud értelem szerint cselekedni [BVerfGE 87, 209 (228)].”

Ennek alapján egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog minden embert megillet, a kiskorút¹¹⁵⁹ ugyanúgy, mint az idős vagy beteg embert, sőt a bűnözőt¹¹⁶⁰ is. A szakirodalomban uralkodó álláspont is az, hogy az elementáris jogegyenlőség az emberi méltósághoz való jog tartalmához tartozik, így a rasszizmus, a jobbagység, valamint a faji, vallási vagy származási diszkrimináció összeegyeztethetetlen az emberi méltósággal.¹¹⁶¹ Sőt, a fogyatékkal született vagy nem tervezett, egészséges gyermek létezésének kárként való minősítése¹¹⁶² is diszkrimináció (genetikai), amely semmiképpen nem egyeztethető össze az emberi méltósággal.¹¹⁶³

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog és a jogegyenlőség kapcsolata sokkal jelentősebb szerepet töltött be, mint a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.¹¹⁶⁴ Az Alkotmánybíróság ugyanis általános jogegyenlőségi klauzula hiányában, az emberi méltósághoz való jogban keresett és talált fogódzót egy általános jogegyenlőségi szabály levezetéséhez.¹¹⁶⁵ A testület a személyek egyenlő méltóságát az emberi méltósághoz való jog fogalmi elemének tekintette. Az egyenlőség követelménye az Alkotmánybíróság gyakorlatában az egyenlő méltóságú személyként kezelést, az egyéni szempontok azonos figyelembevételét jelenti.¹¹⁶⁶ Az Alkotmánybíróság nemcsak az alapvető jogokra, hanem az egész jogrendszerre kiterjesztette a hátrányos megkülön-

¹¹⁵⁹ BVerfGE 24, 119 (144); 57, 361 (382); 74, 102 (124).

¹¹⁶⁰ BVerfGE 45, 187 (228) „A méltóság tiszteletéhez fűződő jogtól egy bűnözőt sem lehet megfosztani, bármilyen súlyos és elviselhetetlen módon is járt el mindennel szemben, amit az alkotmány értékrendje a védelme alá helyez.” BVerfGE 64, 261 (284) – börtönből való ideiglenes eltávozás.

¹¹⁶¹ STERN (2006) i. m. 54.

¹¹⁶² Németországban a nem kívánt egészséges, beteg vagy fogyatékos gyermek születése kapcsán előterjesztett kártérítési igényeket átfogóan a „Kind als Schaden” címszó alatt tárgyalják. Ld. RIEDEL i. m. 17–22.; WINTER i. m. 13–17.

¹¹⁶³ HÖFLING (2009b) i. m. 89.

¹¹⁶⁴ Az Alkotmánybíróság gyakorlatának az elemzését a különböző egyenlőség felfogások tükrében ld. KOVÁCS (2012) i. m.

¹¹⁶⁵ KOVÁCS (2003) i. m. 380.

¹¹⁶⁶ 9/1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1990, 46, 48.

böztetés tilalmát, amennyiben a diszkrimináció az emberi méltóság sérelmével jár.¹¹⁶⁷ Ezzel a visszacsatolással a testület egyrészt megakadályozta, hogy az alkotmányos védelem parttalanná váljék, másrészt az alapjogi sérelmeknél alkalmazott szükségesség-arányosság teszt helyett az önkényes vagy ésszerű alap nélküli jogkorlátozás ismervét vezette be. Az utóbbi úgy áll kapcsolatban az emberi méltósággal, hogy az ilyen szabályozás az egyéni szempontok egyenlő komolyságú és méltányosságú figyelembevételét sérti.¹¹⁶⁸ Az emberi méltósághoz való jog és a jogegyenlőség kapcsolata is azt bizonyítja ezzel, hogy az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa nem üres, hiszen az egyenlő bánásmód nem csupán az általános jogképességet jelenti, hanem az egyéni – emberi – szempontok figyelembevételét.¹¹⁶⁹ Az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdése kifejezetten rögzíti a korábbi Alkotmányból hiányzó és az Alkotmánybíróság gyakorlatában kialakított általános jogegyenlőségi szabályt. Az emberi méltóság és a jogegyenlőség közötti összefüggés ettől függetlenül fennmarad, mert a jogegyenlőség végső alapja az emberi méltóság.¹¹⁷⁰ Ugyanakkor a mérce nem az Alaptörvény II. cikke, hanem a XV. cikk (1) bekezdése, ezért a jogegyenlőségre vonatkozó gyakorlat elemzése meghaladná a dolgozat kereteit.

5.2. Az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállamiság elvének kapcsolata a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

Az emberi méltósághoz való jog nem csupán az alapjogok, hanem az alkotmányos rend alapja:

„Ez az államrend azon az elképzelésen alapul, hogy az ember a teremtés rendjében saját önálló értékkel rendelkezik és a szabadság

¹¹⁶⁷ 61/1992. (IX. 20.) AB határozat, ABH 1992, 280, 281.

¹¹⁶⁸ SÓLYOM (2001) i. m. 460.

¹¹⁶⁹ Például az 17/2014. (V. 30.) AB határozat az Mt. 65. § (5) bekezdése „a felmondás közlését megelőzően” szövegrészenek megsemmisítését a várandósság korai szakaszában lévő nők esetében, akik még maguk sem tudtak a terhességükről (emiatt az ő esetükben nem merült fel a magánszféra sérelme), azzal indokolta, hogy a jogalkotó az egyéni szempontok figyelmen kívül hagyásával a felmondási védelem érvényesítése szempontjából tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerűtlen okból tett különbséget a várandós nők között, és ezzel elzárta a terhességükről még nem értesült nőket a védelem érvényesítésétől. Indokolás [45].

¹¹⁷⁰ 42/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [22]–[26].

és egyenlőség az állami egység tartós értékei. Az államrend ezért értékekhez kötött rend [BVerfGE 2, 1 (12)].”

Ennek megfelelően az alkotmányos alapelvek, például a szociális jogállam elvének fundamentuma is.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének és 20. cikk (1) bekezdésének összefüggéséből ezért – a kezdeti elutasítást követően –¹¹⁷¹ levezette az állam kötelezettségét a létminimum biztosítására.¹¹⁷² A Szövetségi Alkotmánybíróság a 2010. évi Hartz IV. határozatában pedig kidolgozta az emberhez méltó létminimum biztosításához való jogot. A testület ebben a határozatában tisztázta, hogy az alapjog védelme nem korlátozódik a fizikai túlélés minimális feltételeire (élelem, ruházat, szállás, fűtés, higiénia, egészség és hasonlók), hanem kiterjed az emberközi kapcsolatok ápolásának lehetőségére és a társadalmi, kulturális és politikai életben való minimális részvételre.¹¹⁷³ A határozat rendkívüli jelentősége az emberi méltósághoz való jog alapjogi jellegének hangsúlyozásában, az alapjog szubjektív oldalának kibővítésében, illetve abszolút voltának megerősítésében rejlik, így ezeket az aspektusokat a dolgozat megfelelő részeiben bemutattam. Az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállam elvének kapcsolata azonban már meghaladja a dolgozat kereteit.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában – a német alkotmánybírósági gyakorlathoz hasonlóan – az emberi méltósághoz való jog magában foglalja a megélhetési minimum védelmét. Míg a Szövetségi Alkotmánybíróság a megélhetési minimum védelmét az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállam egymásra vetített értelmezéséből olvasta ki, az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 70/E. §-ában garantált szociális biztonsághoz való jog értelmezését¹¹⁷⁴ kapcsolta össze az emberi méltósághoz való joggal.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 70/E. §-ában garantált szociális biztonsághoz való jog részének tekintette a megélhetéshez szükséges ellátás biztosítását, amelyet az állam a társadalombiztosítás útján és szociális intézmények rendszerével valósít meg.¹¹⁷⁵ A 32/1998. (VI. 25.) AB határozat a rendelkező

¹¹⁷¹ BVerfGE 1, 97 (104).

¹¹⁷² BVerfGE 82, 60 (85), *obiter dictum*ként már korábban megjelent: BVerfGE 45, 187 (228).

¹¹⁷³ SEILER i. m. 505.

¹¹⁷⁴ Az Alkotmánybíróság értelmezésének „korszakai”-hoz ld. JUHÁSZ (2009b) i. m. 2584–2589. A szociális alapjogok jellegéről ld. SONNEVEND (2000) i. m. 354–355.

¹¹⁷⁵ Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata szerint a szociális biztonsághoz való jog, valamint öregség, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett mun-

részében alkotmányos követelményként mondta ki: az Alkotmány 70/E. §-ában meghatározott szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítást jelenti, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához.¹¹⁷⁶

A testület a szociális rendelkezések értelmezését összefoglaló 42/2000. (XI. 8.) AB határozatban – hivatkozással az élethez és emberi méltósághoz való jog oszthatatlanságára – a szociális biztonsághoz való jogot összekapcsolta az élethez való joggal, és a megélhetési minimumot biztosító szociális ellátások rendszerének kialakításakor a határozat rendelkező részében alapvető alkotmányos követelményként határozza meg az emberi élet és méltóság védelmét. A testület nem ismerte el ugyan a megélhetési minimum garantálásából a lakhatáshoz való jog mint alkotmányos alapjog levezetését, ugyanakkor kimondta, hogy az állam köteles az emberi lét alapvető feltételeiről – így hajléktalanság esetén az emberi életet közvetlenül fenyegető veszélyhelyzet elhárításához szállásról – gondoskodni.¹¹⁷⁷

Az Alkotmánybíróság egy későbbi határozatában már azt mondta ki, hogy az emberi méltóság védelme megköveteli azt is, hogy az állam tartózkodjon olyan intézkedések törvénybe foglalásától, amelyek alkalmazása – a jogszabályi környezetből felismerhetően – súlyosan veszélyezteti a magánszemély és a vele együtt élő közeli hozzátartozója megélhetését.¹¹⁷⁸

kanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátás csupán állami feladatot határoz meg, amelynek nincs alkotmányos mércéje [2093/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 546, 547.; 600/B/1993. AB határozat, ABH 1993, 671, 672.]. A munkanélküli járadék feltételeit vizsgáló 31/1993 (V. 21.) AB határozat többségi indokolása kifejezetten tagadta az ellátáshoz való jog alanyi jog jellegét. A 24/1991. (V. 18.) AB végzéshez csatolt különvélemények fogalmaztak meg először ezzel ellentétes álláspontot. Az eltérő álláspontok még markánsabban fogalmazódtak meg az első nyugdíjmelésről szóló 26/1993. (IV. 28.) AB határozatban. A kisebbségben maradt bírók szerint az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdése – pontosvesszővel elválasztva – két alapvető jogot kodifikál: a szociális biztonsághoz való jogot és az ellátáshoz való jogot. Zlinszky és Szabó szerint a szociális biztonság minimumának garantálásából kifejezetten következik a mindenkori létminimum minden rászorulóinak állampolgári jogon való biztosítása [ABH 1993, 196, 210.]. Zlinszky a Bokros-csomagot vizsgáló 43/1995. (VI. 30.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában már összekapcsolta az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdésének értelmezését az emberi méltóság védelmével, így az újabb gyakorlat gyökerei Zlinszky hivatkozott párhuzamos indokolására vezethetők vissza. Az emberi méltóság fogalmának kibontását lásd: ZLINSZKY (1998) i. m. 19–30. Alkotmányjogi nézőpontból ZLINSZKY (2005b) i. m. 51–58.

¹¹⁷⁶ ABH 1998, 251.

¹¹⁷⁷ ABH 2000, 329.

¹¹⁷⁸ 73/2009. (VII. 10.) AB határozat, ABH 2009, 735, 741.

Az Alkotmánybíróság a végkielégítések 98%-os különadója vizsgálata során¹¹⁷⁹ pedig kifejezetten rögzítette, hogy az államnak be kell avatkoznia, ha az egyén nem képes a maga számára az anyagi értelemben vett méltó életet biztosítani, és az anyagi létminimum alatt él, vagyis az emberi méltóságnak van egy ellátási igényt megalapozó funkciója is.¹¹⁸⁰

5.3. Konklúzió

Mind a Szövetségi Alkotmánybíróság, mind az Alkotmánybíróság összekapcsolta az általános jogegyenlőségi szabály, valamint a szociális jogállam vagy szociális biztonsághoz való jog értelmezését az emberi méltósághoz való joggal. Az emberi méltósághoz való jog ennek értelmében magában foglalja az alapvető jogegyenlőséget. A *Grundgesetz* tartalmaz általános jogegyenlőségi klauzulát, ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában ez az összefüggés nem hangsúlyos. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság a korai joggyakorlatában az emberi méltósághoz való jogból vezette le az általános jogegyenlőséget. Az emberi méltósághoz való jog magában foglalja a létminimum védelmét is, amelyet alanyi jogként biztosít. A Szövetségi Alkotmánybíróság részletesen meghatározta ennek a jognak a tartalmát is, míg az Alkotmánybíróság az eddigi gyakorlatában csak néhány tartalmi elemét nevezte meg.

¹¹⁷⁹ Az Alkotmánybíróság első alkalommal a 184/2010. (X. 28.) AB határozatban döntött a végkielégítések különadója néven ismertté vált jogszabályról. A határozatot követően az Alkotmány módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvény korlátozta az Alkotmánybíróság pénzügyi tárgyú törvények felülvizsgálatára irányuló hatáskörét, de kivételesen továbbra is lehetővé tette a vizsgálatot az élethez és az emberi méltósághoz való jogra hivatkozás esetén.

¹¹⁸⁰ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 235. A konkrét ügyben megállapította, hogy az adóalany cselekvési autonómiáját sértő, illetéktelen állami beavatkozásnak minősül a juttatáskor fennálló közjogi keretek között megszerzett jövedelemnek a különadó szerinti, visszaható hatályú megadóztatása, feltéve, hogy mind a kifizető, mind a magánszemély a törvények szabályai alapján, visszaélés nélkül járt el. Lezárt adóévekre vonatkozó visszaható hatályú adóztatásnál a jövedelem típusú adó minden esetben elválik az adóalanytól attól az időszertől, amely megélhetése fedezetéül, cselekvési autonómiája alapjául szolgál. A múltra vonatkozóan, több évvel a bevétel szerzése után keletkezett kötelezettség szükségképpen a magánszemély jelenlegi bevételéhez, jövedelmi viszonyaihoz, életkörülményeihez képest jelent megterhelést. A magánszemély cselekvési autonómiája anyagi alapját különösen a különadó 98%-os mértéke és időbeli hatálya együttesen sérti, illetve veszélyezteti.

VII. AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG ÉRINTHETETLENSÉGÉRŐL SZÓLÓ VITA BEMUTATÁSA ÉS ÉRTÉKELÉSE

1. Az emberi méltóság érinthetatlensége körül kibontakozott vita Németországban

1.1. Előzmények

A *Grundgesetz* 1949. május 23-ai kihirdetését követően évtizedeken át nem képezte vita tárgyát az emberi méltóság érinthetatlensége, az utóbbi években azonban éles vita alakult ki arról a kérdéstről, hogy az emberi méltóság abszolút módon érvényesül-e vagy mérlegelés tárgyát képezi.

A német szakirodalom a Maunz–Dürig nevével fémjelzett „cserelapos” kommentár 1. cikk (1) bekezdésének Herdegen általi újrakommentálását¹¹⁸¹ tartja az azóta egyre inkább fokozódó emberi méltóság vita kiindulópontjának, amelyre Böckenförde válaszolt.¹¹⁸²

Herdegen abból indul ki, hogy az emberi méltóságnak mint alapjognak az egyedisége pontosan a sérthetatlenségének az elismeréséből adódik, de értelmezésében az emberi méltóság konkretizálása nem jelenti egyúttal az emberi méltóság relativizálását. Álláspontja szerint a differenciálástól való „(félő) tisztelet” az emberi méltóság védelmének minimalizálásához vezet, mivel nincs tekintettel az élet komplexitására. Az emberi méltóság ezzel szemben magában foglalja a konkrét szituációban egymással kölcsönhatásban lévő emberi méltóság és egyéb alkotmányos értékek viszonyát. Mások méltóságának

¹¹⁸¹ Eredeti kommentár: DÜRIG (1958) i. m.; új kommentár: HERDEGEN (2009a). Az új kommentár első változata 2003-ban jelent meg.

¹¹⁸² Böckenförde arra a költői kérdésre, hogy vajon mit szólna Dürig az 1. cikk (1) bekezdésének új magyarázatához, egyenesen azt válaszolja: kérné, hogy vegyék ki a nevét a kommentárból, mert az már nem a Maunz–Dürig. Ernst- BÖCKENFÖRDE (2006) i. m. 388. A tanulmány első változata a Frankfurter Allgemeine Zeitung 2003. szeptember 3-ai számában jelent meg.

vagy életének védelme, illetve veszélyeztetése és az egyén ebből a szempontból fennálló felelőssége meghatározzák a konkrét esetben fennálló méltóság igényt.

Herdegen – azokkal ellentétben, akik az emberi méltóságnak az emberi méltósággal,¹¹⁸³ valamint az élethez való joggal ütközésének elismerésére alapozzák az alapjog abszolút jellegének megőrzését¹¹⁸⁴ – az elvont-általános rendelkezés és annak a konkretizálása között tesz különbséget, és a konkrét esetben levezetett egyéni méltóság igényt (konkretizálódott méltóság igény) tartja abszolútnak. Erre gondolhatott a Szövetségi Alkotmánybíróság is, amikor úgy fogalmazott, hogy az emberi méltóság sérelmét mindig csak a konkrét esetre való tekintettel lehet megállapítani.¹¹⁸⁵

Az abszolút-tézis védelmezői körében a Daschner-ügyet¹¹⁸⁶ követően – amelyben a Frankfurti Tartományi Bíróság elítélte az akkori frankfurti rendőrfőnököt azért, mert kínzással fenyegette a közismert bankár fiának az elrablóját¹¹⁸⁷ – jelentek meg olyan hangok,¹¹⁸⁸ mégpedig az emberi méltóság abszolút módon való érvényesülésének változatlan állítása mellett, hogy a méltóság méltósággal való ütközése kivételt képez a mérlegelés kizárása alól (ún. tragikus kollíziók).

Ehhez kapcsolódik a 2008-ban felmerült dilemma, hogy Horst Dreier alkalmaz-e a Szövetségi Alkotmánybíróság helyettes elnöki posztjára.¹¹⁸⁹ Dreier ugyanis a kínzás esetében¹¹⁹⁰ a tettes és az áldozat méltóságának ütközéséből kiindulva megjegyezte: „Ezekben a konstellációkban nem lenne szabad eleve kizárni a[z állami] kötelezettségeknek a[z emberi méltóságba való] beavatkozást igazoló ütközését.”¹¹⁹¹

¹¹⁸³ STARCK (1999a) i. m. 52.; DREIER (2004a) i. m. 210–211.

¹¹⁸⁴ KLOEPFER (2001) i. m. 97.

¹¹⁸⁵ BVerfGE 30, 1 (25).

¹¹⁸⁶ BOURCARDE i. m. 8–12.; BREUER i. m. 17.

¹¹⁸⁷ A Frankfurti Tartományi Bíróság ítélete 2004-ben vált jogerőssé. Annak ellenére, hogy a német bíróság elítélte a rendőrfőnököt, az EJEB 2010. évi ítélete elmarasztalta Németországot, mivel a kiszabott büntetést (pénzbüntetés és hivatalból való felfüggesztés) nem találta „megfelelő válasznak” az EJEB 3. cikk sérelmére. *Gäffen kontra Németország ügy*, kérelemszám: 22978/05., 124. §.

¹¹⁸⁸ Például Dreier, Starck, Schmitt-Glaeser.

¹¹⁸⁹ A kérdés részletes feldolgozásához lásd LEMBCKE (2009) i. m. 105–116.

¹¹⁹⁰ A kínzás kivételes esetekben való megengedhetősége mellett érvekhez elsőként lásd BRUGGER (1997) i. m. 67–69.; BRUGGER (2000) 165–173. Starck különbséget tett a rendőrségi eljárásban alkalmazott megelőző kínzás és a büntető eljárásban alkalmazott kínzás között. Az előbbi esetben kizárta az emberi méltóság sérelmét feltéve, hogy a konkrét esetben nem állt rendelkezésre más eszköz a veszélyeztetett emberek életének megmentésére. STARCK (1999a) i. m. 70.

¹¹⁹¹ DREIER (2004) i. m. 210–211.

Ezzel szemben Di Fabio szerint a védelmi kötelezettség és az állami beavatkozást elhárító funkció ütközése csak azonos rangú és mérlegelhető alapjogok esetében képzelhető el, amely az emberi méltósághoz való jog emberi méltósághoz való joggal ütközése esetében kizárt.¹¹⁹²

A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a „mentő kínzás” is tilos, mivel az emberi méltósághoz való abszolút jogba ütközik.¹¹⁹³ Di Fabio frappáns megfogalmazásával: az ördögöt nem lehet Belzebubbal kiűzni.¹¹⁹⁴

Enders szerint a „mentő kínzás” eltérése nem tartozik az állampolgárokra vonatkozó, egyéni szabadságuk határát kijelölő szolidaritás körébe, mivel a kínzás célja a személy önkontrolltól való megfosztása a szóra bírása érdekében, amely révén már nem jogalanyként, hanem tárgyként kezelik idegen célok megvalósítása érdekében.¹¹⁹⁵

Höfling kifejezetten cinikusnak tartja a kínzásnak a „saját maga által okozott megmentő meghallgatás”-ra (*selbstverschuldete Rettungsbefragung*)¹¹⁹⁶ való „átcímkezését”,¹¹⁹⁷ mert a kínzás áldozata nem csupán eszközzé válik, hanem egyenesen a saját testét alakítják át az akarata megtörésére irányuló fegyverre. Ugyanakkor a *ticking-bomb* elméleti konstelláció¹¹⁹⁸ kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy extrém szükséghelyzetben hiányzik a jogi jelleg.¹¹⁹⁹

Hasonló szituációban felmerülhet az emberi méltóságnak – az örökkévalósági klauzula által szintén védett – jogállamiság elvével való ütközése. A *Grundgesetz* 20. cikkében lefektetett jogelvek azonban nem igazolhatják az

¹¹⁹² DI FABIO (2004) i. m. 71.

¹¹⁹³ Jakab András öt jellegzetes álláspontot különböztet meg: 1. örökös és teljes körű tilalom; 2. tragikus választás; 3. hős kerestetik; 4. be kellene vezetni; 5. jelenleg is lehetséges (vagy éppen kötelező). Az örökös és teljes körű tilalmat tartja a hagyományos és többségi álláspontnak, amely szerint a kínzást az alkotmány és a törvények is feltétlenül tiltják, de morálisan sem tartják elfogadhatónak. JAKAB (2014) i. m. 254–260.

¹¹⁹⁴ HERDEGEN (2009a) i. m. 71.

¹¹⁹⁵ Enders szerint bizonyos körülmények között az állam léte, amely minden ember szabadságának feltétele, indokolhatja az állampolgárok összességének helytállási kötelezettségét. ENDERS (2009) i. m. 85.

¹¹⁹⁶ TRAPP i. m.

¹¹⁹⁷ HÖFLING (2007) i. m. 527.

¹¹⁹⁸ A *ticking bomb* konstelláció esetében terroristák a birtokukban lévő kémiai bombával vagy atombombával sokak életét veszélyeztetik. A kérdés az, hogy az államhatalom, feltéve, hogy elfogta a terrorista csoport vezetőjét, megkínozhatja-e a bomba megtalálása és ártalmatlannítása érdekében. A kínzás körüli vita alapjául szolgáló elsőként Luhman által leírt elméleti példát Teifke ismerteti: TEIFKE i. m. 128.

¹¹⁹⁹ HÖFLING (2009a) i. m. 119.

emberi méltóság korlátozását, mivel minden államhatalom feladata annak tisztelete és védelme.¹²⁰⁰

A légi közlekedés biztonságáról szóló törvény 14. § (3) bekezdését megsemmisítő 2006-os határozata különösen élessé tette az emberi méltóság érinthetlensége körüli vitát.¹²⁰¹ A határozat azt a kérdést vetette fel, hogy megengedett-e meghatározott számú ember megölése több ember megmentése érdekében.¹²⁰²

1.2. A légkör biztonságáról szóló határozat a célkeresztben

A Szövetségi Alkotmánybíróság emberi méltóságra vonatkozó gyakorlatának esszenciája abban a megállapításban foglalható össze, hogy az emberi méltóság abszolút módon érvényesül, ezért nincs helye az arányosság követelménye szerinti mérlegelésnek.¹²⁰³

Teifke szerint azonban az 1. az esetről esetre való döntés, 2. az eset összes körülményeinek figyelembevétele és 3. az okok súlya relativizálja az emberi méltóság abszolút sérthetlenségét. Ezzel szemben Pieroth és Schlink arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság nem az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körére, hanem annak korlátozására vonatkozóan állapította meg, hogy azt nem lehet általánosan, hanem csupán a konkrét esetre tekintettel meghatározni.¹²⁰⁴

A Szövetségi Alkotmánybíróság a légiközlekedés biztonságáról szóló határozatban valóban azt vizsgálta – az eset sajátosságait figyelembe véve –, hogy

¹²⁰⁰ PIEROTH–SCHLINK i. m. 88.

¹²⁰¹ A határozat ismertetését ld. az 5.2.1.3. pont alatt.

¹²⁰² Teifke a problémát Matthias Kumm nyomán két gondolati kísérlettel szemlélteti. A két verzió lényege: egyik esetben az elszabadult villamos előtt álló öt munkást csak úgy lehet megmenteni, hogy a villamost átirányítják a másik sínpárra, amin egy munkás dolgozik; a másik esetben az öt munkás megmentése érdekében a sínek mellett álldogáló kövér embert kellene a sínre lökni és ezzel a villamost megállítani. Kumm szerint a két eset közötti lényeges különbség, hogy amíg az első esetben a munkás halála pusztán szerencsétlen következmény, a kövér embert pusztán eszközként használják. Az első esetben az emberi méltóság kontra emberi méltóság kollízió feloldható, az a beavatkozás mértékétől és más egyéb, például biztonsági szempontoktól függhet. A második esetben azonban a mérlegelés kizárt. Lásd KUMM i. m. 255. Teifke szerint a villamos-probléma első verziója alkalmazható lett volna a levegő biztonságáról szóló törvény 14 § (3) bekezdésére is, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság megsemmisített. TEIFKE i. m. 130.

¹²⁰³ BVerfGE 34, 238 (245); 75, 369 (380); 80, 367 (373); 93, 266 (293).

¹²⁰⁴ PIEROTH–SCHLINK i. m. 86.

az élethez való jog korlátozása (repülőgép lelövése) megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét.¹²⁰⁵

Az egyedi esetben a testület két alanyi kört különböztetett meg: a repülőgép személyzetét és utasait, valamint a bűncselekmény elkövetőit. Az első alanyi kör esetében megállapította az emberi méltósághoz való jog sérelmét:

„Az 1. cikk (1) bekezdésének érvényesülése mellett teljességgel elképzelhetetlen, törvényi felhatalmazás alapján olyan ártatlan embereket, akik, mint az eltérített repülőgép személyzete és utasai reménytelen helyzetben vannak, szándékosan megölni.”

Ez a mondat a szakirodalomban különös felháborodást váltott ki. Gröschner és Lembcke számonkérlik, hogy hol maradt ebben az ügyben „az állampolgárok összességével szemben fennálló védelmi kötelezettség” Schleyer-határozatból ismert konstrukciója. Szerintük pontosan az volt a „teljességgel elképzelhetetlen” erőszakos megfogalmazás célja, hogy a fenti kérdést ne kelljen feltenni. A szerzők álláspontja szerint ebben az ügyben is a korábban jól bevált „háromszög konstellációt” kellett volna alkalmazni, amelynek egyik oldalán az eltérített repülőgép utasainak beavatkozás elhárítására irányuló igénye, a másik oldalon pedig a földön lévő potenciális áldozatok védelmi igénye áll, és a háromszög csúcán az államhatalmat gyakorló fegyveres erők.¹²⁰⁶

Hömig szerint a testület tekintettel volt az esetleges földi áldozatokra is, de az 1. cikk (1) bekezdéséből fakadó állami beavatkozás tilalma „győzött” a harmadik személyek beavatkozása elleni védelmi kötelezettséggel szemben, amely kötelezettség ráadásul – az esetleges földi áldozatok tárgyként való kezelésének hiányában – nincs is összefüggésben az emberi méltósággal.¹²⁰⁷

Megállapítható, hogy az eset alapjául két háromszög konstelláció szolgált. Az első konstellációban a repülőgép személyzete és utasai – akaratukon kívül – veszélyeztették a földön lévő emberek életét. A második konstelláció esetében az alapjogokból fakadó igények ütközése hasonlóképpen alakul, ismét az állam életvédelmi kötelezettsége áll szemben az bűnelkövetők élethez és emberi méltósághoz való jogával. Az utóbbi esetben azonban a bűnelkövetők szándékosan, sőt célzatosan veszélyeztették a földön lévő embereket, sőt a saját életüket is.

¹²⁰⁵ BVerfGE 115, 118 (153) – légi közlekedés biztonsága.

¹²⁰⁶ GRÖSCHNER–LEMBCKE (2009) i. m. 12–14.

¹²⁰⁷ HÖMIG i. m. 44–45.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az első konstellációban az áldozatoknak a mások megmentése érdekében való lelövésében az állam pusztta eszközévé való degradálást látott. A második konstelláció esetében azonban kimondta, hogy a repülőgép eltérítőinek megölése nem érinti az emberi méltóságuk tiszteletben tartását, az egyéni felelősségük beszámítása pontosan az alanyként való kezelésüket bizonyítja. A testület az ember alanyi jogállásának a saját tettekért való felelősség elemére épített, amikor kimondta, hogy az emberi méltósággal csak a repülőgépet eltérítő bűnelkövető lelövése összeegyeztethető.¹²⁰⁸

Herdegen a módszerrel egyetért,¹²⁰⁹ de az eredménnyel – a „halálra ítélt” utasok ténylegesen bekövetkező halálának a méltóságuk körében való értékelésével – nem.¹²¹⁰

Álláspontom szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság ebben az esetben sem az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét konkretizálta, hanem azt állapította meg, hogy a két alanyi kör esetében megvalósult-e az emberi méltósághoz való jog sérelme, vagyis a repülőgép lelövése a tárgyként kezelés tilalmába vagy az alanyként kezelés követelményébe ütközik-e.

Az adott esetben a repülőgép ártatlan utasai a határozat szerint – anélkül, hogy bármiféle ráhatásuk lett volna az eseményekre – ki voltak szolgáltatva mind az elkövetőknek, mind az államnak.¹²¹¹ Az elkövetők viszont maguk döntöttek úgy, hogy a repülőgépet emberi életek kioltására használják, és a döntéstől való elállás (az együttműködés) lehetősége számukra adott volt.¹²¹²

Amíg tehát az ártatlan utasok tehetetlenül ki voltak szolgáltatva az államnak, az elkövetők nem is voltak kiszolgáltatott helyzetben. Ezért elegendő lett volna azt rögzíteni, hogy a testület az emberi méltósághoz való jog értelmezése során az autonóm döntés lehetőségét, illetve annak hiányát értékelte. A két alanyi kör eltérő felelősségének értékelése az alanyként kezelés körében vitatható, mivel látszólag az emberi méltósághoz való jog relativizálásához vezethet (ugyanaz a magatartás egyik esetben megvalósítja az emberi méltóság sérelmét, a másikban nem). Álláspontom szerint az emberi méltóság tárgyi védelmi körének fogalmi elemét képező felelősség – az egyén saját magával szemben fennálló felelőssége értelmében – megalapozza a két alanyi kör közötti különbségtételt,

¹²⁰⁸ Uo. 42.

¹²⁰⁹ Herdegen szerint a „módszer” ebben az esetben is az eset körülményeitől függő méltóság igény konkretizálása az egyéni felelősség szerinti különbségtétellel. HERDEGEN (2009b) i. m. 107.

¹²¹⁰ Uo. 108.

¹²¹¹ BVerfGE 115, 118 (154).

¹²¹² BVerfGE 115, 118 (161).

mivel megmarad az alany fogalmon belül és ezért nem relativizálja az emberi méltóságot. A Szövetségi Alkotmánybíróság már a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésről szóló határozatban megállapította, hogy „az ember mint személy elveszíthetetlen méltósága pontosan abban nyilvánul meg, hogy felelős személyiségként ismerik el”.¹²¹³ A társadalom iránti felelősség azonban már valóban nem értékelhető az emberi méltóság sérelmének vizsgálata során, csupán a korlátozható alapjogok (például személyiség szabad kibontakoztatásához való jog, élethez való jog) esetében.

2. Az emberi méltóság érinthetlenségi körül kibontakozott vita Magyarországon: az oszthatatlansági doktrína a célkeresztben

Az Alkotmánybíróság emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusára vonatkozó gyakorlatának lényegét az a megállapítás adja, miszerint „az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog.”

A legfőbb kritikát az oszthatatlansági doktrína halálbüntetés határozatban megfogalmazott tételeivel szemben Kis János fogalmazta meg, aki szerint sem az emberi méltósághoz való jog, sem az élethez való jog nem korlátozhatatlan. Álláspontja szerint

„[a]z embert méltóságában meg lehet sérteni, és e sérelemnek fokozatai lehetnek (sérti az ember méltóságát, ha mint alacsonyabb rendű fajhoz tartozót, kiltílják a magasabb rendűnek deklarált rassz tagjai számára fenntartott helyekről; még jobban sérti a méltóságát, ha az utóbbiak büntetlenül megverhetik, kifoszthatják; ennél is súlyosabb a sérelem, ha az utóbbiak tetszőleges parancsának köteles engedelmeskedni)”.¹²¹⁴

Kis szerint az embert nem csupán meg lehet fosztani emberi méltóságától, hanem azt el is veszítheti:

¹²¹³ BVerfGE 45, 187 (229) – tényleges életfogytiglan.

¹²¹⁴ Kis (1992b) i. m. 121.

„Sőt, nemcsak a méltóságra sérelmes bánásmódok lehetségesek: ezek következtében maga a sértett személy méltóságában degradálódhat (az ember beletörődhet a faji elkülönítésbe, elfogadhatja, hogy a kiváltságos rassz tagjai azt tesznek vele, amit akarnak, magáévá teheti az engedelmeskedési kötelezettséget). S a méltóság degradálásának is fokozatai vannak: kevésbé alázták le azt a személyt, aki csak a faji elkülönülést fogadja el, mint azt, aki önkényes bántalmazásokba is belenyugszik, vagy még inkább azt, aki minden parancsnak engedelmeskedik. Mindhárom fokozaton belül degradáltabb a méltóságában az a személy, aki nemcsak hogy nem lázad a lealázás ellen, de azonosul degradált állapotával, amire bőségesen van példa.”¹²¹⁵

Ennek megfelelően értelmezésében – az oszthatatlansági doktrínával szemben – az emberi méltóság teljes megsemmisítésének nem az élet elvétele az egyedül lehetséges módja, hanem azok az esetek, amikor az önálló erkölcsi viszonyulás és ítéletalkotás teljesen elenyészik.¹²¹⁶

Álláspontja szerint az élethez való jog sem tartozik az abszolút korlátozhatatlan jogaink közé, de elismeri, hogy az élethez való jog kivételesen erős jog és csak egészen rendkívüli érdek utasíthatja maga mögé. Erre a végszükséget és a jogos védelmet hozza példaként.¹²¹⁷ Ennek ellenére – állítása szerint – némiképp eltérő értelmezésben, de fenntartja az élethez és méltósághoz való jog egysége „rendkívül fontos” tételét amennyiben elismeri, hogy van egy olyan eset, amikor azért nem megengedett az élet elvétele, mert megszünteti magát az alanyt, akinek méltósága van. Értelmezésében tehát az élet elvétele nem szükségképpen fosztja meg az embert méltóságától, a halálbüntetés azonban az élet elvételének önkényes módja.¹²¹⁸ Ezzel Kis valóban újraértelmezte az oszthatatlansági doktrína második tételét, miszerint az élethez és méltósághoz való jog ebben az egységben korlátozhatatlan, de ezzel még nem adott választ arra a kérdésre, hogyan tartható fenn az oszthatatlansági doktrína első – a két alapjog személyi és tárgyi védelmi körének azonosságára – vonatkozó tétele. Enélkül pedig nem beszélhetünk az oszthatatlansági doktrína fenntartásáról.

¹²¹⁵ Uo. 121.

¹²¹⁶ Uo. 121.

¹²¹⁷ Uo. 123.

¹²¹⁸ Uo. 125.

Kis szerint az Alkotmánybíróság nem a biológiai, hanem az erkölcsi-társadalmi értelemben vett embernek tulajdonítja az alapvető jogokat, így az élethez és méltósághoz való jog személyi védelmi köre megegyezik. Az első abortusz határozat emberi méltóság lényegére vonatkozó megállapítását – miszerint az egyén autonómiájának, önrendelkezésének a mindenki más rendelkezése által kivont magját jelenti – úgy értelmezi, hogy a méltósághoz való jog az „autonóm viszonyulásra” képes személy erkölcsi szuverenitását védi, és az élethez való jog is ezt a lényt védi. Rámutat arra, hogy a jogképesség magzatra való kiterjesztése – az Alkotmánybíróság álláspontjával szemben – az ember fogalom gyökeres átértelmezést tenné szükségessé és nem maradna más, használható értelmezés, mint az ember biológia fogalma.¹²¹⁹ Az élet végével kapcsolatos kérdésekben is az erkölcsi személy fogalmából indul ki, így álláspontja szerint a halott méltóságának védelme esetén annak az embernek a méltóságáról van szó, aki egykoron élt. Kis ezzel részben újraértelmezi az oszthatatlanági doktrína második tételét is, és ily módon fenntartja a két jog személyi védelmi köre egységének elvét.

Nehezebb kérdés, hogyan tartható fenn a két jog tárgyi védelmi köre azonosságának elve, ha mindkét alapjognak tulajdonítható olyan védelmi kör, amely a másik alapjogtól függetlenül korlátozható. Erre a választ Kis emberi méltóság fogalma adja meg:

„Emberi méltóságon részint készségek és viselkedési módok együtteseit értjük, részint azt a bánásmódot, amely az ilyen tulajdonságokkal rendelkező, ilyen viselkedésre képes lénynek kijár.”¹²²⁰

Ebben a fogalom meghatározásban megtaláljuk mind az emberi méltóság pozitív, mind negatív meghatározását. Ennek értelmében az emberi méltóság pozitív tartalma megegyezik az erkölcsi személy fogalmával, a méltóságra sérelmes bánásmódok pedig azok, amelyek az erkölcsi személyre jellemző tulajdonságok (önálló erkölcsi viszonyulás és ítéletalkotás) korlátozásához vezetnek. Ezek a tulajdonságok nem szakíthatók el az embertől, mivel sem az élet elvétele esetén, sem a fenti tulajdonságok nélkül nem beszélhetünk erkölcsi személyről, így Kis elmélete azzal kerüli el a két jog tárgyi védelmi köre azonosságának problémáját, hogy azt állítja: vannak olyan magatartások, amelyek csupán

¹²¹⁹ Uo. 132.

¹²²⁰ Uo. 122.

az emberi méltóságot sértik. Hasonlóképpen léteznek olyan magatartások is, amelyek csupán az élethez való jogot érintik.

Kishez hasonlóan Győrfi is kísérletet tesz az oszthatatlansági doktrína újragondolására. Tagadja – Kissel egyetértve – az oszthatatlansági doktrína második tételét és az első tételének átértelmezésével próbál meg olyan értelmezést adni, amely elkerüli az ellenvetéseket. Ennek értelmében a két jog jogosultjainak köre megegyezik, aki az egyik jog alanya, az alanya a másiknak is.¹²²¹ Tételének kiindulópontja az emberi méltósághoz való jog két megjelenési formájának, két aspektusának tagadása. Álláspontja szerint ugyanazzal a joggal kapcsolatos két kérdésről van szó: az egyik kérdés az, hogy ki lehet a méltósághoz való jog alanya, és erre azt a választ adja, hogy ugyanazok, akiket megillet az élethez való jog; a másik pedig az, hogy mi a jog tartalma.¹²²² A méltóság tartalma tekintetében arra a következtetésre jut, hogy az emberi élet a méltóság kritériuma ugyan, de az csupán szükséges és nem elégséges feltétel. Győrfi is a morális ember fogalomból indul ki, amelynek autonómia tartalma meghatározza a személyi védelmi kört is. Álláspontja szerint – bárhogyan is vélekedjen a bíróság a méltóság fogalmáról – csak olyan lényeket lehet méltósághoz való joggal felruházni, akik „konceptuálisan” alkalmasak arra, hogy jogok alanyai legyenek. Véleménye szerint az érzőképeség vagy legalább a potenciálja vagy múltbeli megléte az a külső határ, ameddig egy lénynek morális státusza, az azzal való bánásmódnak morális jelentősége van, így eddig terjeszthető ki a méltóság fogalma. Ebben az esetben szerinte helyesebb pusztán morális értékről vagy morális státusról beszélni. Ezzel azonban a méltóság központi jelentése vesztődne el, amely csak erkölcsi érveket megérteni képes, aszerint cselekedni tudó lényekre alkalmazható. Értelmezésében a méltóság csak valamilyen releváns tulajdonságánál fogva – ami lehet akár az autonóm viszonyulás – illeti meg az embert. A méltóság azonban nem azonos ezzel a tulajdonsággal, a jognak a tulajdonságból fakadó érdekeket kell védeni.¹²²³ A jog védelmi köre egységének fenntartása érdekében felveti, hogy ha az élethez való jog nemcsak a biológiai létezést védi, helyesebb lenne azt mondani, hogy a személyt védi, azaz a biológiai létezést csak annyiban védi, amennyiben egy személy létezéséhez, tegyük hozzá erkölcsi személyként való létezéséhez szükséges. Győrfi tehát úgy oldja meg a jog tárgyi védelmi köre azonosságának problémáját, hogy az élethez való jogot leszűkíti az erkölcsi személyként létezés jogára, ezzel kizárva mindazokat

¹²²¹ GYÖRFI (1998) i. m. 25.

¹²²² Uo. 25.

¹²²³ Uo. 24.

mindkét jog személyi és tárgyi védelmi köréből, akik nem képesek erkölcsi érvek megértésére, nem képesek választásra.

A halálbüntetésről és az abortuszról szóló határozatok meghozatalát követően az oszthatatlansági doktrínát kritizálók célkeresztjében már az első eutanázia határozat meghozatala előtt és azóta is az eutanázia probléma alkotmányos megítélése áll.¹²²⁴

Az első eutanázia-határozat meghozatala előtt Tóth és Gyórfi is megvizsgálta a korábbi határozatok következményeit. Tóth szerint az Alkotmánybíróság, ha „félfordulatot” vesz, akkor az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradva, az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog részét képező önrendelkezési jogból levezeti az önkéntes passzív eutanáziát, az eutanázia többi formájának liberalizálása azonban az élethez és méltósághoz való jog értelmezésének új alapokra helyezésével érhető el. Tóth szerint ugyanis a méltósághoz való jog két aspektusa összeütközésbe kerülhet, így a két jog egységes és abszolút szemléletét fel kellene váltani az egyéni autonómia morális elvén alapuló interpretációval.¹²²⁵ Gyórfi arra a következtetésre jutott, hogy az önkéntes passzív eutanázia liberalizálásához nem az oszthatatlansági doktrína terén kell egy félfordulatot venni, hanem a korlátozás és joggyakorlás azonosítása terén egy egészet, mivel az önkéntes eutanázia az élethez és méltósághoz való jog gyakorlása, nem korlátozása.¹²²⁶ Az egyén nem az élethez való joga ellenére, hanem abból is következően gyakorolja az ellátás visszautasításának jogát. Ha nem is fogadjuk el, hogy az élethez való jogban benne foglaltatik az élet befejezéséhez való jog, akkor is igaz, ha magába foglalná, az a jog gyakorlása és nem korlátozása lenne. A jog tárgyáról vagy magáról a jogról való lemondás a jog gyakorlásának egy speciális esete. Ezért az önkéntes passzív eutanázia esetén nincs konfliktus az élethez és az emberi méltósághoz való jog között. Az aktív eutanázia esetén azonban valóságos konfliktus jön létre a két jog között, és a kollíziót csak a korlátozhatatlansági és oszthatatlansági doktrínával való szakítással lehetne feloldani.¹²²⁷

Az Alkotmánybíróság a 22/2003. (IV. 28.) AB határozatban az élethez és emberi méltósághoz való jog korábbi értelmezési gyakorlatából indult ki

¹²²⁴ Visszafogott álláspontot képvisel Paulovics, aki megállapította, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységének és korlátozhatatlanságának „mrev elve” az eutanázia határozatban „lazulni kezdett”, de rögzítette, hogy ezek a jogok olyan rendkívüli értéket képviselnek, amelyek nem kérdőjelezhetők meg. PAULOVICS i. m. 427–428.

¹²²⁵ TÓTH (1996) i. m.

¹²²⁶ GYÓRFI (1998) i. m. 34.

¹²²⁷ GYÓRFI (2003) i. m. 147.

és változatlanul fenntartotta azt az álláspontját, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, ugyanakkor rögzítette, hogy az emberi méltósághoz való jog csupán az emberi státus meghatározójaként, csak az élettel együtt fennálló egységben abszolút és korlátozhatatlan, így anyajog mivoltából levezetett egyes részjogosítványai bármely más alapjoghoz hasonlóan korlátozhatók. Az Alkotmánybíróság a vizsgálat módszeréül – az élethez és az emberi méltósághoz való jog mint az ember jogi státusát meghatározó jogok abszolút voltának érintetlenül hagyásával – „kitágított tesztet”¹²²⁸ alkalmazott: az alkotmányosan korlátozható önrendelkezési jog és a szintén nem abszolút életvédelmi kötelezettség egymással szembeni mérlegelése alapján. Az Alkotmánybíróság abból indult ki, hogy a passzív eutanázia – mivel ez az élet saját elhatározásból való befejezésének összefüggésében merül fel – nem az élethez való joggal elválaszthatatlan egységben jelentkezik és az emberi méltóság sérelme következik be azáltal, hogy a gyógyíthatatlan beteg élete nem ér véget azon a ponton, ahol élete konfliktusba kerül méltóságérzetével.

Tóth J. szerint az Alkotmánybíróság azzal, hogy formálisan továbbra is ezt a szerinte elhibázott elgondolást képviselte, *de facto* azonban a határozatban mégiscsak elismerte a passzív eutanázia kapcsán, hogy az emberi méltósághoz való jog, illetve az ennek részét képező önrendelkezéshez való jog elsőbbséget élvez az élethez való joggal szemben, furcsa, tudathasadásos helyzetbe került. Míg egyfelől az élethez és emberi méltósághoz való jog egységét hirdeti, addig másfelől elismeri, hogy van legalább egy olyan helyzet, a passzív eutanázia, amikor ez az egység nem valósul meg.¹²²⁹ Tóth. J. szerint az élethez és méltósághoz való jog egysége ezért tartalmilag téves.¹²³⁰ Álláspontja szerint az élet és méltóság oszthatatlansága azon a világnézeti előfeltevésen alapul, hogy a méltóság csak az élet minden körülmények közötti megőrzésével lehetséges, mert az élet szent. Ezzel viszont az Alkotmánybíróság megsértette a világnézeti semlegesség elvét.¹²³¹

¹²²⁸ 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 2004. 179, 186.

¹²²⁹ TÓTH J. (2005) i. m.

¹²³⁰ Tóth J. szerint az Alkotmányból grammatikailag sem vezethető le, hogy az élethez és méltósághoz való jog egységet alkot. Ellenkezőleg, álláspontja szerint a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdésének szó szerinti értelmezéséből az következik, hogy az élethez való jogot, illetve a méltósághoz való jogot külön jogokként fogalmazta meg az alkotmányozó, mivel az „amelyek” szóban a „k” betű a többes szám jeleként legalább két dologra kell hogy utaljon. TÓTH J (2011b) i. m.

¹²³¹ Uo.

Tóth J. értelmezésében a méltósághoz való jog önálló, az élettől függetlenül felfogott, önmagában álló jog, amely az eutanázia szituációjában a kiszolgáltatott és/vagy fájdalomtól gyötrődő beteget önállóan védi. Álláspontja szerint a méltósághoz való jog személyiségvédelmi célú, szubszidiárius alapjogként történő felfogása itt nem jöhet szóba, mert a „jó halálnál” nem a méltóságból levezetett, származtatott egyes részérdekek, hanem maga „a” méltóság a védendő jogtárgy. Méltóságon az ember azon személyes tulajdonságait érti, melyek hozzá mint autonóm erkölcsi személyhez, azaz mint egyedi személyiséghez tapadnak, és melyeknek alapján mind mások, mind az állam köteles az embert önértéknek tekinteni és tartózkodni attól, hogy másokat bármilyen módon és mértékben saját céljai eszközeként tekintsen, és akként használjon fel. A méltóság formális fogalmát az önrendelkezési jog tölti meg tartalommal, amely értelmezésében szubjektív: „A méltóság mindig az egyénhez kötött, és egyéni értékelés függvénye, hogy ki mit tart a méltóság sérelmének, és mit nem.” Ezért

„az egyénnek a világhoz és annak dolgaihoz (például az élet értékéhez) való autonóm viszonyulása és az e viszonyulásnak megfelelő, más jogait és érdekeit nem sértő és nem veszélyeztető magatartás az állam által alkotmányosan nem korlátozható”.

Így az eutanázia szituációjában a méltóság csupán egyéni felfogás alapján ütközhetne az élethez való joggal. Az oszthatatlansági doktrínából viszont az eutanázia esetében az következik, hogy az élethez való jog, amely szerinte így inkább kötelezettség, és a méltósághoz való jog önrendelkezési jogon alapuló gyakorlása ütközni fog.¹²³²

Tóth J. elutasítja az élethez való jog korlátozhatatlanságára vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlatot is. Tagadja a „jogon kívüli” szituációk létezését, mivel egy szituáció, amely egy „jog-államban” (jog által uralt államban) zajlik, vagy jogos vagy jogtalan. Álláspontja szerint nem igaz, hogy ezeken kívül van egy „harmadik állapot”, az ún. „jogilag nem védett” helyzet, ami nem jogos, hiszen, amiről a jogalkotó nem mondta ki, hogy jogtalan, azt mégiscsak szabad. Ha igaz lenne, hogy a jogos védelmi helyzet „jogon kívüli”, azaz a természeti állapot áll fenn, akkor nem lehetne elítélni a támadót sem, mivel a természeti állapot lényege, hogy az „erősebb győz” elve érvényesül. Mivel a hatályos jog rendelkezik a jogos védelemről, az általa szabályozott szituáció nem lehet jogon kívüli.¹²³³

¹²³² TÓTH J. (2011a) i. m.

¹²³³ TÓTH J. (2011b) i. m.

Az oszthatatlansági doktrínát kritizálók az Alkotmánybírósággal ellentétben, amely az élethez és emberi méltósághoz való jog kapcsolatának értelmezésében a halálbüntetés határozatban kinyilvánított normatív ember fogalommal szemben az abortusz határozatokban egyértelműen elmozdult a biológiai ember fogalom irányába, az ember társadalmi-erkölcsi fogalmából indulnak ki. Ennek megfelelően, míg az Alkotmánybíróság értelmezésében az emberi méltósághoz való jog abszolút megnyilvánulása a konkrét személy autonóm viszonyulási képességének megőrzésére irányuló érdeket védi, amely az emberi nemhez tartozás okán illeti meg, addig a kritikát megfogalmazók értelmezésében az önrendelkezési jog az egyén konkrét élethelyzetekben megnyilvánuló döntését védi, amely az embert erkölcsi személy voltánál fogva illeti meg. Ez utóbbi az Alkotmánybíróság gyakorlatában is korlátozható, így a kritika nem veszi figyelembe vagy inkább nem fogadja el, hogy az Alkotmánybíróság más ember felfogásból indul ki és ennek következtében más tartalommal tölti meg az emberi méltósághoz való abszolút jogot, amelynek létezését Tóth J. egyenesen tagadja azzal, hogy a méltósághoz való jogot az egyén méltóság érzésétől teszi függővé, ezzel a végletekig relativizálva azt. Ezzel – amint ezt Frivaldszky levezette – az ember személyisége vagy eltűnik, vagy részjogosultságai egyszerű hordozójává alacsonyodik.¹²³⁴ Hasonlóképpen vélekedik az önrendelkezési jog abszolútizálásáról Schanda, aki szerint „[h]a az identitás helyét a hangulat, vagy az adott nap változó eszméi határozzák meg, akkor ezek figyelembevételé vagy lehetetlenné válik, vagy önmaga karikatúrájává változtatja a jogot”.¹²³⁵

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetésről szóló határozat meghozatalát követően többször szembesült az oszthatatlansági doktrínából fakadó problémákkal és különböző dogmatikai megoldásokkal megpróbálta megőrizni azt. Rendszerint sikerrel.

Így az élethez és méltósághoz való jog személyi védelmi körének egységét azzal – az egyébként vitatható – megoldással, hogy az élethez és méltósághoz való alanyi jogot nem terjesztette ki a magzatra. A magzat – a jogalkotó döntésére tekintettel – csupán az élethez való jog tárgyi oldalából fakadó (objektív, intézmény) védelmi kötelezettség alapján részesül korlátozott védelemben. Az Alkotmánybíróság kibontotta ugyan az ember *post mortem* védelmét, bár nem egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog melyik dimenziójából, de – alany hiányában – egyértelműen valamelyik aspektus tárgyi oldalából. Álláspontom szerint a testület e tekintetben akkor tudja következetesen érvé-

¹²³⁴ FRIVALDSZKY (2010) i. m. 41.

¹²³⁵ SCHANDA (2015b) i. m. 75–76.

nyesíteni az oszthatatlansági doktrínát, ha a *post mortem* védelmet az általános személyiségi jog tárgyi oldalához kapcsolja, mivel az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusában – a többi alapjogtól eltérően – nem választható szét az alanyi és tárgyi oldal és azt az alkotmánybírói gyakorlat sem választja szét (lásd megélhetési minimum).

Ezzel szemben – álláspontom szerint – az Alkotmánybíróság nem érvényesítette következetesen az élethez és méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének egységét. Az alkotmánybírói gyakorlatban ugyanis – az alapjogok lényeges tartalmánál bemutatottak szerint – nem egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog az élethez való joggal együtt képezi az alapjogok lényeges tartalmának részét, mivel az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa több esetben önállóan jelent meg (például lelkiismereti szabadság, intimszféra). A testület tehát deklaratívén kizárja ugyan a méltósághoz való jog abszolút dimenziójának önmagában való korlátozását és ezzel az emberi méltósághoz való jog önálló – az élethez való jogon túlmutató – tartalmát, az mégis megjelenik az alkotmánybírói gyakorlatban. Ezzel szemben az emberi méltóság negatív – a korlátozások oldaláról történő – meghatározása nyitva hagyja az oszthatatlanság kérdését, mivel a korlátozást vizsgálja, és abból pedig nem rekonstruálható általánosan az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre, csupán annak a konkrét esetben megállapított normatív tartalmára vonatkozóan vonható le következtetés (például testi-lelki integritást sérti a kínzás).

A méltósághoz való jog korlátozhatatlanságának megőrzését a testület úgy próbálta megoldani, hogy megkülönböztette az emberi méltósághoz való jog abszolút és relatív megjelenési formáját, és az emberi méltósághoz való jogot csak az élethez való joggal egységben – az emberi státusz meghatározójaként – minősítette korlátozhatatlannak. Az azonban nem egyértelmű, hogy hol húzódik a két aspektus közötti határ. Az Alkotmánybíróság ugyanis az emberi méltósághoz való jog lényegét az autonómiában, az önrendelkezésben határozta meg, ugyanakkor az önrendelkezési jogot az általános személyiségi jog tartalmi elemeként korlátozhatónak ítélte. Abban az esetben, ha az emberi méltóság lényegén a testület az egyén személyisége szabad kibontakoztatását értené, nem lenne tartható az oszthatatlansági doktrína, hiszen az emberi méltósághoz való jog valóban konfliktusba kerülhetne az élethez való joggal (aktív eutanázia). Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság elkerüli ezt a kritikát, mivel az emberi méltósághoz való jog lényegének tekintett autonómia védelme az egyén autonóm viszonyulási képességének megőrzését védi. Míg az autonóm viszonyulás képessége az emberi személy statikus aspektusait (élet, testi-lelki integritás, intimszféra) abszolút módon védi, addig az önrendelkezési jog a

személyiség különböző megnyilvánulásait, azaz annak dinamikus aspektusát részesíti korlátozott védelemben. Az ember emberi státusát csak a halállal veszti el, és az az emberi méltóság egyenlősége folytán nem is veszíthető el, sőt nem is csökkenhet. Így a kiszolgáltatott, szenvedő beteget kétségkívül megilleti az emberi méltósághoz való abszolút jog. Az életmentő ellátás visszautasítása kihathat ugyan az emberi státusra, de a visszautasítás mint a konkrét élethelyzetben hozott döntés nem az emberi minőséggel, hanem az egyén személyisége szabad kibontakoztatásával hozható összefüggésbe. Így az Alkotmánybíróság az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradt az eutanázia megítélése során is. Azt a kérdést azonban nyitva hagyta, hogy a kiszolgáltatott, szenvedő beteg lemondhat-e az élethez és emberi méltósághoz való jogáról.

Az élethez való jog korlátozhatatlanságának megőrzéséhez az Alkotmánybíróság különböző – néhol vitatható – „dogmatikai trükkökkel” élt. Az élethez való jog magánszemélyek általi korlátozása (jogos védelem, végszükség) nem képezte ugyan alkotmánybírósági vizsgálat tárgyát, de Sólyom a halálbüntetés eltörléséről szóló határozatban kétféle választ is adott erre a kérdésre. Az az álláspont szerintem sem tartható – és ennyiben egyetértek Tóth J.-vel –, hogy ezekben a szituációkban visszatér a természeti állapot. De önmagában elégséges magyarázatnak tartom azt, hogy magánszemélyek egymás közötti viszonyában az egyik személy élet megőrzésére irányuló joga csak addig terjedhet, ameddig a másik ember ugyanilyen joga a kettő közötti konfliktusban érvényesül. Az élethez való jog állam általi korlátozása a jogos védelemhez hasonló szituációban (rendőri löfegyverhasználat) már nagyobb kihívás elé állította a testületet. A rendőri löfegyverhasználatról szóló határozathoz csatolt egyik különvélemény fel is vetette, hogy a többségi indokolás átlépett az oszthatatlansági doktrínán. A határozat viszont azt a megoldást választotta, hogy megkülönböztette az élettől való megfosztástól az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam által szankcióként kiszabott, biztosan bekövetkező megfosztást tekintette az élethez való jog korlátozásának. Vitatható ugyan, hogy az élethez való jog veszélyeztetése miért nem minősül korlátozásnak, de ezzel a „dogmatikai trükkel” a testület még formálisan az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradt. A határozat azonban az élethez való jog korlátozását az életveszély elhárítása érdekében és azon túlmenően is igazolhatónak ítélte. Ezzel pedig tartalmilag túllépett az oszthatatlansági doktrínán.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az oszthatatlansági doktrína ugyan sok kérdést vet fel, de ezeket az Alkotmánybíróság javarészt megválaszolta. Az egyik kivétel az emberi méltósághoz való jog mint az alapjogok lényeges tartalmának része. Az Alkotmánybíróságot ebben a tekintetben a korábbi Alkotmány

kényszerpályára állította, mivel megengedte az élettől és emberi méltóságtól való nem önkényes megfosztást. Az Alkotmánybíróság pedig így csak a lényeges tartalom garanciájára alapozhatta a halálbüntetés eltörlését. Ehhez azonban elegendő lett volna kimondani, hogy az élethez való jog az emberi méltósághoz való abszolút jog része, ezért korlátozhatatlan. Az oszthatatlansági doktrína azonban nem csupán az élethez való jog emberi méltósághoz való jogtól független, önálló tartalmát zárta ki – amely védhető álláspont, mivel az élet vagy-vagy kategória és elvétele megszünteti a méltóságot is –, hanem az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusának önálló tartalmát is. Ezt azonban nem sikerült fenntartania, mivel az Alkotmánybíróság gyakorlatában vannak olyan esetek, amelyekben a konkrét alapjog (például lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog) emberi méltóság tartalma (lelkiismereti meggyőződés) nem foglalja magában az élet védelmét, bár az élet kétségtelenül minden alapjog gyakorlásának feltétele.

Az Alaptörvény II. cikke az emberi méltóság sérthetlenségének kimondásával megerősíti, hogy az emberi méltósághoz való jog képezi minden alapjog lényeges tartalmának részét. Ez nem zárja ki azt az értelmezést, hogy az élethez való jognak nincs az emberi méltósághoz való jogtól független tartalma. Ez azt jelenti, hogy az élethez való alanyi jog a méltósághoz való abszolút jog részét képezi, de a méltósághoz való jog korlátozhatatlan tartalma ennél tágabb.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog sérthetetlen aspektusa korlátozásának sem az élet elvétele az egyetlen módja. Ezt bizonyítja, hogy maga az Alkotmány is tartalmazza a kínzás, a kegyetlen, embertelen bánásmód tilalmát, ezek a magatartások pedig nem fosztják meg az egyént az emberi méltóságtól (az egyént az emberi méltóságtól valóban csak a halál fosztja meg, mert ezzel megszűnik a személy maga és vele az emberi méltósághoz való jog), de korlátozzák azt. Az emberi méltósághoz való jog abszolút jellege abban nyilvánul meg, hogy annak semmilyen korlátozása nem igazolható. Az Alkotmánybíróság maga is az emberi méltóság sérelme alkotmányban nevesített esetének tartotta a korábbi Alkotmány 54. § (2) bekezdését, így, ha a korlátozás oldaláról közelítünk a kérdéshez, akkor is kellett hogy legyen az emberi méltósághoz való jognak önálló tartalma is, hiszen a fenti magatartások – különösen az Alkotmánybíróság korlátozás fogalmából kiindulva – nem feltétlenül korlátozzák az élethez való jogot. Más magatartások pedig (például intimszféra sérelme) egyáltalán nem is érintik az élethez való jogot.

3. Konklúzió

Az élethez és méltósághoz való jog különleges viszonyára tekintettel a dolgozat utolsó fejezetében áttekintettem az emberi méltósághoz való jog érinthetlensége körül kibontakozott szakirodalmi vitát. Az emberi méltósághoz való jog érinthetlensége körül kibontakozott vita a német gyakorlatban döntően a rendőri lőfegyverhasználat, a magyar gyakorlatban pedig az eutanázia kérdéséhez kapcsolódik. A Szövetségi Alkotmánybíróságot és az Alkotmánybíróságot ért kritika oka álláspontom szerint az emberi méltóság fogalmának az alkotmánybírói gyakorlatától eltérő értelmezésében rejlik a szakirodalomban.

Az emberi méltóság relativizálását megfogalmazó német szakirodalom figyelmen kívül hagyja, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság sérelmét megvalósító magatartást vizsgálja, ezért a konkrét ügy körülményeihez igazodó alkotmánybírói vizsgálat nem kérdőjelezi meg az emberi méltóság abszolút voltát. Az oszthatatlansági doktrínát kritizáló magyar szakirodalom pedig – az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő jogi és biológiai ember fogalommal szemben – az ember erkölcsi fogalmából indul ki, amely szerint ember az autonóm viszonyulásra képes személy, aki a morális közösség tagjaként erkölcsi értékítéletet alkot élethelyzetéről és ehhez igazítja magatartását. Ennek megfelelően értelmezésükben az emberi méltósághoz való jog nem az egyéni önrendelkezés potenciális képességének megőrzésére irányul, hanem annak a morális közösségben való kibontakoztatására.

VIII. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

1. A dogmatikus és összehasonlító módszer eredményei

A dolgozatban az emberi méltóság alapjogok renderében betöltött szerepének és normatív tartalmának bemutatására vállalkoztam a német Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. A dolgozat tárgyához igazodva – a kitűzött kutatási feladatot és a kutatás módszerét bemutató bevezető fejezetet követően – a második fejezetben a *Grundgesetz*, az Alkotmány és az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó szövegrészét vizsgáltam, mivel ez képezi az alkotmánybírósági jogértelmezés alapját. A normaszövegek – és keletkezésük történetének – bemutatása során tanulmányoztam az emberi méltósághoz való jog jogi természetét.

A *Grundgesetz* szövege az emberi méltóságot nem jogként tételezi [1. cikk (1) bekezdés], így a szakirodalomban felmerült az a kérdés, hogy az pusztán alapelv, objektív jogi norma (jogelv) vagy alapjog (szabály). A jogszabályszeveg értelmezése során arra a következtetésre jutottam, hogy az emberi méltóság normatív jellege vitathatatlan. A normatív jelleg az emberi méltóság klauzula második mondatában minden állami hatalom (törvényhozó, végrehajtó, bírói hatalom) számára előírt tisztelet és védelem kötelességéből ered, amit megerősít az alkotmányozó hatalomnak is határt szabó örökkévalósági klauzula. Álláspontom szerint az emberi méltóság ezen túlmenően a *Grundgesetz*-ben alapjogként jelenik meg. Az emberi méltóság klauzula nyelvtani értelmezése nem támasztja ugyan alá az emberi méltóság alapjogi jellegét, de a hagyományos jogértelmezési elvek (rendszerint, történeti, teleologikus) az alapjogi jelleget erősítik.

A korábbi Alkotmány kifejezetten jogként tételezte az emberi méltóságot, ezért annak alapjogi jellegét a szakirodalom nem kérdőjelezte meg. Az Alaptörvény szövegében az emberi méltóság két megfogalmazásban (jogként és nem jogként) jelenik meg. A két megjelenési forma azonban önmagában

nem vonja kétségbe az emberi méltóság alapjogi jellegét. Amíg tehát az emberi méltóság a fejezet végén ismertetett nemzetközi dokumentumokban – az Európai Unió Alapjogi Chartája kivételével –, magasabbrendű elvként vagy értéként jelenik meg, azt mind a *Grundgesetz*, mind a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény alapvető jogként tételezi.

Az értekezés harmadik fejezete tisztázza az alapjogok értelmezésének általános fogalmi kereteit, majd ennek tükrében az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságait.

A magyar alkotmánybíróági gyakorlatból – a német alkotmánybíróági gyakorlattal ellentétben – nem bontakozik ki az alapjogok szerkezetéhez és funkcióihoz igazodó differenciált fogalmi keret. Míg a német gyakorlatban az alapjogokkal kapcsolatos vizsgálódás alapja a vertikális (állam–állampolgár közötti) viszonyokban az alapjogok tárgyi védelmi körének és korlátozásának megkülönböztetése és ezt követően a korlátozás igazolásának vizsgálata, a magyar gyakorlatban az alkotmányossági vizsgálat általában az alapjog állami beavatkozást elhárító funkcióját érvényre juttató szükségességi–arányossági vizsgálatra szűkül. Ennek megfelelően a magyar szakirodalom sem dolgozta ki ezidáig az általános alapjogi tanok alapjogok szerkezetéhez igazodó kereteit.

Ennek ellenére a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlat között az alapjogok értelmezésének általános keretei tekintetében alapvető hasonlóságok mutathatók ki. A magyar alkotmánybíróági gyakorlat – német mintára – az alapjogok két funkciójának megfelelően (állami beavatkozás elhárítása, tevéleges védelmi kötelezettség), de azok megnevezése nélkül, kezdettől megkülönböztette az alapjogok két oldalát (alanyi oldal, tárgyi oldal).

Az alapjogok tevékeny védelme a német alkotmánybíróági gyakorlatban elsősorban azok magánszemélyektől származó veszélyekkel szembeni védelmét (*Schutz vor Gefahren*) jelenti. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség később kidolgozott dogmatikai konstrukciója ma már magában foglalja a Szövetségi Alkotmánybíróóság korábbi gyakorlatában kidolgozott egyéb alapjogi funkciókat is: az „egyszerű jog” alkotmánykonform értelmezésének kötelezettségét és a részesedés védelmét (*Schutz durch Teilhabe*). Az utóbbi tartalmazza az intézményvédelmet (*Einrichtungsgarantien*), az alapjogok védelmét szolgáló szervezet és eljárás kiépítését (*Grundrechtsschutz durch Organisation und Verfahren*) és a szolgáltatáshoz való jogot (*Leistungsrecht*).

Az Alkotmánybíróóság gyakorlatában az alapjogok tevékeny védelme az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségét jelenti. Ez a dogmatikai konstrukció összekeverte az alapjog tárgyi oldalából következő különböző funkciókat, és szigorúan elválasztotta azokat az alapjog alanyi oldalától. Ezért

az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban nem alkalmas az alapjogok érvényesítésére.

Az alapjogok magánjogi jogviszonyokban való érvényesülését a német alkotmánybírószáki gyakorlatban az állam harmadik személyek behatása elleni védelmi kötelezettsége biztosítja, amelynek vizsgálatára a német Szövetségi Alkotmánybírószáki egy fordított arányossági vizsgálatot dolgozott ki. Ez biztosítja az alapjogok mindkét funkciójának és ezzel az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának azonos intenzitású védelmét.

Az ún. valódi alkotmányjogi panasz (a bírói döntések alkotmányossági felülvizsgálata) bevezetése az Alaptörvényben elengedhetlenné tette az alapjogok alanyi és tárgyi oldala szigorú szétválasztásának a feladását, mivel ebben a konstrukcióban két jogalany alapjoga és az állam azokkal kapcsolatos eltérő kötelezettségei ütköznek. Az Alkotmánybírószáki gyakorlatában megjelent védelmi kötelezettség az alapjogok tárgyi oldalából következő új, átfogó funkciónak tekinthető, amely alkalmas arra, hogy az intézményvédelem, valamint a szervezeti és eljárási garanciák mellett biztosítsa az alapjogok magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban való érvényesülését is. A német gyakorlatból átvett mércék pedig biztosíthatják az alapjog két funkciójának azonos intenzitású védelmét is. Feltéve, hogy az Alkotmánybírószáki az alkotmányjogi panasz eljárásban nem csupán azt vizsgálja, hogy az egyik magánszemély alapjogainak az állam (bírószáki) általi korlátozása a másik magánszemély védelme érdekében igazolható-e, hanem azt is, hogy az állam (bírószáki) a harmadik személy behatásai elleni védelmi kötelezettségének eleget tett-e. A vizsgálat kerete tehát a korlátozható alapjogok esetében az alapjog beavatkozást elhárító funkciójának érvényesülése kapcsán a szükségességi-arányossági vizsgálat, a védelmi kötelezettség érvényesülésével összefüggésben pedig a fordított szükségességi-arányossági vizsgálat. Ezzel a vertikális viszonyokban alkalmazott teszt a horizontális viszonyokban megduplázódik.

A többi alapjoghoz képest az emberi méltósághoz való jog sajátossága, hogy annak szerkezetében nem lehet egyértelműen elkülöníteni a tárgyi védelmi kört és a korlátot. Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlansága következtében a *prima facie* védelem, azaz a tárgyi védelmi kör és a végleges védelem nem választható szét. Ilyen módon az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre általános módon nem határozható meg, csupán egy vélelmet állíthatunk fel az emberi méltósághoz való jog szűk értelmezése mellett. Azt ugyanis az alkotmánybírószáki vagy tágran értelmezi, és gyakran felhívja a jogesetek megoldására, ezzel kockáztatva annak „aprópénzre váltását”, vagy abszolút módon érvényesül.

Az emberi méltósághoz való jog mind a német, mind a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban a többi alapjoghoz hasonlóan biztosítja az egyén szabadságzférájának állami korlátozásokkal szembeni oltalmát és a magánszemélyek beavatkozásaival szembeni védelmét. Az emberi méltósághoz való jog a hagyományos alapjogi funkciók mellett, amelyeket a minden emberben benne rejlő önérték azonossága következtében alanyi jogként biztosít, minden alapjog lényeges tartalma részeként megalapozza az alapjogok által alkotott értékrendet.

Az emberi méltósághoz való jog alapjogi értékrendet megalapozó funkciója a német gyakorlatban hangsúlyosabb, mint a magyar gyakorlatban. A német gyakorlatban jelentős szerepet tölt be a védelmi kötelezettség megalapozásában, ezáltal biztosítva az alapjogok érvényesülését a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban. Az emberi méltósághoz való jognak ezt a különleges funkcióját – az örökkévalósági klauzula révén – még inkább megerősíti az alkotmányos identitás fogalmában betöltött szerepe, mivel az alapjogok emberi méltóság magjaként az Európai Uniónak határt szabó alkotmányos identitás egyik lényeges elemét képezi.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően mind az Alaptörvény módosítójával, mind az Európai Unió szerveivel szemben tartalmi követelményeket támasztott, annak ellenére, hogy a magyar alkotmány nem tartalmaz örökkévalósági klauzulát. Az „implicit örökkévalósági klauzula” részét képezik a szabadságjogok, és az alkotmányos identitásnak kifejezetten részét képezi az emberi méltósághoz való jog is. Az alkotmánybírószági gyakorlatból azonban nem derül, hogy milyen szerepet tölt be az emberi méltósághoz való jog ennek megalapozásában. Ezért a német gyakorlattal ellentétben az emberi méltóság megnevezése az alkotmányos identitás tartalmi elemeként önmagában sem járul hozzá az emberi méltósághoz való jog értékrendet megalapozó funkciójának alátámasztásához. Ettől függetlenül az Alkotmány értékrendjét megállapító alkotmánybírószági gyakorlatból az emberi méltósághoz való jog kitüntetett szerepe következik, amely az alapjogok emberi méltóság magjaként megalapozza az alkotmánymódosítások tartalmi felülvizsgálatát, és amelyet az alkotmányos identitás tartalmi elemeinek konkretizálása során a jövőben nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körének terjedelmét a negyedik fejezet önállóan tárgyalja. Ennek keretében vizsgáltam az élet kezdetének kérdését, amelyet a két testület – az alkotmánybírószági gyakorlat alapjául szolgáló – eltérő ember fogalom következtében eltérően válaszolt meg. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog jogosultjának

meghatározásakor az ember biológiai fogalmából indult ki, melynek értelmében ember minden egyed, mely genetikai értelemben a *homo sapiens*hez tartozik. Ezért értelmezésében a magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog és ebből következően az élet védelme. Az Alkotmánybíróság a jogi ember fogalomból indult ki és összekapcsolta az élethez és emberi méltósághoz való jog jogosultjának kérdését a jogalanyiség kezdetével. A jogi ember fogalom a jogalanyok elvont egyenlőségét jelenti, ezen túlmenően azonban tartalmilag nem meghatározott, ezért a testület az élethez való jog tartalmának definiálása során már a biológiai élet fogalmát tekintette kiindulópontnak, de az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének kidolgozásával szigorúan elválasztotta a jog alanyi és tárgyi oldalát, kizárva a magzatot az alapjogok személyi védelmi köréből. Az Alaptörvény az élet „fogantatástól” kezdve biztosított védelmével nem döntötte ugyan el az ember fogalom körüli vitát, de megerősítette a biológiai ember fogalom irányába történt elmozdulást.

Az élet végének kérdésével összefüggésben vizsgáltam az emberi méltóság *post mortem* védelmét az alkotmánybírósági gyakorlatban, és arra a következtetésre jutottam, hogy a halál utáni személyiségvédelem alapja nem az abszolút emberi méltóság, hanem a korlátozható általános személyiségi jog. Egyrészt mivel a halott személy se a biológiai, se a jogi ember fogalom értelmében nem ember, másrészt mivel az emberi méltósághoz való jog – a német szakirodalomban uralkodó álláspontnak megfelelően – önmagában nem alkalmas a *post mortem* védelem időbeli és tárgyi fokozatosságának kifejezésére.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában felmerülő sajátos kérdés, hogy a közösségek az emberi méltósághoz való jog alanyai-e. Erre a kérdésre az Alaptörvény és az ahhoz kapcsolódó alkotmánybírósági gyakorlat megnyugtató választ ad: az emberi méltósághoz való jog csak az egyes személyeket illeti meg.

A dolgozat ötödik fejezetében azt vizsgáltam, hogyan határozza meg az alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét a konkrét esetekben. A Szövetségi Alkotmánybíróság számára ennek során két kiindulási pont kínálkozott: egyrészt a jogi fogalom keletkezésének története, másrészt a fogalom eszmetörténete. Az emberi méltóság klauzulák szabályozásának történetét a második fejezetben már megvizsgálok, ezért az ötödik fejezetben röviden ismertettem azoknak az eszmetörténeti előzményeknek a lényegét, amelyek – a szakirodalom által bizonyítottan – hatással voltak a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatra. Az alkotmánybírósági gyakorlat alapjául szolgáló elméletekben egy közös pont azonosítható, mégpedig hogy az emberi méltóság egy eleve adott emberi tulajdonság, az embert az állatvilágból kiemelő minőség.

Az emberi méltóság eszmetörténetből kibontakozó egyes aspektusai az emberi méltóság pozitív meghatározási kísérletében csapódtak le. Az emberkép formula az emberkép következő elemeit nevesíti: önérték, önállóság, autonómia, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat, amelyeket különböző indoklással az egyes jogfilozófiai elméletek is magukban foglalnak. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése ezzel igazolta, hogy az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét nem közvetlenül egy meghatározott filozófiai hagyományból bontja ki, hiszen az emberi méltóságnak csupán egyes aspektusait vette át az eszmetörténetből, figyelmen kívül hagyva az eltérő indokolást.

Ezek a fogalmi elemek nem alkalmasak azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltóság védelmére. Annyiban mégis hozzájárulnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének behatárolásához, hogy annak meghatározását elválasztják az egyén szubjektív méltóság érzésétől.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét általában nem pozitív, hanem az emberi méltóság történelem során megtapasztalt megsértéséből kiindulva – amelynek köszönhetően az emberi méltóság bekerült a *Grundgesetz*be – negatív módon, a jogsértések oldaláról határozza meg. A negatív meghatározás eszköze a tárgyként kezelés formulája, amelyet a testület az alany fogalommal pontosított. Az alany fogalmat az ember lényegére vonatkozó emberkép elemek töltik meg pozitív tartalommal. Ennek megfelelően alany az ember, aki szellemi-erkölcsi lényként a társadalom önértekkkel rendelkező, de felelős tagja. Míg a negatív meghatározás önmagában nem ad támpontot a későbbi jogesetek megoldásához, az emberi méltósághoz való jognak az eszmetörténetben gyökerező pozitív elemei – az alany fogalommal való összekapcsolás révén – irányt mutatnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének meghatározása során a konkrét esetekben. A tárgyként kezelés formulájának az alanyként kezeléssel való pontosítása sem teszi ugyanakkor lehetővé az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének általános módon való meghatározását, mivel az alkotmánybírósági vizsgálat a korlátozó magatartás meghatározására irányul, az emberi méltóság sérelmének megállapítása pedig a konkrét ügy körülményeitől függ.

Az Alkotmánybíróság már a korai gyakorlatában felhasználta a tárgyként kezelés tilalmát az emberi méltóság lényegének meghatározásakor, az azonban sokáig csak díszítő elemként funkcionált. Az Alkotmánybíróság az ember jogi fogalmából kiindulva az emberi méltósághoz való jogot elsősorban nem abszolút jogként, hanem az általános személyiségi jog megnyilvánulásaként haszno-

sította azzal, hogy megnevezte annak a tartalmi elemeit és ezekből különböző különös jogokat olvasott ki.

Az Alkotmánybíróság emberi méltóságra vonatkozó gyakorlatában jelentős elmozdulást eredményezett a német modell irányába az Alkotmánybíróság hatásköreinek változása 2010-ben és az Alaptörvény hatályba lépése 2012-ben. A változás elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a testület a tárgyként kezelés elvét az emberi méltóság sérelmének megállapítására alkalmazta. Másodszorban pedig a korábbi gyakorlatban kibontott emberképből, amely az emberi méltósághoz való jogot pozitív tartalommal töltötte meg, valamint az Alaptörvény felelősségi klauzulájából kiindulva kidolgozta az Alaptörvény emberképe formulát.

Az emberkép önmagában ebben az esetben is csupán arra alkalmas, hogy az emberi méltósághoz való jog védelmi körét elhatárolja az egyéni méltóság érzéstől. A német alkotmánybírósági gyakorlat elemzése azt is bebizonyította, hogy önmagában a tárgyként kezelés elve nem ad támpontot a jövőben felmerülő ügyek megoldásához, ezért annak összekapcsolása az alany fogalommal a magyar gyakorlatban is hozzájárulhat az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározásához a konkrét ügyekben. Az alany fogalom pozitív tartalommal való megtöltéséhez pedig fogódzót nyújt az Alaptörvény emberképe formula.

A dolgozat legterjedelmesebb részét az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmának bemutatása képezi a német és magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. A hatodik fejezetben elsősorban azt vizsgáltam, hogy milyen hatása van az emberi méltósághoz való jog sajátos, az alapjogok rendszerét megalapozó funkciójának a jog tartalmára. Arra a következtetésre jutottam, hogy az alkotmánybírósági gyakorlatban az emberi méltósághoz való jog az alapjogok lényeges tartalmának részét képezi és ennek megfelelően normatív résztartalmakból tevődik össze.

Ezt követően az emberi méltósághoz való jog egyéb alapjogokkal való kapcsolatának elemzése során különálló tartalmi egységekben vizsgáltam, hogy milyen résztartalmak azonosíthatók be általános módon az alkotmánybírósági gyakorlatban. A kiindulópontot a német szakirodalom által azonosított azon szférák jelentették, amelyekben az emberi méltóság az alapjogok lényeges tartalmaként (emberi méltóság mag) különösképpen megnyilvánul. A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy az emberi méltósághoz való jog biztosítja az egyén testi-lelki integritását, a szellemi-erkölcsi személyiség identitását, az emberek általános jogegyenlőségét és a megélhetéshez szükséges létminimumot.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog tartalmának bemutatása során a hatodik fejezet harmadik és negyedik pontja alatt az élethez való joggal és a személyiség szabad kibontakoztatásához való joggal való kapcsolatát vizsgáltam. A fenti alapjogok átfogó, az emberi méltóság magon túlmutató bemutatását az indokolta, hogy amíg a német alkotmánybírószági gyakorlatban megkülönböztethetjük a három alapjogot (emberi méltósághoz való jog, élethez és testi épséghez való jog és személyiség szabad kibontakoztatásához való jog), amelyeknek az emberi méltóság magon túlmutató, önálló védelmi köre van, a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban az emberi méltósághoz való jog egy alapjog, amelynek két aspektusa van: egyrészt az emberi lét egészét az élethez való joggal együtt védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jog, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jog (általános személyiségi jog).

Ezzel szemben az emberi méltósághoz való jog jogegyenlőségi klauzulával és a szociális jogállam elvével való viszonyát a hatodik fejezet ötödik pontja alatt csak olyan mértékben tártam fel, amennyiben arra az emberi méltóság mag azonosításához szükséges volt. Az egyes résztartalmak kibontásában olyan mértékben kapott szerepet az Emberi Jogok Európai Bíróságának a joggyakorlata, amennyiben az minimum standardok felállításával hozzájárult az emberi méltósághoz való jog tartalmának meghatározásához a német és magyar alkotmánybírószági gyakorlatban.

Az emberi méltósághoz való jog legkiemelkedőbb garanciája az élet védelme, a hatodik fejezet harmadik pontja alatt mégis a szellemi-erkölcsi személyiség védelmével kezdtem az emberi méltósághoz való jog tartalmának kibontását, mivel annak ismerete szükséges az önrendelkezési jog és az élethez való jog ütközésének vizsgálatához az abortusz és az eutanázia szituációban.

A Szövetségi Alkotmánybírószág a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jogból két alapjogot vezetett le, az általános személyiségi jogot és az általános cselekvési szabadságot, amelyek általános szabadságjogként működnek. Az általános személyiségi jog vizsgálata során – a német szakirodalom alapján – abból indultam ki, hogy az mind a jog védelmi körét, mind annak korlátozását illetően különbözik az általános cselekvési szabadságtól, mivel az általános személyiségi jog által védett jogok körét az emberi méltóság jelöli ki. Az emberi méltóság garanciája kiemelt védelmet biztosít a személyiség fejlődése statikus elemeinek (a személyi identitása, testi-lelki integritása) szemben a személyiség dinamikus elemeit (a szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásai) védő általános cselekvési szabadsággal.

Álláspontom szerint az általános személyiségi jog a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában „valódi kombinációs alapjog”, azaz a védett jogi tárgyat az emberi méltósághoz való jog és a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog együtt védi, legalábbis a korlátozható rész és az érintetlen mag közötti határ általános módon nem határozható meg. A testület pozitív módon az emberi méltóság védelmi körébe sorolta ugyan a magánélet alakításának érintetlen területét, amely az általános személyiségi jog esetében az intimszférát jelenti, de ennek sérelméről esetről-esetre, a korlátozás körülményeire tekintettel dönt.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságot rendkívül tágan értelmezi, vagyis az kiterjed minden emberi cselekvésre, függetlenül attól, hogy annak milyen szerepe van a személyiség fejlődésében. Az általános cselekvési szabadságnak a személyiség fejlődésétől való elválasztása valóban felveti az alapjogok eljelentéktelenítésének veszélyét, ezért egyetértek a német szakirodalomban megfogalmazott kritikával.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában külön nevesített általános személyiségi jog hiányában az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulási formáját különböztette meg, annak korlátozható aspektusát pedig azonosította az általános személyiségi joggal. Az általános személyiségi jog megalapozása dogmatikailag mégsem volt vitatható, mivel a testület az emberi méltósághoz való jogot nem két különálló jognak tekintette, hanem egy átfogó személyiségvédelmi jognak, amelynek a magja az érintetlen emberi méltósághoz való jog (az élethez való joggal együtt). A testület ezt az álláspontját következetesen érvényesítette akkor, amikor a személyiség védelmét kiterjesztette mind annak statikus (például önazonossághoz való jog, testi-lelki integritáshoz való jog), mind dinamikus elemeire (önrendelkezési jog, általános cselekvési szabadság), ugyanakkor az általános cselekvési szabadságot – a német alkotmánybírósági gyakorlattal szemben – az egyén belső szféráját érintő magatartásokra korlátozta, illetve a testi-lelki integritás védelmét nem választotta szét. Ennek megfelelően az általános cselekvési szabadság védeleme a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban szűkebb, mint a németben. Így viszont fölöslegessé válik az önrendelkezési jog és az általános cselekvési szabadság megkülönböztetése. Az alkotmánybírósági gyakorlatban a magán-személyek esetében nem is válik el élesen egymástól az általános személyiségi jog két megnyilvánulása, így ennek csupán a jogi személyek esetében van jelentősége, mivel ez utóbbiakat csak az általános cselekvési szabadság illeti meg.

A személyiség védelmének megalapozása az Alaptörvény hatálybalépését követően annyiban változott, hogy az Alkotmánybíróság a magánszférához való

jogot az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdéséből, az információs önrendelkezési jogot a VI. cikk (2) bekezdéséből vezeti le. Változatlanul az emberi méltósághoz való jog képezi az alapját a névjognak, az egészségügyi önrendelkezési jognak és a képmáshoz való jognak. Ezen alapjogok tekintetében azonban nem egyértelmű, hogy hol húzódik az emberi méltóság korlátozható és korlátozhatatlan dimenziója közötti határ. Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában ennek a kérdésnek azért nem volt különösebb jelentősége, mert az Alkotmány szövege lehetővé tette az emberi méltósághoz való jog nem önkényes korlátozását és a testület az emberi méltósághoz való jogot elsősorban általános személyiségi jog formájában hasznosította. Az Alaptörvény szövege azonban megváltozott, az emberi méltóság sérthetetlenségét írja elő. Ezért nem tartható fenn az emberi méltósághoz való jog két aspektusának megkülönböztetése. Ennek megfelelően a személyiség egyes aspektusait védő korlátozható jogokat az Alaptörvényben külön nevesített jogokhoz, így a magánszférához való joghoz, illetve az egészséghez való joghoz kell kapcsolni. Ez nem zárja ki, hogy az Alkotmánybíróság ezeket – az eredeti német mintát követve – a különálló rendelkezésben garantált emberi méltósághoz való joggal összefüggésben értelmezze.

Az emberi méltósághoz való jog legkiemelkedőbb garanciájának, az élet védelmének az alkotmánybírósági gyakorlatát a hatodik fejezet negyedik pontja alatt mutattam be. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésében szabályozott élethez és testi épséghez való jog együtt biztosítja az ember mint a test, lélek és szellem egységének fizikai létét, amely egyúttal a szellemi lét előfeltételét képezi. Az élethez való jog a Szövetségi Alkotmánybíróság értelmezésében szoros kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, mivel az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti, de a két jog oszthatatlanságának gondolata nem merült fel. A két jog közötti szoros kapcsolatból a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint nem következik azok tárgyi védelmi körének azonossága. Az Alkotmánybíróság ezzel szemben az élethez és emberi méltósághoz való jog egységéből és oszthatatlanságából indult ki, amely a két alapjog tárgyi védelmi körének egységén keresztül az élethez való jog korlátozhatatlanságához vezet.

Az élethez való alanyi jog mindkét Alkotmánybíróság gyakorlatában az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál a különbséggel, hogy a magyar Alkotmánybíróság szerint a testi lét elválaszthatatlan a lelki-szellemi léttől, ezért nem korlátozható. A korai magyar alkotmánybírósági gyakorlat sajátossága az élethez és az emberi méltósághoz való jog különállását valló dualista felfogással szemben a monista felfogás alapján az élethez való jog korlátozhatatlanságának kimondása az emberi méltósággal való egysége és oszthatatlansága

(oszthatatlansági doktrína) következtében. Az Alkotmánybíróság azonban az élethez való jog korlátozását szűken értelmezi: az élettől való megfosztástól megkülönbözteti az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam általi, biztosan bekövetkező megfosztást tekinti az élethez való jog korlátozásának. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel szemben az élethez való jog korlátozását tágan értelmezi: már az élet és testi épség veszélyeztetése is megvalósíthatja az élethez való jog sérelmét, ha a veszélyeztetés korlátozásnak tekinthető. Az élethez való jog korlátozása azonban igazolható, kivéve, ha az egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot, például halálbüntetés esetén. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog korlátozását már szűken értelmezi, így nem érinti az emberi méltóságot a rendőri lőfegyverhasználat, amely harmadik személy védelme céljából az állam számára biztosítja a jogos védelmet. Az ember biológiai-fizikai és lelki-szellemi létének az elválasztása, illetve egysége nyilvánul meg a testi épséghez való jog és az egészséghez való jog tartalmában is, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság elhatárolja azokat, míg az Alkotmánybíróság az egészséghez való alanyi jog testi-lelki integritáshoz való joggal történő azonosításával megőrzi a testi és lelki jogok egységét.

Az élethez való jog tárgyi oldalának tartalma elsősorban az abortusz határozatokban jelenik meg. A magyar Alkotmánybíróság német mintára különböztette meg az élethez való jog alanyi és tárgyi oldalát, mégis jelentős eltérés van az abortusz probléma alkotmányjogi megítélésben a német és magyar alkotmánybírói gyakorlatban. A német gyakorlat szerint az abortuszkonfliktus alapjául – a „kettősség az egységben” „egyedi állapotában” is felismerhetően egy „háromszög konstelláció” szolgál. Az egyik oldalon a meg nem született emberi élet áll, amelyre kiterjed az élethez való jog védelmi köre. Az állam életvédelmi kötelezettségéből fakadó életvédelmi igénnyel szemben a másik oldalon az anya szabadságjogainak (élethez és testi épséghez való jog, általános személyiségi jog, általános cselekvési szabadság) érvényesüléséhez fűződő igény áll. A Szövetségi Alkotmánybíróság a mérlegelés során arra a következtetésre jutott, hogy a meg nem született élet a terhesség egész időtartama alatt elsőbbséget élvez, mivel a fenti kollízió a magzatelhajtás esetében nem oldható fel, az életbe való behatás a „mindent vagy semmit” elven alapul. A Szövetségi Alkotmánybíróság kimondta, hogy a magzat kihordására vonatkozó jogi kötelezettség megszegése a meg nem született ember életébe való jogellenes behatás, amelyet a törvényhozónak helytelenítenie kell. Lehetőséget látott azonban arra, hogy a törvényhozó meghatározzon olyan kivételes élethelyzeteket, amelyekben a meg nem született életbe való behatás jogszerű. Az

egyetlen elfogadható kritérium az elvárhatóság: bizonyos esetekben az állam nem várhatja el az állapotos nőtől magzata kihordását.

A magyar Alkotmánybíróság többsége ezzel szemben a nő önrendelkezési jogának elsőbbségéből indult ki. A nő önrendelkezési jogának eltérő értelmezése mellett mindkét alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az élethez való jog a magzat védelmére az anyával szemben. A magzat életvédelmének terjedelme azonban eltérő, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság a magzat élethez való jogát állítja szembe az anya személyisége szabad kibontakoztatáshoz való jogával, és ennek megfelelően szigorúbb mércét alkalmaz.

Az élethez való jog védelme az Alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az egyén saját magával szembeni védelmére és mindenki más életének védelmére is az eutanázia szituációban. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatályba lépését követően ebben a tekintetben az életvédelem korábban meghatározott szintjének csökkenése észlelhető, mivel az életfenntartó egészségügyi ellátás visszautasítására irányuló előzetes jognyilatkozat (*living will*) szabályozásának felülvizsgálata során figyelmen kívül hagyta a „mindenki más” életének védelmét.

A hatodik fejezet ötödik pontja alatt bemutattam, hogy az emberi méltósághoz való jog az emberek közötti egyenlőség alapját képezi és az általános jogegyenlőség, valamint a diszkrimináció tilalmának alapjául szolgál. A *Grundgesetz* tartalmaz általános jogegyenlőségi klauzulát, ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában ez az összefüggés nem hangsúlyos. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság korai joggyakorlatában az emberi méltósághoz való jogból vezette le az általános jogegyenlőséget. Az emberi méltósághoz való jog szoros kapcsolatban áll a szociális jogokkal és magában foglalja a megélhetési minimum védelmét is, amelyet alanyi jogként biztosít. A Szövetségi Alkotmánybíróság részletesen meghatározta ennek a jognak a tartalmát is, míg az Alkotmánybíróság csak néhány tartalmi elemét nevezte meg.

Az élethez és méltósághoz való jog különleges viszonyára tekintettel a dolgozat hetedik fejezetében mutattam be az emberi méltósághoz való jog érinthetetlensége körül kibontakozott szakirodalmi vitát, amely a német gyakorlatban döntően a rendőri lőfegyverhasználat, a magyar gyakorlatban pedig az eutanázia alkotmánybírósági megítéléséhez kapcsolódik. A Szövetségi Alkotmánybíróságot és az Alkotmánybíróságot ért kritika értékelését követően arra jutottam, hogy annak oka az emberi méltóság fogalmának eltérő értelmezésében rejlik a szakirodalomban. Az emberi méltóság relativizálását megfogalmazó német szakirodalom figyelmen kívül hagyja, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság sérelmét megvalósító magatartást vizs-

gálja, ezért a konkrét ügy körülményeihez igazodó alkotmánybíróági vizsgálat nem kérdőjelezi meg az emberi méltóság abszolút voltát. Az oszthatatlansági doktrínát kritizáló magyar szakirodalom pedig – az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő jogi és biológiai ember fogalommal szemben – az ember erkölcsi fogalmából indul ki, amely szerint ember autonóm viszonyulásra képes személy, aki a morális közösség tagjaként erkölcsi értékítéletet alkot élethelyzetéről és ehhez igazítja magatartását. Ennek megfelelően értelmezésükben az emberi méltósághoz való jog nem az egyéni önrendelkezés potenciális képességének megőrzésére irányul, hanem annak a morális közösségben való kibontakoztatására.

Az emberi méltósághoz való jog dogmatikus vizsgálatának végső következtetése az, hogy az emberi méltósághoz való jog értelmezése során alapvetően mindkét testület megmaradt a saját maga által kidolgozott fogalmi kereten belül. A dolgozatban azonban több helyen rámutattam következtetlenségekre, ellentmondásokra. Ahhoz, hogy az emberi méltósághoz való jog értelmezése során kidolgozott fogalmi keretek irányt mutathassanak a jövőbeli jogesetek megoldásához, elsősorban ezek kiküszöbölése szükséges. Ezen túlmenően az Alkotmánybíróságnak még inkább az Alaptörvény megváltozott szövegéhez (emberi méltóság sérthetlensége) és a saját új hatásköréhez (valódi alkotmányjogi panasz) kell igazítania a gyakorlatát. Ez utóbbihoz a német gyakorlat jelentős segítséget nyújthat (állam védelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója).

Az emberi méltósághoz való jog normatív tartalma összehasonlító vizsgálatának végső konklúziója az, hogy az emberi méltósághoz való jog tartalma a Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatában nagy mértékben megegyezik, annak ellenére, hogy az emberi méltósághoz való jog és a többi alapjog viszonyát a két testület eltérően értelmezi. Ez a tartalom az egyes alapjogok lényeges tartalmának részét képezi, így az emberi méltósághoz való jog normatív tartalma résztartalmakból áll.

Zárszó: az emberi méltósághoz való jog nem pusztán alapelv és nem is csak mérlegelés tárgyát képező jogelv, hanem egy különleges, absztrakt és korlátozhatatlan alapjog. A különlegessége a védett értékből fakad, az emberi méltóságból, amely a maga teljességében nem szabályozható. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a jog ennek az értéknek a tiszteletét és védelmét előírja és a jog eszközeivel meghatározható tartalmi elemeinek védelmét a konkrét személyek számára a gyakorlatban is biztosítsa.

2. A kutatás eredményeinek hasznosíthatósága

A fogalmi keretek tisztázásával elsősorban a magyar alkotmánybíróági gyakorlat számára kívánok támpontot nyújtani az emberi méltósághoz való jog és az ahhoz szorosan kapcsolódó jogok értelmezését felvető ügyek megítéléséhez, a következetes döntésekhez. A német és magyar alkotmánybíróági gyakorlat összehasonlítása révén az Alkotmánybíróság mindenkori tagjai és a döntéselőkészítési feladatokat végző alkotmánybírói törzskari munkatársak jobban megismerhetik az emberi méltósághoz való jog korábbi értelmezési gyakorlatát, sőt a jövőben figyelembe vehetik az értelmezés tökéletesítése céljából. Álláspontom szerint az összehasonlító vizsgálat eredményei – különös tekintettel az ún. valódi alkotmányjogi panasz bevezetésére, német mintára és az alapjogokból fakadó pozitív védelmi igény ezzel együtt járó felerősödésére – felhasználhatók a magyar alkotmánybíróági gyakorlat továbbfejlesztésében. A fogalmi tisztázás hozzájárulhat az eltérő szakirodalmi álláspontok megértéséhez is, mivel az emberi méltósághoz való jog körüli szakirodalmi vita alapja az emberi méltóság fogalom eltérő értelmezése.

Az emberi méltósághoz való jog sajátosságainak bemutatása, valamint normatív tartalmának feltárása hozzájárulhat ahhoz, hogy az alapjogok védelmében szerepet játszó más fórumok (például alapvető jogok biztosa), de különösen az alapjogokat a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban érvényesíteni hivatott rendes bíróságok vizsgálatuk során az emberi méltósághoz való joggal összhangban értelmezzék az előttük folyamatban lévő ügyekben alkalmazandó jogszabályokat. Az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmának rekonstruálása a jogalkotó számára is segítséget nyújthat az alapjog tiszteletére és védelmére irányuló kötelezettség mibenlétére vonatkozóan.

SZAKIRODALOM

ÁDÁM

ÁDÁM Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Budapest, Osiris, 1998.

ALEXY (1995)

Robert ALEXY: Grundrechte als subjektive Rechte und als objektive Normen. In: Robert ALEXY (szerk.): *Recht, Vernunft, Diskurs. Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1995.

ALEXY (2006)

Robert ALEXY: *Theorie der Grundrechte*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1986.

AMELUNG

Knut AMELUNG: Die zweite Tagebuchentscheidung des Bundesverfassungsgerichts. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1990.

AUBEL

Tobias AUBEL: Das Gewährleistungsrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum. In: Sigrid EMMENEGGER – Ariane WIEDEMANN (szerk.): *Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – erörtert von den wissenschaftlichen Mitarbeitern*. 2. kötet. Berlin, De Gruyter, 2011.

ÁRVA

ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013.

BALDUS

Manfred BALDUS: Der Kernbereich privater Lebensgestaltung – absolut geschützt, aber abwägungsoffen. *Juristen Zeitung*, 2008/5.

BALOGH–HOLLÓ

BALOGH Zsolt – HOLLÓ András (szerk.): *Az alkotmány magyarázata*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2002.

BALOGH (2000)

BALOGH Zsolt: Alapjogi tesztek az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: HALMAI Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve*. Budapest, Indok, 2000.

BALOGH (2010)

z emberi méltóság: Jogi absztrakció vagy alanyi jog. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/4.

BALOGH (2011)

BALOGH Zsolt: Alapjogok korlátozása az új alkotmányban. *Pázmány Law Working Paperes*, 2011/19. <http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2012/2011-19.pdf>

BALOGH (2014)

BALOGH Zsolt: Alapjogok – Általános rész. In: BALOGH Zsolt – SCHANDA Balázs (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, Pázmány Press, 2014.

BARCSI

BARCSI Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Budapest, Typotex, 2013.

BÁRD

BÁRD Petra: A német Szövetségi Alkotmánybíróság a Lisszaboni szerződésről. *Fundamentum*, 2009/4. 148–151.

BECKER

Ulrich BECKER: *Das 'Menschenbild des Grundgesetzes' in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*. Berlin, Dunker & Humblot, 1996.

BENDA (1985)

Ernst BENDA: Die Würde des Menschen ist unantastbar. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Stuttgart, Franz Steiner, 1985.

BENDA (1994)

Ernst BENDA: Menschenwürde und Persönlichkeitsrecht. In: Ernst BENDA – Werner MAIHOFFER – Hans-Joachen VOGEL: *Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin – New York, De Gruyter, 1994.

BERECZ

BERECZ Péter: A német Szövetségi Alkotmánybíróság döntéseiből. *Fundamentum*, 2008/1.

BERGER

Christian BERGER: Buch 4. Familienrecht. Titel 2. Abstammung. In: Othmar JAUERING (szerk.): *Jauering Bürgerliches Gesetzbuch*. München, C.H. Beck, 2003.

BITSKEY

BITSKEY Botond: Hosszú távon megéri alkotmányosnak lenni. Két közjogi eset. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012.

BÖCKENFÖRDE (2003)

Ernst Wolfgang BÖCKENFÖRDE: Schutzbereich, Eingriff, Verfassungsimmanente Schranken. *Der Staat*, 2003/1.

BÖCKENFÖRDE (2006)

Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2006.

BOLBERITZ (1981)

BOLBERITZ Pál: *Isten, ember, vallás a keresztény filozófiai gondolkodás tükrében*. Budapest, Ecclesia, 1981.

BOLBERITZ (2006)

BOLBERITZ Pál: Az emberi méltóság keresztény szemléletéről. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *A mi alkotmányunk*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2006.

BOROWSKI

Martin BOROWSKI: *Grundrechte als Prinzipien*. Baden-Baden, Nomos, 2007.

BOURCARDE

Kay BOURCARDE: *Folter im Rechtsstaat? Die Bundesrepublik nach dem Entführungsfall Jakob von Metzler*, Gießen, 2004. http://www.bourcarde.eu/texte/folter_im_rechtsstaat.pdf

BRAGYOVA

BRAGYOVA András: *Az új Alkotmány egy koncepciója*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA ÁJI, 1995.

BREUER

Clemens BREUER: Das Folter von Menschen. Die Differenz zwischen dem Anspruch eines weltweiten Verbots und dessen praktischer Missachtung und die Frage nach der möglichen Zulassung der »Rettungsfolter«. In: Gerhard BEESTERMÖLLER – Hauke BRUNKHORST (szerk.): *Rückkehr der Folter. Der Rechtsstaat im Zwielicht?* München, C.H. Beck, 2006.

BRUGGER (1997)

Winfried BRUGGER: *Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechte*. Baden-Baden, Nomos, 1997.

BRUGGER (2000)

Winfried BRUGGER: Vom unbedingten Verbot der Folter zum bedingten Recht auf Folter? *Juristen Zeitung*, 2000.

BRUNNER–KÜPPER

Georg BRUNNER – Herbert KÜPPER: Der Einfluß des deutschen Rechts auf die Transformation des ungarischen Rechts nach der Wende durch Humboldt-Stipendiaten: Das Beispiel Verfassungsgericht. In: Holger FISCHER (szerk.): *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*. München, Oldenbourg, 2005.

CALLIESS

Christian CALLIESS: Die grundrechtliche Schutzpflicht im mehrpoligen Verfassungsrechtsverhältnis. *Juristen Zeitung*, 2005/7.

CHRONOWSKI–DRINÓCZI–ZELLER

CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – ZELLER Judit: Túl az alkotmányon... Az alkotmányvédelem elméleti és európai kontextusa, továbbá magyar gyakorlata 2010-ben, avagy felülvizsgálható-e az alkotmánymódosító törvény az Alkotmánybíróság által. *Közjogi Szemle*, 2010/4.

CLASSEN

Claus Dieter CLASSEN: *Die Ableitung von Schutzpflichten des Gesetzgebers aus Freiheitsrechten. Ein Vergleich von deutschem und französischem Verfassungsrecht sowie der europäischen Menschenrechtskonvention.* [Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart Neue Folge (JöR NF)] 36. kötet. Tübingen, J.C.B. Mohr, 1987.

CORNILS (2000)

Matthias CORNILS: BVerfGE 49, 98 – Kalkar. Die Schnelle Brüter im Spannungsfeld zwischen Gesetzesvorbehalt und dynamischen Grundrechtsschutz. In: Jörg MENZEL (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive.* Tübingen, Mohr Siebeck, 2000, 296.

CORNILIS (2005)

Matthias CORNILIS: *Die Ausgestaltung der Grundrechte.* Tübingen, Mohr Siebeck, 2005.

COSTA BARBOSA

Ana Paula COSTA BARBOSA: *Die Menschenwürde im deutschen Grundgesetz und in der brasilianischen Verfassung von 1988.* Berlin, Lit, 2008.

CSINK–SCHANDA

CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs: 15. § Házasság és család. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest, Századvég, 2009.

DEDERER (2000a)

Hans-Georg DEDERER: BVerfGE 31, 1 – Schwangerschaft I. Warum der Gesetzgeber von einer grundsätzlichen Rechtspflicht der Schwangeren zum Austragen des Kindes ausgehen muss. In: MENZEL (szerk.) i. m.

DEDERER (2000b)

Hans-Georg DEDERER: BVerfGE 46, 160 – Schleyer. Grundrechtliche Schutzpflicht des Staates für das menschliche Leben bei terroristischer Erpressung des Staates: Freie Hand für die Staatsleitung. In: MENZEL (szerk.) i. m.

DEDERER (2000c)

Hans-Georg DEDERER: BVerfGE 82, 60 – Steuerfreies Existenzminimum. Verfassungsrechtlich gebotener Familienlastenausgleich: Existenzminimum sämtlicher Familienmitglieder muss steuerfrei bleiben. In: MENZEL (szerk.) i. m.

DEGENHART (2009a)

Christoph DEGENHART: Art. 102. Abschaffung der Todesstrafe. In: Michael SACHS (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. München, C.H. Beck, 2009.

DEGENHART (2009b)

Christoph DEGENHART: Art. 103 Rechtliches Gehör, Grundrechte des Angeklagten. In: SACHS (szerk.) i. m.

DEGENHART (2009c)

Christoph DEGENHART: Art. 104 Rechtsgarantien bei Freiheitsentziehung. In: SACHS (szerk.) i. m.

DELI–KUKORELLI

DELI Gergely – KUKORELLI István: Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 2015/7–8.

DESOI–KNIERIM

Monika DESOI – Antonie KNIERIM: Intimsphäre und Kernbereichsschutz. Ein unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Die Öffentliche Verwaltung*, 2011/10.

DI FABIO (2004a)

Udo DI FABIO: Art. 2 Abs. 2 In: Theodor MAUNZ – Günter DÜRIG (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. 1. kötet. München, C.H. Beck, cserelap állás: 2004.

DI FABIO (2004b)

Udo DI FABIO: Grundrechte als Wertordnung. *Juristen Zeitung*, 2004/1.

DÓSA (2000)

DÓSA ÁGNES: Az orvos polgári jogi felelőssége az egészséges, nem kívánt gyermek születéséért. *Állam- és Jogtudomány*, 2000.

DÓSA (2004)

DÓSA ÁGNES: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest, HVG–Orac, 2004.

DÓSA (2012)

DÓSA ÁGNES: *Összehasonlító egészségügyi jog*. Budapest, CompLex, 2012.

DREIER (1991)

Horst DREIER: Buchbesprechung: Peter Häberle: Das Menschenbild im Verfassungsstaat. *Archiv des öffentlichen Rechts*, 1991.

DREIER (2004a)

Horst DREIER: Art. 1. Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechtsbindung. In: Horst DREIER (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004.

DREIER (2004b)

Horst DREIER: Art. 2. Abs. 1. Freie Entfaltung der Persönlichkeit. In: Horst DREIER (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004.

DREIER (2007a)

Horst DREIER: Grenzen des Tötungsverbotés – Teil 1. *Juristen Zeitung (JZ)*, 2007/6.

DREIER (2007b)

Horst DREIER: Grenzen des Tötungsverbotés – Teil 2. *Juristen Zeitung (JZ)*, 2007/7.

DRINÓCZI

DRINÓCZI Tímea: Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának? *MTA Law Working Papers*, 2016/15.

DUPRÉ (2003)

Catherine DUPRÉ: *Importing the law in Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity*. Oxford – Portland, Oregon, Hart, 2003.

DUPRÉ (2011)

Catherine DUPRÉ: Az emberi méltóság a 2011-es magyar Alaptörvényben. *Fundamentum*, 2011/4.

DUPRÉ (2012)

Catherine DUPRÉ: Human Dignity: Rhetoric, Protection and Instrumentalisation. In: TÓTH, Gábor Attila (szerk.): *Constitution for a Disunited Nation – On Hungary's 2011 Fundamental Law*. Budapest – New York, Central European University Press, 2012.

DUPRÉ (2015)

Catherine DUPRÉ: *The Age of Dignity. Human Rights and Constitutionalism in Europe*. Oxford, Hart, 2015.

DÜRIG (1956)

Günter DÜRIG: Grundrechte und Zivilrechtsprechung. In: Theodor MAUNZ (szerk.): *Festschrift für Hans Nawiasky*. München, 1956.

DÜRIG (1958)

Günter DÜRIG: Art. 1. In: Theodor MAUNZ – Günter DÜRIG (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. 1. kötet. München, C.H. Beck, cserelap állás:1958.

EHMANN

Horst EHMANN: Zur Struktur des Allgemeinen Persönlichkeitsrechts. *Juristische Schulung*, 1997.

ENDERS (1997)

Christoph ENDERS: *Die Menschenwürde in der Verfassungsordnung. Zur Dogmatik des Art. 1 GG*. Tübingen, Mohr Siebeck, 1997.

ENDERS (2009)

Christoph ENDERS: Die normative Unantastbarkeit der Menschenwürde. In: Rolf GRÖSCHNER – Oliver W. LEMBCKE (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit*.

Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009.

FENWICK

Daniel FENWICK: 'Abortion jurisprudence' at Strasbourg: deferential, avoidant and normatively neutral? *Legal Studies*, vol. 34., no. 2. (2014).

FILÓ

FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban.* Budapest, ELTE Eötvös, 2009.

FRANK

Rainer FRANK: Recht auf Kenntnis der genetischen Abstammung. *FamRZ - Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*, 1988.

FRANK–HELMS

Rainer FRANK – Tobias HELMS: Kritische Bemerkungen zum Regierungsentwurf eines „Gesetzes zur Klärung der Vaterschaft unabhängig vom Anfechtungsverfahren“. *FamRZ - Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*, 2007.

FRIVALDSZKY–FRIVALDSZKYNÉ JUNG

FRIVALDSZKY János – FRIVALDSZKYNÉ JUNG Csilla: Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából. *Jogelméleti Szemle*, 2013/3.

FRIVALDSZKY (2010)

FRIVALDSZKY János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé. In: SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről.* Budapest, PPKÉ JÁK, 2010.

FRIVALDSZKY (2013)

FRIVALDSZKY János: John Locke: a kormányzat a tulajdonjog biztosítására jött létre megbízási szerződéssel. In: FRIVALDSZKY János: *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. század végéig.* Budapest, Szent István Társulat, 2013.

FRIVALDSZKY (2014)

FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana*, 2014/1.

FRIVALDSZKY (2015)

FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól – emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság.* Budapest, Pázmány Press, 2015.

GÁRDOS-OROSZ (2009)

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: 8. § Alapjogok korlátozása. In: JAKAB András (szerk.) i. m.

GÁRDOS-OROSZ (2011)

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alakalmazása a magánjogi jogvitákban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011.

GEDDERT-STEINACHER

Tatjana GEDDERT-STEINACHER: *Menschenwürde als Verfassungsbegriff. Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz*. Berlin, Duncker&Humblot, Berlin, 1989.

GIESE

Bernhard GIESE: *Das Würde-Konzept. Eine normfunktionale Explikation des Begriffes Würde in Art. 1 Abs. 1 GG*. Berlin, Duncker&Humblot, 1975.

GÖRÖG

GÖRÖG Márta: A kegyeleti jog gyakorlásának jogosultjairól és az érvényesíthetőség időbeli korlátairól. *Polgári jogi kodifikáció*, 2005/2.

GRABENWARTER

Christoph GRABENWARTER: *European Convention on Human Rights. Commentary*, München, C.H. Beck, 2014.

GRAF VITZTHUM

Wolfgang GRAF VITZTHUM: Die Menschenwürde als Verfassungsbegriff. *Juristen Zeitung*, 1985.

GRAF VON KIELMANSEGG (2009a)

Sebastian GRAF VON KIELMANSEGG: Grundfälle zu den allgemeinen Grundrechtslehren. *Juristische Schulung*, 2009/1.

GRAF VON KIELMANSEGG (2009b)

Sebastian GRAF VON KIELMANSEGG: Grundfälle zu den allgemeinen Grundrechtslehren. *Juristische Schulung*, 2009/2.

GRAF VON KIELMANSEGG (2009c)

Sebastian GRAF VON KIELMANSEGG: Grundfälle zu den allgemeinen Grundrechtslehren. *Juristische Schulung*, 2009/3.

GRÖSCHNER (2005)

Rolf GRÖSCHNER: Menschenwürde als Konstitutionsprinzip der Grundrechte. In: Anne SIEGETSLEITNER – Nikolaus KNOEPFFLER (szerk.): *Menschenwürde im interkulturellen Dialog*. Freiburg–München, Karl Alber, 2005.

GRÖSCHNER (2008)

Rolf GRÖSCHNER: Des Menschen Würde – humanistische Tradition eines Verfassungsprinzips. In: Stephan KIRSTE – Oliver W. LEMBCKE (szerk.): *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2008.

GRÖSCHNER–LEMBCKE (2005)

Rolf GRÖSCHNER – Oliver W. LEMBCKE: Das Kopftuch als Augenbinde – Fünf für den Frieden und drei für die Pflicht. *Zeitschrift für Rechtsphilosophie*, 2005/2.

GRÖSCHNER–LEMBCKE (2009)

Rolf GRÖSCHNER – Oliver W. LEMBCKE: Dignitas absoluta. Ein kritischer Kommentar zum Absolutheitsanspruch der Würde. In: GRÖSCHNER–LEMBCKE (szerk.) i. m.

GYÖRFI (1998)

GYÖRFI Tamás: A tulajdonságok nélküli ember elmélete. Az Alkotmánybíróság oszthatatlansági doktrínája és ami abból (nem) következik. *Fundamentum*, 1998/3.

GYÖRFI (2001a)

GYÖRFI Tamás: *Az Alkotmánybíráskodás politikai karaktere, Értekezés a magyar Alkotmánybíróság első tíz évéről*. Budapest, INDOK, 2001.

GYÖRFI (2001b)

Györfi Tamás: Drogfogyasztás és önrendelkezési jog. *Fundamentum*, 2001/1.

GYÖRFI (2003)

GYÖRFI Tamás: Az emberi méltósághoz való jog dogmatikai problémái. Szélgjegyzetek az eutanázia indítványhoz. *Fundamentum*, 2003/1.

GYÖRFI (2005)

GYÖRFI Tamás: Üzenet az elefántcsonttoronyból. *Fundamentum*, 2005/1.

HÄBERLE (1962)

Peter HÄBERLE: *Die Wesengehaltgarantie des Artikel 19 Abs. 2 Grundgesetz*. 1962.

HÄBERLE (1988)

Klaus STERN: § 58. Die Menschenwürde als Fundament der Grundrechte. In: Klaus STERN – Michael SACHS: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. III/1. kötet. München, C.H. Beck, 1988.

HÄBERLE (1995)

Peter HÄBERLE: § 20 Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft In: Josef ISENSEE – Paul KIRCHHOF: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. 1. kötet, Heidelberg, C.F. Müller, 1995.

HÄBERLE (2008)

Peter HÄBERLE: *Das Menschenbild im Verfassungsstaat*. Berlin, Dunker&Humblot, 2008.

HAIN

Karl-Eberhard HAIN: Menschenwürde als Rechtsprinzip. In: Hans J. SANDKÜHLER (szerk.): *Menschenwürde. Philosophische, theologische und juristische Analysen*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2007.

HALMAI (1998)

HALMAI Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. *Fundamentum*, 1998/3.

HALMAI (2007)

HALMAI Gábor: Az élethez való jog az alkotmányjogász szemével. Korreferátum Jobbágyi Gábor előadásához. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/90–2005*. Budapest, Gondolat, 2007.

HALMAI (2011a)

HALMAI Gábor: Alkotmányos jog az élethez és a halálhoz. In: FILÓ Mihály (szerk.): *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*. Budapest, Literatura Medica, 2011.

HALMAI (2011b)

HALMAI Gábor: Alkotmányos alkotmánysértés. *Fundamentum*, 2011/2.

HALMAI–TÓTH

HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: Az emberi jogok korlátozása. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003.

HAMANN

Andreas HAMANN: *Das Grundgesetz. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis*. Neuwied, Hermann Luchterhand, 1961.

HANÁK

HANÁK András: Egy különös abortusz után. *Fundamentum*, 1998/3.

HASE

Friedelm HASE: Freiheit ohne Grenzen? Überlegungen zu den Grundlagen der Dogmatik vorbehaltlos gewährleisteter Grundrechte. In: Otto DEPENHEUER – Markus HEINTZEN – Matthias JESTAEDT – Peter AXEL (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg, C.F. Müller, 2007.

HASSENSTEIN

Bernhard HASSENSTEIN: Der Wert der Kenntnis der eigenen genetischen Abstammung. *FamRZ – Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*, 1988.

HEGEDŰS

HEGEDŰS Katalin: Újabb viták az eutanáziáról és a palliatív terapiáról. *Legis Artis Medicinae*, 2008/10.

HERDEGEN (2009a)

Matthias HERDEGEN: Art. 1. Abs. 1 In: Theodor MAUNZ – Günter DÜRIG (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. I. kötet. München, C.H. Beck, cserelap állás: 2009.

HERDEGEN (2009b)

Matthias HERDEGEN: Die Garantie der Menschenwürde: absolut und doch differenziert? In: GRÖSCHNER–LEMBCKE (szerk.) i. m.

HERPAI

HERPAI ANNAMÁRIA: Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében. *Magyar Jog*, 2005/11.

HESSE

Konrad HESSE: *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Heidelberg, C.F. Müller, 1999.

HILGENDORF

Eric HILGENDORF: Folter im Rechtsstaat? *Juristen Zeitung*, 2004/7.

HILLGRUBER (1992)

Christian HILLGRUBER: *Der Schutz des Menschen vor sich selbst?* München, Vahlen, 1992.

HILLGRUBER (2007)

Christian HILLGRUBER: Selbstbestimmung und Fremdbestimmung. Zu den tatbestandlichen Grenzen grundrechtlicher Freiheit. In: DEPENHEUER–HEINTZEN–JESTAEDT–AXEL (szerk.) i. m.

HOFFMANN

Haso HOFFMANN: *Die versprochene Menschenwürde (Antrittsvorlesung 21. Januar 1993)*. Berlin, Humboldt Universtät, 1993. <http://edoc.hu-berlin.de/humboldt-vl/hofmann-hasso/PDF/Hofmann.pdf>

HÖFLING (2007)

Wolfram HÖFLING: Wer definiert des Menschen Leben und Würde? In: DEPENHEUER–HEINTZEN–JESTAEDT–AXEL (szerk.) i. m.

HÖFLING (2009a)

Wolfram HÖFLING: Unantastbare Grundrechte. Ein normlogischer Widerspruch? Zur Dogmatik des Art. 1 Absatz 1. In: GRÖSCHNER–LEMBCKE (szerk.) i. m.

HÖFLING (2009b)

Matthias HÖFLING: Art. 1. In: Michael SACHS (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. München, C.H. Beck, 2009.

HOLLÓ–BALOGH

HOLLÓ András – BALOGH Zsolt (szerk.): *Az értelmezett Alkotmány*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005.

HÖMIG

Dieter HÖMIG: Menschenwürdeschutz in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. In: GRÖSCHNER–LEMBCKE (szerk.) i. m.

HORVÁTH (1990)

HORVÁTH Tibor: Halálbüntetés Magyarországon. In: SAJÓ András – SEBES Ágnes (szerk.): *A halálbüntetésről*. Budapest, Medvetánc Füzetek, 1990.

HORVÁTH (1991)

HORVÁTH Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*
Miskolc, Halálbüntetést ellenzők ligája, 1991.

HUBER

Peter M. HUBER: *Das Menschenbild im Grundgesetz. Jura - Juristische
Ausbildung*, 1998.

HUBMANN

Heinrich HUBMANN: *Das Persönlichkeitsbild*. München–Köln, Böhlau, 1953.

HUFELD

Ulrich HUFELD: *Europas Verfassungsgemeinschaft – Staatsrechtlich ver-
gleichende Perspektive*. In: Ulrich HUFELD – Astris EPINEY – Franz MERLI:
Europas Verfassungsgemeinschaft – Staatsrechtlich vergleichende Perspektive.
Baden-Baden, Nomos, 2013. file:///C:/Users/user/Downloads/Hufeld%20
2014%20EU%20Verfassungsgemeinschaft.pdf

HUFEN (2001)

Friedhelm HUFEN: *Schutz der Persönlichkeit und Recht auf informationelle
Selbstbestimmung*. In: Peter BADURA – Horst DREIER (szerk.): *Festschrift 50
Jahre Bundesverfassungsgericht*. I. kötet. Tübingen, Mohr Siebeck, 2001.

HUFEN (2004)

Friedelm HUFEN: *Erosion der Menschenwürde? Juristen Zeitung*, 2004/7.

IPSEN

Hans Peter IPSEN: *Über das Grundgesetz. Gesammelte Beiträge seit 1949*.
Tübingen, J.C.B. Mohr, 1988.

ISENSEE (1983)

Josef ISENSEE: *Das Grundrecht auf Sicherheit. Zu den Schutzpflichten des
freiheitlichen Verfassungsstaates*. Berlin, Dunker&Humblot, 1983.

ISENSEE (2000)

Josef ISENSEE: § 111 Das Grundrecht als Abwehrrecht und als staatliche
Schutzpflicht: In: Josef ISENSEE – Paul KIRCHHOF (szerk.): *Handbuch des
Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Vol. 5. Heidelberg, C.F. Müller
Juristischer Verlag, 2000.

JABER

Dunja JABER: *Über den mehrfachen Sinn von Menschenwürde-Garantien. Mit
besonderer Berücksichtigung von Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz*. Frankfurt am
Main, Ontos, 2003.

JAKAB (2004)

JAKAB András: *Buchbesprechung [Catherine DUPRÉ: Importing the Law in
Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right
to Human Dignity. Oxford, Hart, 2003. 63–86.] Zeitschrift für ausländisches
öffentliches Recht und Völkerrecht*, vol. 64. (2004).

JAKAB (2007a)

JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2007.

JAKAB (2007b)

JAKAB ANDRÁS: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/1.

JAKAB (2011)

JAKAB ANDRÁS: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest, HVG–Orac, 2011.

JAKAB (2014)

JAKAB ANDRÁS: Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány nomativitásának és az életmentő kényszer megengedhetőségének kérdése. In: FEKETE BALÁZS – HORVÁTHY BALÁZS – KREISZ BRIGITTA (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk...: Liber Amicorum Imre Vörös*. Budapest, HVG–Orac, 2014.

JAKAB (2016)

JAKAB ANDRÁS: *Az Európai alkotmányjog nyelve*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Intézet, 2016.

JAKAB–VINCZE

JAKAB ANDRÁS – VINCZE ATTILA: 70/K. § Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon. In: JAKAB ANDRÁS (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest, Századvég, 2009.

JARASS (1989)

HANS D. JARASS: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht in Grundgesetz. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1989.

JARASS (2000)

HANS D. JARASS: Die Grundrechte. In: HANS D. JARASS – BODO PIEROTH: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. München, C.H. Beck, 2000.

JARASS (2006)

HANS D. JARASS: § 38 Funktionen und Dimensionen der Grundrechte. In: DETLEF MERTEN – HANS-JÜRGEN PAPIER (szerk.): *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*. Vol. 2. Heidelberg, C.F. Müller, 2006.

JELLINEK

GEORG JELLINEK: *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen, J.C.B. Mohr, 1919.

JOBÁGYI (1997)

JOBÁGYI GÁBOR: *A méhmagzat életjoga*. Budapest, Szent István Társulat, 1997.

JOBÁGYI (2002)

JOBÁGYI GÁBOR: A dávodai abortuszper. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/11–12.

JOBBÁGYI (2007a)

JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2007.

JOBBÁGYI (2007b)

JOBBÁGYI Gábor: Az élethez való jog alakulása. In: JAKAB–TAKÁCS (szerk.) i. m.

JÓRI

JÓRI András: 59. § A magánszférajogok. In: JAKAB (szerk.) i. m.

JUHÁSZ (2009a)

JUHÁSZ Gábor: 70/D. § Az egészséghez való jog. In: JAKAB (szerk.) i. m.

JUHÁSZ (2009b)

JUHÁSZ Gábor: 70/E. § A szociális biztonsághoz való jog. In: JAKAB (szerk.) i. m.

KANT

Immanuel KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. In: Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. [ford.: BERÉNYI Gábor]. Budapest, Gondolat, 1991.

KIRSTE

Stephan KIRSTE: Menschenwürde und die Freiheitsrechte des Status Activus. Renaissancehumanismus und gegenwärtige Verfassungsdiskussion. In: Rolf GRÖSCHNER – Stephan KIRSTE – Oliver W. LEMBCKE: *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2008.

KIS (1992a)

KIS János: *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek*. Budapest, Cserépfalvi, 1992.

KIS (1992b)

KIS János: Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról. *Jogtudományi Közlöny*, 1992/3–4.

KIS (1998)

KIS János: Az Alkotmánybíróság a terhességmegszakításról. *Fundamentum*, 1998/3.

KIS (2000)

KIS János: *Alkotmányos demokrácia*. Budapest, INDOK, 2000.

KLICSU

KLICSU László: Az emberi méltóság a német Alkotmánybíróság egyes döntéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/4.

KLOEPFER (1976)

Michael KLOEPFER: Grundrechtstatbestand und Grundrechtsschranken in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – dargesellt am Beispiel der Menschenwürde. In: Christian STARCK (szerk.): *Bundesverfassungsgericht und Grundgesetz. Festgabe aus Anlaß des 25jährigen Bestehens des Bundesverfassungsgerichts*. Vol. 2. Tübingen, Mohr Siebeck, 1976.

KLOEPFER (2001)

Michael KLOEPFER: *Leben und Würde des Menschen* In: Peter BADURA – Horst DREIER (szerk.): *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht*. Vol. 2. Tübingen, Mohr Siebeck, 2001.

KLOEPFER (2006)

Michael KLOEPFER: § 43 Einrichtungsgarantien. In: Detlef MERTEN – Hans-Jürgen PAPIER (szerk.): *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*. Vol. 2. Heidelberg, C.F. Müller, 2006.

KLUTH

Winfried KLUTH: *Menschenwürde zwischen Naturrecht und Tabu*. In: DEPENHEUER–HEINTZEN–JESTAEDT–AXEL (szerk.) i. m.

KÖLES

KÖLES TIBOR: *Orvosi műhiba perek*. Budapest, HVG–Orac, 1999.

KOLTAY (2005)

KOLTAY András: *A közösségek méltóságának védelme*. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1.

KOLTAY (2012)

KOLTAY András: *Az emberi jogok, az emberi méltóság és az alkotmányos rend védelme a magyar médiaszabályozásban*. In *Medias Res*, 2012/1.

KOLTAY (2016)

KOLTAY András: *Az emberi méltóság védelmének kérdései a médiaszabályozásban és a joggyakorlatban*. In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

KORFF

Douwe KORFF: *The right to life. A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention of Human Rights*. [Human rights handbooks no. 8.] Strasbourg, Council of Europe, 2006.

KOVÁCS

KOVÁCS József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Budapest, Medicina 1997.

KOVÁCS (2003)

KOVÁCS Krisztina: *A hátrányos megkülönböztetés*. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003.

KOVÁCS (2012)

KOVÁCS Kriszta: *Az egyenlőség felé. A hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések*. Budapest, L'Harmattan, 2012.

KOVÁCSY

KOVÁCSY Zsombor: *Egészségügyi jog*. Budapest, Semmelweis, 2008.

KRINGS

Günter KRINGS: *Grund und Grenzen grundrechtlicher Schutzansprüche*. Berlin, Duncker&Humblot, 2003.

KUMM

Matthias KUMM: Jenseits des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes. Grundrechtlicher Strukturpluralismus im Verfassungsrecht der Vereinigten Staaten. In: Jan R. SIECKMANN (szerk.): *Die Prinzipientheorie der Grundrechte. Studien zur Grundrechtstheorie Robert Alexys*. Baden-Baden, Nomos, 2007.

KUNIG

Philip KUNIG: Zum Dogma der unantastbaren Menschenwürde. In: Rolf GRÖSCHNER – Oliver LEMBCKE (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009.

KÜPPER (2008)

Herbert KÜPPER: A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban. *Jura*, 2008/1.

KÜPPER (2009)

Herbert KÜPPER: IT-alapjog és elektronikus magánszféra – az alkotmánybíróság legitim jogfejlesztése vagy tilos jogalkotása? I. rész. *Közjogi Szemle*, 2009/4.

KÜPPER (2010)

Herbert KÜPPER: IT-alapjog és elektronikus magánszféra – az alkotmánybíróság legitim jogfejlesztése vagy tilos jogalkotása? II. rész. *Közjogi Szemle*, 2010/1.

KÜPPER (2012a)

Herbert KÜPPER: *Ungarns Verfassung vom 25. April 2011: Einführung – Übersetzung – Materialien*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2012.

KÜPPER (2012b)

Herbert KÜPPER: Zwischen Staatspaternalismus, Kollektivismus und liberalem Individualismus: Normative Grundlagen des Menschenbildes im neuen ungarischen Grundgesetz. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál: *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Budapest, Szent István Társulat, 2012.

LÁBADY

LÁBADY TAMÁS: A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről. *Családi Jog*, 2006/3.

LAUFS

Adolf LAUFS: Fortpflanzungsmedizin und Menschenwürde. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2000.

LEMBCKE (2008)

Oliver W. LEMBCKE: *Die Würde des Menschen frei zu sein. Zum Vermächtnis der „Oratio de hominis dignitate“ Picos della Mirandola*. In: GRÖSCHNER–KIRSTE–LEMBCKE (szerk.) i. m.

LEMBCKE (2009)

LEMBCKE: Wahl und Auswahl. Die Besetzung des Bundesverfassungsgerichts als Problem der Parteidemokratie. In: Antonius LIEDHEGENER – Torsten OPPELLAND (szerk.): *Parteidemokratie in der Bewährung. Festschrift für Karl Schmitt*. Baden-Baden, Nomos, 2009.

LERCHE

Peter LERCHE: Verfassungsrechtliche Aspekte der Gentechnologie. In: Rudolf LUKES – Rupert SCHOLZ: *Rechtsfragen der Gentechnologie. Vorträge anlässlich eines Kollegiums Recht und Technik, Rechtsfragen der Gentechnologie in der Tagungsstätte der Max-Planck-Gesellschaft „Schloß Ringberg“ am 18./19./20. November 1985*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymann, 1986.

LOCKE

John LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest, Gondolat, 1986.

LORENZ

Dieter LORENZ: § 128 Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. In: Josef ISENSEE – Paul KIRCHHOF: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Vol. 6. Heidelberg, C.F. Müller Juristischer Verlag, 2000.

LORZ

Ralph Alexander LORZ: *Modernes Grund- und Menschenrechtsverständnis und die Philosophie der Freiheit Kants. Eine staatsrechtliche Untersuchung an Maßstäben des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland*. Stuttgart–München–Hannover–Berlin–Weimar, Richard Boorberg, 1993.

LÜBBE-WOLFF

Gertrude LÜBBE-WOLFF: *Die Grundrechte als Eingriffsabwehrrechte. Struktur und Reichweite der Eingriffsdogmatik im Bereich staatlicher Leistungen*. Baden-Baden, Nomos, 1988.

MAJTÉNYI B. (2009a)

MAJTÉNYI Balázs: 18. § Az egészséges környezethez való jog. In: JAKAB (szerk.) i. m.

MAJTÉNYI B. (2009b)

MAJTÉNYI Balázs: 56. § Jogképesség. In: JAKAB (szerk.) i. m.

MAJTÉNYI L.

MAJTÉNYI László: Az információs jogok intézményi kifejlődése Magyarországon. In: CSEHI–SCHANDA–SONNEVEND (szerk.) i. m.

MANGOLDT–KLEIN

Hermann V. MANGOLDT – Friedrich KLEIN (szerk.): *Das Bonner Grundgesetz. Kommentar*. München, Franz Vahlen, 1999.

MAYER

Matthias MAYER: *Untermaß, Übermaß und Wesengehaltsgarantie*. Baden-Baden, Nomos, 2005.

MCCRUDDEN

Christopher MCCRUDDEN: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*, vol. 19., no. 4. (2008).

MENZEL

Jörg MENZEL: BVerfGE 18, 112 – Auslieferung. In: MENZEL (szerk.) i. m.

MERKEL

Reinhard MERKEL: „Wrongful birth – wrongful life”: Die menschliche Existenz als Schaden? In: Ulfrid NEUMANN – Lorenz SCHULZ (szerk.): *Verantwortung in Recht und Moral*. Stuttgart, Franz Steiner, 2000.

MERTEN (2009a)

Detlef MERTEN: § 56 Grundrechtlicher Schutzbereich. In: Detlef MERTEN – Hans-Jürgen PAPIER (szerk.): *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*. III. Heidelberg, C.F. Müller, 2009.

MERTEN (2009b)

Detlef MERTEN: § 68 Verhältnismäßigkeitsgrundsatz. In: MERTEN–PAPIER (szerk.) i. m.

MOHÁCSI

MOHÁCSI Barbara: Az elektronikus nyomozási eszközök alkotmányosságának kérdése Németországban. *Belügyi Szemle*, 2010/11.

MÜLLER-DIETZ

Heinz MÜLLER-DIETZ: *Menschenwürde und Strafvollzug*. Berlin – New York, De Gruyter, 1994.

MÜLLER-TERPITZ

Ralf MÜLLER-TERPITZ: BVerfGE 30, 1 – Abhörurteil. In: MENZEL (szerk.) i. m.

MURSWIEK

Dietrich MURSWIEK: Art. 2 Freie Entfaltung der Persönlichkeit, Recht auf Leben, körperliche Unversehrtheit, Freiheit der Person. In: Michael SACHS (szerk.): *Grundgesetz. Kommentar*. München, C.H. Beck, 2009.

NAVRATYIL (2012)

NAVRATYIL Zoltán: *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*. Budapest, Gondolat, 2012.

NAVRATYIL (2014)

NAVRATYIL Zoltán: Az anyatesten kívüli embrió mint „jogi személy”? Egyes szabályozási alternatívák problémái az asszisztált reprodukció során létrehozott anyatesten kívüli embrió tekintetében. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2014.

NIPPERDEY (1961)

Hans Carl NIPPERDEY: *Grundrechte und Privatrecht*. Krefeld, Scherpe, 1961.

NIPPERDEY (1968)

Hans Carl NIPPERDY: Die Würde des Menschen. In: Franz Leopold NEUMANN – Hans Carl NIPPERDEY – Ulrich SCHEUNER (szerk.): *Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte*. II. Berlin, Dunker&Humblot, 1968.

OSSENBÜHL

Fritz OSSENBÜHL: Die Interpretation der Grundrechte in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1976.

OSTERLOH

Lerke OSTERLOH: Art. 3. Gleichheit vor dem Gesetz. In: SACHS (szerk.) i. m.

PACZOLAY

PACZOLAY Péter: Az emberi jogok egyetemessége. In: CSEHI–KOLTAY–LANDI–POGÁCSÁS (szerk.) i. m.

PAPIER

Hans Jürgen PAPIER: Die Würde des Menschen ist unantastbar. In: Rainer GROTE (szerk.): *Die Ordnung der Freiheit: Festschrift für Christian Starck zum siebzigsten Geburtstag*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.

PAULOVICS

PAULOVICS Anita: Az élethez való jog korlátozhatósága. *Sectio Juridica et Politica*, XXV/2. 2007.

PAWLIK

Michael PAWLIK: § 14 Abs. 3 des Luftsicherheitsgesetzes – ein Tabubruch? *Juristen Zeitung*, 2004/21.

PEILERT

Andreas PEILERT: BVerfGE 65, 1 – Volkszählung. Das Recht auf informationelle Selbstbestimmung als Konkretisierung des allgemeinen Persönlichkeitsrechts. In: MENZEL (szerk.) i. m.

PEINE

Franz-Joseph PEINE: § 57 Das Grundrechtseingriff. In: MERTEN–PAPIER (szerk.) i. m.

PETERS (1953)

Hans PETERS: Die freie Entfaltung der Persönlichkeit als Verfassungsziel. In: Rudolf LAU – Hans D.S. CONTANTOPOULOS: *Gegenwartsprobleme des*

internationalen Rechts und der Rechtsphilosophie. Festschrift für Rudolf Laun zu seinem 70. Geburtstag. Hamburg, Giradet & Co., 1953.

PETERS (1963)

Hans PETERS: *Das Recht auf freie Entfaltung der Persönlichkeit in der höchstrichterlichen Rechtsprechung.* Opladen, Westdeutscher Verlag, 1963.

PICKER

Eduard PICKER: *Schadensersatz für das unerwünschte eigene Leben. „Wrongful life“.* Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995.

PIEROTH–SCHLINK

Bodo PIEROTH – Bernhard SCHLINK: *Grundrechte Staatsrecht.* II. Heidelberg, C.F. Müller, 2011.

PIETZCKER (1978)

Jost PIETZCKER: Die Rechtsfigur des Grundrechtsverzichts. *Der Staat*, 1978.

PIETZCKER (1990)

Jost PIETZCKER: Drittwirkung – Schutzpflicht – Eingriff. In: Hartmut MAURER (szerk.): *Das akzeptierte Grundgesetz. Festschrift für Günter Dürig zum 70. Geburtstag.* München, C.H. Beck, 1990.

VON DER PFORDTEN

Dietmar VON DER PFORDTEN: Zur Würde des Menschen bei Kant In: Sharon B. BYRD – Joachim HRUSCHKA – Jan C. JOERDEN (szerk.): *Jahrbuch für Recht und Ethik.* Vol. 14. Berlin, Dunker&Humblot, 2006.

POSCHER

Ralf POSCHER: *Grundrechte als Abwehrrechte. Reflexive Regelung rechtlich geordneter Freiheit.* Tübingen, Mohr Siebeck, 2003.

POZSÁR-SZENTMIKLÓS

POZSÁR-SZENTMIKLÓS Zoltán: *Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája.* Budapest, HVG–Orac, 2016.

PÖSCHL–KONDYLIS

Viktor PÖSCHL – Panajotis KONDYLIS: Würde. In: Otto BRUNNER – Wener CONZE – Reinhart KOSELLECK (szerk.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland.* VII. Leinen, Klett-Cotta, 1992.

RAINEY–WICKS–OVEY

Bernadette RAINEY – Elizabeth WICKS – Clare OVEY: *The European Convention on Human Rights.* Oxford, Oxford University Press, 2014.

REINBACHER–WENDEL

Tobias REINBACHER – Mattias WENDEL: Menschenwürde und Europäischer Haftbefehl – Zum ebenübergreifenden Schutz grundrechtlicher Elementargarantien im europäischen Auslieferungungsverfahren. *Europäische Grundrechte*, 2016/9.

RENSMANN

Thilo RENSMANN: *Wertordnung und Verfassung. Das Grundgesetz im Kontext grenzüberschreitender Konstitutionalisierung*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.

RÉVÉSZ T.–FÖGLEIN

RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris, 2007.

RIDDER

Helmut RIDDER: *Die soziale Ordnung des Grundgesetzes: Leitfaden zu den Grundrechten einer demokratischen Verfassung*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1975.

RIEDEL

Ulrike RIEDEL: „*Kind als Schaden*“ *Die höchstrichterliche Rechtsprechung zur Arzthaftung für den Kindesunterhalt bei unerwünschter Geburt eines gesunden, kranken oder behinderten Kindes*. Frankfurt am Main, Mabuse, 2000.

RITGEN

Klaus RITGEN: BVerfGE 79, 256 – Recht auf Kenntnis der eigenen Abstammung. Schutz von Ehe und Familie vs. allgemeines Persönlichkeitsrecht: Das Recht des Kindes auf Kenntnis der eigenen Abstammung. In: MENZEL (szerk.) i. m.

RUFFERT

Matthias RUFFERT: *Vorrang der Verfassung und Eigenständigkeit des Privatrechts. Eine verfassungsrechtliche Untersuchung zur Privatrechtswirkung des Grundgesetzes*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2001.

RÜFNER

Wolfgang RÜFNER: § 40 Leistungsrechte. In: Detlef MERTEN – Hans-Jürgen PAPIER (szerk.): *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*. II. Heidelberg: C.F. Müller, 2006.

SACHS (2006)

Michael SACHS: § 39 Abwehrrechte. In: MERTEN–PAPIER (szerk.) (2006) i. m.

SACHS (2009)

Michael SACHS: Die Grundrechte. Vorbemerkungen zu Abschnitt I. In: Michael SACHS: *Grundgesetz. Kommentar*. München, C.H. Beck, 2009.

SAJÓ

SAJÓ András: A „láthatatlan alkotmány” apróbetűi. A magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja. Állam és Jogtudomány, 1993/1–2.

SÁRI

SÁRI János: *Alapjogok. Alkotmánytan II*. Budapest, Osiris, 2004.

SCHANDA (1993)

SCHANDA Balázs: A német Alkotmánybíróság új határozata az abortuszkérdésben. *Jogtudományi Közlöny*, 1993/12.

SCHANDA (2009a)

SCHANDA Balázs: Házasság és család – alkotmányi értékek. In: KOCSIS Miklós – ZELLER Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs, PAMA, 2009.

SCHANDA (2009b)

SCHANDA Balázs: 60. § Lelkiismereti és vallásszabadság. In: JAKAB (szerk.) i. m.

SCHANDA (2014)

SCHANDA Balázs: Élet és értékek az új Alaptörvényben. In: CSEHI–KOLTAY–LANDI–POGÁCSÁS (szerk.) i. m.

SCHANDA (2015a)

SCHANDA Balázs: A vasárnap védelme. Néhány alapjogi szempont. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/2.

SCHANDA (2015b)

SCHANDA Balázs: Az emberi személy, mint az emberi jogok politikát megelőző alapjai. In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici Veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszkyné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2015.

SCHANDA (2015c)

SCHANDA Balázs: Keresztény vagy semleges? Az Alaptörvény identitásának kérdése. *Magyar Jog*, 2015/3.

SCHMIDT-ASSMANN

Eberhard SCHMIDT-ASSMANN: § 45 Grundrechte als Organisations- und Verfahrensgarantie. In: MERTEN–PAPIER (szerk.) (2006) i. m.

SCHMIDT-JORTZIG

Edzard SCHMIDT-JORTZIG: Zum Streit um die korrekte dogmatische Einordnung und Anwendung von Art. 1 Abs. 1 GG. In: HEINTZEN–JESTAEDT–AXER (szerk.) i. m.

SCHMITT GLAESER (2000)

Walter SCHMITT GLAESER: § 129 Schutz der Privatsphäre. In: ISENSEE–KIRCHHOF (szerk.) (2000) i. m.

SCHMITT GLAESER (2007)

Walter SCHMITT GLAESER: Folter als Mittel staatlicher Schutzpflicht? In: DEPENHEUER–HEINTZEN–JESTAEDT–AXER (szerk.) i. m.

SCHMIDT

SCHMIDT Péter (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976.

SCHULZ

Lorenz SCHULZ: Das juristische Potential der Menschenwürde im Humanismus. In: GRÖSCHNER–KIRSTE–LEMBCKE (szerk.) i. m.

SCHULZE-FIELITZ

Helmuth SCHULZE-FIELITZ: Art. 2. Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. In: Horst DREIER (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. I. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004.

SCHWABE (1971)

Jürgen SCHWABE: *Die sogenannte Drittwirkung der Grundrechte: zur Einwirkung der Grundrechte auf den Privatrechtsverkehr*. München, W. Goldmann, 1971.

SCHWABE (1997)

Jürgen SCHWABE: *Probleme der Grundrechtsdogmatik*. Buxtehude, J. Schwabe, 1997.

SEELMANN

Kurt SEELMANN: Menschenwürde zwischen Person und Individuum. Von der Repräsentation zur Selbst-Darstellung? In: Dieter DÖLLIG (szerk.): *Jus humanum. Grundlagen des Rechts und Strafrechts. Festschrift für Ernst-Joachim Lampe zum 70. Geburtstag*. Berlin, Duncker&Humblot, 2003.

SEILER

Christian SEILER: Das Grundrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum. Zum Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 9.2.2010. *Juristen Zeitung*, 2010/10.

VON SETHE

Henning VON SETHE: *Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstammung aus der Sicht des Kindes. Eine Analyse des geltenden Rechts und Vorschläge für eine künftige Rechtsgestaltung*. Berlin, Duncker&Humblot, 1995.

SMUK

SMUK Péter: Alapjogi dogmatika. In: SMUK Péter (szerk.): *Alkotmányjog III. Alapjogok*. Győr, Universitas-Győr, 2015.

SÓLYOM (1983)

SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

SÓLYOM (2001)

SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001.

SONNEVEND (1998)

SONNEVEND Pál: Az alapjogi bíráskodás és korlátai. *Fundamentum*, 1998/4.

SONNEVEND (2000)

SONNEVEND Pál: Szociális jogok, bizalomvédelem, tulajdonvédelem. In: HALMAI Gábor (szerk.): *A megtalált Alkotmány. A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve*. Budapest, Indok, 2000.

SONNEVEND (2003a)

SONNEVEND Pál: A tulajdonhoz való jog. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003.

SONNEVEND (2003b)

SONNEVEND Pál: Alapvető jogaink a csatlakozás után. *Fundamentum*, 2003/2.

SONNEVEND (2012)

SONNEVEND Pál: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye mint Európa Emberi Jogi Alkotmánya. In: CSEHI–SCHANDA–SONNEVEND (szerk.) i. m.

SONNEVEND (2015)

SONNEVEND, Pál: The role of international law in perserving constitutional values in Hungary – the case of Hungarian Fundamental Law and international law. In: SZENTE, Zoltán – MANDÁK, Fanni – FEJES, Zsuzsanna (szerk.): *Challenges and pitfalls in the recent Hungarian constitutional development. Discussing the new Fundamental Law of Hungary*. Paris, L'Harmattan, 2015.

STARCK (1999a)

Christian STARCK: Art. 1. Abs. 1 In: MANGOLDT, Friedrich Hermann von KLEIN – Christian STARCK (szerk.): *Das Bonner Grundgesetz. Kommentar*. 1. kötet. München, Franz Vahlen, 1999.

STARCK (1999b)

Christian STARCK: Art. 2. In: MANGOLD–KLEIN–STARCK (szerk.) i. m.

STEINBEISS-WINKELMANN

Christine STEINBEISS-WINKELMANN: *Grundrechtliche Freiheit und staatliche Freiheitsordnung. Funktion und Regelungsgehalt verfassungsrechtlicher Freiheitsgarantien im Licht neuerer Grundrechtstheorien*. Frankfurt – New York, Peter Lang, 1986.

STERN (1988a)

Klaus STERN: § 58. Die Menschenwürde als Fundament der Grundrechte. In: Klaus STERN – Michael SACHS: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. III/1. kötet München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988.

STERN (1988b)

Klaus STERN: § 69 Die objektiv-rechtlichen Grundrechtsgehalte. In: STERN–SACHS (szerk.) (1988) i. m.

STERN (2000a)

Klaus STERN: § 108 Idee der Menschenrechte und Positivität der Grundrechte. In: ISENSEE–KIRCHHOF (szerk.) (2000) i. m.

STERN (2000b)

Klaus STERN: § 109 Idee und Elemente eines Systems der Grundrechte. In: ISENSEE–KIRCHHOF (szerk.) (2000) i. m.

STERN (2006)

Klaus STERN: § 97 Die Unantastbarkeit und der Schutz der Menschenwürde In: Klaus STERN (szerk.): *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. IV./1. kötet. München, C.H. Beck, 2006.

STUCKENBERG

Carl-Friedrich STUCKENBERG: BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. In: MENZEL (szerk.) i. m.

STÜRNER

Rölf STÜRNER: Europarecht. Presserecht. *Juristen Zeitung*, 2004/20.

SULYOK

SULYOK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, MKLÉKvK, 2016.

SÜSS

Bernd SÜSS: *Die Feststellung der Vaterschaft unabhängig von Anfechtungsverfahren. Das neue Abstammungsrecht unter besonderer Berücksichtigung der Perspektive der Väter*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2010.

SZABÓ

SZABÓ Imre: *Az emberi jogok*. Budapest, Akadémiai, 1968.

TATTAY

TATTAY Szilárd: Az emberi személy mint „önmaga tulajdonosa”: a dominim sui fogalmától a self-ownership eszméjéig. In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

TEIFKE

Nils TEIFKE: *Das Prinzip der Menschenwürde. Zur Abwägung des Höchststrangigen*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2011.

TILK

TILK Péter: Az emberi méltósághoz való jog „új” összetevője: a névjog. *Magyar Közigazgatás*, 2002/11.

TINNEFELD–BUCHNER–PETRI

Marie-Theres TINNEFELD – Benedikt BUCHNER – Thomas PETRI: *Einführung in das Datenschutzrecht. Datenschutz und Informationsfreiheit in europäischer Sicht*. München, Oldenbourg, 2012.

TÓTH (1996)

TÓTH Gábor Attila: Egy nehéz eset: a könnyű halál. *Beszélő*, 1996/6–7. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-nehez-eset-a-konnyu-halal>

TÓTH (2003)

TÓTH Gábor Attila: Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog. In: HALMAI Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003.

TÓTH (2009)

TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Budapest, Osiris, 2009.

TÓTH J. (2005)

TÓTH J. Zoltán: „Osztthatatlan és korlátozhatatlan? – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán” *Jogelméleti Szemle*, 2005/1. <http://jesz.ajk.elte.hu>

TÓTH J. (2010)

TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Budapest, Századvég, 2010.

TÓTH J. (2011a)

TÓTH J. Zoltán: Élet vs. méltóság, élethez való jog vs. méltósághoz való jog: Az osztthatatlansági tézis és az eutanáziahatározat *De iurisprudencia et iure publico Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2011/2. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-2-17.pdf>

TÓTH J. (2011b)

TÓTH J. Zoltán: Élethez való jog és életvédelem pro futuro. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/12. <http://plwp.eu/evfolyamok/2011/126-2011-12>

TÖRÖK

TÖRÖK Bernát: A Legfelsőbb Bíróság ítélete az emberi méltóság sérelmét megállapító médiahatósági határozatról. Az emberi méltóság hatósági védelmének kérdései a médiajogban. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/3.

TRAPP

Rainer TRAPP: *Folter oder selbstverschuldete Rettungsbefragung?* Münster, Mentis, 2006.

TRÓCSÁNYI

TRÓCSÁNYI Sára: Média és méltóság. Sajtószabadság és személyiségvédelem két német alkotmánybírói ítélet tükrében. *Infokommunikáció és jog*, 2005/10. http://www.jogiforum.hu/files/adatvedelem/dr_trocsanyi_sara-media_es_meltosag%5bjogi_forum%5d.pdf

TSOMAIA

Nato TSOMAIA: *Der Konflikt zwischen BVerfG und EGMR im Spannungsfeld zwischen Medienfreiheit und Persönlichkeitsschutz. Auswirkungen des Unionsrechts sowie des gescheiterten EU-Beitritts zur EMRK auf das bestehende Spannungsverhältnis*. Hannover, Lit, 2016.

UJVÁRI

UJVÁRI Ákos: Az élethez való jog és a jogos védelem összefüggései. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1–2.

VAN VORMIZEELE

Philipp Voet VAN VORMIZEELE: Würde des Menschen. In: Jürgen SCHWARZE (szerk.): *EU-Kommentar*. Tübingen, Nomos, 2012.

VARGA Zs. (2009)

VARGA Zs. András: Alkotmányunk értékei. A fogalmi keretek. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/1. 89–107.

VARGA Zs. (2015a)

VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég, 2015.

VARGA Zs. (2015b)

VARGA Zs. András: Méltóság és közösség. In: HALUSTYIK–KLICSU (szerk.) i. m.

VINCZE

VINCZE Attila: Somody Bernadette (szerk.): Alapjogi bíráskodás – Alapjogok az ítékezésben. Budapest, L'Harmattan, 2013. Állam és Jogtudomány, 2014/2.

VON SETHE

Henning VON SETHE: *Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstammung aus der Sicht des Kindes. Eine Analyse des geltenden Rechts und Vorschläge für eine künftige Rechtsgestaltung*. Berlin, Duncker&Humblot, 1995.

WALLAU

Philipp WALLAU: *Die Menschenwürde in der Grundrechtsordnung der Europäischen Union*. Bonn, Bonn University Press, 2010.

WALTER

Maja WALTER: Integrationsgrenze Verfassungsidentität – Konzepte und Kontrolle aus europäischer, deutscher und französischer Perspektive. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, vol. 72. (2012).

WETZ

Franz Josef WETZ: *Die Würde des Menschen ist antastbar. Eine Provokation*. Stuttgart, Klett-Cotta, 1998.

WINTER

Thomas WINTER: „Bébé préjudice” und „Kind als Schaden”. *Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Haftung für neues Leben in Deutschland und Frankreich*. Berlin, Duncker&Humblot, 2002.

WINTRICH (1952)

Josef M. WINTRICH: Über Eigenart und Methode verfassungsgerichtlicher Rechtsprechung. In: Adolf SÜSTERHERN (szerk.): *Verfassung und Verwaltung in Theorie und Wirklichkeit. Festschrift für Wilhelm Laforet anlässlich seines 75. Geburtstages*. München, Isar, 1952.

WINTRICH (1957)

JOSEF M. WINTRICH: *Zur Problematik der Grundrechte*. Cologne–Opladen, Westdeutscher Verlag, 1957.

ZAKARIÁS

ZAKARIÁS Kinga: A bírósági határozatok ellen irányuló alkotmányjogi panasz a német Szövetségi Alkotmánybíróság Esra-határozatának tükrében. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2011/2.

ZIPPELIUS

Reinhold ZIPPELIUS: Art. 1. In: Rudolf DOLZER – Christian WALDHOFF – Karin GRASSHOFF (szerk.): *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*. I. kötet. Heidelberg, C.F. Müller, cserelap állás: 2008.

ZLINSZKY (1998)

ZLINSZKY János: *Keresztény erkölcs és jogászai etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1998.

ZLINSZKY (2005a)

ZLINSZKY János: A kegyelet magánjogi kérdései – személyi jog, vagyoni jog és kötelezettség *Polgári jogi kodifikáció*, 2005/2.

ZLINSZKY (2005b)

ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

ZU SODINGEN

Beate Schultze ZU SODINGEN: BVerfGE 30, 173 – Mephisto. Die Freiheit der Kunst und der postmortale Ehrenschaft. In: MENZEL (szerk.) i. m.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai

BVerfGE 2, 1	– SPR-ítélet (első pártbetiltás)
BVerfGE 4, 7	– beruházási segély határozat
BVerfGE 5, 85	– KPD-ítélet (második pártbetiltás)
BVerfGE 6, 32	– Elfes
BverfGE 7, 198	– Lüth
BVerfGE 12, 45	– katonai szolgálat megtagadása
BVerfGE 16, 194	– gerincvelő folyadékból mintavétel
BVerfGE 17, 108	– agykamrák levegővel való feltöltése
BVerfGE 27, 1	– mikrocenzus
BVerfGE 28, 243	– katonai szolgálat megtagadása
BVerfGE 30, 1	– lehallgatás
BVerfGE 30, 173	– Mephisto
BVerfGE 33, 303	– <i>Numerus clausus</i>
BVerfGE 34, 238	– hangfelvétel (titkos hangfelvétel büntetőeljárásban bizonyítékként való értékelése)
BVerfGE 34, 269	– Soraya
BVerfGE 35, 202	– Lebach
BverfGE 39, 1	– abortusz I.
BVerfGE 45, 187	– életfogytig tartó szabadságvesztés
BVerfGE 46, 160	– Schleyer
BverfGE 47, 46	– szexuális felvilágosítás
BVerfGE 47, 239	– haj- és szakállviselet megváltoztatása
BVerfGE 48, 127	– általános hadkötelezettség
BVerfGE 49, 89	– Kalkar
BVerfGE 49, 286	– transzszexuálisok
BVerfGE 50, 166	– kiutasítás
BVerfGE 50, 256	– temető-kényszer az urnák elhelyezésére
BVerfGE 50, 290	– munkáltatói döntésben való részvétel
BVerfGE 53, 30	– Mülheim-Kärlich
BVerfGE 54, 148	– Eppler
BVerfGE 56, 37	– önvádra kötelezés a felszámolási eljárásban
BVerfGE 56, 54	– reptéri zajártalom
BVerfGE 56, 363	– szülői felügyeleti jog
BVerfGE 65, 1	– népszámlálás
BVerfGE 77, 170	– vegyi fegyverek telepítése
BVerfGE 79, 174	– tömegközlekedési zajártalom
BVerfGE 80, 137	– erdőben lovaglás
BVerfGE 80, 367	– naplófeljegyzések felhasználása büntetőeljárásban
BVerfGE 81, 242	– kereskedelmi ügynökök

BVerfGE 83, 130	–	Josefine Mutzenbacher
BVerfGE 87, 209	–	„Ördögök tánca”
BVerfGE 88, 203	–	abortusz II.
BVerfGE 89, 214	–	kezesség
BVerfGE 94, 49	–	biztonságos harmadik államok
BVerfGE 96, 375	–	„gyermek mint kár”
BVerfGE 103, 89	–	házassági szerződés
BVerfGE 105, 61	–	szökés büntethetősége
BVerfGE 106, 28	–	lehallgatás során szerzett információk felhasználása magánjogi perben
BVerfGE 109, 279	–	nagy lehallgatási határozat
BVerfGE 115, 118	–	légi közlekedés biztonsága
BVerfGE 117, 202	–	„kakukkfióka”-határozat
BVerfGE 119, 1	–	Esra
BVerfGE 120, 274	–	online átkutatás
BVerfGE 123, 267	–	Lisszabon-határozat
BVerfGE 125, 175	–	Hartz IV.
BVerfG NJW 2001, 2957	–	Wilhelm Kaisen határozat

Az Alkotmánybíróság határozatai

8/1990. (IV. 23.) AB határozat	–	általános személyiségi jog
23/1990. (X. 31.) AB határozat	–	halálbüntetés eltörlése
15/1991. (IV. 13.) AB határozat	–	általános személyi szám
57/1991. (XI. 8.) AB határozat	–	Jánosiügy (származás megismeréséhez való jog)
64/1991. (XII. 17.) AB határozat	–	első abortuszhatározat
9/1992. (I. 30.) AB határozat	–	törvényességi óvás
14/1992. (III. 30.) AB határozat	–	lőfegyvertartás
22/1992. (IV. 10.) AB határozat	–	fegyveres erők tagjának házasságkötése
30/1992. (V. 26.) AB határozat	–	gyalázkodás
61/1992. (IX. 20.) AB határozat	–	általános jogegyenlőség
4/1993. (II. 12.) AB határozat	–	lelkiismereti meggyőződés
1/1994. (I. 7.) AB határozat	–	ügyész általános keresetindítási joga
28/1994. (V. 20.) AB határozat	–	egészséges környezethez való jog
46/1994. (X. 21.) AB határozat	–	katonai eskü
75/1995. (XII. 21.) AB határozat	–	tanú vérvételre kötelezése
201/B/1995. AB határozat	–	önvédelemhez való jog
56/1995. (IX. 15.) AB határozat	–	egészséghez való jog tárgyi oldala

5/1996. (II. 23.) AB határozat	– perújítási kérelem ügyész általi előterjesztése
24/1996. (VI. 25.) AB határozat	– jogügyletek létrehozásának szabadsága
39/1997. (VII. 1.) AB határozat	– közigazgatási határozatokkal szembeni bírói jogvédelem
52/1997. (X. 14.) AB határozat	– népszavazás
32/1998. (VI. 25.) AB határozat	– megélhetési minimum
48/1998. (XI. 23.) AB határozat	– második abortusz-határozat
13/2000. (V. 12.) AB határozat	– nemzeti jelképek
14/2000. (V. 12.) AB határozat	– önkényuralmi jelképek
36/2000. (X. 27.) AB határozat	– kiszolgáltatott betegek
56/2000. (XII. 19.) AB határozat	– orvosválasztás szabadsága
58/2001. (XII. 7.) AB határozat	– névjog
35/2002. (VII. 19.) AB határozat	– kamerás megfigyelés sportrendezvényen
22/2003. (IV. 28.) AB határozat	– első eutanázia-határozat
9/2004. (III. 30.) AB határozat	– rendőri lőfegyverhasználat
18/2004. (V. 28.) AB határozat	– gyűlöletbeszéd
54/2004. (XII. 13.) AB határozat	– mámorhoz való jog
36/2005. (X. 5.) AB határozat	– próbafülke megfigyelése
43/2005. (XI. 14.) AB határozat	– művi meddővé tétel
997/B/2005. AB határozat	– kegyeleti jog
7/2006. (II. 22.) AB határozat	– szerződési szabadság
39/2007. (VI. 20.) AB határozat	– kötelező védőoltás
46/2007 (VI. 27.) AB határozat	– műsorszolgáltatási jogosultság
1231/E/2007. AB határozat	– kettős állampolgárok névváltoztatási joga
95/2008. (VII. 3.) AB határozat	– új gyalázkodási tényállás
96/2008. (VII. 3.) AB határozat	– közösséget sértő megnyilvánulások
154/2008. (XII. 17.) AB határozat	– bejegyzett élettársi kapcsolat
988/B/2009. AB határozat	– nemesi címek viselése
8/2011. (II. 18.) AB határozat	– kormánytisztviselők indokolatlan felmentése
165/2011. (XII. 20.) AB határozat	– médiatartalom-szolgáltatók
25/2012. (V. 18.) AB határozat	– jogi személyek általános cselekvési szabadsága
37/2011. (V. 10.) AB határozat	– végkielégítések különadója
38/2012. (XI. 14.) AB határozat	– közterület életvitelszerű lakhatásra használata
42/2012. (XII. 20.) AB határozat	– jogi segítségnyújtás
4/2013. (II. 21.) AB határozat	– önkényuralmi jelképek
6/2013. (III. 1.) AB határozat	– egyházak jogállása
27/2013. (X. 9.) AB határozat	– szülőtartás
30/2013. (X. 28.) AB határozat	– fogvatartottak egészségügyi ellátása

32/2013. (XI. 22.) AB határozat	–	TEK titkos információgyűjtés
3110/2013. (VI. 4.) AB határozat	–	orvosi vénnyek adattartalma
3132/2013. (VII. 2.) AB határozat	–	cukorbetegség egészséghez való joga
7/2014. (II. 7.) AB határozat	–	közéleti szereplő személyiségi jogának védelme
17/2014. (V. 30.) AB határozat	–	felmondási védelem
19/2014. (V. 30.) AB határozat	–	kommentek
24/2014. (VII. 22.) AB határozat	–	második eutanázia-határozat
28/2014. (IX. 29.) AB határozat	–	képmáshoz való jog
32/2014. (XI. 3.) AB határozat	–	börtöncella mérete
3122/2014. (IV. 24.) AB határozat	–	majomhasonlatra építő politikai reklámfilm
1/2015. (I. 16.) AB határozat	–	ügyvéd jóhírnévhez való joga
27/2015. (VII. 21.) AB határozat	–	kéttagú születési családi nevek
3195/2015. (X. 14.) AB határozat	–	tisztességes bírósági tárgyaláshoz való jog
3/2016. (II. 22.) AB határozat	–	közösségi együttélés alapvető szabályai
13/2016. (VII. 18.) AB határozat	–	magánszféra védelme
14/2016. (VII. 18.) AB határozat	–	emberi méltóság sérelmének veszélye
3018/2016. (II. 2.) AB határozat	–	szülők neveléshez való joga
17/2016. (X. 20.) AB határozat	–	rendőr képmás
22/2016. (XII. 5.) AB határozat	–	alkotmányos identitás

A kiadvány megjelentetése a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatása keretében valósult meg:
Központi Alapok Program KAP19-11001-1.1-JÁK azonosítószámon.